

מורדים במלכות

אלימות פוליטית יהודית בעשור הראשון

יצחק פס

למעלה מימין:

זאב אקשטיין, רוצח ד"ר קסטנר.
(צילום: פוטו י. ברז, באדיבות מכון לבון – ארכיון
תנועת העבודה – אוסף תצלומי עיתון "דבר" /
"דבר השבוע")

למעלה משמאל:

נתן ילין-מור ומתתיהו שמואלביץ בבית
הדין הצבאי לאחר ההתנקשות בברנדוט.
(באדיבות העמותה להנצחת מורשת לח")

למטה:

עצירי מחתרת מלכות ישראל בבית הדין
הצבאי בצריפין.
(צילום: בוריס כרמי, באדיבות מכון לבון – ארכיון
תנועת העבודה – אוסף תצלומי עיתון "דבר" /
"דבר השבוע")

יצחק פס

מורדים במלכות

אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל
בעשור הראשון

המכון לחקר מחתרות
ע"ש מנחם בגין
הפקולטה למדעי היהדות
אוניברסיטת בר-אילן

אירץ

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

נדפס בישראל, תשפ"ה – 2025

השימוש בתמונות בספר זה הוא על פי סעיף 27 לחוק זכויות יוצרים. אנו מכבדים זכויות יוצרים ועושים מאמץ לאתר את בעלי הזכויות של תמונות אלו. אם אתם בעלי זכויות היוצרים, אתם רשאים לפנות אלינו ולבקש לחדול משימוש בו, באמצעות כתובתנו באינטרנט: passizik@gmail.com

©

מסת"ב: 978-965-93168-4-7 ISBN:

כל הזכויות שמורות ליצחק פס
passizik@gmail.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

לג'ודי

כי אימא (אקדמית) יש רק אחת

תוכן העניינים

9	שלמי תודה
11	פתח דבר
21	פרק 1: בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י
49	פרק 2: בשם ירושלים: ההתנקשות במתווך האו"ם פולקה ברנדוט
77	פרק 3: בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם
107	פרק 4: בשם האל: אלימות דתית בשנים הראשונות
145	פרק 5: בשם האומה החדשה: המחתרת הכנענית
181	פרק 6: בשם הנספים בשואה: מחתרת השילומים
205	פרק 7: בשם הנרדפים: מחתרת מלכות ישראל
237	פרק 8: בשם יהדות הונגריה שהופקרה: רצח קסטנר
267	סיכום
273	אחרית דבר
281	ביבליוגרפיה
289	מפתח שמות

שלמי תודה

ספר זה לא היה רואה אור ללא תמיכתם וסיועם של רבים וטובים, ואני מבקש להביע את תודתי העמוקה לכל האנשים שליוו אותי במסע המרתק והמאתגר של כתיבתו.

תודה מיוחדת למורי ורבתי פרופ' מעוז עזריהו ופרופ' יחיעם ויץ על העידוד ועל התמיכה הבלתי פוסקת לאורך כל המחקר. תודה עמוקה לפרופ' אלעד בן-דרור, ראש המכון לחקר מחתרות באוניברסיטת בר-אילן, שהקדיש מזמנו לעבור על כתב היד, הסיר ממנו מכשולים ותקלות, ליבן סוגיות חשובות וראה חשיבות בתמיכה בהוצאת הספר לאור. תודה לפרופ' לילך רוזנברג-פרידמן מהמחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן וראש המרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הטר, על העבודה המשותפת בשנים האחרונות ועל הכתף התומכת ברגעי הצורך. תודה לידידתי פרופ' אופירה גראוויס-קובלסקי מהמכללה האקדמית בצפת על החברות ארוכת השנים ועל הסיוע הרב במהלך המחקר ובתהליך הכנת הספר להוצאה לאור. תודה לד"ר שלומי שטרית, ראש מדור היסטוריה ומורשת במשטרת ישראל, שחלק עימי ממחקריו ביד רחבה, ולד"ר נעמה טייטלבוים-קריא על שיתוף הפעולה האקדמי, על השיחות הפוריות ועל התובנות ההיסטוריות המעמיקות שעלו בהן. אני אסיר תודה למר יהודה עציון ולמר אביחי אברהם על התחביב המשותף של התחקות אחרי מסמכים עלומים ואיתורם ועל סיעורי המוחות הפוריים עם שניהם שנמשכו לא פעם עמוק אל תוך הלילה, וכן לעליזה אדלמן, ארכיונאית וחברה, על שנעתרה בחפץ לב ובזריזות לכל בקשה.

תודות מיוחדות מגיעות לביתי האקדמי, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי באוניברסיטת בר-אילן, ולעומד בראשה, פרופ' עמנואל פרידהיים, על העידוד המתמיד ועל התמיכה הנדיבה. תודה לארכיונאים שסייעו בידי בנדיבות וברוחב לב באיתור המקורות ובאיסופם. לגב' אורלי לוי ולד"ר שמרי סולומון מארכיון ההגנה, לגב' מירי יהלום מארכיון מכון ז'בוטינסקי, לד"ר שרית שטרן מארכיון לח"י בתל

השומר, למתן ברזילי מהספרייה הלאומית, לצוות ארכיון המדינה, לענבר דקל-לוינון ממרכז המידע למודיעין ולטרור על שם האלוף מאיר עמית והמל"מ ולצביקה אורן ממוזיאון בית לוחמי הגטאות. תודות כפולות מגיעות לד"ר ערן טל מארכיון מכון לבון לחקר תנועת העבודה ולאדיבה גפן ולהילה צור ממכון גנזים על שם אשר ברש על איתור והשגה של תצלומים רבים המופיעים בספר.

תודה לרעייתי אוריה ולילדיי היקרים רננה, נחלה, דוד, עמוס וכנה, שעקבו (ולא בעניין רב, יש לציין) אחר המחקר והוצאת הספר ונאלצו להשלים עם המקצוע שאביהם בחר בו, על היתרונות ועל החסרונות שבו. היסטוריונים ככל הנראה הם כבר לא יהיו.

הספר יצא לאור בתמיכת המכון לחקר מחתרות ע"ש מנחם בגין, קרן קושיצקי של המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי, והמכון לחקר השואה ע"ש פינקלר; כולם באוניברסיטת בר-אילן. תודות אחרונות שמורות למוסד הרצל לחקר הציונות באוניברסיטת חיפה על תמיכתו לאורך השנים ועל שיתוף הפעולה הפורה שאפשר את הוצאת ספר זה.

פתח דבר

ספר זה עוסק באלימות פוליטית יהודית בעשור הראשון למדינת ישראל. הוא מציב את המורדים במרות השלטון שבחרו לפעול בכוח הזרוע מול מי שנדרשו לסכל את פעילותם; את הארגונים והמחותרות שביקשו להטביע את חותמם במדינה הצעירה ובהיסטוריה בדרכים שנויות במחלוקת לעומת מי שביקשו למנוע זאת מהם, גם הם לעיתים באמצעים שנויים במחלוקת לא פחות ואולי אף יותר.

כששרטט העיתונאי פנחס יורמן בעיתון דבר (17 ביולי 1953) את דיוקנם של נאשמים בהשתייכות ל"מחתרת מלכות ישראל", שלפי גורמי הביטחון ביקשה להפיל את השלטון במדינה בדרכים אלימות, הוא הניח לפני קוראיו וגם לפנינו כמה שאלות מטרידות:

הנער צנום וקטן, מרים יד ומאותת באצבעו, כדרך תלמיד בית-ספר המבקש לצאת. המורה [...] לא, השופט אב בית-הדין מבחין במצוקתו ומרמז: בבקשה. הנער, כמעט ילד, לבוש חולצה בהירה, מכנסי בד אפורים וסנדלים קם בלויית מס-צדיק [שוטר משטרה צבאית] ויוצא את האולם. הנאשמים יושבים בשורה ארוכה. גלריה מזוהה של צעירים. רובם חובשי כיפות, אחד בעל זקן בהיר, אחדים ממושקפים, אחרים בלא חתימת זקן ראשונה, שתי נערות שטרם יצאו מכלל ילדות מאוחרת, עלמה אחת בשמלה ירוקה. פרצופים שאתה רגיל לפוגשם במועדון נוער, במגרש משחקים, ליד דלפק גלידה, בכל מקום – פרט לאולם גדול ורשמי זה. אולם בית-הדין הצבאי בצריפין, על זקיפיו, שופטיו, הסנגורים עוטי גלימות שחורות, עיתונאים, קרובי משפחה [...] בחלל אולמו של בית-הדין בצריף עץ גדול מידות, מנסרת שאלה חמורה ומטרידה: כיצד הגיעו צעירים אלה לספסל נאשמים בהשתייכות למחתרת? מה מטרתה ותכליתה של מחתרת

במדינת ישראל? בשנתה הש[י]שית של המדינה עדיין מהלך בארץ אויבה הגדול של כל מדינה ריבונית: הטרור הפנימי.

מה היו דפוסי האלימות הפוליטית בעשור הראשון במדינת ישראל? האם היא התאפיינה בהמשכיות, כלומר בזיקה ישירה למחתרות שפעלו נגד השלטון הבריטי להשגת העצמאות, או שמא בחידוש? כיצד היא ביטאה את הפולמוסים האידאולוגיים בין המשטר למתנגדיו? כיצד התמודדו איתה הרשויות, ומה אפשר ללמוד מכך על התגבשות נורמות שלטון, חוק וביטחון בשנות בינוי המדינה?

"אלימות פוליטית" היא שם כולל למגוון תופעות באוקטבות משתנות – מלחמה בין מדינות, טרור מכל מיני סוגים, חיסולים פוליטיים ומחאה המונית – שמטרתן לגרום לשינויים פנימיים או לשנות שוני מהותי את גבולות הקהילה הפוליטית. היא מלווה כצל את החברה האנושית מראשיתה, ופעמים רבות היא מניעה את גלגלי ההיסטוריה. די לחזור בזמן מאה ועשר שנים לערך לרגע שבו רצח לאומן סרבי, גברילו פרינציפ (Princip), את יורש העצר האוסטרו-הונגרי הארכידוכס פרנץ פרדיננד (Ferdinand) ואת רעייתו והצית את האירועים שהניעו את מלחמת העולם הראשונה. בהיסטוריה הציונית זכור חיסול הצאר אלכסנדר השני (Alexander II) בידי מהפכנים רוסים שהוליד את פרעות "סופות בנגב". האדוות של האירועים יצרו גל הגירה יהודית גדול שחלקו נותב לארץ ישראל בעלייה הראשונה ושינה את ההיסטוריה הציונית.

חוקר הימין הרדיקלי אהוד שפרינצק הגדיר אלימות פוליטית "אלימות המופעלת בהקשר פוליטי, דהיינו למטרות כיבוש השלטון, השפעה על השלטון, מחאה נגד השלטון, הגנה על השלטון או למאבק נגד קבוצה אחרת שיש לה עוצמה חברתית-פוליטית והיא נתפסת כמסוכנת בעיני מפעילי האלימות". לדעתו מדובר בתופעה המתפתחת בעקבות תהליך הדרגתי של דה-לגיטימציה ליריב פוליטי ומשחיקה איטית בטקטיקה שאיננה אלימה.

שני ענפים מרכזיים באלימות פוליטית הם "טרור" ו"חתרנות". לטרור כמה צורות מובחנות, כמו טרור מדינתי, טרור חיצוני ופנימי, התנקשויות פוליטיות ועוד. אך אף על פי שהטרור הוא תופעה אוניברסלית נרחבת, יש קושי מהותי להגדירו מחמת המטען הפוליטי, החוקי והמוסרי שהוא נושא, וכן מצד ריבוי האינטרסים הנקשרים בו. לא בכדי אין בספרות המחקר הענפה ובחוק הגדרה אחת מוסכמת הנתונה בקונצנזוס.

מקורו של המושג "טרור" במילה הלטינית *terrere*, שפירושה להטיל אימה, אך במרוצת השנים ניתנו למושג זה עשרות אם לא מאות פרשנויות שניסו להגדירו. חוקר אחד דימה את ניסיונות ההגדרה למסע לחיפוש הגביע הקדוש של אבירי השולחן העגול, ואילו אחר סבר שהוא מונח חמקמק מדי להגדרה משפטית. בועז גנור, מבכירי חוקרי הטרור, קבע בפשטות שטרור הוא "פגיעה מכוונת ושיטתית באזרחים (בגוף או ברכוש) על מנת להשיג מטרות פוליטיות, אידיאולוגיות או דתיות". לפי הגדרה של חוקר טרור אחר, אלכס פ' שמיד (Schmid), שקיבלה הסכמה רחבה למדי באקדמיה, טרור פירושו:

שיטה מעוררת חרדה של פעולה אלימה חוזרת ונשנית המופעלת בידי שחקנים חשאיים (או חשאים למחצה) של יחידים, קבוצות או מדינות מסיבות ייחודיות או פוליטיות, שבניגוד להתנשטיות ממוקדות היעדים הישירים הנפגעים ממנה אינם המטרות העיקריות אלא נבחרים בצורה אקראית או סלקטיבית (יעדים ייצוגיים או סמליים) ומשמשים מחוללי מסרים.

ההחרגה של תופעת ההתנשטיות הפוליטית מההגדרה האחרונה עוררה ביקורת רבה, ובהגדרת הטרור האישי נדון בהמשך. בהיבט אחר ציין גנור שהטרור משמש אסטרטגיה של לוחמה פסיכולוגית שמטרתו לתמרן את דעת הקהל להפעיל לחץ על מקבלי ההחלטות, ובכך הציבור הופך לכלי נשק לקידום מטרות ארגון הטרור. עם זאת התריע המשפטן גד ברזילי שהפרשנויות הנרחבות למושג טרור עלולות להפוך לכלים פוליטיים מסוכנים שבאמצעותן קבוצות רוב מוציאות מחוץ לגדר גורמי אופוזיציה לגיטימיים ונוקטות נגדן פעולות חריגות בלא פיקוח וביקורת.

גם "חתרנות" היא מונח חמקמק שקשה לתחם אותו בגבולות ברורים, וגם לו ניתנו מגוון הגדרות. עיקרן פעילות חשאית שמטרתה לערער את המבנה הדמוקרטי או את השלטון. ואולם הגדרה זו מציבה קושי: מהו הקו המפריד בין מחאה לגיטימית נגד השלטון ובין חתרנות, ומי קובע מהו קו זה? לשאלות אלו נדרש בג"ץ לפני כעשור בעקבות עתירה של האגודה לזכויות האזרח נגד השב"כ על מדיניותו לזמן פעילים פוליטיים לשיחות אזהרה או לתחקור. מדיניות זו, טענה האגודה, פוגעת בזכות להליך הוגן ובזכות המחאה וחופש הביטוי. בפסק הדין בתיק שמספרו 5277/13 ציטטו השופטים את הפרשנות שנתן השב"כ עצמו למושג חתרנות:

פעילות, אף בלתי אלימה, שיש בה היבטים חשאיים, הנובעת ממניעים אידיאולוגיים או מאינטרסים של גורמים זרים, אשר מטרתה או תוצאתה המסתברת היא עבירה על החוק או סיכון ביטחון המדינה, או פגיעה בסדרי המשטר הדמוקרטי או מוסדותיו, או פגיעה באינטרסים ממלכתיים חיוניים אחרים לביטחון הלאומי של המדינה אותם קבעה הממשלה בהתאם לחוק השב"כ.

לאחר דיונים ארוכים נקבע שלשב"כ יש סמכות לזמן פעילים לשיחות, אך הוטלו עליו מגבלות ממשיות.

אחת הדילמות המורכבות במדינות דמוקרטיות קשורה ליחסן לאלימות פוליטית. המתח שבין החשש לקיום המדינה, לביטחונה ולאופייה הדמוקרטי ובין הצורך בשמירה על זכויות אדם ועל נורמות חוקתיות ומוסריות מחייב למצוא דרכי בקרה ואיזון. בשנת 1964 ביקשה התנועה הערבית הלאומנית אל-ארד להירשם כאגודה עות'מנית, בדומה לרישום עמותה בימינו. סגן הממונה על מחוז חיפה במשרד הפנים סירב לבקשה מכיוון שראה בתנועה ארגון שמטרתו לפגוע בקיומה של מדינת ישראל. בא כוח התנועה עורך הדין יעקב ירדור, בעברו איש לח"י ומהפכן בפני עצמו, כפי שנראה בהמשך, ערער לבג"ץ. בדיון טען ירדור שאם לא יורשה לאגודה לפעול בגלוי, היא עלולה לרדת למחתרת.

בפסק הדין דחה השופט אלפרד ויתקון את הערעור והגביל את החופש להתאגדות כאשר הוא עלול לפגוע בביטחון המדינה. הוא הזכיר תנועות פשיסטיות שהשתמשו בזכויות שהמדינה העניקה להן כדי לחתור תחתיה ולנהל בחסות החוק את פעילותן ההרסנית. מאחר שהיה יליד גרמניה וחי בה עד עלייתו ארצה בשנות השלושים, ראה זאת ויתקון כמו עיניו, ולכן ציין מפורשות: "מי שראה זאת בימי הרפובליקה של ויימאר לא ישכח את הלקח". חבריו להרכב תמכו בהחלטה פה אחד.

שנה אחר כך עמד לפני בג"ץ דיון דומה כאשר ערער עורך הדין ירדור על החלטת ועדת הבחירות המרכזית לפסול מהתמודדות בכנסת את רשימת הסוציאליסטים, שהייתה בעלת זיקה לאל-ארד. גם אז נדחתה העתירה, אך הפעם רק ברוב קולות. בפסק הדין שב והעלה השופט יואל זוסמן את הדוגמה של רפובליקת ויימאר וטבע את המושג "דמוקרטיה מתגוננת" בקובעו שלמדינה יש סמכות להשתמש בכלים חריגים כשהיא מתמודדת עם גורמים המבקשים לחתור תחתיה.

עמי פדהצור, מומחה לקיצוניות פוליטית, סיווג ארבעה סוגי כלים שמדינה משתמשת בהם נגד איום הנשקף לה מפני האלימות הפוליטית והחתרנות: מחסומים חוקיים ומשפטיים, מחסומים מודיעיניים ומנהליים, מחסומים מאולתרים ומחסומים חברתיים (בעיקר חינוכיים).

האחריות למחסומים החוקיים והמשפטיים נתונה למוסדות הפרלמנטריים ולרשויות החוק, ואילו המחסומים המודיעיניים והמנהליים נתונים לאחריות גופי המשטרה והשב"כ. ואולם המשטרה אחראית לסדר הציבורי, למניעת עבירות ולחקירתן ולתפיסת עבריינים, ואילו השב"כ הוא גוף סיכולי מודיעיני-חשאי אשר "מופקד על שמירת ביטחון המדינה, סדרי המשטר הדמוקרטי ומוסדותיו, מפני איומי טרור, חבלה, חתרנות, ריגול וחשיפת סודות מדינה, וכן [...] לשמירה ולקידום של אינטרסים ממלכתיים חיוניים אחרים לביטחון הלאומי של המדינה", כלשון חוק השב"כ, שחוקק בשנת 2002. לא לחינם סיסמתו היא "מגן ולא יראה".

מתודות הסיכול של השב"כ כוללות מודיעין גלוי (אוסינוט), מודיעין אותות (סיגנט), מודיעין אלקטרוני (אלינט) ומודיעין אנושי (יומינט). בספר הקנוני **אומנות המלחמה**, הנחשב לחיבור הצבאי-אסטרטגי הקדום ביותר ונכתב ככל הנראה במאה החמישית לפני הספירה, עמד המצביא הסיני סון דזה על החשיבות שבהפעלת מרגלים, שהיא מתכון בדוק לניצחון בקרב, וסיווג חמישה סוגים שלהם, הרלוונטיים למעשה גם בימינו. למכלול פעולתם קרא "הדפוס האלוהי", ולא בכדי, מכיוון שהפעלת מודיעין אנושי היא אומנות הטומנת בחובה סיכונים לא קטנים. לא לחינם מרכיבים רגישים בפרשות של אלימות פוליטית בעשור הראשון נסבו על הפעלת הסוכנים בקרב גורמים רדיקליים שאיימו על המשטר, כפי שנראה בהמשך הספר.

תופעת האלימות הפוליטית והשיח שהיא מעוררת מתעצבים בהשפעת יחסי גומלין של זירות מספר: הזירה הפרלמנטרית; הזירה הביטחונית והמסכלת; הזירה המשפטית; העיתונות והמרחב הציבורי. כדי להתחקות אחריהן נשתמש במגוון מקורות מסוגים שונים: ראשית, פרוטוקולים וסטנוגרמות של ישיבות הממשלה וישיבות הכנסת, ששיקפו את השיח הפרלמנטרי על הנושא ואת ההחלטות החוקיות שעיצבו אותו. שנית, מסמכים משפטיים, ובהם מסמכים שעסקו בעיצוב מדיניות החוק ובהתמודדות המשפטית עם התופעה, פרוטוקולים משפטיים וחקירות משטרה. שלישית, אגודוקומנטים, הכוללים מכתבים ויומנים אותנטיים שנכתבו בזמן אמת, זיכרונות ואוטוביוגרפיות מאוחרות, המשקפים את זווית הראייה הסובייקטיבית של הכותב אותם בתוך המערכה הגדולה של

האירועים שהתרחשו. רביעית, עיתוני התקופה, שנוסף על היותם סוכני מידע שימשו גם מרחב עיקרי לניהול השיח, במה רעיונית וזירה לחילופי מהלומות מילוליים.

בשנות החמישים יצאו לאור יותר מעשרה ימונים בעברית. רובם היו עיתונים מפלגתיים שנוסף על היותם משאב יוצא מן הכלל למידע אינפורמטיבי שימשו גם לבירור ההשקפות הרעיוניות והפוליטיות של המפלגות, הלכי הרוח, האג'נדות והאוריינטציות שלהן. אין להתפלא שהכותבים בהם היו לא רק עיתונאים מקצועיים אלא גם פוליטיקאים וחברי כנסת שביקשו להשפיע על סדר היום הציבורי ולהגיב על אירועי השעה. נוסף על העיתונות המפלגתית הדומיננטית היו גם עיתונים עצמאיים, ובהם מעריב, שהיה העיתון הנפוץ במדינה, ידיעות אחרונות, הארץ והעולם הזה, האנטי־ממסדי, שחולל מהפכה בעולם התקשורת בישראל. עוד סוג של עיתונות היה העיתונות האידאולוגית, שבאמצעותה ביקשו קבוצות רעיוניות להפיץ בציבור את השקפת עולמן. עם אלה אפשר למנות את סלם למחשבת חרות ישראל, שייסד ד"ר ישראל אלדד, ואת אלף, שייסדה הקבוצה הכנענית. כולם הביעו את דעתם על ענייני השעה, השתתפו בשיח הציבורי ועיצבו אותו.

ציר סמוי מעין שעיצב את תופעת האלימות הפוליטית היה העימות שבין מחוללי התופעה לגורמים שנדרשו לסכלה. באופן כללי השב"כ אינו שש לחשוף מסמכים מן העבר גם עשרות רבות של שנים לאחר ההתרחשויות ושומר בקנאות את סודותיו. אך בשנים האחרונות בכל זאת נפתחו לעיון הציבור תיקים אחדים שהסכימים השב"כ לחשוף. תיקים אלו כוללים דו"חות מעקב, הערכות מצב, סקירות היסטוריות על האישים ועל התנועות שהיו נתונים במעקב ועל האידאולוגיה שהנחתה אותם, ניתוח ופרופילאות של הדמויות הבולטות בתנועות אלו, וכן קטעי עיתונות ומאמרים שעסקו בהן. השימוש במסמכי השב"כ מעורר כמה קשיים מתודולוגיים שההיסטוריון צריך להתמודד איתם כשהוא מנתח אותם, ובהם מניפולציות והטיה שעשו במידע המקור או שירותי המודיעין (ולעיתים אף טעויות שנעשו בתום לב), חוסר הבנה קונספטואלי הנוגע לגורם הנחקר גם אם נאסף עליו חומר רב, וכן איסוף מידע סלקטיבי, המשקף את תחומי ההתעניינות של גופי המודיעין ואינו מציג את התמונה בכללותה. מנגד, אי אפשר להתעלם מהשימוש במשאב חשוב וכמעט לא מנוצל זה, שהוא לעיתים מקור המידע היחיד והבלעדי על אירועים ודמויות למיניהן, ולעיתים מציג מקורות ראשוניים שלא נשמרו. כמו כן גם כאשר יש טעויות והטיות במידע מסוים,

יש "מכלול של אמת", כהגדרת רייצ'ל ביטי (Beattie) במחקרה על תיקי המשטרה החשאית במזרח גרמניה, השטאזי, הנותן מבט כללי על התנועות הנחקרות ועל המגמות שעומדות מאחורי פעילותן.

זאת ועוד, התיקים משקפים את הצרכים ואת הרצונות של גופי המודיעין, את מושאי התעניינותם ואת ההערכות, הניתוחים והמדיניות הנוגעים אליהם. בכך הם תורמים תרומה חשובה להכרת הצד המפקח ולא רק הצד המפוקח. אם כן, השימוש במקורות אלו צריך להיעשות בזהירות הראויה ובמבט ביקורתי מתוך הבנה מהותית של מקומו ושל תפקידו של שירות ביטחון בחברה אזרחית מחד גיסא, ושל הפריזמה הצרה, האג'נדות הנסתרות, החשדנות, לעיתים חשדנות היתר וחוסר הפיקוח והביקורת החיצונית, המלווים כצל את מתודולוגיות העבודה שלו מאידך גיסא.

הספר יבחן בפריסה כרונולוגית את קורותיה של האלימות הפוליטית הפנימית בעשור הראשון למדינת ישראל. הוא יעסוק בדמויות ובארגונים שהרכיבו את פסיפס האלימות הפוליטית, את האידאולוגיה שהנחתה אותם, את המטרות שרצו להשיג ואת הפעולות האופרטיביות שביצעו או שביקשו לבצע. הוא גם יבחן את האפקט התעמולתי של האירועים ואת מידת השפעתם על החברה הישראלית. מנגד תיבחן תגובת הרשויות במגוון הזירות שהשיקו לנושא – הפוליטית, הביטחונית והמשפטית – דרכי ההתמודדות שלהן עם תופעה זו, הקשיים שהתעוררו והפתרונות שהוצעו.

מקורות

ספרות

- גד ברזילי, "מרכז נגד פריפריה: דיני מניעת טרור כפוליטיקה", פלילים ח (1999), עמ' 229-249.
- עמי פדהצור, "בין דמוקרטיה מתגוננת לדמוקרטיה מתחסנת: ישראל כמבחן", תרבות דמוקרטית 6 (2002), עמ' 135-164.
- אהוד שפרינצק, בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, תשמ"ה.
- Eitan Alimi, Chares Demetriou and Lorenzo Bosi, *The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University press, 2015.
- Rachel E. Beattie, "The Poisoned Madeleine: Stasi Files as Evidence and History", *Faculty of Information Quarterly* 1, 3 (2009), pp. 1-11.
- Boaz Ganor, "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter", *Police Practice and Research* 3, 4 (2002), pp. 287-304.
- Boaz Ganor, "Terrorism as a Strategy of Psychological Warfare", *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma* 9, 1-2 (2004), pp. 33-43.
- Boaz Ganor, "Terrorist Organization Typologies and the Probability of a Boomerang Effect", *Studies in Conflict and Terrorism* 31, 4 (2008), pp. 269-283.
- Rumyana Grozdanova, "'Terrorism': Too Elusive a Term for an International Legal Definition?", *Netherlands International Law Review* 61, 3 (2014), pp. 305-334.
- Stathis N. Kalyvas, "The Landscape of Political Violence", in Erica Chenoweth and others (eds.), *The Oxford Handbook of Terrorism*, Oxford: Oxford University Press, 2019, pp. 15-24.
- Alison Lewis, "Reading and Writing the Stasi File: on the Uses and Abuses of The File as (Auto)biography", *German Life and Letters* 56, 4 (2003), pp. 377-397.
- Maya Mark, "Political Violence, Political Ends: The Story of the Zealots' Underground", *Journal of Israeli History Politics, Society, Culture* 41 (2023), pp. 57-78.
- Miwako Okabe, "The Uncertainty and Value of the Stasi Files", *Politiikasta* (28.3.2018): https://politiikasta.fi/en/the-uncertainty-and-value-of-the-stasi-files-2/#pll_switcher
- Nicholas J. Perry, "The Numerous Federal Legal Definitions of Terrorism: The

- Problem of too Many Grails”, *Journal of Legislation* 30, 2 (2004), pp. 249-274.
- Steven Rosswurm and Toni Gilpin, “The FBI and the Farm Equipment Workers: FBI Surveillance Records as a Source for CIO Union History”, *Labor History* 27, 4, (1986), pp. 485-505.
- Alex P. Schmid, “The Definition of Terrorism”, *Aforementioned, The Routledge Handbook of Terrorism Research*, London and New York: Routledge, 2011, pp. 39-98.
- Tomas Skucas, “Lithuania: A Problem of Disclosure”, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 12, 3 (2004), pp. 411-425.

פרק 1

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

הריאיון נערך באחד מימי הקיץ המאובקים בלשכה קטנה ששכנה באחת הקומות הגבוהות בבניין משרדים מוכר בלב תל אביב. המראיינת הייתה ג'ודי באומל-שוורץ, היסטוריונית בעלת שם בין-לאומי, שערכה באותם ימים מחקר על הימין היהודי האידאולוגי בארצות הברית. המרואיין היה יצחק שמיר, כבר ראש ממשלה בדימוס. באומל-שוורץ זכרה שהוא לבש חולצת תכלת בהירה וישב בכיסא עור שחור גדול ממידותיו שכמו בלע את דמותו הנמוכה.

אחד הנושאים שעלו בריאיון היה פעילותו למען יהודי ברית המועצות. לאחר שפרש מן המוסד פעל שמיר באופן עצמאי למען יהדות הדממה. שותף למאבק היה מאיר כהנא, ששימש באותה עת רב בית כנסת נידח בארצות הברית ועמד בראש הליגה להגנה יהודית (JDL). הליגה ניהלה מערכה אגרסיבית ואלימה נגד מוסדות סובייטיים על אדמת ארצות הברית והעלתה לשיח הציבורי את סוגיית שחרור יהודי ברית המועצות. באומל-שוורץ חשדה ששמיר הפעיל את כהנא בכמה הזדמנויות וניסתה לקבל אישוש לכך. ניסיונותיה נתקלו בחיוך צופן סוד. "מילים לא נאמרו אבל החיוך הסגיר הכול", סיפרה. בהערת אגב ציינה שכהנא "היה טרוריסט לא קטן". לשמע הדברים הזדקף שמיר מלוא קומתו, עיניו ברקו, הוא דפק על השולחן וצעק: "הוא היה טרוריסט???" אני הייתי טרוריסט!!!!" ונשען אחרנית כשעל פניו אותו חיוך מסגיר סוד.

לדברים שאמר שמיר בחדרי חדרים נתנה ביטוי פומבי פעילת אצ"ל דוריס כץ, רעייתו של חבר מפקדת אצ"ל שמואל כץ, שקראה בפרובוקטיביות לספר הזיכרונות שלה מימי המחתרת הייתי טרוריסטית. אך לא כולם הסכימו עם הגישה הזו. בריאיון של יוסי מלמן עם יוצא לח"י יעקב חרותי, שתפס מקום מרכזי במפת האלימות הפוליטית בעשור הראשון למדינה,

שאל מלמן: "אתה מגדיר את עצמך טרוריסט?" "לא. ודאי שלא. לוקחים את המלה טרור ומדביקים אותה למגוון ענק של מעשי אלימות שנעשים בכוח", הייתה התשובה של חרותי.

"מהי ההגדרה שלך לטרור?" המשיך מלמן להקשות. "מעשי טרור קשורים ישירות לרצח במכוון של חפים מפשע, נשים וילדים, כטקטיקה בלתי נפרדת מהמלחמה [...] לא לח"י ולא אצ"ל ולא ההגנה התכוונו לפגוע בחפים מפשע. המאבק כוון נגד חיילים ושוטרים וסמלים של השלטון. הייתי לוחם נגד האנגלים ולא טרוריסט, משום שלא התכוונתי לפגוע במודע בחפים מפשע. כמובן שבמלחמה נפגעים גם חפים מפשע, אבל הם לא היו המטרה", ענה חרותי (הארץ, 12 בינואר 2005).

חברי הארגונים שלחמו למען עצמאות לאומית היו אידיאליסטים והיו מוכנים להקריב למענה את חייהם. שנים ארוכות הם חיו בצילו המאיים של המוות בידיעה שכל יום יכול להיות יומם האחרון. הם היו נכונים גם להרוג למען העצמאות. ארגון לח"י, שבראשו עמד שמיר, נקט פעמים רבות טקטיקה של טרור אישי. מאחר שהיה ארגון קטן ורדיקלי שבשיאו נמנו בו מאות אחדות של פעילים, כוחו היה בחשאינותו. מקובל לטעון כי "הטרור הוא נשקו של החלש", ולח"י ניצל את יתרונותיו להכות באויב הבריטי.

שלא כאצ"ל בהנהגת מנחם בגין, שדגל בפגיעה במבנים ובסמלי שלטון בריטיים והשתדל שלא לפגוע בחיי אדם, לח"י, כחלק מטקטיקות הלוחמה שלו בבריטים, לא שלל את הפגיעה בהם, אלא להפך. הטרור שלו היה אישי, מובחן, והתמקד בנציגי השלטון; לא טרור המוני וברוטלי הפוגע בחפים מפשע. "לא מוסר ישראל ולא מסורת ישראל אינם יכולים לשלול את הטרור כאמצעי קרב", נכתב באחד מעיתוני התעמולה שפרסם לח"י, ולכן "הטרור הוא לנו חלק מהמלחמה הפוליטית בתנאי ימינו ותפקידו גדול ורב [...] הוא מכוון לא כלפי אישים, כי אם כלפי נציגים ועל כן הוא מועיל" (החזית ב, אב תש"ג).

זאב איבינסקי, שהוא עצמו יוצא לח"י וחוקר טרור, הגדיר טרור אישי כמערכת של אלימות מהפכנית מודרנית המכוונת כלפי נציגי ממשלה או כלפי ממשד, שהמוטיבציה בה, באופן פרדוקסלי, אינה אישית אלא אידאולוגית או אסטרטגית. היא מכוונת נגד הכובש הזר, הסדר החברתי או הממשד המגולם בנציגים אלו, ומטרתה להחליש או להרוס את השלטון או לחלופין את מיתוס הכוח שלו ולשמש חוד החנית המהפכני על ידי התססת ההמונים במעשי מופת ("תעמולה על ידי מעשה") ויצירת עתודות של מהפכניים שיוכשרו לקידום המאבק.

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

האלימות הפוליטית לאחר הקמת המדינה לא נוצרה יש מאין. היא שיקפה תהליך של המשכיות שיוצאי לח"י תפסו בו מקום מרכזי. לפיכך שומה עלינו להבין את הטקטיקה, את דרכי הפעולה ואת התפיסות הרעיוניות והאופרטיביות שעמדו בבסיס קיומה של המחתרת. ואולם לח"י לא היה הארגון היחיד ולא הראשון שהשתמש בנשק הטרור. המורשת הטרוריסטית ביישוב היהודי בארץ ישראל התפתחה דווקא בחוגי השמאל הפועלי, בקרב חברי העלייה השנייה שעלו מרוסיה וייבאו את עקרונות הטרור המהפכני.

"ברוסיה הצאריסטית היו טרוריסטים שהיו ראויים להערצה"

(דוד בן-גוריון, ישיבת ממשלה, 18 בספטמבר 1948)

מורשת הטרור של גורמים רדיקליים שפעלו ביישוב הארץ-ישראלי הושפעה מתפיסותיהם המהפכניות של הטרוריסטים הרוסים שנלחמו בשלטון הצאר בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים. ארגונים כמו נרודניה וואליה (Narodnaya Volya, רצון העם) או כמו שכוננו, ה"נרודניקים", והמפלגה הסוציאל-רבולוציונרית (The Socialist Revolutionary Party), שכונתה בקיצור ס"ר ופעלה בתפר שבין פוליטיקה למהפכנות, היו הראה לדורות של מהפכנים. פעילים בולטים בארגונים הללו היו יהודים. דמויות כמו מיכאל גוץ (Gotz), נכדו של איל התה קלונימוס ויסוצקי, וגרגורי (צבי) גרשוני (Gershuni), מקים הארגון הלוחם של הס"ר, זכו להערצה בחוגים הסוציאליסטיים ביישוב. "ציון המשוחררת תזכור בגאון את בניה הגיבורים שנלחמו בעד חרות וצדק בכל מקום שהם", התפייט זקן הסופרים העבריים אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' (אז"ר) בהקדמה לתרגום זיכרונותיו של גרשוני. חוטים עבים נקשרו בין המהפכנים ברוסיה לאלו הארץ-ישראלים. מיכאל הלפרין, גיבור העלייה הראשונה ויוצרו הרוחני של ארגון השומר, שהיה לאגדה כששר את "התקווה" בכלוב אריות בקרקס ביפו, היה מקורב לס"ר ונשלח לסייע לבריחתו של גרשוני מסיביר לאחר שנתפס בידי הבולשת הרוסית. גם ליוסף חיים ברנר, נביא העלייה השנייה, היה פרק מהפכני עלום בס"רים לפני עלייתו ארצה. פנחס רוטנברג, אבי החשמל בארץ, התחיל את הקריירה כמהפכן ברוסיה, ובאחת הפרשות הידועות בעולמות הצללים של המהפכה היה אחראי לחיסולו של הכומר הכריזמטי גרגורי גאפון (Gapon), שסיים את חייו תלוי על מתלה בגדים לאחר שנחשף שהוא פרובוקטור מטעם השלטון. דמות מובהקת שגילמה באישיותה את המהפכנות במובנה הטוהר הייתה מניה שוחט. במילותיו של ההיסטוריון מוקי צור, "מניה שוחט הייתה הנציג

הבולט ביותר להשפעת האתוס של המהפכה הרוסית בראשית המאה על אנשי העלייה השנייה". היא הייתה בת למשפחה אמידה ברוסיה, ולאחר שגילתה את קסמי הסוציאליזם, גלשה לפעילות בס"ר ולטרור האישי. היא הייתה מקורבת, יש הטוענים אפילו מאוד, לגרגורי גרשוני לפני שהחליפה את השפעתו בזו של סרגיי זובאטוב (Zubatov), ראש האוכרנה, המשטרה החשאית הרוסית בגרסתה המוקדמת טרום הקג"ב. שיתוף הפעולה ביניהם הוליד ארגון איגודים מקצועיים שנקרא "מפלגת הפועלים הבלתי תלויה", ובקצרה "הבלתי תלויים". מאחורי היוזמה עמדה המחשבה שיש לנתב את הלהט המהפכני לשיפור תנאי הפועלים ולא להפלת הצאר מכיסאו.

פרעות קישינב החזירו את שוחט למסלול המהפכני, והיא הייתה לדמות בולטת בקבוצות ההגנה העצמית היהודית שקמו לאחר הפרעות. חדורת רגשי נקם היא הייתה שותפה לתכנון התנקשות בשר הפנים האנטישמי ויאצ'סלב פלווה (Plehve), שנחשב האחראי לפוגרומים. סוכן פרובוקטור הכשיל את התוכנית, ואחיה של מניה, שדאגו לשלומה, הצליחו לשלוח אותה לארץ ישראל באמתלה כוזבת. בארץ היא מצאה כר פורה לרעיונותיה המהפכניים בהקמת הקולקטיב החקלאי, מעין קומונה חקלאית בסג'רה, ואחר כך עם בעלה, ישראל שוחט, בהנהגת הארגונים החשאיים בר גיורא והשומר. אחד הצעירים הבולטים בעלייה השנייה שביקש להתקבל לארגון אך נדחה היה דוד בן-גוריון. את נקמתו מהם הוא לקח בעתיד. שוחט, שלא בחלה בטרור אישי, נחשדה בחיסולו של העסקן החרדי והשנוי במחלוקת יעקב דה-האן, שנורה ונהרג בסוף יוני 1924 סמוך לבית החולים שערי צדק בירושלים, זמן קצר לפני שיצא לחו"ל בשליחות מדינית מטעם העדה החרדית. היא נעצרה, אך שוחררה כעבור זמן קצר. המתנקש לא נמצא מעולם. כיום הדעה הרווחת היא שהמתנקש היה אברהם תהומי, לימים ממקימי אצ"ל, ומי ששלח אותו למשימה היה יצחק בן-צבי, ממנהיגי השומר ולעתיד נשיא המדינה השני.

עם תום מלחמת העולם הראשונה וראשית השלטון הבריטי ירד מעמדו של ארגון השומר, והוא נדחק ממעגל ההשפעה היישובי בידי ההגנה והסתדרות העובדים, שתפסו את הבכורה. תגובת ראשי השומר הייתה הקמת ארגון חשאי שפעל במסתרים: "הקיבוץ החשאי". הארגון כלל פעילים מהשומר ומ"גדוד העבודה על שם טרומפלדור", והוא שמר על רוח האוונגרדיות והמהפכנות של השומר. בפעולותיו היו הקמת סליקים, גנבת נשק ושוד מבריחי כספים. אחד הפעילים הבולטים, ירחמיאל לוקאצ'ר, חיסל בפקודת מניה שוחט את קצין המשטרה תופיק ביי א-סעיד, שנחשד

בטעות האחראי לטבח בבית החלוץ ביפו ב־1 במאי 1921 באירוע שנחשב לפתיחת מאורעות תרפ"א. הוא ארב לו באחד מרחובות יפו, ונאמן לקוד האתי המהפכני שאין יורים באדם מגבו, פנה אליו בשאלה סתמית, וכשהלה הסתובב, ירה בו והרגו.

סכסוכים פנימיים הובילו לחשיפת הארגון ולפירוקו. בן־גוריון, שכבר היה אז בכיר בהנהגת היישוב, יזם ועדה מיוחדת לבחינת פעילות הקיבוץ החשאי. המסר שקיבל בתגובה היה ברור. "אם תמשיך לפעול נגדנו, נראה בך פרובוקטור". בקודים הפנימיים של המהפכה פירושו כדור בראש.

בן־גוריון היה רב־אומן בניצול הזדמנויות לפגוע ביריבים פוליטיים. בשנת 1933 ניהל ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית חיים ארלוזורוב משא ומתן עם המשטר הנאצי להקל הגירת יהודים מגרמניה לארץ ישראל באמצעות עסקה כלכלית סיבובית שתאפשר להם להעביר את רכושם לארץ. תוכנית זו מוכרת בשמה "הסכם ההעברה". אב"א אחימאיר, היושע ייבין והמשורר אורי צבי גרינברג (אצ"ג), ראשי ארגון "ברית הבריונים", המקסימליסטים בתנועה הרוויזיוניסטית, שהיו הראשונים שהרימו את נס המרד בשלטון הבריטי הזר בתחילת שנות השלושים של המאה הקודמת בכמה פעולות תעמולתיות והפגנתיות, ראו במגעים השפלה לאומית ופגיעה בחרם הכלכלי שהוביל זאב ז'בוטינסקי על גרמניה הנאצית ותקפו את ארלוזורוב בחריפות יתרה.

בעיתונם חזית העם הואשם "ערל־זה־רב" או "הינקא האדום", שמות גנאי שהדביקו לארלוזורוב, בתקיעת סכין בגבו של עם ישראל ובמכירת כבוד האומה תמורת בצע כסף. במאמר בוטה במיוחד נכתב: "העם היהודי תמיד ידע להעריך כראוי את מוכרי כבוד עמם ותורתם, ידע גם כיום להגיב על הנבלה הזאת". המאמר פורסם ב־16 ביוני 1933, ובאותו ערב נרצח ארלוזורוב כשטייל עם רעייתו בחוף הים של תל אביב. שני אלמונים ירו בו סמוך למלון הילטון של ימינו, והוא נפצע קשה ונפטר מפצעיו.

החשד המיידי נפל על הרוויזיוניסטים, ושניים מהם הועמדו לדין: אברהם סטבסקי וצבי רוזנבלט. בתום המשפט רוזנבלט זוכה וסטבסקי הורשע ונידון למוות. שורה ארוכה של אישי ציבור, והבולט שבהם הרב הראשי הרב אברהם יצחק קוק, יצאו להגנתו של סטבסקי, והוא זוכה בערעור. השופטים מצאו לנכון להעיר שאילו היה החוק האנגלי נוהג בארץ ישראל, הייתה ההרשעה נשארת על כנה, מכיוון ששם אפשר להרשיע ברצח על פי עדות יחידה.

במרוצת השנים צצו תאוריות, חלקן על גבול הקונספירציות, בדבר זהות האחראים, מגורמים קומוניסטיים עד לבריטיים ואפילו לנאציים, על פי

תאוריה המסתמכת על קשרים ישנים בין ארלוזורוב למגדה גבלס, רעיית שר התעמולה הנאצי יוזף גבלס. בן-גוריון, שבזמן הרצח שהה בחו"ל, ראה בו הזדמנות ראשונה במעלה לתעמולה נגד הימין הרוויזיוניסטי, שהיה במגמת עלייה באותן שנים ואיים על ההגמוניה של תנועת הפועלים. במאמר שפרסם בדבר (7 ביולי 1933), שכותרתו "אני מאשים", תקף בן-גוריון את מנהיגי הרוויזיוניסטים והאשים אותם בהסתה לרצח ובהסתה כנגד תנועת הפועלים. הוא רמז שהתשובה לרצח תינתן בבחירות הקרובות לקונגרס הציוני.

התעמולה נגד הימין הצליחה, ובבחירות לקונגרס ה-18, שנערכו באוגוסט של אותה שנה, ירד הימין ירידה ניכרת. לעומת זאת התמיכה בסיעת הפועלים זינקה בחדות. בעקבות זאת יש הרואים בפרשת רצח ארלוזורוב את הגורם שקיבע את שלטון השמאל בפוליטיקה הישראלית עד למהפך 1977. אחד מחוקרי המשטרה שחקר את הרצח היה יהודה ארזי (טננבאום). במהרה הוא הגיע למסקנה שיד הרוויזיוניסטים לא הייתה במעשה, ופוטר מהמשטרה. לימים היה ארזי מהבכירים שבאנשי הרכש בהגנה וממקימי שירות הידיעות (הש"י), מחלקת המודיעין שלה.

עוד בטרם החל משפטם של סטבסקי ורוזנבלט נמצאו חשודים חדשים: שני ערבים בעלי רקע פלילי, שאחד מהם הודה במעשה אך חזר בו. הרוצחים האמיתיים לא נחשפו, אך מאז ועד היום רצח ארלוזורוב מלווה כצל את החברה הישראלית.

"הדם הוא יכריע מי השליט היחיד פה"

(אצ"ג, "אמת אחת ולא שתיים", ספר הקטרוג והאמונה)

מהומות הדמים שנפתחו באפריל 1936 ונמשכו לסירוגין עד שנת 1939 זכו לכינוי מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט או "המרד הערבי" והעלו מחדש לשיח הפוליטי והציבורי את סוגיית הטרור. הזרם המרכזי ביישוב, מטעמים מדיניים ומוסריים, דגל בהבלגה ודקלם סיסמאות כמו "הם ירצחו ואנחנו נבנה" ו"נקמתנו היחידה במרצחים – המפעל והבניין", ואילו באצ"ל, שנולד בעקבות הכישלון הפוליטי והביטחוני במאורעות תרפ"ט, שנרצחו בהם 133 יהודים, דרשו נקם. הם נתקלו במחסום בדמותו של זאב ז'בוטינסקי, המנהיג הבלתי מעורער של הרוויזיוניסטים, שתמך בגישה המבליגה למרות הפגיעה האנושה בכבוד הלאומי ובאתוס היהודי החדש. "ה'הבלגה' היא מרה ומסוכנת, אך התשובה הזאת עשויה להעלותה מזה. ואם דבר זה ינוצל ויסיעו בידינו לפעול אצל ממשלת המנדאט, שתקים לפחות את ראשית ההגנה החוקית,

כדאי יהיה המחיר המר הזה", כתב בעיתון הירדן, אחד העיתונים של התנועה (12 ביולי 1936).

רק כעבור שנה וחצי, על רקע ההחרפה הביטחונית לאחר פרסום מסקנות ועדת פיל, הוועדה שנדרשה לפתור את בעיית ארץ ישראל, ומסקנותיה היו חלוקת הארץ בין היהודים לערבים, ועל רקע תסיסה גדולה שבאה מלמטה, מהפעילים בשטח, חל מפנה בעמדות ז'בוטינסקי, והוא החל לתמוך בשבירת ההבלגה, טרמינולוגיה מרוככת לפעולות תגמול ונקם.

ביום ראשון, 14 בנובמבר 1937, יצאו לפעולה חוליות של חברי אצ"ל בירושלים. התוצאה הייתה כמה ערבים הרוגים ברחבי העיר. "נגולה חרפת ההבלגה", הילל את המעשה בכיר אצ"ל דוד רזיאל. בהיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית מכונה היום הזה "יום ראשון השחור" או "יום שבירת ההבלגה", והוא היה לתאריך מקודש בלוח השנה של התנועה.

כשקיבל רזיאל את הפיקוד על הארגון הותר הרסן, והפעולות רדפו האחת את חברתה. בפעילות בלטה קבוצה 81 הירושלמית בפיקודו של יעקב (ישקה) לבשטיין, לימים אליאב, איש מבצעים וחבלן מומחה שהפעיל קבוצת מסתערבים ברחבי העיר. את הכשרתו המקצועית רכש אליאב בקורס ללוחמה ולחבלה שנערך בפולין כחלק מהסכם שנחתם בין ממשלת פולין ובין אברהם שטרן (יאיר), ידידו הקרוב של רזיאל ו"שר החוץ" של האצ"ל. לפי ההסכם כמה עשרות מחברי הארגון התאמנו בקורסים על אדמת פולין בהדרכתם של קציני צבא פולנים, ולארגון סופק נשק רב.

לאחר הקמת המדינה היה אליאב איש מערכת הביטחון ומנכ"ל ברינקס ישראל. בקבוצה היו גם כמה בחורות שהשתתפו בקביעות במבצעים. אחת מהן, רחל (אוהבת עמי) חבשוש, נתפסה בתחילת יולי 1939 מחופשת לערבייה כשברשותה מטען רב-עוצמה שתכננה להניח בקרב קהל המבקרים שהגיעו לבקר את אנשי הכנופיות בכלא ירושלים במגרש הרוסים. היא ניצלה מעונש מוות בזכות גילה הצעיר, נידונה למאסר עולם והייתה לאסירת המחתרת הראשונה. במחתרת העריצו אותה והפכו את כלא בית לחם, שבו נכלאה, למקום עלייה לרגל.

גורלו של שלמה בן-יוסף, איש אצ"ל, לא שפר עליו. הוא היה יליד לוצק שבפולין ועלה ארצה בעליית אף-על-פי הרוויזיוניסטית הלא חוקית, והתיישב בפלוגת בית"ר בראש פינה. שני פיגועים קשים בסביבות המושבה, שגבו את חייהם של יהודים מספר ובהם גם אחד מחבריו לשעבר בפלוגה, עוררו אותו לפעולת נקמה. הוא גייס שניים מחבריו, וללא אישור מהמפקדים הם יצאו לפגוע באוטובוס ערבי שנסע בכביש ראש פינה-צפת. הפעולה נכשלה,

ושלושתם נתפסו מסתתרים במערה בקרבת מקום. הם הובאו למשפט, ובסיומו נידון בן-יוסף למוות. הוא נתלה בכלא עכו בסוף יוני 1938 והיה לעולה הגרדום הראשון.

ז'בוטינסקי שלח לראשי פלוגת ראש פינה מכתב נוחמים, ובו כתב: "מי ייתן ואזכה להשתחוות על קברו יחד עםכם, אבל מגרדומו נעשה מגדל, מקברו – היכל, מזכרו – דת אזרחית". אצ"ג, בפרפרזה על הספדו של יוסף חיים ברנר על טרומפלדור, "אשרי מי שמת ותלחי למראשותיו", קרא עליו: "אשרי מי שעומד בצל התלייה והיהדות מראשותיו". בפיתול מוזר של ההיסטוריה, באחד מהפיגועים שעוררו את בן-יוסף לפעולה נרצחו כמה מקרובי משפחתו של מאיר כהנא, מקים תנועת כך. האירוע הטרגי השפיע על ילדותו והיה ממעצבי השקפת עולמו הרדיקלית.

עוד אירוע שכמו צפה פני עתיד והיה ציון דרך בשימוש בפרקטיקה המהפכנית שקיבלה השראה מהטרוריסטים הרוסים נקשר לקבוצת סדן. הקבוצה, או כפי שנקראה ברשמיות "הסיעה לביקורת אידאולוגית", הורכבה מיוצאי ברית הבריונים שראו בעצמם אופוזיציה רדיקלית בתנועה הרוויזיוניסטית. הם נכנסו להיסטוריוגרפיה לאחר שבספטמבר 1937 ניסו לשדוד פקיד בנק בתל אביב, ונאסרו.

האירוע זכה להדים חסרי תקדים בכלי התקשורת, שהתחרו ביניהם בתיאור השוד. "פשע שלא היה כדוגמתו בתל אביב עד היום", כתבו בעמוד הראשון במהדורת הערב של דבר (12 בספטמבר 1937) ובכתבה בהארץ באותו היום השוו אותו לגנגסטרים של שיקגו. אפילו העיתונות הערבית התרשמה ויצאה בכותרות צבעוניות. מהר מאוד התברר שהשוד היה יוזמה פרטית של מפקד אצ"ל דאז רוברט ביטקר, שהשתמש בקבוצת סדן למיקור חוץ. הוא פוטר מתפקידו.

במסד היישובי ובתנועת הפועלים הגיבו בחומרה על הטרור מימין. היו מי שראו בו חלק מהמלחמה הרעיונית הכוללת בפשיזם. "זו מלחמה על עצם קיומה של תנועת הפועלים [...] המלחמה היא על הרחוב היהודי", הזדעק יצחק טבנקין, מראשי המחנה הפועלי, באחד מדיוני "יום הפעילים" לענייני ביטחון של הקיבוץ המאוחד. בן-גוריון לא הסכים לדברים. "את שאלת הטרור הרוויזיוניסטי נגד הערבים אי אפשר להעמיד כחלק משאלת מלחמתנו ברוויזיוניזם", טען, וקבע שאפשר להילחם בטרור רק בעזרת הממשלה הבריטית ולא באופן עצמאי, אחרת עלולה לפרוץ מלחמת אחים. היו מי שחלקו עליו וסברו שהיישוב צריך לדכא בעצמו את הטרור האנטי-ערבי גם במחיר עימות פנימי.

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

גם אנשי הרוח הצטרפו למערכה. בכרוז שנשא את הכותרת "לא תרצח", שחתמו עליו רבים מהם, הם תקפו את הטרור מטעמים מוסריים ומדיניים ופנו בקריאת אזהרה ליישוב שיקיא מקרבו את הטרוריסטים וישמור על הבית הלאומי טהור. גילויי הדעת למיניהם כונסו בקונטרס מיוחד ששמו "נגד הטרור", שערך הסופר יהושע רדלר-פלדמן, הידוע בשם העט ר' בנימין. גם הרבנות הראשית פרסמה גילוי דעת הלכתי נגד הטרור וקראה: "חלילה! חלילה! שהמצב הנוכחי יעביירונו על דעת תורתנו הקדושה, ויביא את מי שהוא מאחינו ואחיותינו לידי מעשים של שפיכת דמים, לידי מעשים העלולים גם כן לחלל את שם ישראל ואת כבוד מפעל הבניין והתחייה הלאומי שלנו בארץ קודשנו".

לאחר שהצליחו לדכא את המרד הערבי פרסמו הבריטים במאי 1939 את הספר הלבן השלישי, שהגביל את עליית היהודים ואת רכישת הקרקעות. ביישוב היהודי התקבל בזעם רב "ספר המעל", כך כינו אותו. בתגובה החל אצ"ל לחבל בתשתיות בריטיות, וכובד המשקל התחיל לנטות ממלחמה בערבים למאבק בבריטים. בתחילת אוגוסט 1939 נעצר מפקד מחוז ירושלים באצ"ל בנימין זרעוני. ימים ארוכים חקר אותו בעינויים קשים ראלף קרנס (Cairns), מבכירי הבולשת. בדרך לא דרך הצליח זרעוני להימלט מהמעצר ודיווח לחבריו על שעבר עליו. המחתרת החליטה לחסל את קרנס למען יראו ויראו.

התכנון והביצוע הוטלו על ישקה אליאב. מוקש גדול הוטמן בגן רחביה, שקרנס נהג לעבור בו בקביעות, ובשבת, 26 באוגוסט 1939, הוא חוסל. המוציא לפועל בשטח היה חיים קורפו, שותף קבוע בפעולות החבלה בירושלים, ששנים אחר כך שימש שר התחבורה בממשלת הליכוד. ימים מספר לאחר הפעולה המוצלחת ירד אליאב לתל אביב לדווח למפקדת אצ"ל על פרטי הפעולה. תוך כדי הישיבה פרצו לחדר בלשים בריטים ועצרו את חברי מפקדת אצ"ל. שעות אחדות אחר כך פרצה מלחמת העולם השנייה והפכה סדרי בראשית.

"שמע נוקם קול אלוהיך... קדש כלי המלחמה"

(אברהם שטרן, ספר שירים)

עם פרוץ המלחמה החליט דוד רוזיאל, מפקד אצ"ל, למורת רוחם של חבריו למפקדה, להפסיק את הפעולות נגד הבריטים ולשתף פעולה איתם נגד גרמניה הנאצית. הוויכוחים במחנה המעצר פערו קרע בלתי ניתן לגישור

בינו ובין חברו ושותפו להנהגת המחתרת אברהם שטרן. הפילוג קרם עור וגידים. רויאל השתחרר מהמעצר ועמד בראש חוליה של חברי אצ"ל ששלחו הבריטים לחבל בבתי הזיקוק ליד בגדאד שבעיראק, ויש הטוענים שנשלחו גם ללכוד את המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, צורר היהודים. הוא נהרג במתקפת מטוסים גרמנית על השיירה שנסע בה ונקבר בבית העלמין הצבאי באל-חבאניה.

כששוחררו חברי מפקדת אצ"ל ממעצר בקיץ 1940 היה הפילוג לעובדה מוגמרת, והוקם הארגון הצבאי הלאומי בישראל, שהפך לאחר מותו של שטרן בחורף 1942 לארגון לוחמי חירות ישראל (לח"י). מבחינה רעיונית התנתק לח"י מהשקפת העולם הרוויזיוניסטית הקלאסית מבית מדרשו של ז'בוטינסקי. במנשר "עיקרי התחייה", 18 סעיפים קצרים שהיו לזו משנתו האידאולוגית, נקבע היעד בהקמת "מלכות ישראל", אימפריה מדינית-היסטורית על פני גבולות ההבטחה המקראיים, מנהר פרת ועד נחל מצרים. הוזכרו שם גם מלחמה, כיבוש ארץ ישראל, תור האדנות והגאולה, חינוך העם, משטר צדק סוציאליסטי, החייאת הלשון העברית וקיבוץ גלויות. הסעיף האחרון נגע להקמת בית המקדש השלישי, סמל לתור הגאולה השלמה. גם אחרי הקמת המדינה הדריך חזון מלכות ישראל את יוצאי לח"י מהאגף הימני הרדיקלי של הארגון והניע את גלגלי האלימות הפוליטית, ומכאן חשיבותו.

הרוח המהפכנית והטרור האישי עיצבו את דרכה של המחתרת והיו גורם רב-השפעה על התפתחותה ולבסוף גם על פירוקה. כנהוג כמעט בכל ארגון מהפכני, התחילו חברי לח"י לשדוד בנקים כדי לממן את פעילותם. שורה של פעולות מוצלחות יותר ומוצלחות פחות הקנו להם מוניטין שלילי, והשם "כנופיית שטרן" דבק בהם. היו גם ניסיונות כושלים ליצור קשרים עם מדינות הציר, איטליה הפשיסטית וגרמניה הנאצית, וניסיונות אלו הפכו אותם לגיס חמישי בעיני היישוב ובעיני הבריטים.

מזג האוויר בחורף 1942 היה קר באופן חריג, אך לאנשי לח"י היה החורף ההוא חם מאש ומדם ששתת מגופות נקובות כדורים. הכול התחיל מניסיון לשדוד פקיד בנק ברחובות תל אביב. הפעולה הסתבכה, והחל מרדף אחרי השודדים. יריות נורו, ובסיום האירוע נמנו שני עוברי אורח יהודים הרוגים ושני שודדים עצורים. הם הואשמו ברצח ואחד מהם, יהושע בקר, נידון למוות, אך כעבור זמן מה קיבל חנינה.

זו הייתה תחילתה של שרשרת אירועים שהובילו להוצאתו להורג בדם קר של אברהם שטרן. בלח"י הבינו שהבולשת הבריטית פתחה במלחמה

נגדם והחליטו לחסל את בכיריה, ג'פרי מורטון (Morton) ותום וילקין (Wilkin), שהיו אחראים למלחמה במחתרת. ב-20 בינואר 1942 מולכד חדר מחתרת על גג הבית ברחוב יעל 8 במרכז תל אביב, והוכנה תוכנית לפתות את הבלשים להגיע למקום ולפוצץ עליהם את החדר. בצירוף נסיבות טרגי הוזעקו למקום קציני משטרה יהודים בכירים במקום הבריטים. טעות בזיהוי גרמה להפעלת הפצצה ולמותם של שני קצינים, שלמה שיף, מפקדה היהודי של משטרת תל אביב, ונחום גולדמן.

הרוחות ביישוב סערו. הבריטים יצאו למלחמת חורמה במחתרת, והציבור נקרא לסייע למשטרה ב"ביעור הנגע". בעקבות הפחד חסר התקדים שאחז את היישוב מפני לח"י החליטו בשירות הידיעות של ההגנה (הש"י) לפעול גם הם לחיסול הארגון. את המשימה קיבלו עליהם בכירי המחלקה יהודה ארזי ודוד שאלתיאל, ולצידם יחידת פלמ"ח בפיקוד יגאל אלון. במבצע מהיר נחטפו ועונו פעילים מספר, וכמה מהם הוסגרו לבריטים. עלו גם רעיונות לחסל את שטרן עצמו. המבצע היה בעל חשיבות עליונה בעיני הש"י, ודוד שאלתיאל כמעט החמיץ את חתונתו שלו, מכיוון שפיקד על אחד ממבצעי החטיפה.

אליהו גולומב, המנהיג הבלתי מעורער של ההגנה, דגל בגישה אחרת, ולבקשת נחמיה ברוש, בכיר בהגנה וגיסו של שטרן, הסכים להציע לו מקלט באחד הקיבוצים: "אברהם שטרן הוא יהודי, ואם למישהו יש חשבון עם אברהם שטרן ואם מישהו רשאי להגיש חשבון נגדו – הרי אלה יהודים בלבד. המצב הנוכחי מעורר גם אצלי חשש שהאנגלים עלולים לרצוח אותו, ולכן צריך לעשות הכול כדי למנוע מהאנגלים לבצע את זממם", נימק את החלטתו. שטרן סירב, וגורלו נחרץ.

בחלוף שבוע בלבד מאירועי יעל 8 הובילה את הבריטים הלשנה ממקור יהודי לדירת אימונים של לח"י ברחוב דיזנגוף 30 בתל אביב. הבלשים פרצו לדירה וירו בנוכחים בו במקום. ישקה אליאב, שאימן שם את חבריו, ניסה להשתלשל מצינור ביוב, אך נורה ונפצע. הקהל שהתאסף סמוך לזירה הריע למשטרה בהתלהבות. שניים מהפצועים, אברהם אמפר וזליג זק, נפטרו והיו לנופלים הראשונים של המחתרת. השניים האחרים, משה סבוראי ואליאב, נדונו למאסר עולם.

כעבור זמן קצר חשפו הבריטים את מקום מחבואו של שטרן בדירת סבוראי ברחוב מזרחי ב' בשכונת פלורנטין התל אביבית. ידיו נכבלו באזיקים, ומורטון ירה בו במקום. המחתרת עמדה על סף פירוק, ואלמלא יהושע כהן, צעיר כבן 19 מכפר סבא שהחליט לשמר את המסגרת בכל כוחו בסיוע חברתו הנאמנה

(ולימים רעייתו) נחמה, ייתכן שההיסטוריה הייתה נראית אחרת. מסתתר בפרדסים, אקדח בידו, רק הוא לבדו נגד האימפריה שהשמש לא שקעה בה מעולם, נצרב שמו של כהן בתולדות הארגון כשומר הגחלת. שורת פעולות נקם שהוציאו לפועל הוא וחבריו המעטים שנותרו חופשיים, כשלו. דו"ח של הש"י, שסווג "סודי ביותר", סיכם את הניסיון לחסל את לח"י בחורף 1942:

בפברואר 1942 החלה קבוצת שטרן בביצוע מעשי טרור בקנה מידה מורחב (מעשי שוד ורציחות). המשטרה הייתה חסרת אונים מול התגברות הפשעים [...] לקריאת המוסדות אל הציבור לפעול למען ביעור הנגע נענו מיד מכל צד מתנדבים. במשך זמן קצר הושגו ידיעות על ארגון קבוצת שטרן והוכנו רשימות של הטרוריסטים הפעילים בציון תפקידם ומקום הימצאם. הרשימות האלה נמסרו לידי השלטונות המוסמכים [...] כתוצאה מכל הפעולות האלה של המתנדבים שותקה פעילות קבוצת שטרן לחלוטין בתקופה זו. העזרה הוגשה למשטרה לפי הסכם מפורש [...] עם מפקד הבולשת נקבע באופן מפורש שכמה ממוסרי ידיעות חשובים ביותר לשעבר חברי קבוצת שטרן, לא יאסרו. כמו כן הובטח שאנשי כנופיית שטרן שנחקרו ע"י המתנדבים לא יחקרו ע"י המשטרה. אבל המשטרה הפרה את ההסכם. לאחר שביעור הכנופייה התקדם במידה מכרעת ועמדו לפני חיסולה המלא, התקבלה פתאום הוראה מהשלטונות שהמתנדבים יפסיקו כל פעולה [...] אילו השלטון לא היה מהסס בהשלמת ביעור קבוצת שטרן באביב 1942 והיה מונע בעד בריחות טרוריסטים פעילים, היה הטרור של הכנופיות האלה מתחסל מאז ולתמיד.

שלב חדש בקורות לח"י החל בבריחתם של שני בכירים בלח"י, יצחק שמיר (יזרניצקי) ואליהו גלעדי, ממחנה המעצר במזרע באוגוסט 1942. יהושע כהן, ממעריצי גלעדי הכריזמטי, העביר לו את הפיקוד על מתי המעט שנותרו חופשיים. במהרה התגלה אופיו האנרכיסטי של גלעדי. יחסו לפקודיו היה ברוטלי, במיוחד לחברות המחתרת, שראה בהן אובייקט מיני שנועד לסיפוק היצרים. פעולות שתכנן היו עלולות להביא לידי חיסול המחתרת, ובין השאר הוא השתעשע ברעיון לחסל את הנהגת היישוב.

לקראת סוף פברואר 1943 שוחרר במפתיע ממחנה המעצר פעיל בולט בלח"י ששמו אברהם וילנצ'יק, שנעצר בעקבות שוד בנק ונכלא במזרע לשנתיים ימים. במעצר הוא הפך "ניטרלי", כך כינו במחתרת את הפעילים שפרשו מחברותם בארגון. וילנצ'יק נהג להעביר את ימיו בעימותים חריפים עם חבריו לשעבר ועורר את זעמם. הוא לא הספיק ליהנות מהחופש שזכה לו, וזמן קצר לאחר שחרורו חוסל סמוך לביתו. החיסול נשא את טביעת אצבעותיו של אליהו גלעדי. לאחר שנודע דבר מותו ערכו עצורי לח"י מסיבה לרגל המאורע. הדעה הרווחת הייתה שהוא חוסל כדי להרתיע פורשים פוטנציאליים. בעיני הקנאים בלח"י, המילים האלמותיות בהמנון המחתרת שחיבר שטרן, "משורה משחרר רק המוות", נועדו לא רק לתפארת המליצה. אחר כך נטען שווילנצ'יק שיתף פעולה עם הבולשת, ולכן חוסל.

הסאה נגדשה כאשר תכנן גלעדי פרובוקציה שהייתה עלולה לעלות בקורבנות יהודים רבים חפים מפשע. שמיר שמע על כך ברגע האחרון והצליח לבטל את הפעולה. גלעדי זעם, שלף את אקדחו ואיים על שמיר: "אם עוד פעם תבטל פעולה שלי, אדפוק אותך כמו כלב". בעגה המחתרתית "לדפוק" פירושו לחסל. בהחלטה קשה מנשוא אך מחויבת המציאות, שגובתה באישור בדיעבד של האחראים במחתרת, פקד שמיר על חיסול גלעדי. שני חברי לח"י נפגשו עם גלעדי באחת הגינות במרכז תל אביב והביאו אותו בתואנה כלשהי לחולות שבין תל אביב להרצליה, ושם ירו בו. גופתו לא נמצאה מעולם.

אחד המתנקשים בגלעדי נהרג כעבור חודשים אחדים בהיתקלות עם שוטרים בריטים ברחובות תל אביב. השני השאיר עדות שהייתה חסויה שנים ארוכות ובה סיפר את סיפור המעשה, וכך סיכם אותו:

זכור לי שאלישע [אחד המחסלים] אמר שהוא הקיא בלילה. אני כבר עשיתי את החשבון שלי קודם. זה היה חבר שלי [גלעדי]. אישית, הוא התנהג איתי בעדינות שלא תתואר. אנחנו היינו ביחסי ידידות הגדולים ביותר. דבר אחד שהרגיז אותי באופן מחפיר, זה היה יחסו הגרוע לחבריי הטובים ביותר [...]. אני הייתי מסכם את המעשה בהבעת דעה שהמעשה היה הכרחי, שלא היה מנוס ממנו. הוא מוכרח היה להיעשות. והוא נעשה וטוב שנעשה.

אין מילים שיכולות לתאר טוב יותר את גורלו של גלעדי ממילותיו של הסופר היהודי ארתור קסטלר, שנאמרו אמנם בהקשר אחר אך מתאימות גם לכאן: "עתה חוזרת שוב ההיסטוריה על שביליה העגומים, שלפיהם מוכרח להיות גורלם של רוצחי מלכים כגורל קורבנותיהם".

לח"י בגלגולו החדש זנח את עיקרי התחייה של שטרן והתמקד בעקרונות הפוליטיים שגיבש. מבחינתו, האימפריאליזם הבריטי היה האויב, והוא נלחם בו כדי לגרשו ולהשיג עצמאות מדינית. משקיבל עליו שמיר את הפיקוד על המחתרת הוא צירף להנהגה את נתן ילין-מור ואת ד"ר ישראל אלדד (שייב). שלושתם כונו "המרכז", וחלוקת הסמכויות ביניהם הייתה ברורה. שמיר היה אחראי לפעילות המבצעית עד שנאסר ביולי 1946. "הוא היה אב טיפוס של הטרוריסט המודרני בן המאה ה-20", ניסה פעם אורי אבנרי להגדיר אותו. כדי להסתוות התחפש שמיר לרב חרדי, אך למרות זאת זיהה אותו בלש בריטי חד עין לפי גבינו העבותים, ושמיר הוגלה למחנה מעצר באפריקה. הגלות לא שברה את רוחו, והוא הצליח לברוח ולהגיע לג'יבוטי, שהייתה תחת שלטון צרפתי. הבריטים והצרפתים התווכחו על הסגרתו חודשים רבים, ובסיומה של הסאגה הגיע שמיר לצרפת על סיפונה של אוניית מלחמה צרפתית, ולאחר הקמת המדינה חזר ארצה.

שותפו של שמיר, ילין-מור, ניחן בהבנה מדינית עמוקה ונחשב למוח הפוליטי של ארגון. הוא היה מקורב למייסד המחתרת שטרן עוד מהימים שזה פעל בפולין. כשהגיע לארץ ישראל, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, לאחר מסע ארוך רווי תלאות, הוא היה לעוזרו האישי והקרוב של שטרן. הבריטים הצליחו לאסור אותו בסוריה בסוף 1941, כשהיה בדרכו לשליחות מדינית שהטיל עליו שטרן. ביום הראשון של נובמבר 1943 עמד ילין-מור בראש בריחה נועזת של עשרים חברי לח"י ממחנה המעצר בלטרון באמצעות מנהרה ארוכה שעמלו עליה בחשאי חודשים רבים.

השותף השלישי, ד"ר אלדד, נחשב לאידאולוג של המחתרת ולתועמלן הבולט שלה. הוא היה דוקטור לפילוסופיה וכותב בחד עיון שהעריץ ללא סייג את המשורר אצ"ג וראה בו נביא קדמון. אלדד ייצג השקפה לאומית רדיקלית שראתה בחזון מלכות ישראל את היעד הנכסף. הוא נלכד בידי הבריטים בזמן שלימד את תלמידיו בתיכון בתל אביב, ובזמן המעצר נפצע פצעים קשים כשנפל מחלון שניסה להימלט דרכו. הוא הספיק לשבת בכלא שנתיים עד שחולץ במבצע מזהיר מהמרפאה הירושלמית שטופל בה. גם כשהיה כל גופו נתון בגבס לא עזבה אותו רוח המרי, ואלדד הכתיב לחבריו

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

מאמרים חוצבי להבות לעיתונות המחותרת בעודו שוכב במרפאת בית הסוהר. שלושת המנהיגים האלה הוליכו את לח"י בנתיב הדם והאש.

פעולות הארגון כוונו נגד יעדים צבאיים, כמו פגיעה בבסיסי צבא ומשטרה ובשדות תעופה בריטיים ברחבי הארץ, נגד יעדים כלכליים אימפריאליסטיים מובהקים, כמו בתי הזיקוק בחיפה ומערך הרכבות, וכן היו חיסול שוטרים וקצינים בריטים, שחרור אסירים ותעמולה רחבה. נאמנים לתפיסה שניסחו הטרוריסטים הרוסים, ולפיה "ההיסטוריה נעה לאיטה וחייבים לתת לה דחיפה", ראו ראשי לח"י בנציגי השלטון הבריטים, ובראשם הנציב העליון, יעד בולט לחיסול. יהושע כהן, ששימש קצין המבצעים של הארגון עד שנאסר באוקטובר 1944, ניהל שורת מבצעים כושלים לחיסול הנציב העליון העוין הרולד מקמייקל (MacMichael). בניסיון האחרון הוצב מארב בכביש ירושלים-תל אביב, ושיירת הנציב הותקפה בירי. הנציב נפצע פצעים קלים אך ניצל ממוות. הניסיון אומנם כשל, אך האפקט התעמולתי של הפעולה היה רב ביותר.

פעולה מוצלחת של לח"י הייתה חיסול הבלש תום וילקין, הבלש המוכשר ביותר בבולשת ואויבם של לח"י, של אצ"ל וגם של ההגנה. וילקין, שהיה בן זוגה של שושנה בורוכוב, בתו של דב בר בורוכוב, מאבות הצינונות הסוציאליטית, דיבר עברית שוטפת ואצר בראשו מידע רב על פעילי המחותרות. סיפרו עליו שהוא מכיר את הפוליטיקה היישובית ואת הארגונים יותר מכל אנשי המשטרה יחד. הוא נודע בהיותו פיקח וערמומי במיוחד, והשמועות על אודותיו טענו שהוא נוהג להתבדח: "מטבורי ולמטה אני גוי, אך מטבורי ולמעלה אני יהודי".

לווילקין נרשם עוד חטא בל יכופר: הוא היה אחד מהמעורבים ברציחת שטרן, ולפיכך עמד בראש הרשימה השחורה של לח"י. יהושע כהן ניהל בירושלים מבצע חיסול מוצלח במיוחד שיצא אל הפועל בספטמבר 1944, מייד לאחר יום הכיפורים. מחמת חשיבות הפעולה שלח כהן לתל אביב בעיצומו של היום הקדוש את טודי פלאי, חבר בחוליה שתכננה את המבצע, לקבל את אישור המרכז. לאחר שהאישור התקבל יצאה הפעולה לפועל. שני חברי לח"י מחופשים לאנגלים ארבו לווילקין בקרבת מגרש הרוסים, לב מרכז השלטון הבריטי, וירו בו למוות. היריות נשמעו בבית הסוהר המרכזי הסמוך, וכאשר נודעה זהות הקורבן פרצו האסירים, שרבים מהם נאסרו בידיו, בחגיגות ספונטניות. כשנתיים אחר כך, בספטמבר 1946, חיסלו בחיפה חברי לח"י מחופשים לשחקני טניס את הבלש מרטין (Martin), שזיהה את יצחק שמיר על פי גבותיו וגרם למאסרו. באפריל 1947 חוסל בחיפה גם אלברט קונקווסט (Conquest), מפקד הבולשת המקומית, והרשימה טרם הסתיימה.

שיאו של הטרור האישי היה חיסול הלורד וולטר אדוארד גינס, המוכר בכינויו לורד מוין (Moyn), בידי אליהו חכים ואליהו בית-צורי, "שני אליהו" כפי שהם מכונים, בנובמבר 1944. נאמן לתפיסתו האנטי-אימפריאליסטית ראה לח"י את קובעי המדיניות בנציגות הבריטית שמחוץ לגבולות הארץ ולא באדמיניסטרציה המקומית, ולכן סימן את הלורד מוין, שכהן מינואר אותה שנה כמיניסטר המדינה במזרח התיכון וישב בקהיר, יעד בולט לחיסול. שני המתנקשים ירו בו סמוך לביתו. שוטר מצרי תפס אותם במהלך הנסיגה, והם הועמדו לדין. משפטם היה לסנסציה תקשורתית ועורר הדים בין-לאומיים רבים. הם נידונו למוות ועלו לגרדום בראש מורם. ג'ראלד פרנק (Frank), אחד מאנשי התקשורת שנכחו באולם המשפט, התרשם עמוקות מדמותם האידיאליסטית וכתב בהערצה לא מוסווית ספר על הפרשה, ששמו המעש. תגובת הממסד היישובי על ההתנקשות בלורד מוין באה בדמות "הסזון", עונת ציד בצרפתית, שהייתה בעיקרה אלימות פוליטית ממוסדת. בוועידת ההסתדרות שנערכה זמן קצר אחרי ההתנקשות בלורד מוין פרס בן-גוריון את תוכניתו לביעור הטרור. היא כללה ארבעה מרכיבים: שיתוף פעולה עם השלטונות, גירוש פעילי המחתרת והתומכים בהם ממקומות העבודה וממוסדות הלימודים, הימנעות מלתת להם מחסה וסירוב להיכנע לאימוניהם. על הפעולה מונה הש"י בשיתוף הפלמ"ח. באורח אירוני כוון הסזון אך ורק נגד אצ"ל ולא נגד לח"י, שהיה הגורם שהוביל לו כשהתנקשו אנשיו בלורד מוין.

לפי גרסה אחת, בפגישה בעניין הסזון שנכחו בה אליהו גולומב, מנהיגה הבלתי מעורער של ההגנה, ונתן ילין-מור מלח"י שלף ילין-מור אקדח מחגורתו, הניחו על השולחן ואיים על גולומב: "אנשינו מיטיבים לשלוף". במילים פשוטות, "אל תתעסקו איתנו, כי נירה בחזרה". גרסה אחרת, והיא ככל הנראה הקרובה יותר לאמת, היא שההגנה הציבה אולטימטום חריף ללח"י, וזה התחייב להפסיק את הפעולות לזמן מה. מבחינה פוליטית היה אצ"ל, שמאחוריו עמדה התנועה הרוויזיוניסטית, איום ישיר וגדול על ההגמוניה של תנועת הפועלים ושל הנהגת היישוב יותר מאשר היה לח"י, שנעדר שאיפות לתפיסת השלטון. רבים מחברי אצ"ל נחטפו בידי יחידות מתנדבים מיוחדות של הפלמ"ח ונחקרו בעינויים במתקני חקירה שהוקמו בקיבוצים. בה בעת הוקמה בסוכנות היהודית מחלקה לתפקידים מיוחדים שבראשה עמד טדי קולק, לימים ראש העיר המיתולוגי של ירושלים. מחלקה זו העבירה מידע רב על אצ"ל לארגון הביון הבריטי MI5. המבצע עורר הדים גדולים ביישוב, ומחאה נרחבת גרמה בסופו של דבר להפסקתו

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

כעבור חודשים אחדים. הסזון השאיר חותם בל יימחה על החברה הישראלית והשפיע על יחסי ימין-שמאל בתוכה.

"המתרת לא תדע רחמים כלפי המחבלים בביטחונה"

(לח"י, חוברת פנימית)

ובחזרה ללח"י. ככל ארגון מתרת ברחבי העולם עשו בלח"י הכול כדי לשמור על החשאיות והיו מוכנים ללכת רחוק לשם כך, כולל חיסול סוכנים ומלשינים ששיתפו פעולה עם הבריטים. ישראל פריצקר, ראש מחלקת המודיעין באצ"ל (מש"י), שבזמן הפילוג הלשין על פעילי לח"י וגרם למאסרם, חוסל סמוך לביתו בספטמבר 1943. גורל דומה פקד גם את יוסף דוידסקו, איש מודיעין ותיק שהחל את פעילותו החשאית בניל"י. הוא נהג לשתף פעולה עם כל הארגונים, אך לאחר שנחשד במסירת פעיל בכיר בלח"י לידי הבריטים, חוסל בביתו שבזכרון יעקב באוגוסט 1945. הבלשים זאב פלאש וחיים גוטוביץ, השוטרים שלום גורביץ ומשה בן-בצלאל, וכן ישראל לזין, שהואשם בהלשנה, הוצאו להורג, ולא רק הם.

בלח"י לא גילו רחמים כלפי מלשינים גם אם היו חברי הארגון. זה היה גורלו של מיכאל שגל, כבן 16 וחצי בלבד, שהתגורר בחיפה. שגל, בן יחיד להוריו, אהב הרפתקאות ונמשך לעולמות הריגול. למרות גילו הצעיר הוא החל לשמש סוכן של הבולשת והוחדר ללח"י. לאחר שכמה פעילים ללח"י שהכיר נעצרו, נפל עליו החשד. הוא נחטף, נחקר, הודה ונורה למוות בו במקום. טרם ההוצאה להורג נאמר לו: "במדינה אחרת אפשר שהיו מחנכים אותך. לנו אין בתי חינוך, וזמננו יקר מדי". גופתו נקובת הכדורים נמצאה במערה בעיר. מידע מודיעיני זיהה את המפעיל שלו, סרג'נט קילי (Kelly) מהבולשת, וקילי נכנס לרשימת החיסולים. אף שהצליח להינצל מכמה ניסיונות חיסול, הוא לא נמלט מידו הארוכה של "עוזי הג'ינג'י", מאנשי המבצעים רבי התושייה בלח"י, שנהרג במלחמת השחרור בירושלים. בפעולה נועזת בחיפה הצליח עוזי לירות בו ממרחק. קילי נפצע קשה ועזב את הארץ. ואולם לא רק בלח"י ניהלו מדיניות חיסולים אלא גם באצ"ל ואפילו בהגנה, אם כי בהיקפים פחותים במידה ניכרת. דוד שאלתיאל, ראש הש"י, זכר שבראשית ימיו של השירות הוצאו לפועל חמישה פסקי דין מוות לבוגדים יהודים. פעולת חיסול חריגה כוונה גם נגד גורם בריטי. ב-17 באוקטובר 1946, מוצאי שמחה תורה תש"ז, חוסל קצין המשטרה ויליאם ברוס (Bruce). חטאו היה התעללות בעצירי הגנה, פשע בלתי נסלח מבחינת

הארגון. גורלו נחרץ לאחר שבפקודתו נלקחו בברוטליות טביעות אצבע מאנשי המחלקה הדתית בפלמ"ח שנעצרו בביריה הסמוכה לצפת. העצירים סירבו לתת טביעות אצבעות בטענה שאין הם פושעים, אך הוכו באכזריות ואצבעותיהם נשברו. הפלמ"ח סגר את החשבון עם ברוס, וחוליה של הארגון חיסלה אותו בירושלים. מפקד הפעולה היה אהרן ספקטור, אחיו של צבי ספקטור, מפקד כ"ג יורדי הסירה שנעלמו במאי 1941 בדרכם לפעולת קומנדו בטרופולי בלבנון וגורלם לא נודע שנים ארוכות. בעדות מאוחרת לפלג לוי מפרויקט "תולדות ישראל", המתעד את דור תש"ח, סיפר ספקטור שמפקד הפלמ"ח יגאל אלון שלח אותו למשימה, ושבחברי החוליה נמנתה גם אישה.

פלמ"ח היה חשוב להבהיר שזה היה חיסול חריג על רקע אישי ולא מדיניות נרחבת, אך כשהיה מדובר בהגנה על הנשק שהושג בקשיים גדולים, הייתה המדיניות אחרת. באחד הימים הגיע לקיבוץ איילת השחר צעיר בראשית שנות העשרים לחייו ושמו בנימין קורפירסט. הוא פנה למזכיר הקיבוץ והציע לו לרכוש נשק בזול. ההצעה עוררה חשד שמדובר בפרובוקציה של הבריטים שנועדה לחשוף את מחסני הנשק במקום, וקורפירסט נחטף והועבר לחקירה.

את החקירה ניהל בכיר הש"י יהושע בלום, שהיה בלונדיני גבה קומה, דובר כמה שפות, תמיד לבוש במדי חאקי מגוהצים ובעלי צבא מצוחצחות ובעל מבט מזרה אימה. יצא לו מוניטין של החוקר המוכשר ביותר בש"י, אך באותה נשימה גם האכזר ביותר. החקירות שניהל נודעו בהיותן ברוטליות במיוחד, שם נרדף לעינויים, והוא השאיר אחריו לא פעם גופות נחקרים שהרג כמו ידיו. כינו אותו "האינקוויזיטור". שבועות ארוכים עינה בלום את קורפירסט עד שבירתו. הוא הודה שהמשטרה תפסה אותו על עבירות פליליות והוא הסכים לעבוד בשירותם תמורת שחרורו. עיניו של קורפירסט כוסו, והוא נלקח לשדה סמוך לרמות נפתלי. "ארגון ההגנה מצא אותך אשם בבגידה בעם ובמולדת ודן אותך למוות בירייה". גזר הדין בוצע בו במקום.

ברנד פפנק ניצל מגורל דומה. ב"שבת השחורה", המבצע הגדול שניהלו הבריטים נגד היישוב, נחשף מחסן נשק גדול בקיבוץ יגור. פפנק, שבצירוף מקרים היה בקיבוץ באותו הזמן, שוחרר לאחר שהראה לחיילים הבריטים תעודה המוכיחה שנלחם במלחמת העולם בצבא הצ'כי. בש"י חקרו כיצד נתפס הנשק והסיקו שפפנק היה המקור, והוא נחטף עם שותפו לדירה. לאחר עינויים קשים הוצא עליו גזר דין מוות. למזלו הוא הצליח להימלט מחוטפיו

לפני ביצוע גזר הדין וברח לחוץ לארץ. לאחר מעשה התברר שהחשד היה חשד שווא, ופפנק היה במקום הלא נכון ובזמן הלא נכון. הדי החיסולים הרבים צצו עשרות שנים אחרי האירועים, כאשר הוחלט בראשית שנות השמונים של המאה הקודמת לכנס את שמות הנופלים למען תקומת מדינת ישראל בספר "יזכור" מיוחד ולחלוק להם כבוד. זמן רב ישבו חברי הוועדה וליקטו את שמות הנופלים. ברשימות הייתה רשימת "חריגים" שהכילה בוגדים ומשתפי פעולה שחיסלו אנשי המחתרות, והיו בה 41 שמות. בנוגע לאחדים מהם עלו תהיות בדבר האישומים כלפיהם, והוקמה ועדה מצומצמת לבחינת הסוגיה. בסיום הבדיקה טוהרו כמה מהנרצחים. היו בהם שלושה בלשים יהודים ששירתו במשטרה הבריטית אך בה בעת סייעו להגנה או לאצ"ל. הם נכנסו לספר. גם שמו של אליהו גלעדי טוהר.

החלטת האו"ם 181 מ-29 בנובמבר 1947 על חלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית הכניסה את לח"י למשבר עמוק, והוא לא התאושש ממנו. תקופות של אנומליה ומשבר מתאפיינות אצל מחתרות באצבע קלה עד מאוד על ההדק. גם כעת, כשהמדינה העברית עמדה בפתח, מסורת החיסולים לא זו בלבד שלא נפסקה אלא להפך, היא התגברה ביתר שאת, ולרשות לח"י נרשמו כמה חיסולים מעוררי מחלוקת, שבדיעבד היו בעוכריו. הבולט והחריג שבהם התרחש בסוף ינואר 1948, כאשר הוצא להורג "שמואל", כך כונה יהודה אריה לוי, ראש המחלקה הטכנית בלח"י (כונה גם "מוסוליני"). בפרוץ המאורעות הדמים לאחר החלטת האו"ם סבר לוי שהמציאות החדשה מחייבת את איחוד הכוחות הלוחמים וביקש לעבור להגנה ולמסור לידיה חומר נפץ מתקדם שפיתח. הנהגת לח"י ראתה בכך בגידה. לוי נחטף מביתו והועמד למשפט שדה, שלא הוכרע. גורלו נמסר להנהגת הארגון, והיא פקדה לחסלו. כיום נראית הפרשה דמיונית ובלתי מובנת, וקשה להבין את ההחלטה. האם ההתחככות היום-יומית עם המוות והידיעה שכל יום יכול להיות יומך האחרון גורמת לזילות חיי אדם? האם התקופה הגורלית ומרובת הקורבנות הקהתה את הרגשות? ממרחק הזמן קשה לחדור לנבכי נפשם של המעורבים בפרשה, וספק אם אפשר למצוא צידוקים ונסיבות לדון אותם לכף זכות. לוי היה בשר מבשרה של המחתרת ופעיל מוכר בה, אך איש מהמחסלים לא חשב לסרב לפקודה. אחד מהם, "נחמיה", תיאר את תחושותיו:

[...]אני הכרתי את "שמואל", אני זוכר שהוא סיפק לי מוקשים [...] באתי לרעננה לפרדס, ישב שם "אדם", ועוד בחרו שסיפר שהולכים לשפוט את "שמואל" [...] בשעה

ארבע בערך בא אלי "אדם" ואמר לי פסק הדין שלו מוות ואתה בין היורים. לא הייתי מוכן לכך, אבל סירוב פקודה לא יכולתי [...] נסענו לפרדס ופתאום "אדם" נעצר ואמר ל"שמואל", נידונת למוות. יש לך לומר משהו? ענה "לא", רוצה שיכסו לך את העיניים? ענה "לא" ואז "אדם" נתן פקודת אש, הצרה הייתה שהיחידי שירה בו זה היה אני, אני עמדתי בצד "שמואל" ויריתי בו ששה כדורים [...] באתי הביתה הייתי המום, אף פעם לא רצחתי יהודי לפני זה.

הנהגת לח"י הוציאה הנחיה מפורשת שאסרה את ההשתתפות בלוויה ואיימה: "מי שלא ישמע לפקודה הנ"ל יירה". על קברו של לוי נכתב: "נרצח בידי זדים על הגנת המולדת לטובת עמו". לאחר הקמת המדינה פנתה המשפחה לרשויות וביקשה לפתוח בחקירה רשמית. בתום תכתובת ארוכה בין לשכת ראש הממשלה למשרד המשפטים ולאגף החקירות במשטרת ישראל נפתחה חקירה, אך מראש הובהר שהאפשרות לזהות את החשודים ברצח קלושה. דומה שטענה זו הסתירה מאחוריה ניסיון לטייה את החקירה. החוקרים הגיעו ל"נחמיה", שכבר היה אז איש קבע בצה"ל, והוא זומן לחקירה. "אתה ירית בו?" שאלו החוקרים? "כן", ענה. "למה ירית בו?" המשיכו, "כי קיבלתי פקודה", ענה. "נחמיה" מעולם לא הועמד לדין. הוא המשיך לשרת בצבא שנים ארוכות והשתחרר בדרגה בכירה.

בתחילת פברואר 1948 חוסלה חיה זיידנברג, צעירה שנחשדה בכוונתה להטמין פצצה בתל אביב בשליחות חברה הערבי, שהיה מפקד בארגון הנג'אדה, ארגון נוער לאומי-צבאי שהפך בפרוץ מלחמת השחרור לכוח לוחם. המידע התקבל מציתות לשיחת טלפון בין השניים. זיידנברג נחטפה, נחקרה והודתה במעשה. בית דין שדה של לח"י דן אותה למוות. גופתה נמצאה לאחר ימים ארוכים של חיפושים. הפרשה קיבלה ייצוג קולנועי בסרט "אש צולבת" ובסדרת הדרמה "מלכת היופי של ירושלים".

כשלושה שבועות לאחר מכן חוסלו בירושלים שני נתינים פולנים, הקונסול הפולני לשעבר בארץ ישראל ויטולד הולאניצקי והעיתונאי סטפן ארנולד, שנחשדו בשיתוף פעולה עם האויב. הם נחטפו באמצע היום, נלקחו לחקירה בבסיס לח"י שבשיח' באדר, גבעת רם של ימינו, נכפתו ונורו. החיסול עורר זעם רב אפילו בקרב הנהגת לח"י. הולאניצקי נודע בהיותו פרו-יהודי מובהק שסייע רבות ליישוב. בעברו אף היה ידידו הקרוב של מייסד לח"י שטרן, ודלתות שפתח לפניו בממשל הפולני נוצלו לשיתוף

פעולה צבאי נרחב. חברי ההגנה שחיפשו אחריו איחרו את המועד. בקרב יוצאי לח"י הפרשה נחשבת לטאבו שאסור לדבר עליו.

רינת-יה רובינסון, חוקרת התנועה הרוויזיוניסטית שנחשפה לפרשה, ניסתה שנים ארוכות להתחקות אחר האחראים לחיסול. כשחשפה את האדם שנתן את הפקודה הוא השביע אותה שלא לחשוף את שמו. הפרשה קיבלה תפנית מפתיעה כאשר טענו גדעון רמז ואיזבלה גנור, זוג חוקרים שמתעסקים במעורבות הסובייטית במזרח התיכון, שלח"י חיסלה את הולאניצקי בשליחות הסובייטים, מכיוון שהוא שיתף פעולה עם הביון האמריקאי. לעומת זאת המקורות בלח"י מצביעים על נקמה, ככל הנראה נמהרת ומיותרת, בעקבות הפיגוע הקטלני ברחוב בני-יהודה בירושלים בפברואר 1948, שבו נהרגו עשרות אזרחים יהודים, והחשד שהשניים סייעו לכנופיות הערביות.

בסוף מרץ של אותה שנה נחטפה וחוסלה בירושלים ורה דוכס, נוצרייה (ככל הנראה) ממוצא צ'כי. לפני מותה היא חתמה בכתב ידה על הודאה ששיתפה פעולה עם הבולשת הבריטית. המסמך פורסם בעיתונות המחותרת תחת הכותרת "על מה הומתה מרגלת", ובסופו צוין: "יטוהר מחננו מבוגדים ומלשינים". גם הש"י עקב אחרי דוכס, ובתיק שלה נכתב מפורשות שהייתה סוכנת בולשת בעלת אופי מפוקפק.

נורית גרץ, שכתבה סמי-ביוגרפיה על בעלה עמוס קינן, פעיל בולט בחטיבה הירושלמית בלח"י באותם ימים סוערים, בחרה להעצים את האירוע באמצעים ספרותיים שהנגידו בין המעשה המזעזע של נטילת חיים, גם אם מוצדק מבחינת המחותרת, לקלילות לכאורה שעטפה אותו:

ביום שישי בצהרים כשישבה ורה דוכס עם בנה בקפה "אלנבי", היא שתתה קפה והוא אכל גלידה, נכנסו אנשי לח"י והורו לה להתלוות אליהם לשם חקירה. הם לקחו איתם גם את בנה. עשו לה משפט שדה, האשימו אותה בכך שעבדה זה שנים בשירות החשאי הבריטי, שמסרה לערבים ידיעות [...] היא הודתה, והם גזרו עליה דין מוות. וכך בשבת שטופת טל ירוק יצאו שניהם, דוד והיא, לטייל בשדות. היה לו בכיס בקבוקון קטן, שטוה, של קוניאק [...] הוא גמע קצת, ניקה את הפייה, הגיש לה, וגם היא גמעה. הם ירדו בעמק המצלבה יד ביד [...] הוא הביט בה ברוך, לקח שוב את ידה בידו ואמר לה, כאילו לשניהם מטרה משותפת: "בואי, זה לא רחוק כבר" וכשהם

הגיעו לשדה שומם ליד רוממה, הוא הביט אל תוך עיניה,
היא התנוודה קצת, ניסתה לייצב את רגליה, לחייך. הוא יר
בראשה.

דוד שבסיפורה של גרץ הוא דוד אפרתי, אחד הפעילים הנועזים בלח"י,
ששמם הוזכר בלחשישה. ס"ט ירושלמי, שבעה דורות בארץ, שבצעירותו זיף
את גילו והתנדב לצבא הבריטי. אחר כך עבר לבריגדה היהודית, וכשחזר
לארץ התגייס ללח"י ופעל בעיקר בירושלים. חבריו סיפרו שלא היה לו קל
ליטול חיי אדם, ורק כשקיבל פקודה מפורשת עשה כך.

החיסולים הסעירו את דעת הקהל ביישוב. עיתון הצפה הדתי (2 בפברואר
1948) תקף את "אנשי האגרוף" שחיי אדם אינם נחשבים בעיניהם וגוזרים
גזר דין מוות "על רגל אחת". הארץ (9 בפברואר 1948) הצטרף למתקפות
ותמה על שקבוצת אנשים ממנה עצמה לשופטת ובחדרי חדרים פוסקת
דיני מוות על יהודים לפי ראות עיניה. כיצד זה שהם אינם נותנים דין על
מעשיהם? הקשה, וקבע בפסקנות שהסמכות לדון דיני נפשות נתונה רק לעם
עצמו ולמוסדותיו הנבחרים.

מדיניות הסיכול והחיסולים באותה תקופה הייתה נתונה לסמכותה
של מחלקה ו', מחלקת המודיעין בארגון, שפעלה כמחתרת בתוך מחתרת.
בירושלים היא פעלה בעצימות מוגברת וכללה כמה פעילים בולטים,
שמקצתם המשיכו בפעילות מחתרתית גם לאחר הקמת המדינה. בראש
המחלקה הירושלמית עמד זאב בדיאן ("גבי"). "כבן 27, אשכנזי, גבוה, שער
בהיר קצר, לסתות רחבות, נראה כיהודי גרמני [...] בעל השכלה גבוהה
ונראה אינטליגנטי. לבוש חליפה בהירה יפה", תואר במסמכי המעקב של
הש"י אחריו. סגנו היה משה אידלשטיין ("עמוס"), שהחל את הקריירה
המחתרתית בפלמ"ח, אך בהשראת אחיו חגי (העיתונאי חגי אשד) התגייס
ללח"י. בעיני ההגנה הייתה עריקתו ללח"י עלבון מר וכישלון צורב. בסוף
דו"ח המעקב שעסק בו נכתבה הערה: "אוי לדור ואוי למחנכיו".

שותף להם היה יהודה הררי (מרינבורג), שכונה "אהוד". הררי היה ותיק
במחלקה ו' ונחשב בעיני הבריטים לאחד הטרוריסטים הפעילים ביותר. גם
הש"י גילה בו עניין רב בגלל מנהגו "לבקר" שוטרים יהודים בביתם ולאיים
עליהם שיחוסלו אם יסרבו לשתף פעולה עם המחתרת. תכונה בולטת
שסייעה לו בפעילותו המודיעינית בעיקר מול בנות המין היפה שהתרועעו
עם בריטים, שהוא ניסה להפוך למודיעות, הייתה חזותו החיצונית.
"תיאורו [...] גבוה רזה, פנים שחומים [...] לדברי רואיו הינו בחור יפה

להפליא, תיארו אותו בש"י, שעקב אחריו באדיקות כמעט דתית. באחת הפעולות בירושלים הוא זוהה בטעות כהרוג, והמחתרת הוציאה מודעת אבל לזכר "הלוחם אהוד – נפל על חומות ירושלים מכדורי הבריטים [...] כבוד לזכרו". כעבור ימים מספר התברר שהידיעה על מותו הייתה מוקדמת. הוא זכה לאריכות ימים מופלגת ונפטר בשיבה טובה.

החיסולים מעוררי המחלוקת לא היו נחלתם הבלעדית של לח"י. גם לחובת ההגנה והפלמ"ח נרשמו בתקופת הדמדומים שלאחר כ"ט בנובמבר כמה הוצאות להורג, ודומה שהתופעה הייתה ממאפייני תקופת התווה ובוהו ששררה בארץ. בתחילת פברואר 1948 מינה בן-גוריון את יעקב (קובה) ריפטין, פעיל במפ"ם ומחברי ועד הביטחון של היישוב, לוועדת חקירה של אדם אחד לבחינת תלונות שקיבל מראשי הש"י על "שוד ערבים, רצח פולנים וערבים בלי סיבה או בלי סיבה מספקת, ובכל אופן בלי משפט, מעשים לא הגונים גם ביחס ליהודים, מקרי גניבות, מעילה בכסף, עינויים של ערבים בשעת חקירה וכדומה", מעשים שראה בהם סכנה פוליטית ומוסרית.

ריפטין חקר את נסיבותיהם של 15 מקרים חמורים ובהם שש הוצאות להורג. באחת מהן נחקר בעינויים חבר בקהילה הפולנית הגולה שישבה בארץ. הוא הודה בפעילות בעולם התחתון, נחשד כלא שפוי וחוסל בידי חברי הגנה. מסקנת ריפטין הייתה: "במקרה זה הייתה הכרחת פרוצדורה משפטית, בעיקר שלא ברור אם היה חומר אשמה מספיק לפסק־דין של מוות". במקרה אחר הוצא להורג פולני נוסף שנחשד שהוא מסייע לבולשת. הוא נחטף לצורכי חקירה, ובמהלכה הועבר ממקום למקום. חוקריו התרשלו ולא כיסו את עינוי, ומחשש שיחשוף אותם חיסלוהו. במסקנות המערכתיות הציע ריפטין להקים יחידה משפטית קבועה להגנה, למנות תובע כללי ולאסור הוצאות להורג ללא החלטה מוסמכת של בית דין רשמי. דו"ח ריפטין היה גורם מרכזי בהקמת הפרקליטות הצבאית. לפרסום הדו"ח קדם מאבק ממושך בצנזורה, ששנים ארוכות סירבה לחשוף אותו, ורק בשנת 2020 התירה לפרסמו בעקבות עתירה של מכון עקבות.

"גם לאחר 15.4.1948 קיימה לח"י בתי־דין משלה [...] ופסקו פסקי מוות" (בית דין צבאי מיוחד)

לאחר החלטת האו"ם על חלוקת הארץ ניהל לח"י מדיניות כפולה. בתחומי המדינה העתידה לקום החלו פעיליו בפעילות חצי לגלית לקראת יציאה מהמחתרת, אך בירושלים, שלפי החלטת האו"ם הייתה אמורה להישאר

בין-לאומית, הם המשיכו לפעול בצורה עצמאית במחתרת. הפעילות הזו כללה גם את המשך החיסולים. מפקד החטיבה הירושלמית של לח"י היה יהושע זטלר, איש נמוך קומה אך מוצק כסלע, שהצדיק את כינויו "הפלח". הוא נולד בכפר סבא, התגייס לאצ"ל, ובפילוג הצטרף לשטרן והיה לחבר במפקדתו. בעקבות שוד בנק אפ"ק בספטמבר 1940 הוא נעצר, נידון ל-15 שנות מאסר וישב שנים ארוכות בבית הסוהר עד שהצליח להימלט בפריצת כלא עכו במאי 1947. חברתו ולימים אשתו, בלה, נאסרה אף היא וישבה ארבע שנים בבית הסוהר לנשים בבית לחם.

מייד עם בריחתו מן הכלא חזר זטלר לפעילות מלאה במחתרת ומונה למפקד מחלקת המבצעים הארצית. הוא לא החזיק בתפקיד זמן רב, וכאשר החל להתפתח עימות רעיוני ואישי בינו ובין נתן ילין-מור, ממנהיגי לח"י, הוא עלה לירושלים וקיבל את הפיקוד על כוחות לח"י בעיר. זטלר, שבירושלים כונה "מאיר", ריכז סביבו את הגרעין הלאומני הקשה בלח"י שראה במערכה על ירושלים את חזות הכול. לאחר פרשת אלטלנה הצטרף אליו ד"ר אלדד, ש"ברח" לירושלים, כך טען, לאחר שמאס בפעילות המפלגתית-לגלית. לא בכדי המשיכו בפעילות חתרנית כמה וכמה מחברי החטיבה בירושלים גם לאחר הקמת המדינה והיו מהבולטים שבנושאי האלימות הפוליטית בשנות החמישים. הזרעים שנבטו בירושלים בתקופת הדמדומים שלאחר כ"ט בנובמבר צמחו לפעילות ענפה.

הקורבן היהודי הראשון לאלימות פוליטית לאחר הקמת המדינה היה צעירה ירושלמית ולא מוכרת ששמה רוזה בייזר. בבוקר יום חמישי, 8 ביולי 1948, קרוב לחודשיים לאחר הקמת המדינה, יצאה בייזר מביתה כמדי יום לעבודתה באחד מבתי הקפה בעיר. בדרך היא נחטפה בידי אלמונים, ולמחרת נמצאה גופתה בשיח' באדר, סמוך לבסיס לח"י ששכן שם. חברי לח"י בירושלים קיבלו עליהם אחריות למעשה. "היא נאשמה בריגול והודתה שעבדה עבור המייג'ור הבריטי פאונד ומסרה לו מידע גם לאחר צאת הבריטים מהארץ", הודיעו. עוד האשמות שמהימנותן מוטלת בספק תלו בה הסגרת מחסני נשק של ההגנה והלשנה על פעיל מרכזי באצ"ל בימי המאבק ואת הפעלתה של ורה דוכס, שסיפור חיסולה תואר לעיל.

ימים אחדים לאחר מכן כמעט פקד גורל דומה גם את אברהם גודל, כבן שישים, איש מודיעין לשעבר בצבא הבריטי ובעל קשרים בממסד הציוני בארץ. כשיצא ממשדרו של המושל הצבאי של ירושלים דב יוסף בבניין סנסור שבמרכז העיר, צעירים מספר הכניסוהו בכוח למכונית ולקחו אותו לחקירה. "הם דרשו ממני [...] שאמסור להם את השמות של האנשים

בשם חירות ישראל: מורשת הטרור האישי של לח"י

שהיו קשורים עם האינטליג'נס, בפרט מהפקידים הגבוהים או השרים של הסוכנות, העיד במשפט שנערך לבכירי לח"י לאחר ההתנקשות במתווך האו"ם ברנדוט. חוקריו של גודל הכו אותו קשות, וכשסירב לשתף פעולה אף איימו עליו במוות. להשלמת התפאורה הם ירו מעל ראשו. שר החוץ משה שרת התערב אישית להצילו והציב באמצעות הצבא אולטימטום חריף ללח"י. גודל שוחרר, וחיי נצלו.

הפעילות העצמאית של לח"י, וגם זו של אצ"ל, הייתה לצנינים בעיני השלטונות, ובין הצדדים התנהלו מגעים אינטנסיביים לפירוק ההתארגנות המקומית בירושלים. מטעם הממשלה ריכו את המגעים שר הפנים יצחק גרינבוים. בתחילת אוגוסט 1948 החליטה הממשלה הזמנית להגדיר את ירושלים "שטח מוחזק", כלומר בשלטון צבאי ישראלי, מהלך שביטא החלת ריבונות דה-פקטו על העיר בניגוד להחלטת האו"ם על בינאום ירושלים. לח"י, שבסיס הלגיטימיות שלו נבע מהגדרת העיר בין-לאומית, הבין שכללי המשחק השתנו והגיע להסכם בדבר פירוק. אלדד, שניהל את המגעים מטעם לח"י, נאלץ לשכנע את הגרעין הקשה בירושלים, מי שלא האמינו בכוונות הממשלה וסירבו להניח את נשקם, לקבל את ההסכם.

למרות המגעים וההסכמות שהחלו להתגבש לא פסקו החשדנות ההדדית והעימותים בין לח"י לממשלה הזמנית. העימות הגיע לשיאו לאחר חיסול הרוזן ברנדוט בספטמבר 1948 בירושלים, אך היו סימנים מקדימים לנחישות השלטון לחסל את המחתרת. כתבות במברק, העיתון הלגלי שייסד לח"י, עברו צנזורה מחמירה, וחלקן אף נפסלו. באקט חריג אף נעצר עורך העיתון. באירוע אחר נעצרו שלושה מצעירי לח"י במעבדה לזיוף מסמכים צבאיים. בצו מיוחד שהוציא היועץ המשפטי, המעיד על החשיבות שנודעה למעצר, הועבר הדיון בעניינם משופט זוטר, כמקובל, לשופט השלום הראשי בתל אביב, הסמכות הגבוהה בבית המשפט.

השיא היה במבצע "הברקה". באישון ליל, אור ליום שלישי, 7 בספטמבר 1948, פשטו כוחות גדולים של המשטרה הצבאית על נווה יאר, הבסיס העורפי של לח"י בשיח' מוניס, ששימש מחנה לנוער וסיפק ציוד ונשק לירושלים. על הכוח פיקד יהושע בלום, בכיר הש"י שזכה בינתיים לדרגת רב-סרן וקודם לפיקוד על המשטרה הצבאית החוקרת (מצ"ח). מטרת המבצע הייתה לחפש ולהחרים נשק לא חוקי וציוד גנוב, בעיקר כלי רכב ש"החרים" לח"י מאזרחים תמימים לצרכיו. החיפוש היה אגרסיבי, "אכזרי ביותר", טענו חברי לח"י שנכחו במקום. רשימת המצאי שנתפסה כללה נשק ותחמושת בכמות לא רבה, עשרות אחדות של קילוגרמים של חומרי נפץ,

קרוב לעשרים כלי רכב ומשאיות, תשעה אופנועים, חלקי חילוף וצמיגים, משדרים, פרטי לבוש, מכוונות כתיבה ומוצרי חשמל, מקררים ועוד. כל הציוד שהוחרם נרשם במדוקדק והוחזר לבעליו המקוריים. 14 מחברי לח"י, מקצתם פצועים מהקרבות בירושלים שהגיעו למחנה לצורכי הבראה, נעצרו. הדיון המשפטי בעניין העצורים, שנערך בבית משפט השלום בתל אביב, עסק בשאלות חוקיות או אי-חוקיותו של לח"י, יחס הצבא ללח"י בכלל ולפעילותו העצמאית בירושלים בפרט, סוגיות שעמדו מעט אחר כך לדיון משפטי וציבורי רחב. הדיווחים על המבצע ועל תוצאותיו חרגו מגבולות העיתונות הישראלית ודווחו בהרחבה גם בעיתוני בריטניה. שם סברו שממשלת ישראל חששה ממרד, כך פירשו את המבצע. היו מי שתלו את הסיבה לפשיטה בחשש שלח"י יפגע במשקיפי האו"ם, איום שאכן היה ממשי. הקרקע הייתה בשלה לעימות הסופי, והוא לא איחר להגיע.

חשיבות לח"י בסוגיית האלימות הפוליטית היא שהארגון הטמיע את הטרור האישי כתורת לחימה מובחנת, מודוס אופרנדי (Modus Operandi). הוא יצר תרבות של טרור ואווירה של טרור כלפי האויב החיצוני, אך לא נמנע מלהפנות את האש גם פנימה. מבחינתו היה הטרור האישי סמל וביטוי מייצג של אופיו הפרטיזני, "מחתרת של יחפנים", והאקדח היה לתעודת הזהות של חבריו. לח"י החדיר בחבריו את תודעת האוונגרדיות, ההליכה לפני המחנה, ואת התפיסה כי האידאולוגיה ולא הדמוקרטיה היא מקור הסמכות. "אנחנו קובעים כי רעיון הקמת מלכות ישראל [...] מחייב את המיעוט להגשמה בכל התנאים ובכל הדרכים מבלי להתחשב ברוב מסכים, דעת ציבור מסכימה או דוחה וכדומה", כתב אלדד באחד המאמרים המכוננים בעיתונות המחתרת.

יתר על כן, לח"י הכפיף את המוסר האנושי לקודים הכמוראתיים של המחתרת. "מוסרה של המחתרת הוא כל כך גבוה שאין היא ניתנת לביקורת", ענה ילין-מור לאחד מחברי הארגון, שהתרעם על חיסולו של יהודה אריה לוי. המטרה קידשה את האמצעים במובן הקיצוני ביותר. יוצאי לח"י שהמשיכו באלימות פוליטית לאחר הקמת המדינה המשיכו לדבוק בתפיסות אלו, והן עיצבו את דרכם.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"קשרי אצ"ל ולח"י הם מדינות הציר", 001s16q ; 001s17c
"שיתוף הפעולה עם הבריטים לחיסול הטרור 1942-1945", 001s15x
"רציחות של יהודים ע"י האצ"ל ולח"י", 001s161
"משטרה, חקירות פליליות – יהודה אריה לוי", 000rl89
"מחנה לח"י בשיך' מוניס", 000qxx6

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 316/2017, תיק 26
מס' משלוח 421/2004, תיק 490

ארכיון ההגנה:

חטיבה 112 (ש"י פורשים):
"יהודה מרינבורג", תיק 198
"אברהם שטרן", תיק 1079
"אברהם וילנצ'יק", תיק 1084
"צמרת לח"י", תיק 1164
"רצח ורה דוכס", תיק 1201
"רציחות של יהודים ע"י האצ"ל ולח"י", תיק 1238
"יהודה אריה לוי" (שמואל"), תיק 1241
"פרטים על בוגדים", תיק 1265
עדות נחמיה ברוש, תיק 53.00062

עיתונים

"דוד אפרתי מגוהץ מבפנים", כותרת ראשית, 19.1.1983.
"הכבוד האבוד של יהושע בלום", מוניטין 103, אפריל 1987.
"הוצא להורג בידי הפלמ"ח", ידיעות אחרונות, 3.7.1987.
"טעות בחיסול", ידיעות אחרונות, 20.9.1998.

ספרות

יעקב אליאב, מבוקש, ירושלים: במחותרת, תשמ"ג.
יעקב בנאי, חיילים אלמוניים: ספר מבצעי לח"י, תל אביב: חוג ידידים, תשל"ח.
נחמיה בן-תור, ספר תולדות לוחמי חירות ישראל, תל אביב: יאיר, תש"ע.
נורית גרץ, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, תל אביב: עם עובד, תשס"ח.
שבתאי טבת, רצח ארלוזורוב, תל אביב: שוקן, תשמ"ב.

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

- לוחמי חרות ישראל: כתבים, א, תל אביב: הועד להוצאת כתבי לח"י, 1960, עמ' 141-144.
- אסא לפן, הש"י – שירות הידיעות: שורשיה של קהילת המודיעין הישראלית, רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן ע"ש גלילי ומשרד הבטחון, תשנ"ו.
- י' עוקב, המעש השחור, תל אביב: עוז, תש"ט.
- יצחק פס, "חיסול במחתרת: 'אדפוק אותך כמו כלב' איים גלעדי על שמיר, האומה 226 (מאי 2022), עמ' 86-95.
- רינת-יה רובינסון, "ידידו של יאיר נרצח בכדוריהם של ממשכי דרכו", האומה 187 (תשע"ג), עמ' 58-63.

- Nachman Ben-Yehuda, *Political Assassinations by Jews: A Rhetorical Device for Justice*, Albany: State University of New York, 1993.
- Isabella Ginor and Gideon Remez, "A Cold War Casualty in Jerusalem 1948: The Assassination of Witold Hulanicki", *Israel Journal of Foreign Affairs* 4, 3 (2010), pp. 135-156.
- Ze'ev Iviavsky, "Individual Terror: Concept and Typology", *Journal of Contemporary History* 12, 1 (1977), pp. 43-63.
- Steven Wagner, "Britain and the Jewish Underground, 1944-46 Intelligence, Policy and Resistance", MA Thesis, Calgary University, 2010.

פרק 2

בשם ירושלים: ההתנקשות במתווך האו"ם פולקה ברנדוט

ביום שישי, 17 בספטמבר 1948, סמוך לשעה 17:00, התנהלה לאיטה בשכונת קטמון הירושלמית שיירה קטנה של שלוש מכוניות שנשאה את דגל האו"ם. כשהגיעה השיירה לרחוב הפלמ"ח פינת הגדוד העברי של ימינו, רחוב שהיה תחום משני צדדיו בחביות שהגבילו את המעבר, חסם את דרכה ג'יפ, ושלושה מנוסעיו הסתערו לעברה. הם היו לבושים בבגדים שהזכירו מדי צבא וחבשו כובעי מצחייה.

בסריקה מהירה גילו השלושה שיעד הפעולה שלהם יושב במכונית קרייזלר מהודרת, האחרונה בשיירה. אחד מהם הרים תת-מקלע מדגם שמייסר שנשא, ושני הצרורות הארוכים שירה פילחו את המכונית. שניים מהנוסעים שישבו מאחור, מתווך האו"ם פולקה ברנדוט וראש צוות פקחי האו"ם בירושלים, הקולונל הצרפתי אנדרה סארו, נפגעו. נוסע שלישי שישב איתם, הגנרל לונדסטרום, ניצל. באותו רגע ירו שני המסתערים האחרים לעבר גלגלי המכוניות האחרות. ברגע של בלבול מיהר המתנקש להימלט מהמקום ברגל, שלא כבתוכנית המקורית, ומרוב חיפזון לחץ בטעות על מנגנון כלי הנשק שבידו, וזה התפרק לשני חלקים. סארו נהרג במקום, וברנדוט הובהל לבית החולים הדסה שבמרכז העיר ומת מפצעיו כעבור זמן קצר. ההתנקשות ארכה שניות אחדות. איש מנוסעי השיירה לא היה חמוש, ולא היה ליווי צבאי ישראלי פרט לקצין הקישור סרן משה הילמן, שישב במכונית הראשונה. את האחריות לחיסול קיבל עליו ארגון לא מוכר ששמו חזית המולדת ועם זאת היה ברור לכול שמדובר באנשי לח"י.

פרשת חיסול ברנדוט הציבה את לח"י במסלול התנגשות עם ממשלת ישראל, והעימות שפרץ בין הצדדים שיקף שלב מעבר הכרחי בתהליך ההתפתחות שעוברות דמוקרטיית חדשות. מה היה אופי העימות, ומה הוא

מלמד על יחסי הגומלין שבין מוסדות דמוקרטיים לארגון מחתרתי בשלב המעבר שבין יישוב למדינה?

”סוף סוף יש קרבת גזע בין רוזנים ובין לורדים”

(מתוך שידור רדיו של לח”י)

גורלו של ברנדוט נחרץ כשהסכים לקבל עליו את תפקיד המתווך מטעם האו”ם בין ישראל לאויבותיה. שלא כבהגדרת תפקידו במקור, ברנדוט ראה עצמו מוסמך לפתור את בעיית המזרח התיכון וביקש להציע תוכנית חלופית לתוכנית החלוקה, שסבר שהיא אומללה. לאחר מסע דילוגים ברחבי האזור, שהקנו לו את התואר ”המתווך המעופף”, הוא גיבש תוכנית מדינית, ”תוכנית ברנדוט הראשונה”, ועיקרה היו הקמת קונפדרציה ישראלית-ירדנית, חילופי שטחים – בנגב לטובת הערבים ובגליל המערבי לטובת היהודים – השארת נמל חיפה ושדה התעופה בלוד בחסות בין-לאומית, והעיקר: העברת ירושלים לשליטה ערבית.

התוכנית, ובייחוד הפגיעה בירושלים, אולי הנושא היחיד שהיה בקונצנזוס בתנועה הציונית, עוררו זעם רב בצד הישראלי. היא הצדיקה את החששות שנשמעו זה כבר שהמתווך אינו הוגן ופועל למען אינטרסים זרים. גם הצד הערבי התנגד לה, והיא הפכה בלתי ישימה בעליל. כאשר שמע על התוכנית ריצ'רד מיינרצהגן (Meinertzhagen), קצין המודיעין של אלנבי, המפעיל של מחתרת ניל”י בזמנו ואוהד גדול של התנועה הציונית, הוא היה בטוח שברנדוט חתם במו ידיו על גזר דין מוות לעצמו. הוא לא טעה. ואולם ברנדוט לא התייאש, והחל לגבש תוכנית חלופית שחזרה בה מההחלטה למסור את ירושלים לערבים ולהשאיר בפיקוח האו”ם בהתאם לתוכנית החלוקה. התוכנית השנייה פורסמה זמן קצר לאחר מותו.

מבחינת לח”י המעורבות הבין-לאומית הענפה, פעילות הקונסולים הזרים ותוכנית המתווך היו ניסיון לערער את הריבונות הישראלית בירושלים כדי להשליט בה שלטון זר. זה היה קו אדום בעיניהם, והם החלו להתארגן לפגיעה במפקחי האו”ם העתידים להגיע ובגורמים זרים נוספים.

באוגוסט 1948 חטפו את ג’ורג’ פארו (Paro), מזכיר הקונסוליה האמריקאית בעיר, אנשים שטענו שהם חברי לח”י. המושל הצבאי של העיר דב יוסף השתמש בקשריו, ופארו שוחרר זמן קצר אחר כך. חיצו המחאה של לח”י הופנו בעיקר כלפי ברנדוט, והוא הותקף פעם אחר פעם במברק, הימון שהוציא לח”י. ”יחוסל המוסד ברנדוט. נשמיע את האזעקה, אל הנשק! אל

המלחמה!" קרא ד"ר ישראל אלדד מעל דפי העיתון (6 ביולי 1948). חברי לח"י לא היססו להצהיר שלמען ירושלים יהודית הם מוכנים לחזור למחתרת. באמצע אוגוסט הגיע ברנדוט לירושלים ונפגש עם דב יוסף. היחסים בין השניים היו מתוחים, והעוינות ביניהם הייתה גלויה לעין. הפגישה נערכה בוילה סלמה שבטלביה, משכנה של הקונסוליה הבלגית, שמרחק קטן הפריד בינה ובין מחנה דרוו, מבסיס לח"י בעיר.

כשיצא המתווך מהפגישה חיכו לו כמה פעילי לח"י מחויכים שישבו בשני ג'פים ונשאו כרזות שבהן כיתוב באנגלית: "שטוקהולם שלך – ירושלים שלנו", "עבודתך היא לשווא – אנחנו כאן". הכרזות היו חתומות בשם לח"י. משה דיין, מפקד כוחות צה"ל בירושלים, נזעק למקום ופיזר את ההפגנה. קדם לה ויכוח קצר בין מנהיגי לח"י בעיר. יהושע זטלר, איש הפעולות, ראה בה הפגנת סרק חסרת טעם, אך ישראל אלדד, איש התעמולה, ראה בה ערך תודעתי חשוב. האיזמים נעשו מפורשים יותר ויותר, וברנדוט הוזהר שסופו יהיה כשל הלורד מוין. הכתובת הייתה על הקיר, אך לא הכול הבחינו בה. ציר ארצות הברית בישראל ג'יימס מקדונלד (McDonald), שהיה ער לאווירה העוינת ולאיומים כלפי ברנדוט, הביע דאגה באוזני גורמי ביטחון ישראלים בכירים. הוא סיפר שלתחושתו "נעשות הכנות לאיזה מכת מחץ במישהו". "אין מה לחשוש, אנחנו שולטים במצב", הם הרגיעו אותו בביטחון רב, כמיטב ה"סמוך" הישראלי.

מי שראה את הדברים כהווייתם ונתקף דאגה היה בן-גוריון, שמילא את התפקיד הכפול של ראש הממשלה ושר הביטחון. בהגיעו לירושלים הוא מיהר לכנס ישיבת מטה בהשתתפות המושל דב יוסף, משה דיין ואנשי הש"י דוד קרון ומרדכי "רג" רוזנברג (קדרון). על הפרק עמדה פעילותם העצמאית של הפורשים בעיר. בסקירה המודיעינית צוינו מצבת כוח האדם, הנשק והציוד של שני הארגונים, בסיסי התמיכה ומגמות הפעילות שלהם. תוכנית הפעולה של לח"י כפי שדיווחו אנשי המודיעין נשמרה ביומנו של בן-גוריון (11 באוגוסט 1948): "קיום במחתרת מתוך מטרה לפגוע במשטר בינלאומי, פגיעה באנשי או"ם, נטייה להחזיק במחתרת מספר מצומצם. השאר יצורפו לצבא ישראל ויפעלו כתא לח"י בתוך הצבא". הם ציינו שד"ר אלדד הוא הגורם המשפיע על לח"י בירושלים. באחת מישיבות הממשלה הזכיר בן-גוריון את הפגנת הג'פים, שראה בה אירוע חמור במיוחד, והדגיש שאסור להרשות שארגון סורר יחטוף את ברנדוט. אך ספק גם אם הוא חשב שלח"י יחסלו את המתווך.

למרות חלוף הזמן והפרטים הרבים שנחשפו עם השנים, עד היום לא הוברר לגמרי מי יזם את ההתנקשות ומי, מתי והיכן החליט על ביצועה. המעורבים

בפרשה, הקשורים אליהם והיסטוריונים מקצועיים או חובבים שעסקו בה נתנו במרוצת השנים שלל תשובות. ארנון כהן, שחקר בעבודת הדוקטורט שלו את הביוגרפיה הפוליטית של מנהיג לח"י ילין-מור, מצא לא פחות מעשר גרסאות. המקדימים ביותר טענו שכבר ביוני 1948 החליט מרכז לח"י החלטה עקרונית לחסל את המתווך. לעומת זאת המאחרים גורסים שרק יום-יומיים לפני ההתנקשות הוחלט עליה בפועל. יש שטענו שמרכז לח"י בהרכבו המלא יזם את הפעולה, לעומת טענות הנותנות לזטלר את הבלעדיות. יש מי שמיקמו בדירת ילין-מור בתל אביב את הפגישה שהוחלט בה על ביצוע ההתנקשות, ויש שהצפינו עד לחיפה, ששם שהה ילין-מור כשהיא התרחשה. יש אפילו מי שהציע שהיו שתי פגישות בזמנים ובהרכבים שונים זה מזה.

ילין-מור עצמו הכחיש בעקביות שהיה שותף להחלטה ואף העיד על כך שבועה בבית משפט. ההכחשה עוררה את זעם אלדד, שראה בהתנקשות את אחת הפעולות הגדולות של לח"י וכזו שהצילה את ירושלים, והוא ניתק את הקשרים עם ילין-מור ניתוק מוחלט. יצחק שמיר, חברם להנהגת המחתרת, צידד בגרסת אלדד. הוא אישר שברנדוט חוסל בידי לח"י על פי הנחיית המרכז, והודה שאינו יודע מדוע ילין-מור מכחיש זאת.

כיום ידוע, בעקבות מחקריו של אלעד בן-דרור, היסטוריון ומזרחן שחקר את מעורבות האו"ם בסכסוך היהודי-ערבי סביב הקמת המדינה, שהגורם הדומיננטי בגיבוש התוכנית לא היה ברנדוט אלא סגנו ראלף באנץ'. כשנודע הדבר לזטלר הוא לא הביע חרטה. "בסופו של דבר, גם אם באנץ' תכנן, ברנדוט הוא זה שיצא עם התוכנית, ורק לו היו הכוח והאומץ לקדם אותה", הוא הצדיק את המעשה.

המתנקשים נותרו אלמוניים שנים ארוכות, אך לבסוף נחשפה זהותם. יהושע כהן היה היורה, ומלבדו השתתפו בפעולה שניים מוותיקי לח"י ובעלי ניסיון רב בפעולות מבצעיות: אברהם שטיינברג ("הג'ינג'י") ויצחק בן-משה ("בצלאל"). שלושתם נעצרו בידי הבריטים והוגלו למחנות המעצר באפריקה עם רבים מפעילי המחתרות. הם חזרו לארץ בסוף יולי 1948, במשלוח האחרון של השבים. המתנקש הרביעי היה משולם מקובר, בחור גבה קומה, שכינויו "יואב הארוך" הבדיל בינו ובין "יואב הקצר", פעיל אחר בארגון. הוא יועד לשמש נהג ונבחר בזכות ניסיונו בנהיגה והיכרותו את רחובות ירושלים. לאחר שהתגבשה החוליה יצאו חבריה למטווח קצר לבדוק את כלי הנשק וסיירו סויר מקדים בבניין ימק"א, מקום משכן משקיפי האו"ם. ההנחיה המבצעית הורתה שהראשון שמוזהה את ברנדוט יורה בו. המתנקשים קיבלו מודיעין מדויק, תנאי הכרחי לפעולה כזו. המודיע היה סטנלי גולדפוט, חבר

בשם ירושלים: ההתנקשות במתווך האו"ם פולקה ברנדוט

לח"י ועיתונאי ממוצא דרום-אפריקאי שקשריו עם עיתונאים זרים הביאו תועלת רבה למחתרת. במהלך הפעולה הוא וזטלר תצפתו ממרחק על זירת ההתרחשות.

לאחר הפעולה נמלטו המתנקשים למחנה לח"י בשכונת ליפתא, ומשם לדירתו של חבר לח"י אליעזר ז'ורבין, לימים מבכירי הפרסומאים בישראל ובעליו של מכון הסקרים "דחף". גם זטלר מיהר לשם. כמה ימים אחר כך הם הצליחו לברוח לתל אביב, מוחבאים במשאית שהובילה רהיטים. את מבצע ההברחה מירושלים ניהל ראובן גרינברג, "רומק", כפי שנקרא בפי כול. מכיוון שהוא יכבב בדרמה שעתידה להתחולל במהרה ושמו עתיד לצוץ גם במהלך שנות החמישים בהקשרים פליליים וגם חתרניים, כדאי להכירו: רומק היה ממוצע קומה, רחב כתפיים, בעל פנים עגולים וחיוך תמידי נסוך על שפתיו. "פנים של סאנשו פאנסה ונשמה חסרת מנוח של דון קישוט" (העולם הזה, 12 באוגוסט 1954). הוא נולד בוורשה והיה חבר בבית"ר. גאוותו הייתה על שכמה חודשים שימש שומר ראשו של ז'בוטינסקי.

רומק התגייס לצבא הפולני, התמנה לקצין, ולאחר נפילת פולין בפרוץ מלחמת העולם השנייה הצליח להגיע ארצה בדרך לא דרך. הוא נשא לאישה את אחת מבנות משפחת מני המפורסמת, שרבים מבניה שימשו בערכאות שיפוטיות. "מימי הטורקים לא היה בארץ בית משפט בלי שופט ממשפחת מני", אמרו עליהם. לרומק היו קשרים יוצאי דופן בשני העולמות. "העולם העליון", העילית החברתית הירושלמית, ו"העולם התחתון", העילית הפלילית המקומית. ככל הנראה, ויש כמה גרסאות, החל רומק את קשריו ללח"י בתפקיד סיעען וכונה "אלחנן", ורק לאחר כ"ט בנובמבר, כשהחל סניף לח"י בירושלים לפעול באופן עצמאי, החל רומק להיחשב חבר רשמי. קשריו הביאו תועלת רבה למחתרת. הוא עסק ברכישת נשק וסיפק מודיעין איכותי, והוא שטוה את הקשרים לערביי אבו גוש שהובילו לסיועם במבצע השחרור המפורסם של גאולה כהן מבית החולים הממשלתי בירושלים. עם זאת המקורות בש"י חושפים גם קשרים מפוקפקים שלו עם הבולשת הבריטית.

"עיקר הכישלון בחקירת הרצח חל כבר בשלב הראשון" (ועדת אגרנט הראשונה)

ההתנקשות בברנדוט הגיעה בהפתעה. שעות אחדות קודם לכן הכריזו ראשי לח"י על פירוק החטיבה הירושלמית של הארגון ועל הצטרפות אנשיו לצה"ל. לשירותי המודיעין לא היו כל ידיעות או אינדיקציות על תוכניות

לחיסול המתווך למרות ההסתה והעוינות הלא מוסתרת כלפיו. את בן־גוריון תפסה הידיעה בעיצומה של ישיבת מטה, ובהחלטה של רגע הוא החליט לחסל את לח"י בתקיפות וללא רחמים.

ישיבת חירום ביטחונית התכנסה עוד באותו הערב. השתתפו בה נוסף על בן־גוריון גם דב יוסף, שהגיע בדחיפות לתל אביב, וראובן שילוח (לשעבר זסלני), מאבות המודיעין הישראלי, איסר הראל (לשעבר הלפרין), ראש הש"ב, ומפכ"ל המשטרה יחזקאל סהר (לשעבר סחרוב). לאחר סקירה מודיעינית שהראתה כי ארגון לח"י הוא האחראי להתנקשות, הוחלט לצאת למערכה למיגור הארגון. הפיקוח על המבצע הוטל על הש"ב לנוכח ניסיונם הבלתי מבוטל בפעולות כאלה, וגם – ואולי זה הנימוק המכריע – מפני שנאמנותם הפוליטית של אנשיו לא הייתה מוטלת בספק. בגלל חשיבות העניין הונחו משרדי הממשלה לסייע לכל בקשה של איסר הראל בדחיפות המרבית ו"מחוץ לתור הרגיל". בן־גוריון לא הסתפק בכך ופקד על מפכ"ל המשטרה לשתף פעולה עם שירות הביטחון:

יש הכרח בשיתוף פעולה אמיץ בינך ובין א. בעניין תפיסת לח"י, שמירתם וחקירתם. המלחמה בטרור היא עכשיו המשימה הציווילית המרכזית של הממשלה. יש לה משמעות בין־לאומית רבה ובלי פעולה משותפת בין המשטרה ובין א. לא נצליח. ועליך לדאוג שההוראות שאני נותן לא יוצאו במהירות ובדיוק ע"י המשטרה. לעת עתה אל ישהירו השוטרים שום נעצר בלי רשותו של א. שבידו מרוכזת האינפורמציה בעניין זה.

א' הנזכר הוא כמובן איסר הראל, ראש הש"ב. מתן הבכורה לש"ב הכתיב את אופי המבצע הלכה למעשה, אך גם השפיע על החקירה לגילוי האשמים השפעה ניכרת. ביתר דיוק, על הכישלון לחשוף אותם.

הש"ב קם על בסיס שירות הידיעות של ההגנה (ש"י), מחלקת המודיעין של היישוב, שבראשיה היו דוד שאלתיאל, יהודה ארזי, ישראל עמיר ואיסר בארי. אחת המחלקות שלה יוחדה לטיפול בגורמי פנים ביישוב: הקומוניסטים והפורשים. רבים מיוצאי המשטרה לעבוד במערכת הביטחון והגיעו לדרגות בכירות. הקריירה הביטחונית של נחיק נבות לדוגמה, לשעבר המשנה לראש המוסד, התחילה לפני הקמת המדינה בטיפוס על עץ, כשנשלח נבות, אז נער צעיר להשקיף על בית בהרצליה שהסתתרו בו לפי החשד מנהיגי לח"י.

משנת 1944 עמד בראש המחלקה איסר הלפרין, שהיה לימים לממונה על השירותים החשאיים בישראל. הוא נולד בשנת 1912 בעיר ויטבסק שבתחום המושב, עלה ארצה בהיותו כבן 18, הצטרף לקיבוץ המאוחד והיה במקימי קיבוץ שפיים. לאחר שהתחתן פתח בקריירה של קבלן להתקנת צינורות השקיה, אך בעקבות ההתפתחויות במלחמת העולם השנייה והאיום שנוצר על היישוב בארץ ישראל התגייס להגנה. בשנת 1944 גייס ראש הש"י ישראל עמיר את הלפרין ליחידתו, ואז החלה הקריירה החשאית שלו. תחילה שימש מזכיר המחלקה היהודית בש"י, וכעבור חודשים אחדים מונה לראש המחלקה. התברר שהוא ניחן בסגולות הנדרשות לאיש ביון. משה שרת נהג לכנותו "האיש הגוף והחכם" (יומן אישי, 17 במאי 1955). הוא עברת את שמו מהלפרין להראל וכונה "איסר הקטן" כדי להבדילו מאיסר בארי, ראש הש"י בימי קום המדינה, שהיה גבה קומה.

ראשיתה של קהיליית המודיעין במדינת ישראל הייתה ב-30 ביוני 1948 בדירה קטנה בתל אביב. בכירי הש"י שהתכנסו בה התבשרו על ארגון מחדש של הקהילייה שבא לידי ביטוי בפיצולה לשלוש זרועות: ש"י צבאי בראשות איסר בארי וחיים הרצוג, ש"י פנימי בראשות איסר הראל, וש"י מדיני-חיצוני בראשות ראובן שילוח. כיום אמ"ן, השב"כ והמוסד בהתאמה. הש"ב פעל תחילה כיחידה בצה"ל שכונתה מח"ץ (מחלקת חקירות צבאיות) או "פלס", כמו שכונה איסר הראל, שקיבל דרגת סגן-אלוף. תפקידיו של הש"ב היו "להגיע לידיעה ברורה על הנעשה בשטח הפוליטי בישראל. לעקוב אחרי גרעיני המחתרת הפוליטית, במידה שהם קיימים ולהודיע בעוד מועד על הסכנות הנובעות מכך לשלום המדינה ומוסדותיה [...] עיקוב אחרי פעולות ריגול מצד כוחות זרים, לדעת על המתרחש בין ערביי המדינה [...] לדעת על המתרחש בצבא בכל השטחים אשר נזכרו". רק בקיץ 1950 הפך הש"ב לגוף עצמאי.

מרגע הקמת הש"ב ניתן מקום מרכזי למטה 1, שעסק באגף הפוליטי היהודי, ומשאבים ניכרים בתקנים ובתקציבים הושקעו בו. יודעי דבר העריכו שכמחצית מכוח האדם ומתקציב הארגון נמסרו לידי. הראל עיצב את השירות בצלמו ובדמותו. הוא נטה להרחיב עד למקסימום את הסמכות שניתנה לו, ותחת ההגדרה של "ביטחון המדינה" ראה בכל המגזרים יעד מודיעיני, כולל מפלגות האופוזיציה. המחלקה האחראית להן צוינה באות מ' (מפלגות). באותה נשימה הגביל הראל את סמכויות הביצוע וקבע שתפקיד הש"ב יסתכם אך ורק בעיקוב ובאיסוף מידע מודיעיני ולא במעצר ובהעמדה לדין. לצורכי תיאום נקבעו נהלים מסודרים עם המחלקה לתפקידים מיוחדים במשטרת ישראל, ששימשה דה-פקטו הזרוע מבצעת של הש"ב.

ובחזרה להתנקשות בברנדוט. שלושה גופים נדרשו לחקור את החיסול ולחשוף את האחראים לו: משטרת ישראל, מצ"ח והש"ב. מחוז ירושלים במשטרה היה באותם ימים בראשית פעילותו ועמד בשלב גיבוש כללי ההתנהלות הארגונית והנורמות המבצעיות. למפקד המחוז מונה ישורון שיף, יוצא ההגנה והבריגדה היהודית. מכיוון שבא משורות הצבא, הוא חסר את הניסיון הנדרש בעבודת השיטור. שוטרי מחוז ירושלים סבלו מחוסר אמון מוחלט מצד השלטונות, ובמיוחד מצד הש"ב. רבים מהם היו מבני עדות המזרח שהיו קשורים לארגונים הפורשים ונחשבו בלתי מהימנים מבחינה פוליטית. אחרים שיתפו פעולה עם לה"י מרצון או מאונס. "ענייני המחותרת היו טאבו בשביל המשטרה. שב"כ לא נתן אמון בנו", העיד המפקד יחזקאל סהר. בראש הסניף הירושלמי של הש"ב עמד דוד קרון, איש ש"י ותיק ששבועות אחדים לפני כן היה בשופטי בית דין השדה שדן למוות את מאיר טוביאנסקי, עובד בחברת החשמל שנחשד למרגל. לימים טוהר שמו של טוביאנסקי, הוא נקבר בהר הצל, ועל קברו נכתב שנהרג בשגגה.

בראש מצ"ח, שנקראה לדגל מתוך ההנחה שהתבררה מוטעית, שמכיוון שההתנקשות בוצעה בירושלים, שנחשבה שטח צבאי, היא נושאת בו בסמכות, עמד כאמור רב-סרן יהושע בלום. המשטרה, מצ"ח והש"ב היו צריכים להשלים זה את זה. המשטרה בניהול המקצועי של החקירה, והש"ב בהמצאת התשתית המודיעינית. מצ"ח הייתה אמורה לסייע למשטרה ולש"ב, ויתרונה היה בשטחים שהשיקו לפעילות הצבאית שהייתה לה גישה ישירה אליהם. מפקדה בלום נועד לשמש מתאם הפעולות בין הגופים. בפועל כלום מזה לא קרה.

השעות הראשונות של החקירה היו קטסטרופליות מבחינת המשטרה ומרובות במחדלים. קצין החקירות הראשי במשטרת ירושלים, נפתלי רבינוביץ', הגיע לזירה זמן קצר לאחר ההתנקשות אך לא עשה פעולות חקירה נדרשות. זירת האירוע לא נסגרה, ולא נגבו עדויות מעדי הראייה. משטרת קטמון הסמוכה כשלה בהעברת הדיווחים, וחלק מתת-מקלע השמייסר ששימש את המתנקש והושאר בזירה לא הועבר מייד למשטרה. פירושו של דבר, שרשרת הראיות נפגעה. המכוננית שבה נהרג ברנדוט נסרקה בחופזה, ועל ניתוח לאחר המוות לא חשב איש. בדיעבד התברר שרבינוביץ' שיתף פעולה עם לה"י.

יומיים לאחר ההתנקשות, ביום ראשון, 19 בספטמבר 1948, הוזעק לירושלים בובי לוסטיג (שלימים עברת את שמו לירחמיאל-רם ירון), מוותיקי הבולשת הבריטית ובעברו צייד קומוניסטים ידוע, ראש אגף

החקירות הפליליות במשטרת ישראל באותם ימים. בדו"ח "סודי בהחלט" שנשלח למפכ"ל המשטרה ביקר לוסיטיג בחריפות את תפקודו של רבינוביץ' וציין את שרשרת המחבלים. "אבקשך להורות למפקד מחוז ירושלים לדרוש הסבר על כל ההזנחות האמורות לעיל מאת ע.מ.מ. [עוזר מפקד מחוז] רבינוביץ' וכמו כן לנהל חקירה לסיבת אי-רישום ואי-הודעה על מקרה הרצח בנקודת המשטרה בקטמון כדי להעניש את האחראים בדבר", תבע לוסיטיג את הבלתי נמנע.

אל לוסיטיג נלוו קציני החקירות אפרים הופשטטר ואביגדור זלצמן, שניהם בוגרי משטרת המנדט, שזו הייתה להם טבילת האש הראשונה בטיפול בחתרנות פוליטית יהודית אחרי הקמת המדינה, ושניהם עלו בסולם הדרגות והמשיכו בה גם בעתיד. לזלצמן הייתה מוטיבציה מיוחדת לטיפול בלח"י. הוא היה שותף למערכה נגד לח"י בתחילת 1942, ואף זכה לציון לשבח על תפקודו. המחתרת בזמנו ראתה בו אויב וציינה את שמו במקום גבוה ברשימה שחורה של מלשינים שהוזהרו שדמם בראשם. "צוות החקירה החדש הורכב אפוא מטובי החוקרים אשר עמדו לרשות משטרת ישראל בעת ההיא", קבע שלומי שטרית, ראש מדור היסטוריה ומורשת במשטרת ישראל, שחקר את הפרשה.

התפקוד הלקוי של משטרת ישראל נבע מבלבול ומחוסר בהירות בדבר התפקיד שהוטל עליה. בישיבה הביטחונית שנערכה בלילה שאחרי ההתנקשות לא דובר במפורש על החקירה ועל הגוף שאחראי לה, והמפכ"ל, שהונחה לסייע לש"ב, היה סבור שתפקיד המשטרה משני בלבד, והגוף החוקר הוא הש"ב. מנגד, איסר הראל לא העלה על דעתו שהמשימה שקיבל לחסל את לח"י כוללת גם את ניהול החקירה, שהרי הש"ב הוא גוף סיכולי חשאי, ואין לו הכלים המקצועיים לנהל חקירה כזו. בפועל ניהלו המשטרה והש"ב שתי חקירות מקבילות ולא שיתפו פעולה זו עם זו. ברקע עמד גם המבצע למיגור לח"י, שקודם לעדיפות העליונה, והחקירה נדחקה למקום השני.

כשעברה חקירת המשטרה לאגף החקירות הארצי היא החלה לתפוס תאוצה. עשרות עדים נחקרו, ובהם כמה ילדים ששיחקו בסמוך. "אני הייתי רוכב על האופניים שלי הלוך וחזור לאורך הכביש", סיפר אחד מהם לחוקר המשטרה, "ונגשתי אל הג'יפ וראיתי כי הבחורים היו מזוינים במקלע אוטומטי עם קת מעץ. שאלתי אותם איזה מין נשק יש להם [...] וכאשר אחרי כמה זמן שוב התקרבותי אליהם אמרו לי 'חבר, נגמרה השיחה', אז הבנתי מהם כי רצו שאסתלק". חברו סיפר שגם הוא פנה אליהם ושאל

בנוגע לכלי הנשק שהחזיקו, ולאחר דו־שיח קצר סולק גם הוא. "אם אתה לא רוצה לקבל מכות תסתלק מכאן", איים עליו אחד מהם. באותה נשימה טען הילד שלא יוכל לזהות את האנשים.

מי שזיהה את אחד המשתתפים היה קצין הקישור סרן הילמן. נהג הג'יפ שחסם אותו נראה לו מוכר. מקובר, הנהג, הכיר את הילמן וחשש שאכן זיהה אותו. הוא מיהר לזטלר, וזה שיגר אחד מנערי לח"י להדביק אזהרה על דלת הבית של הילמן. על הפתק נכתב: "הילמן – שתוק". הילמן לקח את הפתק ומיהר למשה דיין, אך דיין פטר את הסיפור ב"לא ראינו, לא שמענו", והילמן החליט לשתוק. שנים מספר אחר כך נתקל הילמן במקובר באחד מרחובות הבירה. "הסתכלתי עליו, והוא הסתכל עליי", סיפר הילמן. בראש שניהם חלפה אותה המחשבה. "לא התאפקתי ושאלתי אותו: אני מכיר אותך, האם לא נפגשנו ברחוב הפלמ"ח?" "אתה צודק", חיך מקובר והמשיך ללכת.

נאמן להחלטתו טען הילמן שאינו יכול לתאר את המתנקשים, אך כולם היו צעירים כבני 20-22, אשכנזים, רזים ובגובה בינוני. שאר העדים סיפקו תיאורים שונים. לבסוף הופץ לתחנות המשטרה בירושלים תיאור כללי למדי, שספק אם היה יכול לסייע בזיהוי המתנקש: יהודי כבן 30-35, גובה 170 ס"מ בערך, רזה מאוד, "צבע פניו אדמדם ושזוף, צבע עיניו חום כהה, פניו ארוכים, אפו ארוך ודק מאוד, חבש ברט חאקי ולבוש צבאי".

למרות התקדמות החקירה לא נעשתה פעולה חיונית אחת: מסדר זיהוי למאות חברי לח"י שנעצרו בינתיים והוחזקו במתקני מעצר. אף ששרשרת הפיקוד מלוסטיג דרך בלום ועד לתובע הצבאי אהרן חוטר־ישי דרשה לעשות זאת בהקדם, המשימה הייתה בלתי אפשרית. כפי שנראה בהמשך, מאות מחברי לח"י נעצרו, והשוטרים הצבאיים ששמרו על בתי הכלא לא הצליחו להשתלט עליהם. במצב כזה כל ניסיון לערוך מסדר זיהוי היה גורם לעימות אלים ולשפיכות דמים. "לא הייתה כל אפשרות לזהות את עצורי לח"י כי כידוע לך היה המצב בבית הסוהר פרוע ביותר והאסירים לא נשמעו להוראות השלטונות", תירץ המפכ"ל במכתב ליועץ המשפטי לממשלה. "האינקוויזיטור" בלום הציע להביא מכוניות לחצר בית המעצר, לקשור אליהן בכוח את עצורי לח"י ולערוך את מסדר הזיהוי. גם הרעיון הזה לא היה ישים. כדי לקדם את החקירה הציעה הממשלה סכום כסף גדול, 5,000 לירות, תמורת מידע שיוביל לגילוי האשמים. אחד הפונים, תימהוני משהו או אולי אדם שחמד לצון, פנה אישית למפכ"ל וחשף לפניו שברנדוט וסארו נרצחו בידי "חזית המולדת", ארגון שחבריו יהודים. "אין בידי פרטים נוספים, אך אני מקווה שמשטרה תפיק מפרטים אלה טובה רבה ותצליח לתפוס את

הרוצחים", סיכם את המידע שבידיו. תמורתו הוא דרש את הגמול הכספי והוסיף שמכיוון שמצבו הכלכלי דחוק מאוד, הוא מבקש שלא ינכו ממנו מס הכנסה. על הפנייה חתם, "בתודה למפרע ובברכת תקומת הסי.איי.די" (הבולשת הבריטית).

"סודי ביותר: משולם מקובר, לח"י – הנ"ל חשוד בעיני חברי ברצח ברנדוט" (דו"ח ש"ב, 30 בספטמבר 1948)

במקביל לחקירת המשטרה הפורמלית ניהל גם הש"ב חקירה משלו והפעיל מודיעים בחוגי לח"י. על תיקי החקירה בארכיון השב"כ מוטל עד היום חיסיון גורף, והמחסור במקורות אינו מאפשר לצייר תמונה מלאה של החקירה ושל המידע שהושג בה. עם זאת תיק אחד של ש"י/מח"ץ (מחלקת חקירות צבאיות) כזכור, הגרסה המוקדמת של הש"ב, הנמצא בארכיון ההגנה ונושא את הכותרת "מסמכים על חזית המולדת – רצח ברנדוט", מאפשר הצצה על הפעילות שניהלו, על ההישגים המודיעיניים וגם על הכישלונות.

רק יממה וחצי חלפה ממועד ההתנקשות, ואיסר הראל, ראש הש"ב, הציג לפני בן-גוריון רשימת חשודים שלדעתו אחראים לרצח. רשימה זו כללה את יהושע כהן והמעגל הקרוב לו: אחיו מנחם, חברתו ולימים רעייתו נחמה סרולוביץ', ואפרים זטלר, אחיו של יהושע זטלר. יהושע כהן היה לחשוד המייד במעשה. גם שמו של יהושע זטלר לא נפקד, ולאחר שהחקירה נתקעה פנה היועץ המשפטי למפכ"ל בבירור לגבי כמה פעולות חקירה. בין השאר התייחס גם אליו: "אני שומע שכאילו 'ידוע' שאיש לח"י אחד בשם זטלר ביצע את הפשע ושהמשטרה 'יודעת' על כך. הנכון הדבר [...] הנעשו חקירות בכיוון זה ומה העלו החקירות?" "לא ידוע למשטרה שזטלר ביצע את הפשע", ענה המפכ"ל והוסיף שיש סברה שזטלר עומד בראש פלג שפרש מלח"י.

יש קושי גדול בחקר פרשות במעורבות גורמי מודיעין חשאיים, כיוון שהמקורות כוללים חוץ ממידע אותנטי ובדוק גם מידע מייד שנייה ושלישית, השערות מבוססות יותר או פחות, גיבוי שמועות וחצאי אמיתות המשקפים את הפער בין האמת לבדיה. בחינת מסמכי הש"ב משקפים זאת. מצד אחד מצוינים בהם שמות אנשים שהשתתפו בהתנקשות או סייעו לה, דבר המצביע על יכולות מודיעיניות מובהקות. מצד שני היו אנשים שנחשדו לשווא. לדוגמה, מקור פנימי הצביע על מקובר כעל אחד ממנהיגי חזית המולדת וכחשוד בהתנקשות ומיקם אותו בתל אביב, ששם אכן הסתתר.

גם שמו של ז'ורבין עלה על הכוונת כחבר בקבוצה. מנגד, אנשי לח"י אחרים נחשדו ללא בדל הוכחה כשייכים גם הם לחזית המולדת. היו מי שזוהו אפילו כרוצחי ברנדוט. דו"ח מעניין מ"ממקור מהימן ביותר" מסר "כי אורי נ' מעדות המזרח, עריק מהצבא שהצטרף ללח"י, אחד הרוצחים". לטענת מקור המידע, "הוא התוודה בפני בחורה אחת שאת שמה אין המקור חפץ לגלות לפי שעה". השם המלא הנזכר אינו מוכר כאיש לח"י כלל.

מכלל הדו"חות דו"ח אחד, "סודי ביותר", תופס את העין. במסמך דווח שנעצר בירושלים פעיל לח"י המכונה "שלמה", וככל הנראה גם "בצלאל". שני מודיעים מלח"י, שמוזכרים בשמותיהם או בכינוייהם, סיפרו שהוא האיש שירה בברנדוט. המשך הדו"ח מנדב מידע על פעילותו של האיש במחתרת, "היה מפקד הפעולות בחיפה [...] נאסר בחיפה וישב בקניה", ועל מצבו המשפחתי, "התחתן עם חברת קיבוץ, אב לילד ששמו יאיר". הפרטים תואמים לפרטיו של יצחק בן-משה, "בצלאל", שאכן היה חבר בחוליית החיסול של ברנדוט, והמשטרה הצליחה לתופסו ולקשור אותו להתנקשות. שמו של בצלאל עלה כבר בראשית החקירה, והוא תפס את המקום השני, בין יהושע כהן ליהושע זטלר, ברשימת חברי חזית המולדת המתעתדים להישאר במחתרת. מדוע אפוא לא נחקר בצלאל או הועמד לדין? שאלות אלו מעודדות תאוריות קשר, ששום התנקשות פוליטית אינה שלמה בלעדיהן. התשובה ככל הנראה קשורה לעיתוי. הוא נעצר מאוחר מדי. המסמך נושא את התאריך 8 בפברואר 1949, ויומיים לאחר מכן החליטה הממשלה הזמנית על חנינה כללית לעצירים ולאסירים בעקבות מאבק ממושך של עצורי לח"י ותומכיהם, כפי שנראה בהמשך. נראה שהממשלה החליטה להשאיר את הפרשה מאחור ולא לפתוח אותה מחדש למרות חששות בהנהגת לח"י לגל מאסרים חדש בעקבות מעצר בצלאל.

אחד הנושאים שהעסיקו במיוחד את שירותי הביטחון היה תגובת הנגד של הנהגת לח"י למערכה נגדם. שמועות שרווחו בקרב חברי לח"י הצביעו על כוונות הארגון לחטוף שרים ולפגוע בבכירי המדינה, והש"ב חשש מכך. התקבל גם מידע על תוכניות לפעילות בחו"ל. הפעולה הראשונה, דווח בהקשר זה, היא לפוצץ כמה אוניות בריטיות העוגנות בנמלים בעולם. כיום ידוע שלאחר ההתנקשות בברנדוט תכננה הנהגת לח"י להתנקש בחייו של שר החוץ הבריטי ארנסט בוויין (Bevin), שנתפס עוין. חששם היה שלמרות נסיגת הבריטים מהארץ הם מתכננים לחזור. משולם מקובר נבחר להיות אחד המתנקשים. בזהות בדויה ובדרכון זר, שזויף בצורה מושלמת בידיהם המיומנות של זייפני המחתרת, הוא הצליח להגיע ללא קושי לפריז, שם

תוכנן להתמקם בסיס האם. ההתפתחויות בארץ גרמו לביטול הפעולה, אך בכוחה להמחיש את היכולות המבצעיות יוצאות הדופן של המחתרת. איסר הראל זיהה יכולות אלו וגייס בעתיד מקצת יוצאי לח"י לקודש הקודשים הביטחוני של ישראל – המוסד.

אך לא רק הש"ב פעל בזירה המודיעינית, גם המשטרה. "הכנסנו לבית הסוהר מודיעים שלנו", חשף המפכ"ל לפני היועץ המשפטי, "אך למרות שישבו שבועות רבים לא הצליחו להעלות כל אינפורמציה אשר תביא לידי גילוי הרצח". אם כן, המערכה המודיעינית נגד חברי לח"י, שהחשאיות המחתרתית הייתה להם טבע שני, לא צלחה יתר על המידה, והמידע שכבר הושג לא גובש לכתב אישום ולא סייע בהעמדת החשודים לדין. נחמה פורתא הגיעה לגורמי הביטחון מכיוון אחר. המשטרה בהכוונת הש"ב חשפה את המקום שהודפסו בו כרוזי חזית המולדת, בית הדפוס "חורב" בשכונת מאה שערים, שהרבה להדפיס פשקווילים שכונתיים. במקום נתפסה גלופת כרוז שהיה אמור להתפרסם מטעם המחתרת, והבעלים הועמד לדין והורשע בבית המשפט.

לחקירת ההתנקשות בברנדוט היה אפילו מפתיע. במרץ 1950, כשנה וחצי לאחר ההתנקשות, פרסם התובע הכללי בשוודיה דו"ח רשמי שביקר בחריפות את התנהלות רשויות החוק הישראליות וקבע שהחקירה נוהלה בחובבנות והמחדלים הם "חמורים כל כך עד שיש לעורר ספק אם הרשויות הישראליות טרחו להוביל את החקירה לתוצאה חיובית". בתגובה מינתה הממשלה ועדה מיוחדת לבחינת הטענות. בראשה הועמד השופט העליון שברבות הימים נעשה מזהה יותר מכל עם ועדות חקירה ממשלתיות, שמעון אגרנט. שני חבריה הנוספים היו היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן ומנכ"ל משרד החוץ ולטר איתן. הוועדה פעלה במהירות ראויה לציון, ומסקנותיה המאלפות נשלחו במאי אותה שנה למזכיר הממשלה זאב שרף. חבריה בחנו לעומק את התנהלות החקירה וגבו עדויות מהמעורבים למיניהם בנוגע לתפקודו של כל גוף מהגופים החוקרים. הם הצביעו על כשלים מהותיים בחקירה, אך לא התעלמו מהמצב המורכב שבפניו עמדו גורמי החקירה.

לנקודה אחת בדו"ח הסודי שפרסמה הוועדה יש משמעות אקטואלית בהקשר של שיטות הפעולה של גופים סיכוליים, והיא משקפת את הקושי שהם נתקלים בו ואת נקודת התורפה שלהם: מהימנות המידע המודיעיני. צוין שלש"ב (מעניין שבדו"ח הוא נקרא שב"כ) היו ידועים שמות פעילים החשודים בשותפות בהתנקשות, אך ראש הש"ב עצמו הודה שלעיתים המידע שמתקבל הוא בגדר חשד בלבד ואינו קביל משפטית. ולראיה:

"יומיים אחרי הרצח קבלנו ידיעה מאת אחד המודיעים הנאמנים בהחלט שלפיה קבל ידיעה מ... על שמות מבצעי הרצח ויוזמיו. בידיעה זו נאמר... חקירתנו העלתה אחר כך שחלק זה של הידיעה לא היה נכון". הוועדה לא הסתפקה באמירה זו, ואחד מחבריה ערך בדיקה יסודית של המידע שאסף הש"ב ופסק: "נמצאנו למדים שאין החומר בתיקים הנ"ל ראוי לשמש הוכחה בבית-משפט ואף אינו יכול לספק צרכים משטרתיים".

לסיכום, הוועדה המליצה לממשלה להודות לפני השוודים שאכן, חלו ליקויים בחקירה, אך ביקשה להדגיש את המאמצים הכנים שנעשו לגילוי האשמים ולהעמדתם לדין. במסקנתה, ובהתבססה על הערכות ראש הש"ב, היא קבעה: "[ש]אינה רואה כי עשוי לצמוח סיכוי כלשהו מפתיחת החקירה המשטרתית מחדש בשלב הזה". החקירה נחלה אפוא כישלון צורב, ומעולם לא הועמד כל אדם לדין על ההתנקשות בברנדוט. דומה שהערכה שנתן בן-גוריון כבר בישיבת הממשלה שלאחר ההתנקשות, שהתכנסה ב-18 בספטמבר, ולפיה "בנוגע למציאת האשמים – אני מסופק אם אפשר יהיה למצוא אותם. זה כישלון מצידנו", הייתה בבחינת נבואה שהגשימה את עצמה. הספקנים וחובבי תאוריות הקשר יראו באמירה זו מעין קריאת כיוון ומשחק כפול של ראש הממשלה ושר הביטחון, שהעדיף לנצל את ההזדמנות לחסל את לח"י ולהפנות את המשאבים למימוש מטרה זו על פני חקירת ההתנקשות.

"הממשלה תגייס את מלוא כוח המדינה [...] לעקור מן השורש את הכנופייה הפושעת האחראית למעשה הרצח" (הצהרת זעזוע של ממשלת ישראל)

בעוד החקירה צועדת לקראת כישלון צורב התמקדו מאמצי השלטונות במערכה למיגור לח"י. לפני פתיחת המבצע נדרשה הממשלה להכין את התשתית החוקית למלחמה בטרור. באקט מהיר, כמעט חסר תקדים, חוקקה הפקודה למניעת טרור. היא הסמיכה את הממשלה לקבוע מיהו ארגון טרור, קבעה את העונשים בחוק לפעילים ולמנהיגים, העבירה את סמכות השיפוט לבית דין צבאי, ביטלה את זכות הערעור, ובעיקר ביטלה את חוקת החפזות. כלומר בניגוד לכל נורמה חוקתית לא התביעה היא שהייתה צריכה להוכיח שהנאשם הוא חבר בארגון טרור אלא על הנאשם להוכיח שהוא אינו חבר בארגון כזה. שתי ישיבות ממשלה נדרשו לדיונים על החוק, והן היו סוערות מהרגיל. כל חברי הממשלה הביעו זעזוע עמוק מהרצח והצדיקו את הפעולה נגד

לח"י, אך התגלו חילוקי דעות מהותיים בין המשתתפים בנוגע לסעיפים בחוק המוצע. בעיקר יצא על החוק קצפם של שר הפנים יצחק גרינבוים, שהתרעם: "חוק זה עשה עלי בקריאה ראשונה רושם שלא עשה עלי שום חוק בימים הגרועים ביותר של כל אותן המדינות בהן חייתי. גם הצאר הרוסי לא הגיע לחוק כזה בימים הגרועים ביותר שלו", ושל שר הדתות הרב יהודה פישמן-מימון, שהתנגד לחוק מנימוקים הלכתיים. מן הצד השני קם השר מרדכי בנטוב ממפ"ם וטען שעתיד המדינה מוטל על הכף, ולכן חייבים לנקוט אמצעים חריגים למרות החשש מפגיעה בחפים מפשע. הוא אף הרחיק לכת והציע גזר דין מוות לכל מי שמתכנן רצח או מסייע לו, ולו רק כאקט הצהרתי. החוק נחקק, והעונשים לחברים בארגון טרור נקבעו: חמש שנות מאסר, ולמנהיגי הארגון עד עשרים שנים. לח"י וחזית המולדת הוכרזו רשמית ארגוני הטרור הראשונים במדינת ישראל.

החוק החריג יצר כמה דרמות. עורך הדין ולטר לנגה, דוקטור למשפטים בהשכלתו, ממשרדו של עורך הדין מקס זליגמן, שייצג רבים מחברי המחותרות בזמן המאבק בבריטים, סירב לייצג את אחד מנאשמי לח"י בטענה שהוא חושש שהייצוג עלול להתפרש כתמיכה בארגון טרור. הוא טען שרק בגרמניה הנאצית חוקק חוק רטרואקטיבי, כלומר שבשמו אפשר להעמיד לדין על מעשים שבוצעו בטרם חוקק, שביטל זכויות אזרח בסיסיות ושימש בסיס לכליאת המתנגדים לשלטון. זה קרה לאחר שרפת בניין הפרלמנט הגרמני ב-1933.

באירוע אחר נעצרו שתי נערות צעירות, בשנות העשרה לחייהן, שהדביקו כרוזים של לח"י וזכו להיות הראשונות להישפט על פי החוק החדש. המעמד הוביל להתנהלות מוגזמת במיוחד, שהזכירה את המשפטים הפוליטיים בימי השלטון הבריטי. בית הדין הצבאי המיוחד החליף מקום מטעמי ביטחון, והמשפט התנהל תחת שמירה כבדה ופרוטוקול אבטחה נוקשה. אפילו מקומו נשמר בתחילה כסוד כמוס. אף שהיה מדובר במשפט עקרוני, הוא לא הסתיים מעולם, ונמוג בחלל האירועים שהלכו והצטברו.

החוק החדש לא הרתיע את מדביקי הכרוזים הצעירים, חלקם בני 13-14, והם צפצפו עליו. התביעה הצבאית ראתה בכך התרסה גלויה נגד הממשלה והחליטה להילחם בתופעה ביד קשה. "מעכשיו כל נער שייתפס מדביק כרוזים לא ישוחרר בערבות", הורה התובע הצבאי הראשי אהרן חוטר-ישי והציע להמליץ לבתי המשפט לאסור אותם "לתקופות שונות במוסד חינוכי לתיקון עבריינים צעירים". הווה אומר חינוך מחדש. הוא הדגיש שהבעיה חריפה ואינה סובלת דיחוי.

לאחר שסודרה החקיקה נפתח הפתח למבצע למיגור הטרור. על המשימה מונה משה דיין, המפקד הצבאי של ירושלים. למרות הדחיפות שסודרה מלמעלה, בשטח התנהלו העניינים בעצלתיים. מחשש שהכוחות בירושלים אוהדים את הפורשים ואין להסתמך על נאמנותם הובאו לצורך המשימה כוחות גדולים מחוץ לעיר. רק בחלוף קרוב ל-24 שעות ממועד ההתנקשות נכנסו הכוחות לפעולה. עוצר הוטל בירושלים, והכניסות לעיר נחסמו. בשעה 14:00 פשטו כוחות צבא גדולים על מחנות לח"י ועצרו כשישים פעילים ששהו בהם. פעילים אחרים התפזרו מבעוד מועד למקומות מסתור. הפצועים פונו למעצר באמבולנסים. בחלוף שעה חוסל ארגון לח"י בירושלים.

בן-גוריון לא הסתפק בכך ודרש מצוד כללי. המאמץ העיקרי כוון ללכידת ראשי המחתרת, שהתחבאו בדירות מסתור. המבצע נכנס להילוך גבוה, ועל פי רשימות מוכנות שסיפק הש"כ נעצרו מאות חברי לח"י בכל רחבי הארץ. בעצורים הרבים היו גם כעשרים ערבים שנחשדו בהשתייכות למחתרת. הם נכלאו במחנה שבויים ולא במחנות המעצר שבהם הוחזקו שאר עצירי לח"י. דוד שומרון, שכונה "עלי" והיה דמות נערצת בלח"י ולימים גויס למוסד ומילא בו תפקידים בכירים, תיאר את רגע מעצרו בעת שיצא מבית הקולנוע עם רעייתו:

הסרט נגמר. הקהל קם על רגליו ונע לעבר היציאה [...] הנה אני יוצא. לפני ניצב בחור קטן וממושקף לבוש כחייל [...]. וכאילו חוסם בפני את הדרך. "תעודה בבקשה", הוא אומר ומושיט את ידו. אני מוציא את התעודה מהכיס ומראה לו. הוא רק מציץ בה ואומר, "זהו! בוא איתי בבקשה". כלל לא הופתעתי. נפרדתי מאפרת, אמרתי לה שלא תדאג והלכתי עם הבחור. ליד המדרכה חנה ג'יפ ובו שוטר ועוד חייל מזויין בתת-מקלע סטן. "עלה", אמר לי הבחור. ישבתי במושב האחורי, והוא לידי. הג'יפ זו. "קבלתי הוראה [...] אתה מבין", אמר הבחור כמצטדק.

בתגובה על גל המעצרים פרסם מרכז לח"י מחאה פומבית שהשוותה בין השלטון הישראלי לשלטון הבריטי וביקש מהציבור לתבוע את שחרור העצורים ולהתקומם "נגד חידוש משטר הדיכוי והשעבוד הבריטי בארצנו". באקט של התרסה הצליחו צעירי לח"י להגיע עד לרכב השרד של בן-גוריון

ולהדביק עליו כרוז שקרא לשחרור העצורים. הם הוסיפו חטא על פשע וצילמו את הרכב לאחור מעשה.

בן-גוריון ניצל את ההתנקשות בברנדוט גם לחיסול סופי של אצ"ל בירושלים. למרות המגעים הממושכים בין שר הפנים יצחק גרינבוים לנציגי אצ"ל בבירה וההסכמות שהחלו להתגבש בין הצדדים, החליט ראש הממשלה ושר הביטחון להציג לאצ"ל אולטימטום נחרץ להתפרק, אחרת יפעל הצבא נגדם בכוח. ארבעה ימים לאחר ההתנקשות נכנע אצ"ל, ומפקדיו בירושלים הודיעו: "בהתחשב עם האיום בשימוש בכוח וברצוננו למנוע שפך דם יהודי שהיה נגרם ע"י ביצוע האיום, הננו מקבלים את האולטימטום".

עשרה ימים לאחר שהחל המבצע נמצאו בידי השלטונות כ-270 עצירים. רובם המכריע רוכז בכלא יפו, והנותרים הועברו למתקן מעצר מאולתר שהוקם בשכונת שיח' מוניס. בתוך זמן קצר הפך הכלא ביפו לרשות אוטונומית למחצה. עצירי לח"י, שלרבים מהם הייתה היכרות מוקדמת עם בתי סוהר, השתלטו על המרחב הפנימי, חיבלו במנעולים, עקרו את הסורגים ופירקו את דלתות התאים. שוטרי המשטרה הצבאית נותרו חסרי אונים ויתרו על השליטה במתחם. בעצורים היו גם חברות במחתרת ואפילו זוגות נשואים, והם זכו לתאים נפרדים למגורים משותפים. למרבה האירוניה, השלטונות לא ידעו את המספר המדויק של העצירים, כיוון שהם סירבו להיספר ולהזדהות. התובע הצבאי אהרן חוטר-ישי ביקר במקום ונדהם לראות את העצירים יושבים על אדני החלונות הפרוצים ומשוחחים עם עוברים ושבים מזדמנים. מבחינת העצירים, החיים נמשכו גם בכלא. נוסף על התעמרות בשוטרים ייסדו העצירים ועדות בתחומי החינוך, התרבות והאימון הגופני והעבירו את הזמן בלימוד, בשמיעת הרצאות מדיניות ובאימוני אגרוף ואומנויות לחימה. מתוסכלים ממדיניות השלטונות הם הרבו לתכנן תוכניות נקמה וייחול ליום שבו יתהפכו היוצרות והם יהיו מי שיכניסו את שרי הממשלה לכלא. סיסמתם הייתה זו: "כלא יפו העברית אינו כלא עכו הבריטי. כלא יפו הוא בית הבראה ללוחמי חירות ישראל בו יבריא ברוחם ונפשם ויצאו למלחמה על כל האויבים מבפנים ומבחוץ". כמקובל בבתי סוהר מינו העצורים ועדה לייצג אותם במגעים עם השלטונות, והיא ניהלה למעשה את הכלא. "הוועדה היא הקובעת כל דבר בבית הסוהר. המשטרה הצבאית קבלה את המשטר הפנימי, ולמעשה אין איש רשאי להיכנס לסוהר פנימה מבלי בקשת רשות על כך מעמיקם", נכתב בדו"ח סודי שסקר את המצב בבית הסוהר.

השלטונות סירבו לקבל את המצב הנתון והחריפו את אמצעי הביטחון. גדר גבוהה הוקמה, ומפקד הכלא הוחלף. המפקד החדש היה בבחינת סדין

אדום בעיני העצירים. שמועות עליו סיפרו שהוא מסר בזמנו לידי הבריטים עולים יהודים בלתי חוקיים, והתגובה לא איחרה לבוא. כמה עצירים תפסו אותו באחת הפיגוע והפליאו בו את מכותיהם. למזלו, אחד השומרים היה ער למתרחש וירה באוויר, והוא נמלט. העצירים הסתערו לעבר היורה והחרימו את הנשק.

נקמת השלטונות הגיעה בדמות שלילת זכויות העצורים, ובהן הזכות הנחשבת מכול, זכות הביקור. בהחלטה, שנראית בדיעבד פזיזה, לא נמסרה לעצירים ההודעה על ביטול הביקורים, וכאשר הגיעו המבקרים לביקור השבועי בשבת, 9 באוקטובר 1948, ונמנעה מהם הכניסה, החלה אנדרלמוסיה ספונטנית. העצירים קפצו מהחלונות, השתלטו על השומרים החמושים ופרקו אותם מנשקיהם. יריות נורו באוויר, והגדר נפרצה. העצירים, שזכו לחופש לא צפוי, ניצלו את הזמן לשחייה בים, לבלוי ואפילו לצפייה בסרט בקולנוע. רובם חזרו לבית הסוהר, אך כמה עשרות מהם ניצלו את ההזדמנות ונמלטו.

המידע שהתקבל בש"ב הראה כי "ינאי", כינוי של יוסף מנקס, איש מחלקת התחבורה של לח"י, הוא המסית הראשי למהומות. גם במושגים של לח"י נודע מנקס בקיצוניותו ובתיעובו את הממסד על גופיו. בעתיד הלא רחוק היה "ינאי" אחד מהבולטים שהמשיכו בפעילות מחתרתית בגלגולים למיניהם, וסופו שהואשם בתכנון רצח קסטנר, אך עוד חזון למועד או ליגון, תלוי את מי שואלים. מבחינת השלטונות חשף האירוע את חולשת המערכת, והם ראו בו מחדל חסר תקדים. "הדבר ביפו הוא הכשלון המחפיר הגדול ביותר של מדינת ישראל", התרעם בן-גוריון. כנהוג במקרים כאלה הוקמה ועדת חקירה לבדיקת המחבלים, ובראשה עמד האלוף דוד שאלתיאלי. הביקורת התמקדה בש"ג, במקרה זה שוטרי המשטרה הצבאית, שספגו את החיצים. השוטרים ננזפו קשות, ובהמלצת ראש הש"ב הודחו מהחיל לאלתר.

מאות עצורי לח"י ללא משפט, ובהם קטינים רבים בני 15-18, חייבו קבלת החלטה. האם להעמידם לדין או לשחררם? מכיוון שהחומר המשפטי היה דל ביותר ולא היו הוכחות להעמדה לדין, הוחלט בדיון בין התובע הצבאי לרמטכ"ל על שחרור מדורג: עצירים עד גיל 16 ישוחררו לאלתר בערבות הוריהם ויועברו לגדנ"ע. בני 17-18 ישוחררו אם יצהירו שאינם חברי המחתרת ויגויסו לצבא. חיילים שהתגייסו לצה"ל אחרי ההתנקשות בבנרדוט ישוחררו בכפוף למידע מודיעיני שבידי הש"ב, והאזהדים והתומכים ישוחררו בכפוף לשבועה. ראשי הארגון והפעילים יעמדו לדין לפי התקנות

למניעת טרור. כעבור כחודש וחצי נותרו כלואים כחמישים עצורים מן הגרעין הקשה של לח"י, שהועברו לאחר המהומות לכלא עכו. בינתיים תפסה הזירה המשפטית את תשומת לב הציבור.

"מהות העבירה: פעילות בארגון טרוריסטי בניגוד לסעיף 2 מפקודת מניעת טרור" (מתוך כתב האישום)

מתחילת המערכה למיגור לח"י חיפשו גורמי הביטחון בקדהתנות את ראשי הארגון, שנמלטו מבתייהם. בחיפושים חוזרים ונשנים בביתו של ילין-מור בתל אביב נמצאו מחסן נשק קטן, מסמכים חשובים וכסף זר מזומן מוחבאים בסליק. רעייתו, בוגרת כלא בית לחם בימי המאבק, שהייתה בשלב מתקדם של הריונה, נעצרה לימים מספר ושחררה בהוראת בן-גוריון. כעבור כשבועיים ממועד ההתנקשות הצליח הש"ב לחשוף את דירת המסתור של ילין-מור בחיפה, והוא נעצר בחברת מתתיהו שמואלביץ, בכיר בארגון ולימים מנכ"ל משרד ראש הממשלה בממשלות בגין ושמיר. השמועות גרסו שילין-מור היה בדרכו לברוח מהארץ בסיוע סובייטי. השניים הועברו למתקן כליאה סודי בבית שאן, ושבועות ארוכים נמנע מהם לפגוש עורך דין. בחברתם הייתה דיילת צ'כית ששימשה שליחה בין פעילי הארגון בצ'כיה להנהגה בארץ, ואף היא נעצרה. שר החוץ משה שרת הגיב בהתרגשות על הידיעה באומרו: "המעצר התיז את ראשו של הנחש". כתב העיתון חרות (12 באוקטובר 1948) נדרש להיבטים הבין-לאומיים של הפרשה באומרו שהידיעה על מעצר ילין-מור "עורר באו"ם סנסציה גדולה מרצח ברנדוט".

כיצד נתפסו השניים? לפי הגרסאות בעיתונים, מעקב אחרי השליחה הצ'כית הוביל לדירת המסתור. גרסה אחרת הייתה ששמואלביץ הגיע לשדה התעופה למסור לשליחה חבילה להעביר לחו"ל, ואנשי הש"ב זיהו אותו ומיהרו לעקוב אחריו לדירת המסתור. אך כדרכן של פרשיות כאלה חלו בהן התפתחויות בחלוף השנים. בעקבות פרשת קסטנר באמצע שנות החמישים, שעוד נדבר בה נכבדות, החלה להתפרסם בעיתון רימון סדרת כתבות משמיעות על שורת דמויות שפעלו בפרשה נגד הממסד. אחת מהן הייתה רומק. לפי הכתבה נפגש רומק עם מאיר נוביק, המכונה מיאתק, בכיר בש"י ואחר כך במשטרת ישראל שהתמחה בהפעלת "חסידיים", כך כונו הסוכנים שהוחדרו לארגוני הפורשים. תמורת הבטחה שלא ייעצר מסר רומק מידע רב על חבריו, ובין השאר הצביע על חיפה, מקום מחבואו של ילין-מור. איסר הראל נזעק לעיר וניהל בעצמו את המצוד.

בכתבה פורטו בהרחבה מקומות המפגש ופרטי מידע שהסגיר רומק, וגרסה זו מובאת במלואה בספרו של מיכאל בר-זהר על איסור הראל, הממונה. משם עברה הכתבה גם למחקר שעניינו פרשת ברנדוט. בתגובה פרסם רומק גילוי דעת פומבי ומסר את גרסתו להשמצות שהשמיצו אותו. הוא לא הכחיש את הקשרים בינו ובין נוביק, אך טען שהוא שגייס את נוביק למודיע משירותי הביטחון וקיבל ממנו מידע מודיעיני רב-ערך על הפעילות נגד הארגון. בגילוי הדעת פירט רומק שורה ארוכה של ידיעות שסיפק נוביק וצירף למסמך הצהרות חתומות של שלושה מאנשי לח"י שהיו בסוד העניינים. כך או כך, נגד ילין-מור ושמואלביץ הוגש כתב אישום חמור באשמת חברות בארגון טרור וניהולו.

המשפט נפתח בתחילת דצמבר 1948 בבית דין צבאי מיוחד שמינה הרמטכ"ל והתכנס בכלא עכו. אב בית הדין היה השופט ד"ר מרדכי פליקסברוט, ולצידו סגן-אלוף נחום שדמי, מוותיקי ההגנה, וד"ר יעקב גלילי. התובע היה אהרן חוטר-ישי והסנגור היה מקס זליגמן, עורך דינם הוותיק של פעילי המחתרת. יותר מחמישים עדים היו צריכים להישמע. בהם פעילי לח"י בולטים, אנשי ציבור ובכירים בממשלה ובמערכת הביטחון. נאום הפתיחה של התובע היה דרמטי במיוחד:

בתוך החודשים המעטים לקיומה של המדינה, בעצם המלחמה הקשה בכל החזיתות, נפתחה עליה חזית נוספת וקשה ומרה – החזית מבפנים. חזית מסוכנת פי כמה, מסוכנת מפני שהיא מבפנים [...] מסוכנת מפני שהיא בלתי אחראית ומפני שהיא חותרת ומפוררת את אחדותה של האומה [...] ביום 17.9.48 בירושלים פתחה המחתרת במלחמה נגד העם והמדינה. היא פתחה בהתקפת בזק, בנעיצת סכין בגב, בהתקפת פרל הארבור [...] הרצח [...] לא היה מעשה התפרצות מקרית של קבוצת קנאים אלא מעשה מחושב ומתוכנן של מחתרת שבאה בהכרות מלחמה גלויה נגד עצמאותה וריבונותה של הממשלה. ממשלתנו הראשונה של ישראל אשר לה ציפו בתפילה דורות של שיעבוד וגלות [...] שני הנאשמים הם ראשי המנהיגים של ארגון לח"י ויש די ראיות להרשיעם (ההדגשות במקור).

אף שהמשפט התנהל כמשפט פלילי לכל דבר ועניין, הובלטו ההיבט הפוליטי וההיסטורי שלו. "יש פה פרוטוקול שהופך לחלק של ההיסטוריה של ישראל

החדשה עם כל מה שעובר עליו. הפרוטוקול הזה ישמש את ההיסטוריון שירצה לכתוב על המלחמות מבית ומחוץ בתקופה זו", הדגיש התובע. ילין-מור, שהתייחס לבית הדין כאילו היה מכור מראש מכיוון שמונה בידי בן-גוריון, לא שגה באשליות שיזוכה. הוא התלבט ארוכות אם להשתתף במשפט, ולבסוף משהחליט בחיוב, זכה לבמה נרחבת והציג לבית הדין, לתקשורת שעקבה אחרי כל מילה ולציבור הישראלי את תעודת הזהות של המחותרת שבראשה עמד. בעדות, שנמשכה ימים ארוכים, הוא ניסה להוכיח שלח"י פעל כחוק לאחר הקמת המדינה, ומצד שני להראות שעוד לפני ההתנקשות בברנדוט תכנן חלק מהממשלה לחסל את לח"י, ורק חיכה להזדמנות. ילין-מור הודה שהיה ללח"י בית דין שדה לאחר הקמת המדינה, אך הכחיש שהכיר את יהודה אריה לוי, שכזכור חוסל בהנחייתם של מנהיגי הארגון. רגע השיא היה כאשר שם ידו על ספר התנ"ך ונשבע שמעולם לא השתתף בישיבה או בהחלטה לפגוע בברנדוט.

בזמן המשפט החלו חברי לח"י שנותרו חופשיים להתארגן להקמת מפלגה פוליטית שתתמודד בבחירות. בראש הרשימה הוצבו ילין-מור ושמואלביץ מתוך מחשבה שאם ייבחרו לכנסת, יהיו הרשויות חייבות לשחררם. המפלגה נקראה רשימת הלוחמים, וקיבלה את האותיות ט"ו. בקמפיין הובלטו התנכלות השלטונות לארגון, מעצר הפעילים ומאבקם לחירות. ענת שטרן, שחקרה את הקמת המפלגה ואת ההכנות לבחירות, אפיינה אותה "מפלגה בצל משפט".

על רקע התמודדות המפלגה נפתח גם קמפיין נגדי: בכיר בש"י, שכינה עצמו 'עוקב, רמז לתפקידו, פרסם חוברת דקה שהכילה כתב אשמה חריף על לח"י. היא נקראה המעש השחור, פרפרוזה שלילית לעיתון המחותרת, המעש. החוברת כולה עסקה בטרור האישי מבית מדרשו של לח"י, והובאה בה בהרחבה רשימת חיסולים ארוכה. זו הייתה מסקנת החוברת: "זה הפרצוף של כנופיית הטרוריסטים. זה 'המוסר' שלה, זאת 'התורה' וזאת מגמת המעשה. המעש הוא שחור, אכזרי, מדכא, חותר לשלטון ולהשתלטות בכל אמצעי פסול ואפל [...] אל תאמר 'לוחמי חרות ישראל', אמור, חולמי שעבוד בישראל. ודינם – עקירה". בבחירות זכתה המפלגה במנדט אחד, וילין-מור נבחר לחבר כנסת בעודו נידון בבית המשפט.

בינתיים החלה מערכה חדשה בין עצורי לח"י לשלטונות. שיאה היה שביתת רעב המונית בכלא עכו ואחר כך במתקן המעצר בגלמי שלידי יגור (כיום מתקן המעצר קישון), שאליו הועברו העצורים. גם משפחות העצורים הצטרפו לשביתת הרעב. הרבנות הראשית נכנסה גם היא לתמונה, והחל לחץ כבד לשחרר את העצורים. משפט בכירי לח"י הגיע אז לסימומו, אך בטרם

הסתיים התרחש אירוע שהעמיד אותו באור פוליטי והטיל צל כבד על פסק הדין. לנוכח הקשיים בראיות ומתוך ההבנה שמדובר במשפט בעל היבטים פוליטיים נשלח אחד השופטים לבן-גוריון, שלא על דעת התובע הצבאי יש לומר, לבקש הנחיות כיצד לסיים את המשפט. בן-גוריון כמעט איבד את עשתונותיו מרוב זעם וגירש אותו בבושת פנים. "אני אכתיב פסק הדין? אתם בית דין בלתי תלוי. מי יכול להתערב", נזף בו, "לא עומדת התביעה בדרישתה – תזכו אותם". השופט חזר לחבריו, נאנח ואמר: "אין ברירה, אנחנו חייבים לחזור להיות בית משפט".

בתום המשפט הורשעו ילין-מור ושמואלביץ. על ילין-מור נגזרו שמונה שנות מאסר, ועל שמואלביץ – חמש. בית המשפט הציע למורשעים אפשרות להשתחרר מעונש המאסר בתנאי שיפרסמו הצהרה רשמית חתומה בכתב ידם השוללת קיום של ארגון מחתרתי במדינה ישראל והתחייבות פומבית להימנע מחברות בארגון שכזה. השניים סירבו. באותו יום עצמו שבו ניתן גזר הדין, 10 בפברואר 1949, החליטה ממשלת ישראל הזמנית לסיים את הפרשה והורתה לחנון את כלל האסירים. עצורי לח"י, ובראשם ילין-מור ושמואלביץ, יצאו לחופשי. ימים אחדים אחר כך התייצב ילין-מור לפתיחה החגיגית של האספה המכוננת והושבע לחבר כנסת במדינת ישראל.

פרשת ברנדוט ותגובת הנגד של ממשלת ישראל שיקפה תהליך מעבר בין שני מודלים של התמודדות עם ארגוני טרור, לטענת חוקר הימין הרדיקלי עמי פדהצור. התגובה הראשונית שיקפה "מודל מלחמה" וכללה תגובה אגרסיבית על האיום שהציב לח"י ומעצר של אנשיו. העברת הטיפול למישור החוקתי-משפטי מבטאת מעבר לדפוס אחר של התמודדות, "מודל המשפט הפלילי המורחב". שינוי זה משמש אינדיקציה להתבססות השלטון ולהתייצבותו, ומנגד מבקש להשיג לגיטימציה ציבורית שלא הייתה מתקבלת במקרה של שימוש בצבא נגד אזרחים. במישור האופרטיבי חשפה תגובת השלטונות את חולשת המערכת, והיא נוצלה להפקת לקחים, בסיס לטיפול בעבריינות פוליטית הן בניסיון לסיכול מוקדם של אלימות וטרור והן בטקטיקות החקירה, ההעמדה לדין והטיפול באסירים.

"לאחר 40 שנה מתוודה משולם מקובר: כך רצחנו את ברנדוט"

(מעריב, 29 בינואר 1988)

שנים ארוכות נותרה עלומה המעורבים בהתנקשות בברנדוט, וכדרכן של פרשות חשאיות אפופות צללים מסוג זה, נפתח פתח להשערות שונות

ומשונות בנוגע לזהותם ולמניע החיסול. מדינת ישראל שלאחר המלחמה נאלצה להתמודד עם בעיות ביטחוניות, כלכליות וחברתיות, ולפיכך שכך העניין בפרשה, אך בארצות סקנדינביה היא נשארה על סדר היום המדיני-פוליטי. לכן אין לתמוה שהעיתונות המקומית ניסתה לפענח את התעלומה, במיוחד למראה חוסר הצלחתה של משטרת ישראל.

עיתונאי מדנמרק, שהיה בזמן מלחמת העולם השנייה מראשי מחתרת מקומית אנטי-נאצית ואחר כך היה ככל הנראה קשור לארגון בין כלשהו, הגיע לישראל בניסיון להתחקות אחרי המתנקשים. לאחר "חקירה מקפת", לדבריו, הוא בא לכלל מסקנה שלא הנהגת לח"י היא שעמדה מאחורי הפעולה אלא העיתונאי סטנלי גולדפוט, שכוכור סיפק את התשתית המודיעינית לפעולה, ושותפו היה נחום נמרי, "שהיה קצין באינטליג'נס הבריטי".

נמרי, יליד חיפה, עמד בקשרים עם מייסד לח"י שטרן, אך לאחר מותו ניתק את קשר עם המחתרת לכמה שנים שבהן עבד במפעלי ים המלח. כאשר חידש את הקשרים עם לח"י הוא הקים בירושלים מועדון יוקרתי, "אגודת המזרח התיכון", מקום מפגש לעילית החברתית בעיר. בחברי המועדון היו ראשי השלטון הבריטי, דיפלומטים ואנשי ציבור בני מגוון לאומים. המועדון היה מקור לא אכזב להשגת מודיעין ולזריעת דיסאינפורמציה מצד המחתרת. הטענה שהשניים היו סוכני מודיעין בריטיים לא הייתה חדשה; מקורה בכתבה בעיתון רוסי שהודדה גם בעיתונות הישראלית, ולפיה שניהם היו חלק ממנגנון ריגול בריטי שפעל במזרח התיכון.

לרב-סרן יהושע בלום, מהמעורבים עד צוואר בפרשה, היה חשוד משלו. זה היה דוד אפרתי, שכבר הוזכר לעיל. בלום נשא את החשד שנים ארוכות. נתיבה בן-יהודה, חבלנית הפלמ"ח ואושיית תרבות מפורסמת, סיפרה שכאשר נכנסה להתגורר בדירתה ברחוב הפלמ"ח בירושלים שהה בחברתה בלום, שהיה ידיד קרוב שלה. ביושבם במרפסת ראו השניים את דוד אפרתי עובר ברחוב. "זהו האדם שרצח את ברנדוט", אמר לה בלום. באותו רגע הרים אפרתי את עיניו, וכשהצטלבו המבטים פרצו שניהם בצחוק. בדיוק למרגלות הבית חוסל ברנדוט.

אפרתי לא מצא את מקומו לאחר הקמת המדינה, וככל הנראה סבל מפוסט-טראומה. לפרנסתו היה נהג מונית בירושלים, והיה חבר בבוהמה הירושלמית. הוא ורעייתו נספו מדליפת גז, ייתכן שמכוונת, בסוף שנת 1983 בביתם שברובע היהודי. ידידו הקרוב עמוס קינן הספידו ואמר: "גדולתו של אפרתי [הייתה] שגם כאשר הרג לא איבד את צלמו. כלוחם שראה את

האדם ואדם שראה את הלוחם". גם גורלו של בלום היה חריג. הוא התנצר, הצטרף למנזר קתולי, עזב לגרמניה ונפטר שם בשנת 2010. הסדק הראשון במעטה השתיקה נחשף כ־17 שנים אחרי הפרשה. בחלוף השנים ובפיתול היסטורי בלתי צפוי לחלוטין הפך יהושע כהן לאחד המקורבים ביותר לבן־גוריון. המפגש קרה בשדה בוקר. כהן היה ממייסדי הקיבוץ, וכאשר עבר לשם בן־גוריון היה כהן לשומר ראשו. בצעדות המשותפות הארוכות התקרבו השניים זה לזה, ובן־גוריון החל לשנות את דעתו על לח"י ואנשיו. בשנת 1965 עיין מיכאל בר־זהר, הביוגרף הרשמי של בן־גוריון, במחברות השחורות שבהן כתב בן־גוריון את יומנו. לפתע נתקלה עינו בדיווח שבו ציין איסר הראל כי יהושע כהן הוא אחד המתנקשים. הוא הפנה את תשומת לב בן־גוריון לכתוב, וזה הזעיק בדחיפות את כהן. השניים הסתגרו בחדר, וכעבור דקות מספר יצא ממנו כהן, פניו אדומות. "הוא הודה?" שאל בר־זהר, והתשובה הייתה חיובית. בערב הגיע כהן לבר־זהר והתוודה גם באוזניו. "אני הרגתי את ברנדוט. אבל זה לא סוד שלי. זה סוד של המדינה. עשיתי את זה למען מדינת ישראל ובשם מדינת ישראל כמו שאני ראיתי אותה. אני מבקש ממך לא לפרסם את זה". בר־זהר נענה לבקשה והשתמש בניסוח שלא הסגיר את זהותו. רק לאחר פטירתו של כהן חשף את הסיפור. אף שבמדינת ישראל אין התיישנות על רצח, בן־גוריון בחר שלא להעביר לרשויות החוק את הודאת יהושע כהן. אגב, כהן מעולם לא התנער מעברו הטורריסטי ונהג להגדיר את עצמו "טורריסט יהודי כשר".

טפח נוסף מהפרשה נחשף כשלוש שנים אחר כך, כאשר פרסם העיתונאי יוצא לח"י ברוך נאדל ספר על הפרשה. נאדל היה בזמנו כתבו הירושלמי של מברק, שהוציא לח"י, והיה מקורב לד"ר אלדד. בימים שלאחר ההתנקשות בברנדוט הסתתר נאדל בדירת מסתור עם משולם מקובר ושמע מפיו את סיפור האירוע. בספר הוא ייחס לעצמו מעורבות רבה בפרשה אף שלא היה מעורב בה כלל.

הסוד נחשף כמעט במלואו בחלוף ארבעים שנים להתנקשות. בריאיון לכתב העת עידן מבית מוסד יד בן־צבי גילה משולם מקובר את פרטי ההתנקשות וחשף בפעם הראשונה בפומבי את שמות חברי החוליה למעט אברהם שטיינברג, שביקש לשמור על אלמוניותו. ההודאה הפומבית עוררה הד תקשורת רב, ובאחד הראיונות שנערך בעקבותיה (מעריב, 29 בינואר 1988) נשאל מקובר אם הוא מצטער על הרצח. "חס וחלילה", ענה, "שום נקיפות מצפון ושום חרטה. בראייה היסטורית הוכח שהרצח עזר".

הפרשה שבה ועלתה לכותרות בשנת 2018, כשבעים שנים לאחר האירועים הדרמטיים. ההיסטוריון שלומי שטרית, מנהל מדור ההיסטוריה והמורשת במשטרת ישראל, שחקר את הפרשה, חיפש נואשות בארכיון המדינה ובמחסני המשטרה את חלקי השמייסר ששמט יהושע כהן בזירת ההתנקשות, אך לשווא. הוא החל לפתח אובססיה לדבר עד כדי כך שהמספר הסידורי של השמייסר נחקק בראשו. באחד הימים הוא הדריך קבוצת מבקרות בבית מורשת המשטרה, ובאחד הקרטונים מצא חלק שמייסר. "אתן רואות, בנשק כזה חיסלו את הרוזן ברנדוט", סיפר להן. לפתע קפצו לנגד עיניו הספרות המוכרות כל כך. "כמעט קיבלתי התקף לב", תיאר את התרגשותו. האדם הראשון ששותף בגילוי המרעיש היה חמי כהן, בנו של יהושע, שבעקביות טורח להבהיר מעל כל במה אפשרית שחיסול המתווך לא היה רצח אלא התנקשות. הפרשה תמה, אך ספק אם נשלמה.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"מלחמה בטרור", 000qy3g,

"מפלגת לח"י", 1000qxx

"דו"ח וועדת ארגנט", 000letg, 000by6n, 000ji2n, 000ji2o, 000ji2p

ארכיון צה"ל:

121/50, תיק 178

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 231/2015, תיק 65

ארכיון ההגנה:

"מסמכים על חזית המולדת – רצח ברנדוט", חטיבה 8, תיק 76/1

ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:

כ5 2/9

כ4 2/1/31

כ13 7/48/3 13ח-1/48/3 13ח

ארכיון בן-גוריון:

בן-גוריון למשרדי הממשלה, 11.10.1948, (מסמך 173836)

בן-גוריון לסהר, 21.9.1948, (מסמך 172879)

עדות יהושע כהן, תיק 127

הספרייה הלאומית:

ארכיון ילין-מור (ARC. 4* 1722), מכתב ילין-מור לאברהם גל, 2.12.1970, סדרת

התכתבויות

ארכיון בית לוחמי הגטאות:

ארכיון דב גביש, תיק ליל הגשרים א' (מס' 28479), תיקייה 9

עיתונים

"אזכרה לאפרתי", כל העיר, 27.1.1984.

"תיק סגור: כלי הנשק שנמצא וחשף סוד עתיק של מדינת ישראל", מקור ראשון

(דיוקן), 22.2.2018.

ספרות

יומן בן-גוריון 7.6.1948, 11.8.1948, 17-18.9.1948, 11.10.1948, 16.10.1948,

22.11.1948, 29.8.1965

אלעד בן-דרור, המתווך ראלף באנץ' והסכסוך הערבי-ישראלי 1947-1949, שדה בוקר:

מכון בן-גוריון לחקר הצינונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ב.

בשם ירושלים: ההתנקשות במתווך האו"ם פולקה ברנדוט

נחמיה בן-תור, ספר לוחמי חירות ישראל, ה, תל אביב: יאיר, תש"ע.
מיכאל בר-זהר, הממונה: איסור הראל ועלילות שירות הביטחון, ירושלים: ויידנפלד
וניקולסון, תשל"א.

יואב גלבר, ניצני החבצלת: המודיעין במלחמת העצמאות, 1948-1949, תל אביב:
משרד הביטחון, תש"ס.

מנחם הופנונג, ישראל: בטחון המדינה מול שלטון החוק: 1948-1991, ירושלים: נבו,
תשנ"א.

יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, ירושלים: מרכז זלמן שזר וכתר,
תשנ"ט.

אברהם ורד, ירושלים זו חזית המרכז, תל אביב: יאיר, תשנ"ח.
ארנון כהן, "חידת נתן ילין-מור (גרא): ביוגרפיה רעיונית ופוליטית", עבודת דוקטור,
אוניברסיטת חיפה, תשפ"א.

ברוך נאדל, רצח ברנדוט, תל אביב: גוטמן, תשכ"ח.
צבי ענבר, מאזניים וחרב: יסודות המשפט הצבאי בישראל, תל אביב: מערכות, תשס"ה.
טודי פלאי, הנני מתתיהו, תל אביב: יאיר, תשע"ג.

יצחק פס, "המערכה לחיסול לח"י בעקבות ההתנקשות בברנדוט", האומה 232 (נובמבר
2023), עמ' 97-108.

עופר רגב, נסיך ירושלים: פרשת ההתנקשות ברוזן השוודי פולקה פון-ברנדוט, צור
יגאל: פורת, תשס"ז.

דוד שומרון, מחתרת מאונס, תל אביב: יאיר, תשנ"א.
שלומי שטרית, "תיק 48/148: העבריין לא נודע – משטרת ישראל חוקרת את רצח
ברנדוט", עלי זית וחרב טו (2015), עמ' 225-248.

ענת שטרן, "מפלגה בצל משפט: רשימת הלוחמים בבחירות לאסיפה המכוננת",
מרדכי בר-און ומאיר חזן (עורכים), פוליטיקה במלחמה: קובץ מחקרים על החברה
האזרחית במלחמת העצמאות, ירושלים ותל אביב: יד בן-צבי, המכון לחקר הציונות
וישראל באוניברסיטת תל-אביב והעמותה לחקר כוח המגן על-שם ישראל גלילי,
תשע"ד, עמ' 411-449.

יאיר שפיגל, ימי עמוס: ראש השב"כ השלישי – עמוס מנור, המבצעים והפרשיות
(1953-1963), בן שמן: מודן, תשע"ז.

יהודה עציון, הארנק של יהושע, כפר עציון וירושלים: בית ספר שדה כפר עציון
והספרייה הציונית שליד ההסתדרות הציונית העולמית תשע"ז.

Ofira Gruweis Kovalsky, "Israeli Policy on the Foreign Consulates in Jerusalem
in the Early 1950s", *Israel Studies* 24, 1 (2019), pp. 126-150.

Amitzur Ilan, *Bernadotte in Palestine, 1948: A Study in Contemporary Knight-
Errantry*, London: Macmillan, 1989.

Kati Marton, *A Death in Jerusalem*, New York: Arcade Publishing, 1996.

Ami Pedahzur, *The Israeli Response to Jewish Extremism and Violence
Defending Democracy*, Manchester: Manchester University Press, 2002.

פרק 3

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

אלימות פוליטית ופעילות טרוריסטית אינן קורות בחלל ריק. יש מי שמזין אותן ודואג לטפח אקלים שמבשיל אותן מרעיונות לא מגובשים לביצוע. בעשור הראשון למדינת ישראל הושפעו תהליכים אלה מהדינמיקה שהתפתחה בקרב יוצאי לח"י שהחלו בפעילות פוליטית לגלית, הקימו את רשימת הלוחמים והצליחו להכניס לפרלמנט הישראלי את נציגם נתן ילין-מור.

במהלך שנות קיומו עבר לח"י מהפך רעיוני ופוליטי. בימיו של שטרן בראש הארגון הוא מוצב באגף הימני-רדיקלי בפוליטיקה של היישוב והדהד רעיונות משיחיים כמו מלכות ישראל, גבולות ההבטחה מהפרת ועד הנילוס והקמת בית המקדש. לאחר מותו של שטרן, תחת ההנהגה המשולשת, עבר לח"י שינוי רעיוני ותודעתי ואימץ השקפת עולם "נציונאל-בולשביקית", כפי שהגדיר זאת חוקר לח"י יוסף הלר ועורר עליו את זעם יוצאי המחותרת, שפירושה תפיסה משולבת של לאומיות וסוציאליזם. התהליך שעבר לח"י מכונה "תהליך השמאלה", כלומר פנייה רעיונית לעבר השמאל הפוליטי.

השינוי בא לידי ביטוי בכמה מישורים: בניסיון להתקרב לשמאל הפועלי ביישוב, באוריינטציה מדינית כלפי ברית המועצות ואפילו בניסיונות לשיתוף פעולה עם הערבים, האויב מימים ימימה. בייחוד בלטה התופעה בשינוי הגדרת היעד מהקמת מלכות ישראל, כפי שקבע שטרן, למאבק אנטי-אימפריאליסטי, בדומה לתנועות שחרור לאומיות אחרות בעולם, שלחמו למימוש הגדרה עצמית והושפעו מההגות הסוציאליסטית או המרקסיסטית.

המהפך התפיסתי גרם להצטרפות כוחות חדשים למחתרת שהיו בעלי רקע שמאלי. הבולטים שבהם היו עמוס קינן ובעוז עברון. בימי המשבר והמבוכה שחווה הארגון לאחר החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר החלו להיחשף

הבקיעים הרעיוניים, והתברר שלח"י מכיל שני פלגים. פלג ימני-משיחי, שבראשו עמד ד"ר ישראל אלדד, הקנאי הגדול למלכות ישראל, ופלג שמאלי אנטי-אימפריאליסטי בהובלת נתן ילין-מור, ההוגה הפוליטי. העימות העיקרי בין השניים התרחש בוועידת המפלגה לאחר הבחירות לכנסת הראשונה, והוא משקף תהליך מורכב של יציאה מהמחתרת לזירה הפוליטית, תהליך מלווה בזעזועים שהסיכויים לעבור אותו בשלום אינם רבים לתנועה שאיננה תנועת שלטון. כיצד התפתחה הדינמיקה הפנימית בקרב יוצאי הארגון, וכיצד השפיעה על תופעת האלימות הפוליטית בישראל?

"בוגדים?! קרא ד"ר שייב לפרידמן-ילין ויצא"

(מעריב, 29 באפריל 1949)

תהליך הקמת רשימת הלוחמים נעשה בחיפזון ובעוד חברי לח"י נרדפים בידי השלטונות על רקע פרשת ברנדוט. לפיכך נוסדה המפלגה ללא סניפים, ללא בעלי תפקידים וללא מצע מוסכם. המציאות חייבה אפוא ארגון מחדש באופן דחוף. התהליך אירע לא רק במישור הארגוני-מנהלי אלא גם ובייחוד בשטח האידאולוגי. מאחר שהארגון התהדר במחשבה אידאולוגית ופוליטית מקורית ומתפתחת, "מעבדה פוליטית גדולה", כהגדרת מנהיגה נתן ילין-מור, היו צריכים חברי המפלגה המתהווה לקבוע את הקו המנחה ואת השקפת העולם שלה.

לשם כך כונסה הוועידה הארצית הראשונה של המפלגה בקולנוע רמה ברמת גן בסוף מרץ 1949. כיאות לאירוע חשוב בחיי המפלגה הצעירה היה הכינוס משופע בייצוגים ששיקפו את הלך הרוח האוונגרדי שביקשו להבליט. על הקיר המרכזי התנוססה הכתובת "בתי סוהר אינם שוברים לוחמים אלא מחשלים אותם", לצידה נתלתה תמונת שטרן, מייסד המחתרת, ומתחתיה נתלו המילים האלמותיות מהמנון הארגון, "משורה משחרר רק המוות". דגל ישראל השלים את התפאורה. ואולם למרות החגיגות המלאכותית משהו הייתה האווירה בדיונים קשה, ושעון החול, בדרך לעימות הסופי, החל להתרוקן מגרגיריו. הפרוטוקול שנשמר בכתובים חושף את הקרע הגדול בין הצדדים. המסר העיקרי של מרבית הדוברים היה שהתנועה במשבר, אפילו קשה. חילופי האשמות התעופפו מצד לצד, והרעות העזה שנצרכה בשנים של אש ודם ואפינה את חברי הארגון נעלמה כליל.

"את אחיי אני מבקש", קרא אחד לעבר חבריו ופגע בעצב חשוף. חברו קם מייד להגיב וטען: "אין לי אחים אחרים", וכאשר פוגעים בהם "הרי כאילו

פגעו בגופי ובבשרי". השלישי האשים קבוצה קטנה שמושפעת מהמשורר אצ"ג בבלבול רעיוני ובאיבוד הדרך, והרביעי, המרקסיסט, הציע להקים סיעה בהסתדרות. היה מי שקבע שלח"י מת כמות שמשון ועלה בסערה השמיימה, ואילו רעהו ביקש להוכיח שלח"י לא סיים את תפקידו. אחר האשים שהנהגת התנועה, שידעה לנווט אותה במים הסוערים בימי המנדט, איבדה את עשתונותיה, ולעומתו חבר אחר איחל לראשיה להמשיך ביחד לשמור על האש שהציתו. סיכומו של דבר, תהו ובוהו ואנדדרלמוסיה רבה. הבוטה שבכולם בחר שלא להזדהות בשמו אלא רק כ"אחד הוותיקים", ופרסם חוברת מודפסת בסטנסיל שכותרתה "לוחמים! לשם מה אנו לוחמים?". החוברת הכילה כתב אשמה חריף נגד הנהגת המחתרת, בראש ובראשונה על תפקודה לאחר כ"ט בנובמבר. המסר היה ברור: כשלתם והכשלתם, איבדתם את הדרך וגררתם אותנו למעמקי התהום. המחבר האנונימי הטיח שורה ארוכה של אישומים: הפרישה המזיקה, הפעילות העצמאית, בעיקר בירושלים, שרק הזיקה למאמץ המלחמתי הכללי, התעמולה הארסית נגד השלטונות והצבא בעוד מלחמת הקיום בעיצומה, רצח חסר רחמים של שבויים ערבים ומעשי שוד, גזל וסחיטה רבים שביצעו חברי לח"י. פרשת ברנדוט עמדה במוקד, וזו הפעם הראשונה שהתפרסמה הודאה גלויה שלח"י אחראי להתנקשות. הכותב האלמוני גם הצדיק בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים את צעדי הממשלה נגד הארגון, והשיא נרשם כשהבטיח מאבק נחוש במפקדיו לשעבר:

ואתם ראשי לח"י טעיתם בהערכתם את השתלשלות הדברים מאז ועד עכשיו. יכול הייתי ולהופיע במשפט עכו ולהרשיע את גרא (כינוי של ילין-מור) ואת שני הפרטנרים שלו במרכז, בצורה הרבה יותר יעילה ממה שעשה התובע. יכול הייתי לספר על חבלת התנועה במאמץ המלחמתי, על סחיבת בנוזן ותחמושת ממחנות הצבא, על הפרת החוק ככל השטחים, על סחיטת כספים, על החלטת המרכז ל"דפיקת" מפקחים של האו"ם [...] יכולתי לספר ולהוכיח את הקשר בין לח"י ו"חזית המולדת" [...] לא קמתי לעשות זאת מסיבות שונות ואולי הסיבה העיקרית שעייכבה בעדי לעשות זאת היא: כי רוצה אני שיעמדו אנשי המרכז דווקא בפני אנשי התנועה, בפני אנשי השורה שנתנו את אמונם בהם – והם מעלו בו. כי לא ראו את הנולד והולכיכנו בדרך תועה ומטעה, ומסיבה זו אף לא

אתגלה. לא אמסור את זהותי. כי את כל מרצי וכוחי אשקיע רק בגילוי מעשיהם הנפסדים של "השלישייה".

בעולם הצללים של המחותרת החוברת מדהימה ודברי הביקורת שבה חסרי תקדים בחומרתם. זו הפעם הראשונה שפעיל בארגון יצא מפורשות נגד ההנהגה, שבימי המאבק זכתה להילה כמעט מיסטית. אין ספק שאילו התפרסמו הדברים לפני הקמת המדינה, היה הכותב האנונימי, שקשה לשער את זהותו, משלם על כך בחייו.

בתום ימי הדיונים הארוכים והסוערים, שביטאו יותר מכול את הכיוון שאליו פנתה המפלגה, עלו להצבעה שתי הצעות: הצעת הרוב, של ילין-מור וסיעתו, שקראה להקים מפלגה שתילחם לשחרור המולדת ולמען רווחת מעמד הפועלים, והצעת המיעוט, של אלדד, שסבר שבמפת המפלגות הקיימת אין עוד מקום למפלגת פועלים נוספת ותבע להקים תנועה רעיונית-חינוכית ברוח עקרונות לח"י המקוריים. יצחק שמיר, שהיה לו מעמד מיוחד בארגון, תמך בהצעת ילין-מור והכריע את הכף. אלדד הגיב בעצבנות. מבחינתו הוכיחו תוצאות ההצבעה שהתנועה איבדה את דרכה. עם זאת הוא חשש לשרוף את כל הגשרים והודיע שיימנע מפעילות במוסדות התנועה, אך ימשיך להיאבק על שלמותה במועצה הראשית.

למעשה כבר אז תכנן אלדד לצאת לדרך חדשה והחל להוציא את הביטאון **סלם: למחשבת חרות ישראל**. ראשי התיבות יוצרים את המילה לח"י, רמז לכך שאלדד ראה בעצמו הממשיך הרעיוני של המחותרת, בניגוד לחבריו שנטשו את הדרך, לדעתו. הגיליון הראשון יצא לאור בסוף ניסן תש"ט, ואלדד הקפיד להשתמש בלוח העברי. הוצאת הביטאון שלא ברשות המפלגה ואחד המאמרים בו, שחשף בפומבי את המשבר שעבר הארגון, עוררו את זעם ראשיה. הפיצוץ הבלתי נמנע התרחש באחת מאספות המפלגה, שבה נשללה מאלדד זכות התגובה על דברי יריביו, והוא נטש את האולם בחמת זעם. האירוע הונצח בתיקי המעקב של הש"ב אחרי אלדד:

28.4.1949 – באספת סניף תל אביב של מפלגת "הלוחמים" התחולל הפילוג כששייב וחסידיו עוזבים את אולם האספה והתנועה באופן הפגנתי. כאשר דרש רשות הדיבור לזמן בלתי מוגבל בניגוד לסדר היום שנקבע ולא נענה, צעק לפרידמן-ילין (שמו המקורי של ילין-מור): "אתה בוגד שהפסקת את שביתת הרעב" ולהלן צעק: "מרגלים. בוגדים! לא אפריע לאספה אם

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

מנוולים כמו פרידמן-ילין ושמואלביץ אינם רוצים לשמוע אותי. אין לי מקום אצלכם. זה לח"י? "מנוולים!". כאן קם, עזב את האולם כשמצטרפים אליו כ-10 אנשים.

התנהגות אלדד ותלמידיו גרמה להעמדתם לדין פנימי באשמת פגיעה חמורה בתנועה. ואולם הם לא טרחו להתייבב למשפט החברים, ויצאו לדרך עצמאית. לעומת אלדד היה מי שהיה סלחן פחות והחליט להיפרע ממנהיגיו לשעבר, ובאישון ליל הצית את דלתות בתיים של שמיר ושל ילין-מור. אף שהחשד נפל על שלמה יעקובי, אחד הניצים ביותר ביוצאי לח"י, הוא לא הועמד לדין. שנים רבות אחר כך, לאחר שפרסם ילין-מור את זיכרונותיו מימי המחתרת, סגרו ביניהם השניים את חשבונות העבר בחלופת מכתבים סוערת מרובת עלבונות וגידופים. בראייה היסטורית, למרות הרגשות העזים והאיבה ההדדית שהחלה להתפתח בקרב יוצאי לח"י המסוכסכים לא נעשה הפילוג אלים ולא נראו בו תופעות שנרשמו בארגוני מחתרת מתפלגים ברחבי העולם, שכללו חיסולים ומלחמת אחים אלימה.

סלם היה כתב עת שנע על הציר שבין פובליציסטיקה, תרבות ופילוסופיה ונודע כבעל רמה אינטלקטואלית גבוהה. הוא היה מחצבה של מילים ורעיונות שנחצבו ממקורות ישראל, מההגות הפילוסופית ומהיצירה התרבותית המתחדשת. מעל דפיו הוצגה בשפה חדה, פעמים רבות אפילו בוטה, פילוסופיה לאומית-רדיקלית שערערה על המוסכמות, קראה תיגר על הממסד לגווניו ושאפה למטרה אחת: מהפכה לאומית מקורית שתקים לתחייה את ימי הזוהר של האומה הישראלית.

את אדני המהפכה הניח אצ"ג בשיריו, ואברהם שטרן יסד את הבסיס הפוליטי. אלדד ראה עצמו ממשיך דרכם ומוציא לאור של תורתם. באחת הפעמים בעת מריבה עם מורו ורבו אצ"ג, והיו לא מעט כאלה, הטיח בו אלדד: "חובתי לשירתך עדיפה על חובתי כלפיך". כלומר הרעיונות ולא האנשים הם שחשובים.

נקודת המוצא הרעיונית של אלדד, שהתבססה על מורשת הימין הרדיקלי-משיחי, ראתה את החזון בהקמת מלכות ישראל ולא במדינת ישראל, שני מושגים שמרחק אידאולוגי רב מפריד ביניהם. מעין מהות לעומת כלי, או כפי שהוא צוטט בדו"ח מעקב ישן של הש"י תחת הכותרת "הגדרת ד"ר שייב ליחס הלח"י למדינה העברית": "להלן דבריו מילה במילה: יחסינו [למדינה] יהיה כיחסינו לעירית תל-אביב כי אכן זו תהיה למעשה עיריה מ[ו]גדלת". בקצה הפירמידה עמד בניין בית המקדש, "סמל לתור

הגאולה השלמה", כפי שכתב שטרן בעיקרי התחייה, המסמך הרעיוני המכונן של לח"י.

לרעיונות אלו לא היו קונים רבים במדינה הצעירה, אך מי שראה בהם עקרונות מחייבים היה מסור אליהם מסירות מוחלטת. אחד מהם היה יהודי אלמוני מארצות הברית שנהג לתרום מדי שנה בשנה סכום כסף להוצאת הירחון והתחייב לנהוג כך עד שייבנה בית המקדש. יהודי אמריקאי אחר נהג לשלוח כמויות גדולות של נייר, משאב יקר באותם ימים שחולק בקיצוב ובצמצום, כדי להקל על העוסקים בהפצת הבשורה. המתח המתמיד בין חזון המלכות ובין מדינת ישראל הכתיב את דרכו של אלדד בשנים הבאות והעמיד אותו במצב התנגשות תמידי מול רשויות המדינה.

"אבל כל זמן שאינני יורה בישראל, משום מה אסור לי להיות מורה בישראל?" (ד"ר ישראל שייב)

את הקמת המדינה ליוותה אכזבה קשה של אלדד. הוא סבר שלמלחמת העצמאות פוטנציאל משיחי, ובסופה תקום המלכות המקווה. "ביום ה' באייר עמד באמת המשיח על הסף", כתב (סלם ל-לא, אלול-תשרי תשי"ב) והדהד את שירו המכונן של אצ"ג "באוזני ילד אספר", שבו תיאר כיצד משיח ישראל ניצב על סף הר הבית ומבקש להיכנס פנימה כדי לגאול את עמו, אך נדחה בידי "הרוכלים", אלגוריה למנהיגי היישוב. כך הוחמצה שעת הגאולה אולי לאלפיים שנים נוספות.

בפסיכולוגיה של רבים מיוצאי המחתרת לאחר הקמת המדינה היה ל"רוכלים" מקום מיוחד. לתפיסתם, המחתרת היא שגירשה את הבריטים, ועל גבי דמם השפוך של לוחמיה קמה המדינה, אך מי שקטף את הפירות ונטל את ההנהגה היו משתפי הפעולה עם הבריטים משכבר הימים. בנימה נוקבת זו כתב אלדד על בן-גוריון באחד ממכתביו: "הרי על דמינו ממש הוא יושב. הרי כרעי כסאו של ראש הממשלה תקועים ממש בגופותיהם הקדושות של הרוגי המלכות שעלו לגרדום". ולא זו בלבד, אלא ש"הרוכלים" ממשיכים את דרכם הפשרנית מימים ימימה ואינם פועלים בדרך הראויה.

האכזבה שהתעצמה בחלוף הזמן הולידה תסכול, והוא תורגם לרטוריקה ארסית נגד המדינה והעומדים בראשה. אמירות כמו "מדוע המדינה מכוערת כל כך" או "אין עוד מיסטיקה כמדינה הזאת. זהו חלום, ואף חלום רע", לא היו חריגות בסלם. מבחינה סמלית היה הביטוי החריף ביותר של אלדד וחבריו יחסם ליום העצמאות. "מדוע אנחנו אבלים ביום העצמאות?" שאל

אלדד שאלה רטורית מעל דפי הירחון, והסביר שאבלות זו נובעת מעודף פטריוטיות ומאכזבה על שמדינת ישראל איננה עצמאית כפי שהייתה צריכה להיות ואיננה ממלאת את ייעודה.

הפער בין הפוטנציאל הגלום במדינה ובין חוסר המימוש שלו עמד ביסוד יחסו של אלדד למדינה, והוא קיבל אותה בעירבון מוגבל. הערך היחיד שלה, סבר, טמון בסיועה למימוש המלכות המיוחלת. "מדינת ישראל היא ראש גשר למלכות ישראל", תמצת את הפילוסופיה שלו. המסקנה שנבעה מתפיסה זו הייתה חוסר לגיטימציה למשטר הדמוקרטי והחובה, ליתר דיוק האי-חובה, לציית לחוקי המדינה כאשר הם מפריעים למימוש החזון.

בשטח הגאופוליטי הוא הטיף השכם והערב להרחבת גבולות המדינה המקוצצים וקרא לכבוש את המרחב שבין הפרת לנילוס, הטריטוריה המקודשת לימין המשיחי, שמקורה בהבטחת האל במקרא לאברהם אבינו. הברירה לדידו הייתה "או הרחבת הגבולות או אושוויץ". הטרימינולוגיה הסולמית הרבתה להשתמש במושגים "מלחמה", "כיבוש" ו"נקם", ותקפה בחריפות ובעוקצנות את כל המפלגות במגרש הפוליטי, ממפא"י ועד חרות, מבן-גוריון ועד מנחם בגין. סביב סלם התקבץ חוג אינטלקטואלי-רעיוני שהתכנס מעת לעת לבירורים רעיוניים וכלל יוצאי לח"י מקורבי אלדד. היו שם גאולה כהן ואליהו עמיקם, עמנואל כץ ויהושע ייבין, שבתו בן-דב (שב"ד) ומרדכי שלו, אנשי רוח שלכל אחד מהם משקל סגולי ייחודי משלו.

כמו רבים מיוצאי המחותרת באותה עת חיפש אלדד תעסוקה. בהכשרתו הוא היה מורה בעל ניסיון רב, והוא ביקש ללמד באחד מבתי הספר התיכונים בתל אביב. זו לא הייתה משימה פשוטה בימים שהפנקס האדום היה נצרך, ובמיוחד לנוכח עבר ותדמית כמו שלו. באחד הימים הוא הוזמן לריאיון באחד התיכונים שאליהם הגיש מועמדות. השאלה הראשונה שנשאל הייתה אם הוא מוכן להתחייב שלא להכניס את האידאולוגיה שלו לשיעורים. התשובה הייתה אופיינית לו. "התנך הכניס אותי ללח", ואפילו את הטרור למדתי מהתנך, ומי גדול לנו ממשה רבנו, שהתחיל את הקריירה בהרג מצרי". שלא במפתיע, הוא לא זכה במשרה.

בתי ספר אחרים שהכירו בכשרונותיו של אלדד והסכימו להעסיקו ביטלו את הסכמתם פתאום. כשניסה אלדד לברר את סיבת הסירוב ענה לו אחד ממפקחי משרד החינוך: "אפילו אם מוסדות החינוך יישארו בלי מורים אתה לא תקבל אישור". התברר ששירותי הביטחון מונעים את העסקתו בתפקיד מורה. "ממרחב ירושלים נתקבלה בזמנו הדרושה להפנות את תשומת לב

מנהל אגף החינוך שאין להזמין את ד"ר שייב לשרת במשרת מורה", נחשף במכתב מ-27 ביולי 1950 שעבר בין הש"ב למשרד החינוך. לאחר כמה ניסיונות עקרים התקבל אלדד לעבודה בגימנסיה הריאלית מונטיפיורי בתל אביב, אך על תנאי שמשרד החינוך יאשר זאת. הוא הספיק ללמד שבועיים לפני שהוזמן ללשכת המנהל, וזה הודיעו שמשרד החינוך אינו מאשר את העסקתו. מאחורי הקלעים התברר שנאמר למנהל הגימנסיה במפורש שמטעמים פוליטיים מוטב שלא לקבל את אלדד לעבודה אף שהוא מורה מצוין ובעל ניסיון.

אלדד לא ויתר. הוא פנה לשר הביטחון ולשר החינוך בבקשה לקבל בכתב את הסירוב והסיבה לו. המסר שקיבל היה חד. במכתב חוזר מ-5 בנובמבר אותה שנה נאמר לו כך: "משרד הביטחון מתנגד להזמנתך כמורה מפני שאתה מטיף בספרך ובעיתונך להשתמש בנשק נגד צה"ל וממשלת ישראל במקרים הנראים לך". על החתום היה שר הביטחון בן-גוריון. מטעמים רשמיים הוא לא שכה להוסיף את המילים "בכבוד רב" לפני החתימה.

אם היה מושג שלא נכח במערכת היחסים בין השניים, בהתבססות על היריבות ביניהם לפני הקמת המדינה ואחריה, הוא היה "כבוד רב". אלדד ראה בבן-גוריון את "ראש הגמדים", ובן-גוריון מצידו, שנהג לקרוא כל אות בסלם, ראה ביריבו מורד במלכות שסכנתו רבה לביטחון המדינה. אנקדוטה שבכוחה להמחיש את היחס האלדד היא שכאשר פרש בן-גוריון מראשות הממשלה וירד לשדה בוקר, הוא נהג לכנות את אחד הכלבים ששוטטו בסביבה "אלדד". יהושע כהן, יוצא לח"י המפורסם שהפך כזכור לשומר ראשו ולאיש סודו של בן-גוריון בשדה בוקר, הגיב על כך בחצי חיוך באחד הראיונות ואמר: "הוא ידע לשנוא". בצר לו פנה אלדד לבית המשפט העליון בבקשת סעד ותבע את שר הביטחון, מנהל אגף החינוך ומנהל התיכון. הפרשה החלה לתפוס תאוצה, קיבלה תשומת לב ציבורית וזכתה לסיקור תקשורתי רחב. לעזרת אלדד נחלץ הרב אריה לוי, רב האסירים המופתי, שבלשונו המליצית פנה "אל מעלת הוד כבוד ראש ממשלת מדינת ישראל מר דוד בן-גוריון ה' ישמרהו וכצינה רצון יעטרהו", וביקשו לבטל את ההחלטה ואת הפגיעה בפרנסת אלדד ומשפחתו. "בכך הנני מתחנן מהוד מעלתו בכל לשון תחנונים לבטל גזירתו וזוהו יסיר קצף מישראל", חתם. אלדד לא אהב את הפנייה ליריבו משכבר הימים וראה בה פחיתות כבוד של הרב כלפי אדם שאינו ראוי לכך. גם המשורר אצ"ג, שבאותה עת שימש חבר כנסת בסיעת חרות אך למרות הפערים האידאולוגיים זכה להערכת בן-גוריון ושמר איתו על יחסי קרבה, ניסה להתערב, אך לשווא. ההחלטה לא שונתה.

זירת ההתרחשות עברה לבית המשפט העליון. התביעה נדונה לפני הרכב שופטים שנמנו בו יצחק אולשן, שניאור זלמן חשין ואלפרד ויתקון, מראשוני השופטים בישראל, בבג"ץ 144/50. הערכות התביעה חשפה את רמת המסוכנות שייחס הש"ב לאלדד ואת עומק המעקב אחריו. כל מאמר בסלם נותח וסווג. ספרו האוטוביוגרפי על קורותיו במחתרת, מעשר ראשון, נסרק לאורכו ולרוחבו, וקוטלג כל ציטוט שהצביע על מסוכנות או נחשד מסית בעיני שירותי הביטחון.

מתמצית דו"חות המעקב אחריו מתברר שכל צעד ושעל שלו עמדו תחת פיקוח. אספות עם, כינוסים, הרצאות שנשא, מכתבים ששלח ושקיבל ופגישות עם חבריו לשעבר נוטרו בדבקות. הש"ב ידע אפילו על תוכן הדיונים הפנימיים במערכת סלם ועל מדיניות פרסום מאמרים שם. דו"ח תמציתי "סודי ביותר" מ-26 בנובמבר 1950, שנשא את הכותרת "הפורש לא קיפל את הדגל – קווים לדמותו של ישראל שייב", תיאר את הפרופיל האידיאולוגי שלו:

בקהל עדת הפורשים לשעבר תופס הד"ר שייב עמדה מיוחדת. לא מנהיג הוא למפלגה, כידידו מנחם בגין ואפילו לא ראש לבדל מפלגה כנתן פרידמן-ילין, מי שהיה חברו במרכז לח". הוא בסך הכול עורך צנוע של במה רעיונית – "סולם". אבל השפעתו חורגת ועוברת מעבר לתחום הקוראים המועטים של ביטאונו. רבים מיוצאי המחתרת בין שהם מאורגנים ב"תנועת החרות" ו"הלוחמים" ובין שאינם מאורגנים בשום ארגון ציבורי והם מתרוצצים נבוכים, ממורמרים ומאוכזבים מכל מראה עיניהם ומשמע אוזניהם, רואים בו את איש ההלכה ששמר אמונים לעקרונות המקודשים עליהם מימי "המחתרת הזוהרת", את הלוחם הקנאי להגשמת חזון מלכות ישראל במזרח-התיכון – את מורם ומדריכם. להוראותיו מצפים הם בכל שעת משבר ומתיחות ציבורית מתוך אמונה כי הוא, היחידי מכל מנהיגי המחתרת לשעבר שלא קיפל את דגל הפרישה, יאיר עיניהם ויגלה להם את "האמת האמיתית". והוא מעתיר עליהם דברים בפה ובכתב על כינון מלכות ישראל מהים ועד נהר פרת, מעורר אותם למסע כיבוש [...] מתריע בפניהם על בזבוז זדוני של הישגי המחתרת, שונה ומשלש להם את "עיקרי התחיה הלאומית"

של יאיר [...] וקסם לדבריו והד מיוחד להם בשורות התועים והנבוכים כי עקבי הנהו. עקבי בהכרת שליחותו ועליונותו, עקבי ביחסו השלילי לדמוקרטיה, לישוב המאורגן ולממשלת ישראל [...] למרות כל הכישלונות והאכזבות שנחל שייב מידידיו וחבריו לשעבר, לא נואש מתקוותו להקים עוד לתחייה את המחתרת [...] ביסדו את ירחונו "סולם" הודיע שברצונו "להעמיק חפור" [...] ואכן מעמיק הוא, לחתור ולהסית נגד המשטר הקיים במדינה ונגד כל הסרים למשמעת ומקבלים מרות.

בראש המסמך ובתחתיתו נכתב באותיות גדולות "קרא והשמד!". לשמחת ההיסטוריונים, הדו"ח נקרא אך לא הושמד.

סגירת מעגל מפתיעה התרחשה עשרות שנים אחר כך. באחד הימים, כשעוד נכח בזירה הפוליטית, נפגש בנו של ד"ר אלדד, חבר הכנסת (לשעבר) פרופ' אריה אלדד, עם בכיר במשק הישראלי, אדם ששלט בחברות ענק בתחומי הכלכלה, המזון וההתקשורת וניסה להתרים אותו לאחד הפרויקטים הפוליטיים שעסק בו. "אני לא יכול לתרום למטרות פוליטית, אבל אני מוכן לתרום למטרות כמו הוצאה לאור של כתבי אביך". אלדד הבן תמה על הדברים. למיטב ידיעתו, השניים מעולם לא היו קשורים ולא הכירו זה את זה. למראה תמיהתו ענה לו הבכיר שהוא מוכן לתרום למטרה זו מסיבה זו: "קראתי כל מה שאביך כתב, בין שהוא התכוון שאקרא זאת ובין שהוא לא התכוון". התברר שבעת שלמד באוניברסיטה גייס אותו איסר הראל לשירות, והתפקיד הראשון שהוטל עליו היה מעקב אחרי אלדד. "הלכנו אחריו לכל מקום, השגנו מפתח לתיבת הדואר שלו וקראנו כל מכתב".

בשלב זה הפסיקו הבן וסיפר שבאותם ימים, כשלאיש לא היה תקציב לחופשה משפחתית בבית מלון, היה נהוג להחליף דירות בין חברים. כך נהגה גם משפחת אלדד, והיא החליפה את דירתה עם משפחה מאחד הקיבוצים בחוף הכרמל. זמן קצר לפני החופשה הגיש אלדד בקשה להתקין קו טלפון בביתו. באותם ימים זו הייתה פרוצדורה ארוכה שיכלה לארוך אפילו שנים. "כשחזרנו", סיפר אריה אלדד, "ראינו סימני טיח טריים על הקירות בדירתנו, ובכניסה התנוסס מכשיר טלפון חדש". הם הבינו שגורם עלום ניצל את ההזדמנות והתקין אמצעי ציתות בדירה. האורחים סיפרו שזמן קצר לאחר שעזבה את הדירה משפחת אלדד הגיעו טכנאים, הסתובבו בין החדרים, חפרו בקירות והטמינו כבלים. איש העסקים עצר אותו בהינף יד ובחיוך גדול

אמר לו: "תדע שאני הייתי אחד מאותם הטכנאים". נאמן למילתו, בסיום הפגישה הוא השאיר צ'ק מכובד שמימן הוצאה לאור של אחד מכתבי אלדד. ובחזרה לבית המשפט העליון. בנובמבר 1951 התכנסו השופטים למתן ההחלטה בתביעתו של אלדד. באופן חריג נתנו שלושתם פסקי דין נפרדים, אך המסקנה הייתה זהה: אין בסמכות משרד החינוך לפסול מורה על סמך דעותיו הפוליטיות. אחד מהם, השופט אולשן, ייחל אומנם בפסק דינו ליום שבו תחוקק הכנסת חוק שיאסור על אנשי חינוך להתערב בפוליטיקה, אך כל עוד חוק כזה אינו נמצא, קבע, פסילתו של אלדד איננה חוקית. בית המשפט קבע גם שלא נמצאו הוכחות לכך שאלדד מטיף לאחוזו בנשק נגד הממשלה והצבא. למרות זאת כשביקש אלדד לחזור למשרתו הוא נענה בשלילה: "לא ניתן להחזירך להוראה באמצע שנת הלימודים", ונאלץ לחפש מקור פרנסה אחר. פסיקת בית המשפט לעומת זאת נחשבת לאבן יסוד בחוקי התעסוקה עד היום.

מעניין שכבר באותם ימים היה מי שהבין את החשיבות ההיסטורית של הסיפור. במדור "מספרים ש..." "בידיעות אחרונות (19 בדצמבר 1950) פורסם שמאן דהוא פנה לאלדד וביקש ממנו לרכוש את המכתב מן-גוריון תמורת סכום כסף לא קטן. אריה אלדד, שמחזיק בארכיון של אביו, מספר שהוא אינו יודע מה עלה בגורל המכתב המקורי ואם אכן נמכר. כך או כך, באופן פרובוקטיבי במקצת בחר אלדד להשתמש בפרשה כדי לחדד בציבור את יחסו לרשויות המדינה ושלטון החוק. הוא פעל לפרסם את מכתבו של בן-גוריון מעל גבי אחד מהשערים של סלם וכתב מאמר תגובה ארוך, מענה על טענות בן-גוריון, שכותרתו "אני מטיף להשתמש בנשק (תשובה לשר הביטחון)" (סלם כג, אדר א' תשי"א), ובו הצהיר עקרונית שיייתכן מצב תאורטי שבו הוא יראה את עצמו מחויב להתקומם נגד הממשלה במקרה שזו תפגע בריבונות הממלכתית של ישראל.

"כוח שטני זה המפתה את האדם לרצוח ולהרוס, חבוי אי שם במעמקי לבנו" (הצד השני של המטבע)

בזמן פרשת הדחתו ממשרת ההוראה והתביעה בבג"ץ שהוגשה בעקבותיה שב ופקד אלדד את שערי בית המשפט, אך הפעם כנתבע. גם בפעם הזאת עמד במוקד יחסו לצבא, אבל הפעם העמדה שייצג אלדד הייתה הפוכה מזו שהציג בעימות עם בן-גוריון כשזוה גרם לפיטוריו. העילה לתביעה הייתה דברי אלדד על אורי אבנרי בעקבות פרסום ספרו השעורייני **הצד השני**

של המטבע. בציבוריות הישראלית ייצגו אלדד ואבנרי שני קצוות רעיוניים ופוליטיים קוטביים. גם אבנרי היה בעל עבר רוויזיוניסטי, וכשהיה נער פעל זמן מה באצ"ל עד שפרש. באופן אירוני הפרק באוטוביוגרפיה שלו המספר על התקופה הזו נקרא "משורה משחרר רק המוות", כמילות המנון לח"י. בזה מסתכם הצד השווה ביניהם.

עם תום פעילותו באגף הימני החל אבנרי להתקרב לרעיונות כנעניים, אף שפיתח עיונות רבה, אישית ורעיונית, ליונתן רטוש, המזוהה יותר מכול עם רעיונות אלו. בשלב הבא בחייו הוא עמד בראש קבוצה קטנה שנקראה "במאבק", שהרעיון שעמד מאחוריה היה להמריד את הנוער העברי נגד דור המייסדים, להנחיל לו השקפת עולם ותודעה חדשה ולהפוך אותו לכוח מהפכני. בניגוד לכוונותיו של אבנרי, לא הצליחה הקבוצה להפוך לגורם משפיע בחברה היישובית.

מלחמת העצמאות פרסמה את שמו של אבנרי. הוא שירת ביחידת הקומנדו שועלי שמשון ונפצע קשות כשנלחם בחזית הדרום. בין הקרבות הוא נהג לכתוב את חוויותיו במלחמה, ושלח את הרשימות לפרסום באחד מעיתוני הערב. לאחר המלחמה קיבץ את הרשימות לספר בשדות פלשת. הספר זכה להצלחה מסחררת והפך בן לילה לרב-מכר, ואבנרי היה לדמות פופולרית בסצנת התרבות המקומית וזכה להכרה ממסדית.

הרומן של אבנרי עם הממסד נקטע כעבור זמן קצר, כאשר פרסם את ספרו הצד השני של המטבע, שהיה אנטינוזה לספר הראשון. בשדות פלשת הצטייר כספר הרואי המעלה על נס את חוויית המלחמה וגבורת הלוחמים, ואילו בספרו השני תיאר הסופר את הצד האפל של המלחמה, את היצרים הסדיסטיים של החיילים, את ההתעללות בערבים, אונס, רצח וביזה, ושילח חיצים במי שנשארו בעורף. לספר הוא צירף מעין נספח פוליטי, יהיו מי שיגידו מוסר השכל אידאולוגי, שגינה את המשטר במדינה ואת התנועה הציונית. בין השאר הוא האשים שהיא התעלמה מהלאומיות הערבית ותלה בה את האחריות העיקרית לפרוץ המלחמה.

הספר התקבל בזעזוע עמוק ועורר סערה ציבורית גדולה. העיתונים התחרו בדברי גינוי, והממסד החזיר מלחמה. הימים היו ימי הקיצוב והצנע, ומשרד האספקה סירב להקצות נייר להדפסה מחודשת של הספר לאחר שאזלה המהדורה הראשונה. אבנרי הפך לאויב העם. כעבור זמן לא רב הוא קנה בכספי הפיצויים שקיבל בעקבות פציעתו את העיתון העולם הזה בשותפות עם ידידו שלום כהן וחולל מהפכה ששינתה את פני התקשורת הישראלית.

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

בניגוד לעיתונים שהקדישו לספר ולמחברו מאמרים וטורי ניתוח, אלדד התייחס אליו כבדרך אגב בשולי אחד מגיליונות סלם (גיליון טז, מנחם אב תש"י), וכתב את הדברים האלה:

מרגל הוא צדיק גמור ביחס לאבנרי. מרגל גורם לחבלה ברכוש, באובייקטים צבאיים. אבנרי מחבל בנפש [...] אילו מושג הכבוד וקדושת הדם היו ערכים בצבאנו, לא היה בחור כזה מסוגל לשבת תחתיו לא "בעולם הזה" ולא "בעולם הבא" מעוצמת המלקות שהיו מלקים אותו אלה וחברי אלה בצבא ישראל שהוא מעליל על כולם.

בתגובה על הדברים נזעק עורך הדין מרדכי שטיין ותבע את אלדד על הסתה לגרימת חבלה גופנית. אבנרי עצמו לא היה קשור לתביעה כלל ולא ידע עליה עד שנקרא להעיד בבית המשפט. חיש מהר הפך אולם בית המשפט לזירת התנצחות והתנגחות. "ד"ר שייב התכוון להסית נגדי אנשים אחרי שהאשים אותי בבגידה. חבריו של ד"ר שייב יודעים רק עונש אחד – מוות", טען אבנרי ומיהר להשוות את אלדד לתועמלן הנאצי יוזף גבלס.

המשך הדיון עסק בתמיכה במלחמה התקפית ובמלחמת הגנה, בלאומיות ערבית ובהתעלמות ממנה, בפציפיזם, בתבוסתנות ובחינוך צבאי. עורך דינו של אלדד סיכם את דעתו על אבנרי: "ברצוני להגיד לך שאתה ודומים לך עלולים להביא עלינו את טרבלינקה ואושווינצ'ים. כולכם נגועים במחלת רוח מסוימת והנכם מסוכנים למולדת יותר ממדינות ערב". אחריו עלה אלדד להעיד ותירץ את הדברים שכתב במאמר בכך שאסור להרשות לאיש לנבל את פיו נגד חיילי צה"ל שמסרו את נפשם למען המולדת. על עניין המלקות הגיב שהדברים נכתבו בהומור.

הרטוריקה הארסית נמשכה הלאה גם לדברי הסיכום של שני הצדדים. בתום הדיונים הארוכים הרשיע השופט את אלדד וגזר את דינו לקנס בסך חמש לירות או לחלופין שלושה ימי מאסר. נוסף על כך נדרש אלדד לפרסם בסלם הבהרה שלא התכוון להסית לפגיעה פיזית באבנרי. בערעור בבית המשפט המחוזי זוכה אלדד זיכוי חלקי. דעת הרוב השאירה את הקנס על כנו אך ביטלה את חובת הבהרה שהתבקש לפרסם. דעת המיעוט זיכתה אותו לחלוטין וקבעה שאין במאמר כוונת הסתה אלא רק שעשועי מילים וחיודי לשון מתחכמים.

לפרשה היה אפילוג אלים. בסוף נובמבר 1952, בעוד הערעור בעיצומו, נזרקה פצצה למערכת העולם הזה. במקום שהה קריאל גרדוש, הקריקטוריסט המפורסם "דוש", איש לח"י בעברו שעבד בעיתון, והוא נפצע קלות. האירוע לא קיבל פרסום רב בעיתונות, וחמתו של אבנרי התעוררה. לתיקון המצב הוא פרסם בעיתונו (4 בדצמבר 1952) כתבה גדולה רוויית תיאורים פומפוזיים שלוותה בתצלומים דרמטיים. באחד מהם ראו את דוש שוכב בבית החולים, תחבושות לראשו, בתצלום השני נראו כתמי דם גדולים על רצפת המערכת, ובשלישי נראה משרד המערכת לאחר ההתפוצצות. "מי ביצע את הפשע?" זעק אבנרי בעיתונו. הוא מצא שני אשמים פוטנציאליים: "צעירים שהושפעו ממאמרי ההסתה המפורסמים של ישראל שייב בעיתונו סולם בהם העליל על העולם הזה ועורכיו שהם 'גרועים ממרגלים'", או אולי גורמים דתיים קיצונים שהושפעו מההסתה שקשרה את העיתון לכנענים שונאי הדתיים.

האשמים לא נמצאו מעולם, אך במכתב שנשלח למערכת העולם הזה טען הכותב שהוא "אחד מזורקי הפצצה למשרדכם", שהתחרט ועזב את הקבוצה והתריע מפני התנקשויות נוספות. הוא הסביר שהמניע למעשה הוא "משום שאתם מהווים מכשיר המוביל את הנוער העברי אל עברי פי פחת לזרועות מפ"ם". עשרות שנים אחר כך, בספרו האוטוביוגרפי, כבר שלל אבנרי את החשד שהאשמים הם חברי הקבוצה של אלדד והעלה את החשד שמדובר בעבודה של "מנגנון החושך", כך כינה את הש"ב, שבו נלחם מלחמת חורמה. ההתנכלויות לאבנרי ולשותפיו לעיתון לא פסקו. בסוף נובמבר 1953 תקפו אלמונים חמושים באלות את אבנרי ושותפו שלום כהן באלימות קשה סמוך למערכת העיתון ופצעו אותם פצעים חמורים. למזלם, קבוצת חיילים שנקרתה למקום הניסה את התוקפים. חשדו המיידני של אבנרי הופנה כלפי הש"ב. "מנגנון החושך: אלות נגד חופש הדיבור", זעקה הכותרת בעולם הזה (3 בדצמבר 1953) שתיארה את התקיפה. אבנרי לא הסתפק רק בפרסום החשד והתלונן לפני ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון נגד ראש הש"ב איסר הראל, שלטענתו ידע על התקיפה וייתכן שאף אישר אותה מראש. היה לו חשוב להבהיר שהתקיפה האלימה לא תרתיע אותו ואת עיתונו. "לא הססנו בעבר ולא נהסס בעתיד לשפוך אור על אותם ממעללי הש"ב המזיקים לדעתנו לביטחון המדינה", טען. למען האמת, הוא לא היה בטוח במאת האחוזים שידם של סוכני הש"ב אכן במעל, והפנה את החיצים גם כלפי צה"ל.

זמן קצר לפני כן התרחשה פרשת קיביה, פעולת תגמול שבה פוצצו כוחות צה"ל עשרות בתים בכפר קיביה שבמערב השומרון. כשישים מיושבי

הכפר נהרגו. הפעולה עוררה ביקורת בין־לאומית נוקבת, וישראל הותקפה מכל עבר. גם העולם הזה ביקר את הפעולה בחריפות, ואבנרי שיער שהמתקפה על עורכי העיתון היא נקמתם של חיילי צה"ל. אחר כך הוא חשף ששבועות מספר לאחר התקיפה גילה לו רחבעם זאבי, "גנדי", שמשוה דיין, ראש אג"ם, יזם את המתקפה על רקע הקשרים של אבנרי עם בתו יעל, שהייתה אז נערה כבת 14 בלבד, מפני שחשש שהוא מנצל אותה לחשיפת סודות צבאיים.

זה לא היה הסוף. במאי 1955 התקבלה במערכת העיתון ידיעה שלפיה מתוכננת פעולה אלימה נגדם. המידע הועבר למשטרה, והיא הציבה כמה ימים שמירה סביב הבניין. זמן קצר לאחר שהוסרה השמירה נעשה ניסיון לפוצץ את מערכת העיתון, וסמוך לדלת התגלו כמה מטעני נפץ. חבלן משטרה הוזעק למקום וגילה שמנגנון הפיצוץ הופעל, אך בדרך נס לא התפוצץ חומר הנפץ המרסק. להערכתו, אילו הופעל המטען, הוא היה עלול להרוס את המבנה כולו. סמוך לזירה צוירה כתובת ובה שמו של אבא חושי, ראש עיריית חיפה, שבאותה עת עמדה במוקד תחקיר גדול בהעולם הזה ואנשיה הואשמו בשחיתות חמורה.

שלושה ימים אחר כך התפוצצה פצצה בבית הדפוס שהודפסו בו גיליונות העולם הזה. נזק נגרם למבנה. נוכח אוזלת ידה של המשטרה באבטחת מערכות העיתון התגייסו מתנדבים פרטיים מתומכיו של אבנרי לארגון שמירה פרטי. האירועים החריגים וניסיונות הפגיעה בעיתון הובילו לגל גינויים חריף שהחל באמצעי התקשורת ועבר גם לזירה הפרלמנטרית עת ביקשו מפלגות מספר לכנס דיון דחוף בכנסת.

העלאת האירועים לסדר היום הציבורי יצרה עימותים בין כמה גורמים שביקשו להיפרע זה מזה. אורי אבנרי, בסגנון האופייני לו, מינף את האירועים ופרסם דו"ח מיוחד שסקר בפירוט רב את "הטרור נגד העולם הזה" (9 ביוני 1955) והאשים את משטרת ישראל בטשטוש ההיבטים הפוליטיים של החקירה ואת שופרות השלטון ב"קמפיין" נגדו. מנגד, עזריאל קרליבך, עורך מעריב וקול בולט בציבוריות בישראל, רמז בעיתונו (1 ביוני 1955) על פרובוקציה עצמאית של עורכי העיתון כדי לגרוף אהדה כלפיהם.

בחרות (30 במאי 1955) תמכו באבנרי והפנו אצבע מאשימה כלפי "שירות סתרים חשאי" הפועל במדינת ישראל ללא פיקוח וביקורת ועוסק בבילוש ובריגול נגד שרים וחברי כנסת שאינם חברים במפלגת השלטון ונגד העיתונות החופשית. "כוחות נסתרים אלו [...] באו לידי המסקנה כי אכן הותרה הרצועה לחלוטין ואפשר לעבור משטח העיקוב לשטח הפעולות"

(ההדגשה במקור), האשימו, וראוי להדגיש שדבר קיומו של הש"ב לא היה ידוע בפומבי באותה עת. לאיסר הראל עצמו לא היה מידע על האחראים למעשה, אך הוא לא שלל את האפשרות שלפיה "אורי אבנרי וחבריו ביזמו כאן מחזה למען היות 'קדושים', גם ייתכן כי ידו של שייב (אלדד) במעל, כדי לגרות יצרים נגד השלטון", כך לפחות ציטט אותו משה שרת ביומנו ב־1 ביוני 1955.

פרשת חטיפת חבר מערכת העולם הזה אלי תבור בנובמבר 1957 כמו תמצתה את העימות בין אבנרי לש"ב. תבור נחטף בידי אלמונים כשצעד ברחוב צדדי תל אביב, ועקבותיו נעלמו. אביו פנה למזכיר ראש הממשלה בבקשת סיוע, ונענה: "אין לנו קשר עם המקרה". יותר מ־24 שעות חלפו מרגע ההיעלמות עד שתבור חזר לביתו פצוע ומטושטש. במסיבת עיתונאים דרמטית שכינס אבנרי הוא האשים במפורש את הש"ב וסיפר על החוויה שעבר תבור. הוא הוכנס לרכב והוסע מהמקום כששק מכסה את פניו. אחר כך נלקח ברגל כמה קילומטרים לבית מבודד, וחוטפיו הודיעו לו שהוא במעצר זמני. "מטעם הש"ב?" שאל תבור, ונענה: "מטעם המחותרת". בשעות הבאות הוא נחקר ארוכות על התארגנות פוליטית שמאלית שהקימו אורי אבנרי ונתן ילין־מור לאחר מלחמת סיני, והוא היה שותף לה. שמה היה "הפעולה השמית", וחבריה אחזו בתפיסות רדיקליות אנטי־ציוניות. בש"ב חשדו שהם מקימים מחותרת להפלת השלטון, ואפילו קראו לה "מחותרת הרלינגר", על שם בית הקפה שנהגו להיפגש בו. בסיום החקירה נדרש תבור לחתום על הצהרה שטענה שהעיתון עוסק בעניינים מחותרתיים.

לאחר מסיבת העיתונאים עצרה המשטרה את תבור, והוא נחקר בחשד למסירת הודעה כוזבת ובביום החטיפה. חוקריו היו הקצין לתפקידים מיוחדים מאיר נוביק וראש אגף החקירות בש"ב צבי אהרוני. הפרשה זכתה להדים תקשורתיים בלתי מבוטלים ועלתה לדיון גם בכנסת ישראל. הש"ב, ששנים ארוכות פעל במחשכים וקיומו נחשף אך חודשים אחדים קודם לכן, מיהר להכחיש שידו במעשה, וראש הממשלה ראה בטענות נגד השירות "עלילה פושעת". אורי אבנרי ושותפו לעריכת העיתון נעצרו והואשמו בפרסום דברי שקר נגד הש"ב, אך הפרקליטות מטעמיה שלה לא הגישה כתב אישום נגדם. עד היום לא נתבררה פרשת החטיפה עד תומה, וגם בה יש הטוענים שהרקע היה רומנטי ותבור נחטף בידי בעל קנאי.

אף שלא הוכח קשר ישיר בין אלדד וקבוצתו למתקפות שנערכו לאורך השנים על אבנרי ועיתונו, בש"ב לא שללו זאת. לאחר ההתנקשות בד"ר קסטנר במרץ 1957, ועל רקע הרצון להעמיד לדין את אלדד בעוון הסתה,

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

פרשה שתובא בהרחבה בהמשך הספר, הכינו בש"ב את התשתית העובדתית לכתב האישום וסקרו את פעילותו לאורך השנים בהקשר של אירועי הטרור שהתחוללו במדינה. החוברת, שהתפרסה לאורך כשישים עמודים ונשאה את הכותרת "פרשת ד"ר אלדד (שייב)", כללה סוגיות רבות שעסקו באלדד, פריסת יחסו לדמוקרטיה ולשלטון החוק, מאמרי ההסתה שכתב בסלם והקשר בינם ובין פעולות הטרור. סעיף מיוחד בחן את סעיפי החוק הרלוונטיים להעמדת אלדד לדין. סעיף 4 של המסמך עסק ב"פעולות נגד אורי אבנרי והעולם הזה". "לכותב טורים אלה הללו אין אינפורמציה על הקשר, באם יש כזה, בין הד"ר שייב וחניכיו לבין פעולות אלו", נכתב בפתחת הדברים, אך מייד השתנתה נעימתם מקצה לקצה, והיחסים העכורים בין אלדד ואבנרי "הבוגד" הובאו בהרחבה אגב רמיזות עבות ובלתי מוסתרות שאלדד ושותפיו אחראים למעשים.

דרכיהם של אבנרי, אלדד והש"ב הצטלבו שוב בפרשת קסטנר, אך במערכה הזו הייתה מערכת היחסים בין הצדדים שונה לחלוטין ונוצר שיתוף פעולה מפתיע בין שני האישים הרדיקליים כנגד הממסד הפוליטי והביטחוני, כפי שנראה להלן.

בינתיים עלה על מפת האלימות הפוליטית יוצא לח"י זוטר ועצמאי. כשנולד קראו לו מקסים גולדנהירש, אך הוא מוכר בשמו מקסים גילן. הוא היה משורר, מתרגם ועיתונאי, ולימים גם פעיל שמאל רדיקלי וגולה פוליטי.

"איש לח"י שלא חדל להתעסק עם מחתרות מאז קום המדינה"

(איסר הראל, ישיבת ממשלה, 11 במרץ 1957)

שבועות מספר לאחר כינונה של הכנסת הראשונה נפגש ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון עם חבר הכנסת יוצא לח"י נתן ילין-מור לשיחה על פוליטיקה, אידאולוגיה ומה שביניהם. רצה המקרה, והתאריך היה ח' בניסן לפי הלוח העברי, יום עלותם לגרדום של אליהו חכים ואליהו בית-צורי בקהיר. נושא אחד עניין במיוחד את בן-גוריון: הטרור.

ב"ג: אתם הסתלקתם מטרור?

ני"מ: כן, לחלוטין.

ב"ג: הסתלקתם מטרור נגד יהודים ונגד גויים, במדינה ומחוצה

למדינה?

ני"מ: לחלוטין.

ב"ג: אני יכול לקבל זאת כתשובה מוסמכת?

ני"מ: כתשובה מוסמכת ביותר.

ב"ג: מדוע הסתלקתם מן הטרור?

ני"מ: בוועידה האחרונה היו לנו וויכוח על הדרך בכלל כאשר הבעיה היא כיצד מעריכים את המדינה הקיימת (כאן הוא פירט את שתי התפיסות של האסכולות בלח").

ב"ג: ואין פורשים אצלכם עכשיו?

ני"מ: אני אגיד לאדוני. יש חלק של אנשים הסבור שהוא מתרכז עתה בעבודה הסברתית בלבד. הדברים נמצאים במצב בלתי ברור עדיין [...] על כל פנים, אנשים אלה המייצגים את הקו השני כפי שהסברתי לאדוני, יוכלו אולי להוציא במה, לא יותר מזה. אין ספק שלא יעסקו בשום פעולה טרוריסטית [...].

ב"ג: כלומר, אתם רוצים להשפיע על המדינה ובאמצעים של

המדינה להרחיב את מדינת ישראל לשני עברי הירדן?

ני"מ: זאת אנחנו רוצים משום שידוע לנו שתקופת המחתרת חלפה [...].

התנערותו של ילין-מור מהטרור הייתה לא רק מן הפה ולחוץ. מקצת צעירי לח"י שהתאכזבו מהתפרקות המחתרת מנשקה ומהפיכתה למפלגה פוליטית השתעשעו ביניהם ברעיון להמשיך בפעילות המהפכנית המזוינת. ילין-מור הטיל על כך וטו חריף. "אנחנו עכשיו מפלגה בלבד", טען לעומתם. הבולט שבהם היה מקסים גילן, שסירב לקבל את דברי מפקדו לשעבר והחל לתכנן פעולות להפלת השלטון.

קורות חייו של גילן יכולות לפרנס סרט מתח. הוא נולד בצרפת בשנת 1931 לאב יהודי צרפתי ואם יהודייה ילידת גרמניה. בעקבות התחזקות הנאציזם צפה האב את הקשיים הצפויים ליהודים והעביר את המשפחה לספרד. שם הוא הצטרף למחנה הרפובליקני ומונה לקונסול כבוד של רומניה בזכות קשריו עם המלך. אחר כך התמנה לתת-שר לענייני ביטחון פנים בממשלה הקטלונית בספרד הרפובליקנית, ובמלחמת האזרחים נעלם, וככל הנראה נרצח בידי הכוחות הלאומניים של הגנרל פרנקו. למותו הייתה השפעה רבה על בנו. "מן הרגע הזה חשתי שכדאי להסתכן ואף למות במסגרת מה שאתה חושב שהוא צודק ונכון", העיד על עצמו.

בתחילת 1944 עלה גילן ארצה עם אימו ואחותו. הם שהו זמן מה במחנה המעצר בעתלית, ומשם עברו לשכונת התקווה וחיו בתנאים קשים. למרות מלגת הלימודים שקיבל לגימנסיה הרצליה היוקרתי, המצב הכלכלי הקשה של משפחתו לא אפשר לו להמשיך בלימודים, והוא יצא לפרנס את המשפחה. בשנת 1947, בהיותו כבן 16, בעקבות החמרת המצב הביטחוני הצטרף גילן לוועד הגנה מקומי, ומשם עבר להגנה. הטבעת אניית הנשק אלטלנה בידי צה"ל ביוני 1948 השפיעה עליו, ובעקבותיה החליט להתגייס ללח"י. "לא הצטרפתי ללח"י על בסיס של טקסטים אלא על בסיס של לוחמה. אהבתי את הרעיון של מלחמה ושל לוחמה והצטרפתי לארגון שלוחם על חירות ישראל", סיפר. מאז גם החל לתעב את בן-גוריון וראה בו רודן. בעצמו ראה לאומן ישראלי וגם סוציאליסט, שילוב שלא היה חריג באותם ימים, אך לא הגדיר את עצמו ציוני. עיקר פעילותו באותה עת היה השתתפות בקמפיין הבחירות של רשימת הלוחמים.

במקביל להיותו פעיל זوتر בנוער לח"י הקים גילן ארגון קטן ששמו הוועד לשחרור חברת-לאומי, שפעל במקום מגוריו בשכונת התקווה והוציא לאור ביטאון ששמו גחלים. הוועד אגר נשק וחיפש קשרים בישראל ומחוצה לה כדי לבצע מהפכה נגד בן-גוריון. את פרסומו קיבל הוועד כשהפיץ כרוז לנוער העברי ובו קרא להתנגד לסיפוח הירדני של חלק מארץ ישראל, וכן "להתנגד לשעבוד העם והמולדת ולהקים וועדים לשחרור לאומי [...] להתאחד ולהתארגן תחת דגל הקרב לכיבוש עצמאותנו הלאומית".

זהות חברי הקבוצה לא הייתה סוד. אורי אבנרי תיאר אותם בהעולם הזה (21 ביוני 1951): "אנשי לח"י שלעבר מהקיצונים שבהם [ש]מצאו עצמם חסרי עיסוק [ו]החליטו לתבוע את עלבון ההמון העברי הנדכא, לטהר את אוויר הארץ שאינו נקי, מריקבון והתפוררות, מהתרוצצות מטורפת וחסרת תועלת", והצביע על מסוכנות פוטנציאלית שלה. גם גורמים אחרים חששו שקמה מחתרת חדשה במדינת ישראל.

גילן התמחה בהקמת ארגונים קיקיוניים ובפירוקם ובניסיון לארגן מהפכות חסרות סיכוי. הוא היה ציר מרכזי ברשת סבוכה של גורמים חתרניים שנטויתה מתחת לפני השטח. אחד מהם בא מחו"ל וניסה לתכנן מהפכה בחסות מעצמה זרה, השני רצח לימים את ד"ר ישראל קסטנר, השלישי תכנן לחסל את שר החוץ משה שרת, אחדים מהם נחשפו כסוכני הש"ב, וכמה מהם דיברו גבוהה גבוהה על פעולות אלימות וטרור אך נשארם מהפכני סלון שמפטיפטים עצמם לדעת.

כדמויות אחרות שפעלו בתפר שבין הפוליטי והתרבותי, גם גילן, שסבל אומנם מפזילה ניכרת אך היה אהוד על בנות המין היפה, היה נטוע בסצנה התרבותית-בוהמית התל אביבית. הוא נחשב לאחד מהבולטים בחבורת משוררי דור המדינה, עם נתן זך, דוד אבידן וחבריהם, וכתב ספרי שירים נחשבים. לזכותו נזקף גילויה של המשוררת יונה וולך. על עלילותיו נרחיב בהמשך הספר, וכעת נחזור לאלדד ולאגף הימני-רדיקלי של יוצאי לח"י.

"מפלגה חדשה נוסדה בישראל 'ברית איתנים' שמה, ומשיחה – ד"ר שייב מאנשי הלח"י" (על המשמר, 7 במרץ 1952)

בערב יום העצמאות של שנת 1952 פורסמו בכמה מקומות כרוזים שנשאו את הכיתוב "לא חג ולא עצמאות". הגורם שהפיץ אותם היה חוג העמיתים של סלם. על המשמר, שדיווח על כך, השווה אותם לנטורי קרתא, הפלג החרדי האנטי-ציוני, וציין ששתי הקבוצות הללו הוציאו את עצמן משמחת יום העצמאות ולמעשה מהחברה הישראלית בכללותה. כאמור, מאז קמה מדינת ישראל התייחסו אליה אלדד ותלמידיו באכזבה רבה, ואכזבה זו הולידה גם רצון ליצור שינוי במדינה. אלדד, אומן המילה הכתובה, הבין שהשינוי המיוחל לא יגיע רק דרך הכתיבה בסלם אלא באמצעות תנועה מהפכנית. זמן מה הוא הכין את הקרקע לכך בפגישות, בשיחות ובהרצאות בכל מיני פורומים ומסגרות, הכול תחת עינו הפקוחה של הש"ב, שניטר באדיקות את המידע. סיכום דו"חות המעקב בתיק של אלדד בש"ב מאפשר לשרטט את קווי המתאר של הנושא שהעסיק אותו באותה עת ואת הניסיון לקדם את ייסוד התנועה. להלן מקבץ ידיעות, ההדגשות במקור:

בדצמבר 1950 נפגש עם אנשי לח"י ודן איתם בהקמת מחתרת מיוצאי לח"י. שייב העלה תוכנית של הקמת "תנועת שחרור לאומי" גדולה בעלת זרועותיים: זרוע לגלי[ת] – תנועת נוער ועיתון יומי, וזרוע בלתי לגלי[ת] – מחתרת.

22.1.1951 – בהרצאה בפני החוג המהפכני של מפקדי אצ"ל לשעבר בחיפה אמר בין השאר שהמדינה קמה בתקופה מוקדמת מדי ולמחתרת היה העניין כאסון פטאלי. כן אמר שלסולם נועד התפקיד להכין את הרקע ודעת הקהל להתמודדות ומהפכה בסדרי השלטון והמדינה.

3.2.1951 – להלן קטע מדו"ח על אזכרה לאברהם שטרן באולם ציון בירושלים: האספה נפתחה ע"י ד"ר הפנר שמסר את רשות הדיבור לשייב. דבריו (של שייב) לא היו אזכרה ל"יאיר" אלא השמצה על המדינה והנוער שלה כיום.

9.10.1951 – בשיחה בחוג ידידים מצומצם בדברו על ההכנות להקמת מפלגתו אמר: ברור שאנו רוצים בדיקטטורה. זהו היסוד. לא נעשה עוד את השגיאה שמטעמים פטריוטיים נמסור שלטון בידי אחרים כמו עם קום המדינה. לא היה עוד צבא ושלטון לא היה. אנחנו, אצ"ל ולח"י עם כוח של 1000 איש יכולנו לתפוס על נקלה את השלטון והעם היה מוחה [השגיאה במקור] לנו כף. אולם מועד זה איחרנו כבר.

6.11.1951 – באספת אגודת אנשי לח"י ב"בית העם" בירושלים אמר בין השאר: טעות גדולה עשו אנשי לח"י בתקופת אלטלנה על שלא פתחו במלחמת אחים ולא כבשו את השלטון. ההבדל ביני לאנשי האצ"ל היא שאני מודה על הטעות והם לא. כאשר שואלים אותי האם בדעתי להקים מחתרת בישראל ולא לקבל את מרות העם, נזכר אני בתקופת המנדט – אלה שאת מרותם אנו צריכים לקבל, קיבלו אז הוראות מהנציב העליון בירושלים והיום ממשרד החוץ בווינגטון ובלונדון.

12.11.1951 – בדברו על אופי מפלגתו החדשה אמר שייב שנראית לו מאוד המסגרת של האחים המוסלמים. פעם הם מסדר, פעם מחתרת, ואם רוצים – תנועה המונית.

אספת היסוד של התנועה, שנקראה "ברית איתנים" (ברית ארץ-ישראלית נאמני מלכות), נערכה ב-24 בדצמבר 1951 בקולנוע אוריון בירושלים, שהיה חביב על אלדד לעצרות ולכינוסים. התאריך העברי של האספה היה כ"ה בכסלו, היום הראשון של חג החנוכה, ונבחר במטרה ברורה לשזור את העבר ההרואי עם ההווה המתחדש וליצור נרטיב של גאולה לאומית דטרמיניסטית. בנאום פרוגרמטי ארוך, שפורסם במלואו בסלם (גיליון לד, טבת תשי"ב), ופרפרזה שלו נשמרה כמובן בדו"חות הש"ב, הציג אלדד בפעם המי יודע כמה את משנתו המהפכנית והציב את החזון שלמימושו הוא פועל. "אנו רוצים להזרים שוב ללבבות את אותן המילים היקרות, את כל אותם הערכים הטובים [...] להחזיר את ההכרה בגדלות האומה, להחזיר את הכיסופים

למלכות בית דוד, להרחיב את האופק שבעין ושבלב מן גדות [נחל] המוצררה והירקון לגדות הפרת".

התנועה קמה בתקופה שמדינת ישראל הצעירה עמדה בה בפתחה של סערה ציבורית דרמטית. באותם ימים התפרסם שממשלת ישראל מנהלת משא ומתן עם ממשלת גרמניה על השילומים. הארץ געשה ורעשה, ופרצה מחאה חסרת תקדים, ששיאה הפגנת הימין ב-7 בינואר 1952. אלדד ותנועתו לא יכלו להתעלם מהאירועים. מכיוון שלא היה להם כוח ממשי, הם הסתפקו במחאה כתובה והפיצו כרוז שכותרתו "המעש", כשם עיתון לח"י, ובו מחו על המשא ומתן.

הכרוז היה חריף ושיקף את הרטוריקה האלדדית. "דמים בדמים נגעו", זעקה הכותרת הראשית במשחק מילים מתוחכם. גם הציווי המקראי "זכור את אשר עשה לך עמלק", שליווה את המחאה לכל אורכה, לא נפקד מהכרוז. במרכז התנוססה קריקטורה כמיטב הקריקטורות הפוליטיות. ראו בה צורת צלב קרס גדולה משליכה שטרות כסף, ומתחתיה ארבע דמויות עומדות על ערמת גולגולות ומצביעות בעד ההסכם. דמות אחת דמתה לראש הממשלה בן-גוריון, השנייה – לשר החוץ משה שרת, אחת, חבושת שטריימל, ייצגה את המפלגות הדתיות, והרביעית, חבושת תרבוש, ייצגה את המפלגות מעדות המזרח. מאמר חריף במיוחד הוקדש לעסקניים הדתיים שתמכו בהסכם. "ידיכם דמים מלאו", הטיח בהם אלדד את התוכחה המקראית המפורסמת, "הבוז לזקניכם המסתירים את פרצופכם", המשך.

חיצו הביקורת פגעה פגיעה ישירה. במאמר תגובה בעיתון החרדי **שערים** (18 בינואר 1952) הואשם אלדד באנטישמיות ובצביעות והותקף על זהותו הרליגיוזית. השקפת עולמו של אלדד, שלא היה אדם שומר תורה ומצוות אף שרבים התייחסו אליו כאל אדם מאמין שאינו חובש כיפה, ראתה בתנ"ך, במקורות היהדות ובמסורת ישראל, שאליהם היה קשור בנימי נפשו, את ה-DNA התרבותי של עם ישראל, והם היו ציר מרכזי בהרצאותיו ובמאמריו הרבים. באותם ימים רווחה בשיח הציבורי המחלוקת בשאלה למי שייכת תורת ישראל ולמי מותר להשתמש בה, ואותו מבקר חרדי שלל את זכותו של אלדד ה"חילוני" לטעמו להשתמש בהם. "באיזו זכות מעז אתה לצעוק בכל הזדמנות למען הקמת מלכות ישראל ובעצמך הנך פורק עול מלכות שמים בכל יום [...] עמדת באספת עם בירושלים עיה"ק ונאמת ופיך לא חדל מלצטט ולהביא ראיות מתורת הקודש, מהזוהר הקדוש ומדברי חז"ל ואתה בעצמך רחוק מזה כרחוק מזרח ומערב", טען לעומתו (ההדגשות במקור).

אומנם הפולמוס הזוטא של אלדד ותנועתו החדשה עם החרדים התנהל בנסיבות פרוזאיות חסרות השפעה, אך לא כן היה יחסם של שירותי הביטחון לתנועה החדשה לנוכח חששם מאלדד ומתלמידיו. הש"ב במעקבם אחר חברי התנועה שמו לב שאחידים מהמקורבים ביותר לאלדד נשארו מחוץ למעגל הפעילים הרשמיים וחששו שאלדד ייעד אותם לתפקידים מיוחדים בעת הצורך. השעה תגיע, סברו בש"ב, כאשר יתגברו פעולות הטרור והרצח של הפדאיון, וחששם היה שאלדד ומקורביו יתכננו פעולות תגמול בכפרים ערביים מעבר לגבול. ככל שהתקדם הסכסוך השילומים והחל להתממש אבחנו בש"ב שהשיח בקבוצה הופנה למחשבות אופרטיביות שנועדו לסכל את ההסכם. מקצת חברי הקבוצה דגלו בפעולות נגד מומחים גרמנים וסחורות גרמניות, ואחרים דגלו גם בפעולות נגד יהודים הקשורים לניהול ההסכם ולביצועו, נכתב בדיווח על סמך מידע שהתקבל.

ברית איתנים לא הייתה אחת מההצלחות הגדולות של אלדד, והיא התפרקה כעבור זמן לא רב. עם זאת במקביל לפעילותה ולפירוקה קמה התארגנות מחתרנית בהשראת אלדד ובהובלת חברים מתנועתו וכונתה "מחתרת מלכות ישראל" על שם האידאולוגיה שהנחתה אותה, וגם "מחתרת צריפין", על שם המקום שבו נשפטו חבריה. המחתרת הזאת יצאה מחוג סלם, אך הקדימה אותה מחתרת נוספת, בעלת גוון דתי, שבחבריה היו יוצאי לח"י דתיים שעמדו בקשרים רופפים עם אלדד ושאוהבו השראה מדמותו ומכתביו. קראו לה "ברית הקנאים".

סיכומו של דבר, עם תום מלחמת העצמאות לא נותרו גופים פרטיזניים שפעלו מחוץ למרות הלאומית של ממשלת ישראל, וזאת לאחר שהפלמ"ח, אצ"ל ולח"י התפרקו לאחר עימותים נפיצים באוקטבות משתנות עם הממסד הממלכתי. ואולם החלל לא נשאר ריק, ונפתח שלב חדש בעימות שבין המשטר למתנגדיו. הפעם היו אמצעי הלחימה שונים מאלו ששימשו בעבר. האקדחים הומרו במכונות כתיבה, הפצצות – בעיתונים, ושדה המערכה היה הזירה הציבורית. כללי העימות היו אומנם מטושטשים וגבולות הגזרה האתיים לא התבררו עד תום, אך הטקטיקה הייתה פשוטה. כל צד ניסה לכרסם בלגיטימיות של יריבו ולהציגו כאיום על החברה הישראלית. העימות הפומבי יצר נשורת שלא פסחה על שום צד מהצדדים היריבים והיה קדימון להתעצמות האלימות הפוליטית ולתגובה נגדה שהחלו להתעצב בדפוסים חדשים.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"לשכת המנכ"ל אלעד פלד, בג"צ ד"ר ישראל שייב", 000i2sm
"סלם – ד"ר ישראל שייב-אלדד", 000z3sl

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 1128/2003 תיק 55

מס' משלוח 1133/2003 תיק 29

ארכיון ההגנה:

"הכנות לח"י לקראת הפינוי והמלחמה", חטיבה 112, תיק 1187

ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:

תיק כ 5/9

ארכיון בן-גוריון:

חטיבה 18-1, תיק 608 (מסמך 254768)

חטיבה 18-1, תיק 593 (מסמך 254752)

אבנרי לב"ג, 6.12.1953 (מסמך 135659)

ארכיון מכון גנזים:

ארכיון מקסים גילן (ארכיון מס' 715)

ספרות

עדה אמיכל-ייבין, סמבטיון, בית אל: ספריית בית אל, תשנ"ה.
אדם ברוך, "מקסים גילן לבדו בין כה וכה", מה נשמע בבית, אור יהודה: כנרת, זמורה-
ביתן ודביר, תשס"ה, עמ' 128-155.

זאב גולן, ישראל אלדד: מכתבים נבחרים, תל אביב: יאיר, תשע"ה.

מקסים גילן, משולחנו של בית קפה, תל אביב: מטען, תשע"ד.

פנחס גינוסר, בצאת לח"י מהמחתרת – פרוטוקול הוועידה הארצית הראשונה של
לוחמי חרות ישראל, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ה.

אופירה גראויס-קובלסקי, "על הוכחה מאהבה: יחסם של הכותבים בכתב העת סלם
למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות 1949-1955", קשר 50 (סתיו 2017), עמ' 89-99.
יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, ירושלים: מרכז זלמן שזר וכתר,
תשנ"ט.

עודד פלד, "סולם" והעולם הזה, שתי חלופות פוליטיות, לאומיות ותרבותיות בעשור
הראשון למדינה, ישראלים 7 (תשע"ו), עמ' 68-106.

ברוך פלח, "כתב העת 'סלם' למחשבת חרות ישראל: בין פואטיקה לפוליטיקה", עבודת
דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ע.

יצחק פס, מורשת לח"י: ישראל אלדד, נתן ילין-מור והמערכה על הזהות, ההיסטוריה
והזיכרון, חיפה: מוסד הרצל לחקר הציונות, תשפ"א.

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

יצחק פס, "מפלגה בצל פילוג: פרישת ישראל אלדד מרשימת הלוחמים והשפעתה",
ישראל 26 (אביב 2020), עמ' 71-91.

ניר קידר, "הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"ץ ושל בן-גוריון: חזרה לבג"ץ
144/50 שייב נגד שר-הביטחון", עיונים בתקומת ישראל 14 (2004), עמ' 131-151.
משה שרת, יומן אישי, תל אביב: העמותה למורשת משה שרת, תשל"ח.

Ehud Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Right*, New York: Oxford University
Press, 1991.

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

מתווך האו"ם ברנדוט (צילום: הנס פין, לע"מ)

ילינ-מור ושמואלביץ משתחררים לאחר החנינה הכללית (צילום: בנו רותנברג, אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

"א-ידישע טרוריסט" – יהושע כהן (מימין) בסיוור עם בן-גוריון ומזכ"ל האו"ם
(צילום: אברהם ורד, אוסף במחנה. באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון)

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

הקנאי מכולם – יוסף מנקס

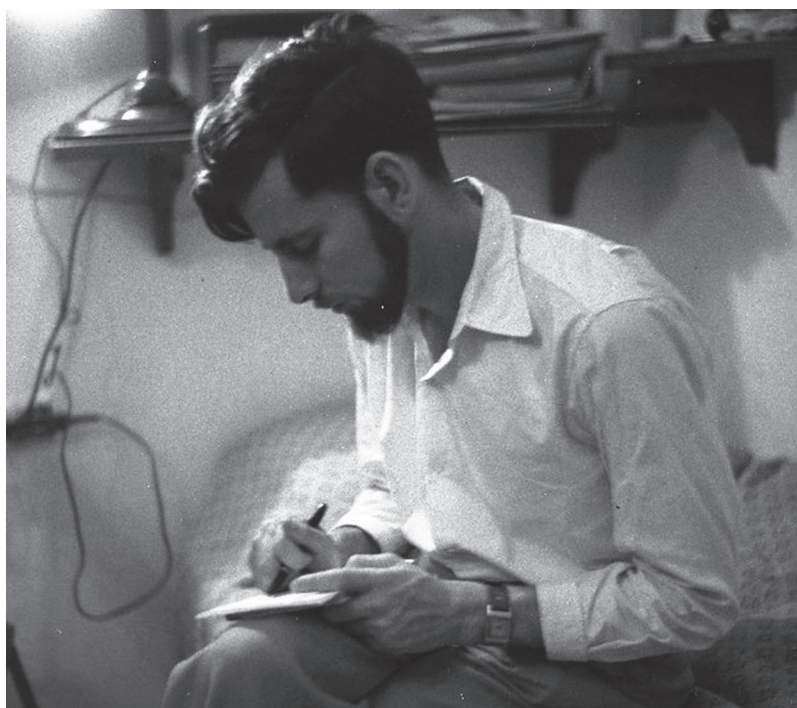
רומק גרינברג (מימין, חבוש מגבעת)

התמונות באדיבות העמותה להנצחת מורשת לח"י

בשם המלכות: ד"ר ישראל אלדד והירחון סלם

ד"ר אלדד נואם בכינוס רשימת הלוחמים (צילום: בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

אורי אבנרי (צילום: בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

שנה ד' גליון א' (ל"ז)

א"ר תשי"ב

בעריכת

ד"ר ישראל שייב

למחשבת חרות ישראל

למדינה הברירה: לחורבן או למלכות

נהיה אֲבָלִים, כִּי מָתוּ הַגְּדוֹלֹת בְּמָקוֹם

קִנְנוּ יִשְׂרָאֵל – אֲבָל סִמְנֵהוּ עִקָּם..

נהיה אֲבָלִים, כִּי בִּקְ אֲבָלִים עִמָּקִים

זוֹכִים וְשִׁמְחִים שִׁמְחַת הַתְּחִיָּה שֶׁל דְּבָרִים

שְׂפִימִים הֵם – כְּפִי שְׂרָאוֹם חֲבוּקִים

דָּא קְדָא בְּחֵלּוֹם.

(אורי צבי גרינברג, "עליונים למטה", בגליון "סולם" כ"א)

על מה אנחנו אבלים ביום "חג העצמאות"? / אגרת לארגון הפרטיזנים היהודים /
אורי צבי גרינברג: פרק מספר מלכים / ח. לב: התשמש מדינת ישראל מכשיר
להתאבדות העם? / ד"ר ישראל שייב: מר שוקן והמאדונה בשערי הארץ
שלנו / י. נתניה: נצרת ומהומה בה / פנחס הלר: קיצה של מהפכה –
ראשיתה של מהפכה (המשך) / אליהו עמיקם: השגות ומשיגים על "רחובות
הנהר" לא.צ.ג. (המשך) / ד"ר י. ה. ייבין: מוכר השושנים והעלם יפתח (מתוך
הסחזור "מסיפורי הזמן" – המשך) / פנחס בן מרדכי: המהגר הקנדי במחנה
האמונים של צה"ל / ה. יער: למי התכוון רודיארד קיפלינג? / בשלהי הגליון:
עוזי הפסק: שר בישראל / עם סגירת הגליון: הפגנת "רק כך" והפגנת זעם.

200 פרומה

גליון סלם

פרק 4

בשם האל:

אלימות דתית בשנים הראשונות

המבצע התנהל בדייקנות כמעט צבאית. שעת השי"ן נקבעה ליום חמישי, 10 באוגוסט 1950, בשעה 2:00 אחר הצות. החוליה, שנמנו בה ארבעה חברים, יצאה חרש מבסיס הפעולה, ישיבת היכל התלמוד בתל אביב, בפינת הרחובות יהודה הלוי ומיכאל (כיום רחוב היכל התלמוד), ששכנה מטרים אחדים מתחנת משטרה.

היעד הראשון היה קפה בלזם ברחוב אלנבי 37. הם שפכו נפט על הדלת ועל השולחנות והכיסאות שנשארו בחוץ והעלו אותם באש. אחר כך התפצלו. שניים חזרו לישיבה, ושניים פנו לקפה נגה ברחוב פינסקר 4, כ-250 מטרים משם, והציתו את הדלת. עוברי אורח שהזדמנו למקום העידו שהבחינו בשני בחורים בלבוש חרדי נמלטים מהזירה. האש כובתה במהירות, ולמרבה המזל נגרם למקום רק נזק מועט. המשטרה הוזעקה למקום ומצאה על קירות סמוכים לשני בתי הקפה כתובת שכתבו המציתים בגיר: "נלחם במחללי שבת – ברית הקנאים".

כחודשיים חלפו עד הפעולה הבאה. הפעם היה היעד הנבחר אוטובוס שחנה בחניון אגד בירושלים. השומר במקום הבחין בלהבות הבעורות ונזעק לכבות את האש. גם הפעם נמצא בזירה פתק באותו הנוסח, "נלחם במחללי שבת – ברית הקנאים". המשטרה פתחה בחקירה אך לא הצליחה לשים את ידה על האחראים למעשה. התוצאה הייתה שעוד ועוד מכוניות עלו באש ברחובות ירושלים.

לאלימות הפוליטית הדתית יש מגוון מופעים על פני טווח רחב: הפגנות אלימות נגד חילולי שבת, מחאות נגד ביזוי קברים והתנגדות לגיוס לצבא, משמרות הצניעות ופגיעה פיזית באלמנטים הפועלים שלא לרוח המחנה. לאחר הקמת מדינת ישראל עלתה השאלה מהו מקומה ותפקידה של הדת במדינה שקמה, ובקרב גורמים דתיים התחדד הצורך להשפיע על

הצביון הדתי במרחב הציבורי. בזירה הפוליטית הייתה התוצאה איחוד נדיר של ארבע מפלגות דתיות וחרדיות שהקימו חזית דתית וזכו ב-16 מנדטים בבחירות לאספה המכוננת: המזרחי, הפועל מזרחי, אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל. החזית הדתית נוצרה כדי "להטביע את חותם היהדות על החוקים והמשפטים, בגיוס כל כוחה והשפעתה בדרכים פרלמנטריות. הזנחה וחולשה כיום, עלולה להיות בכיה לדורות", כטענת הרב מרדכי נורוק מהמזרחי.

ואולם היו גם גורמים שפעלו בדרכים אלימות שהתקרבו לטרור וחרגו מהדפוסים המקובלים ומהטקטיקות הרגילות של האלימות הדתית המקובלת. שתי התארגנויות שפעלו באותם ימים, "ברית הקנאים" ו"המחנה", התייחדו גם ביעדים רעיוניים מרחיקי לכת וגם בפרקטיקה מבצעית לא שגרתית. ניסיונות הסיכול של גורמי הביטחון ותגובת השלטונות כלפיהם שיקפה את רמת האיום שבו ראו אותם. הדינמיקה סביבן והעימות בין הצדדים עומד במוקד פרק זה.

סוגיות דת ומדינה הן אחד ממוקדי המתח הקבועים בחברה הישראלית, ולא פעם הן מובילות לעימותים ולפולמוסים הגולשים בנקל לפסים אלימים. מרכיב מהותי בסוגיות אלו הוא תופעת הקנאות הדתית, ששורשיה מצויים כבר במקרא והיא נספחת לחיי הדת לאורך ההיסטוריה כולה. הפסיכולוגיה העומדת בבסיסה מגדירה את המאמין הקנאי כנושא האמת האלוהית המוחלטת ומייצגה עלי אדמות. מקור הסמכות לפעולתו הוא האל בכבודו ובעצמו, והוא מתעלה מעל חוקי בשר ודם.

בממד ההשקפתי, קבעו חוקרי קנאות דתית כמו מנחם פרידמן ואחרים, ששורשי התופעה נעוצים בתפיסת הערבות הדדית, ולפיה הקנאי רואה עצמו אחראי קולקטיבי לכל האומה היהודית. הרב יונתן זקס, מההוגים היהודים המשפיעים בעשורים האחרונים, מסביר בספרו **לא בשם האל**: אל מול האלימות הדתית שבדת, בכל דת, יש טקסטים המעודדים אלימות, והבעיה נובעת מקריאה פשטנית שלהם ללא הפרשנות שניתנה להם לאורך הדורות וממתנת אותם. תופעת הקנאות חדרה גם לפולקלור היהודי. "מניין למדים אנו שחכמינו ז"ל היו בעלי חוש הומור?" שאלו הציניקנים, "מהאמרה התלמודית ששולבה גם בתפילה: 'תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם'", ענו. אך במציאות האלימות הדתית לא הצחיקה איש.

"ירושלים שימשה מאז ומתמיד קרקע פורייה לצמיחת קנאות דתית" (מסמך משטרת "סודי ביותר", 11 ביוני 1951)

בחברה היישובית בתקופה שקדמה למדינת ישראל פעלו כמה חוגים דתיים רדיקליים, דוגמת העדה החרדית, שהייתה מזוהה עם תנועת אגודת ישראל בארץ ישראל, ואגודת חברת חיים, שפרשה ממנה והולידה בהמשך את נטורי קרתא. הם נאבקו על שורה ארוכה של סוגיות, החל מהיחס לציונות דרך מעמד הדת והרבנות הראשית וכלה במשחקי כדורגל בשבת ובענייני צניעות. גם לאחר הקמת המדינה המשיכו חוגים אלו להיאבק למען הערכים שבהם האמינו. את דמות הקנאי הדתי ייצג עמרם בלוי, מנהיגה המיתולוגי (לחיוב או לשמצה, תלוי בנקודת המבט) של נטורי קרתא, שביוגרפיה מקיפה (ומרתקת) עליו נכתבה בידי קימי קפלן, חוקר החברה החרדית.

הפולמוסים הסוערים סביב יחסי דת ומדינה ניטשו בזירה הפוליטית ובמרחב הציבורי גם יחד, וסוגיות כבודת משקל קרעו את החברה הישראלית והציתו אש ברחובות. עימותים אלו היו הרקע להקמת המחתרות הדתיות. אברהם דסקל, חוקר ומורה דרך שעבודת המחקר החלוצית שכתב על ברית הקנאים משמשת כיום בסיס לכל העיסוק בפרשה, סיווג ארבע סוגיות עיקריות שעמדו ביסוד המאבקים: סוגיית החינוך, בעיקר במחנות העולים, המאבק על הפרהסיה בשבת, גיוס נשים לצבא ותגובת הנגד החילונית לכפייה הדתית. לא פעם ולא פעמיים נעשו הפולמוסים אלימים ונרשמו התכתשויות בין הצדדים, בעיקר סביב המאבק על השבת. את הדינמיקה של האירועים הביא מנחם פרידמן, מחוקריה הבולטים של החברה החרדית, במאמרו "נטורי קרתא והפגנות השבת בירושלים 1948-1950".

לדברי פרידמן, כבר בימים הראשונים לחייה של המדינה הצעירה תפסו ההפגנות האלימות את תשומת לב הציבור. ב-28 במאי 1948 מחו גורמים חרדיים ירושלמיים נגד הקרנת סרט שהחלה לפני צאת השבת. במהרה גלשה המחאה לפסים אלימים. אבנים הושלכו, חלונות נופצו, וההמון הסתער על בית הקולנוע וניסה לפרוץ אליו. אחד השוטרים נאלץ לשלוף את אקדחו ולירות באוויר. ההתנכלויות לבתי קולנוע לא פסקו גם בחודשים שלאחר מכן. במאי 1949 נערכה הפגנה שגרתית מול בתי הקולנוע אדיסון ועדן. בפעם הזאת הגיבה המשטרה באלימות קשה, ויש שיאמרו שאף מופרות. המוחים הוכו באלות, ורבים נעצרו. למרות קדושת השבת הוסעו העצורים ברכב לבית המעצר במגרש הרוסים.

הציבור הדתי סער, וועדת חקירה הוקמה לבחינת האירועים. האירוע היה לדעת פרידמן לקו פרשת מים ביחסי חרדים-חילונים, והוא שהעלה לתודעת הציבור את שאלת חילולי השבת. העימותים הקשים לא פסקו לרגע. רחובות מאה שערים ובנותיה נחסמו בשבתות, והחלו להתפתח עימותים קשים, בעיקר עם חיילים שנעו על הצייר ממרכז העיר לקווי החזית ולגבול העירוני. העימותים התפתחו לזריקות אבנים מצד המוחים וליריות באוויר מצד החיילים. לא חלף זמן רב והתהווה הווי מיוחד של תרבות הפגנות בשבת. עוד מוקד עימות היה סביב מחלבת תנובה ששכנה באותם ימים סמוך לכיכר השבת, בהצטלבות הרחובות מלכי ישראל, שטראוס ומאה שערים. פריקת החלב בשבת הסעירה את הרוחות, והסערה הובילו להסלמה ולעימותים. גם התושבים החילונים לא טמנו ידם בצלחת ונהגו להתגרות בציבור החרדי בנסיעה מכוונת בשכונות החרדיות. מהר מאוד הייתה שאלת הנסיעה בשבת לצייר מחלוקת בולט בין הציבור הדתי לציבור החילוני. בשלב הזה חרגה המחאה מגבולות הגזרה הצרים של הקנאים החרדים והקיפה גם גורמים מתונים למדי ואפילו את תנועת בני עקיבא. שיא העימות התרחש בשבת בסוף אוגוסט 1950. קבוצות מאורגנות של פעילי מפא"י ומפ"ם הגיעו למאה שערים והחלו בפרובוקציות, ואלו נענו כצפוי בתגובת החרדים. תיאור דרמטי של האירועים פורסם בעיתון הבקר (27 באוגוסט 1950):

חמישה עשר איש נפצעו, מהם ארבעה קשה בהתנגשויות דמים בין נוער דתי ואנטי-דתי שאירעו אתמול בירושלים על רקע "הפגנות השבת". מול הפגנות בחורי הישיבה יצאו כנופיות של הנוער השמאלי [...] "ללמד את הדתיים לקח". במשך שעות הערב של ליל השבת ואתמול אירעו מספר התנגשויות ליד ישיבת חברון ואחת [מהן הייתה] מלווה הכאות באלות, זריקת אבנים והפיכת הרחוב לשדה קטל. המשטרה הממלאת תפקיד קשה בפיזור הקהל באזור "חזית השבת" בשכונת גאולה יכלה למנוע את ההתנגשויות אילו פיזרה בזמן את הקהל שהתאסף ליד מעוזי הנוער השמאלי בעיר ושפנה לשכונת גאולה ולעבר ישיבת חברון [...] הדים מההתנגשויות ב"אזור מסוכן" זה עברו בשכונות שונות בעיר וגרמו לסערת רוחות משני הצדדים. בשכונת שערי חסד התקיפו בריונים צופה בת שלוש עשרה וחצי [...] שהייתה לבושה מכנסי התעמלות. אחד החוליגנים היכה אותה

בראשה באבן [...] מקרה דומה אירע ליד מאה שערים ברחוב הנביאים כאשר קבוצת בריונים התקיפה קבוצת ילדות שחזרו מפעולה צופית לבושות מכנסיים [...] ההתקפות ליד ישיבת חברון החלו למעשה עוד בליל השבת. לדברי עדי ראייה הגיעו למקום מספר מכוניות וצעירים עם אלות זינקו מתוכן לאחר שבחורי ישיבה צעקו "שבת"! התפתחה תגרה שבה ספגו מכות משני הצדדים אשר נסתיימה בפציעתם הקלה של מספר אנשים. התגרה נתחדשה שוב אתמול בשעות הערב [...] מששררה הפוגה קלה שוב סערו הרוחות. שתי מכוניות עם כדי חלב כפי הנראה ממשק צובא הופיעו ל"שדה הקטל" ואז פרצה תגרה רצינית. צעירים זינקו שוב מהמכוניות ורדפו אחרי בחורי ישיבה והיכום. "בסיבוב אחרון" זה יצאו המתקיפים והנתקפים בתיקו [...] כל הפצועים קיבלו עזרה ראשונה ונשלחו לבתיהם.

אף על פי שהמוקד העיקרי היה ירושלים, לא פסחו העימותים גם על בני ברק. גם כאן חסמו גורמים חרדיים את רחובות העיר כדי למנוע נסיעת רכבים בשבת. באחת השבתות עצרו מפגינים רופא שהיה בדרכו לטיפול רפואי, והוא הוצא מהרכב ולפי השמועות הוכה קשות. האירוע עורר סערה ציבורית רבה. העיתונים הלהיטו את הרוחות, ורופאי בני ברק הצהירו שלא יטפלו בחולים בשבת עד שיובטח שלומם. ההנהגה הדתית העירונית מיהרה לפרסם הכחשה.

בשבת שלאחר מכן התאספו בעיר מאות צעירים חילונים מהמושבות הסמוכות, עישנו בפרובוקטיביות, פרצו לאחד מבתי המדרש, תקפו אברכים וקרעו ספרי קודש. כדי למנוע התנגשויות אלימות חסמה המשטרה את הרחוב הראשי בעיר לתנועת מכוניות. שבועיים לאחר מכן נשרף בית כנסת בגבעתיים. החשד הצביע על פעולת נקם חילונית, אך המשטרה סגרה את התיק בנימוק מתחמק. "לא נותרה להם ברירה אלא להשיב להם כגמולם, בנשק שלהם, כוח וטרור", העיד אחד מחברי ברית הקנאים על עצמו ועל חבריו.

"מחתרת של מעלה" (העולם הזה, 24 באוגוסט 1950)

הכול התחיל בהרצאה של אלדד לציון צום י"ז בתמוז. "בירושלים הנצורה בשנת 70 לספירה פעלו שלוש סיעות של לוחמי חירות", הרעים אלדד

בקולו. "כנגדם עמדה סיעה רביעית, שחבריה היו מקורבי השלטון ועשירי העיר, שביקשה להיכנע לאויב הרומי, ובל נשכח גם את הבוגד היהודי יוספוס פלביוס, שהצטרף לצבא האויב וניסה להמס את לב הלוחמים הנועזים בנאומים תבוסתניים". כדרכו קישר אלדד בין ההיסטוריה הקדומה של עם ישראל להיסטוריה הקרובה והשווה בין לוחמי החירות נגד הרומאים ללוחמי החירות נגד הבריטים. "כמו יוספוס פלביוס גם לנו קמו מנהיגים תבוסתניים ששיתפו פעולה עם הכובש הזר", הושלמה ההשוואה ההיסטורית, והיה ברור לכול כלפי מי נאמרו הדברים. הקהל, שרוח הדברים לא הייתה זרה לו, ישב מרותק. הוא כלל מניינים אחדים של בחורים צעירים, מקצתם יוצאי לח"י ואחרים בחורי ישיבה שחיפשו את דרכם. היו בהם שהסתנוורו מההילה שאפפה את מנהיגי המחתרת לשעבר וביקשו לגעת בה, והיו גם מי שחיפשו קצת אקשן.

העיתונאי אדם ברוך, יוצא מאה שערים שהכיר מקרוב טיפוסים אלו, היטיב לתאר אותם ואת האווירה החשאית למחצה שסבבה אותם. באחת מכתבותיו (גלובס תקשורת/תרבות, 26 בינואר 1996) הוא העלה מנבכי העבר סיפור שספק היה אך אין ספק שהיה יכול להיות: "מה שקרה באותו לילה ירושלמי, קרה בשל ישראל אלדד-שייב, וכפי שיקרה לעיתים, מחולל הדבר, אלדד-שייב, כלל לא ידע על כך דבר", פתח ברוך את סיפור המעשה, והמשיך לספר על ישיבעבוחר אחד שקיבל השראה מאלדד והחליט לעשות מעשה ולכתוב כתובות נאצה על קירות ביתו של משה שרת התבוסתן לדעתו. הוא ישב וחשב על נוסח אפשרי ושקע בהתלבטויות בלתי פוסקות, עד שבסופו של דבר "בלבלו כל אלה את הלאומן המלוהט, שמחה ליפא, ומנעו את יציאתו לביתו של משה שרת בחצי הלילה. לאט-לאט שקע במיטתו, והוא בבגדיו, עד שנרדם ו'עמלק', 'צא טמא' ו'שר'י' [שם רשעים יירקב] (אותן כתובות שהתלבט בהן) כבני חיל, חרבותיהם על ירכיהם, למראשותיו".

בסיום ההרצאה שירכו את דרכם שני יוצאי לח"י צעירים והחליפו רשמים. "מה דעתך על ההרצאה?" שאל האחד. "מוכרחים לעשות משהו", ענה חברו, "לדעתי צריך להקים מחתרת דתית שתילחם נגד השלטון". אמרו ועשו. כמיטב המסורת המחתרתית בחרו הצעירים כינויי סתר. האחד כונה "גד", וחברו – "פינחס", על שם הקנאי המקראי פינחס בן אלעזר הכוהן, שהיה אב טיפוס לקנאים היהודים בעיני גורמים דתיים רדיקליים. למחתרת הם החליטו לקרוא ברית הקנאים, בר"ק בראשי תיבות. במכתב ששלחו למערכת הארץ הם הודיעו רשמית על הקמת המחתרת. המכתב ככל הנראה לא פורסם מעולם.

גיוס החברים נעשה באיטיות והתבסס על בחורי ישיבות ועל יוצאי ארגונים דתיים-לאומיים חצי מחתרתיים שפעלו בתקופת המנדט ועמדו בקשרים רופפים עם לח"י: ארגון בני פינחס, שחבריו נהגו לגזוז את שערן של צעירות שהיו להן קשרים עם שוטרים וחיילים בריטיים, וארגון לוחמי יהדות (אל"י), שפעל נגד חנויות שחיללו שבת. הארגון גדל, וסניפים הוקמו בירושלים, בחיפה ובמגדל גד, שמה של אשקלון בתחילת שנות החמישים. עוד סניף נוסד ככל הנראה גם בתל אביב, וייתכן שגם בבני ברק ובטבריה. הפעולות העיקריות היו שרפת מכונית שחיללו שבת ועימותים חוזרים ונשנים עם פעילי שמאל.

למשטרת ישראל נדרש זמן להבין שמדובר בפעילות מאורגנת. הרושם הראשוני שהתקבל לאחר ההצטות הראשונות היה שאלו פעולות ספורדיות של יחידים שניצלו הזדמנויות שנקרו לידיהם. ככל שרבו ההצטות התחדדה ההבנה שמדובר במהלך מאורגן. החשודים המיידיים היו חברים בחוגי נטורי קרתא, שלא בחלו בפעילות אלימה. במכתב סודי ביותר מ-21 בינואר 1951 ששלח לראש אגף החקירות ולש"ב מרחב ירושלים יצחק בן-ארי, ראש הענף הכללי, שבתפקידו היו חקירות הקשורות בביטחון המדינה, מעין מקבילה של היחידה המרכזית (ימ"ר) בימינו, הוא סקר את תמונת המודיעין שבידו:

זה כשבועיים דנים מספר של אנשי נטורי קרתא ואנשים מחוגים דתיים אחרים על מנת לקבוע פעולה כדי למנוע את חילול השבת ברחובות ירושלים [...] המנהיגים הרוחניים של חוג זה אינם דווקא חברים פעילים של נטורי קרתא אלא השתייכו בעבר לקבוצות מחתרת שונות וגם פעלו רבות בארגונים טרוריסטיים מבין הנוער הדתי בירושלים [...] פעולת הצתת המכוניות אורגנה מראש לאחר שהגיעו למסקנה כי רצוי להבהיל את בעלי המכוניות בצורה רצינית ועל מנת שידע הציבור הירושלמי כי קנאי השבת אינם פוחדים לבצע מעשי אלימות [...] בשבת האחרונה לפני ההצתה הסתובבו ילדים והכינו "רשימה שחורה" של מכוניות ובעת המעשה השתדלו מבצעי הפעולה להצית אותן מכוניות אשר נראו מחללות את השבת [...] לפי הידיעות אשר בידינו פעלו שלוש קבוצות של שני נערים כל אחת אשר בצעו את המעשה.

בשמות החשודים שמסר בן-ארי היו כמה שנודעו בהיותם קנאים פעילים: מנדל גפנר, איש אגודת ישראל כבן חמישים ואב ל-15, שהשתתף בקביעות בכל הפגנה ופעולה של נטורי קרתא; מנשה לוי, לשעבר איש ארגון אל"י, מנהל ישיבת פורת יוסף; אברהם ראטה, בן למשפחת אדמו"רי חסידות שומרי אמונים. עוד דמות הייתה יחיאל צבי ויספיש, אחיו של לייבל'ה ויספיש, "שר החוץ" של נטורי קרתא, דמות ססגונית במיוחד, שנידון למאסר בעוון סירובו להתגייס לצה"ל והתאהב בהגותו של הפילוסוף הגרמני פרידריך ניטשה, אהבה משותפת לו ולא לדד. בן-ארי עדכן שהמטרה מתכננת להציב מארבים ברחובות העיר כדי לתפוס את המציתים בשעת פעולה והציע להגלות בצווים מנהליים את מנהיגי הקבוצה מחוץ לירושלים. במהרה התברר שהמטרה טענה בכיוון.

חברי ברית הקנאים, שהושפעו מאלדד, ביקשו את תמיכתו ואת תמיכת החוג שלו, אך לשווא. "אנחנו מעריכים ביותר את פעולותיכם ככוח מחץ מחתרתי אבל אין בכוחנו לסייע לכם", אמרו להם אנשי סלם, ובאותה נשימה ביקשו לשמור על קשרים בין הארגונים. גט הכריתות הסופי ניתן כאשר ניסחו אלדד ותלמידיו את מצע ברית איתנים (יש שסברו שהבחירה בשם זה הייתה התכתבות עם ברית הקנאים). בישיבות שבהן נדונו סעיפי המצע השתתף גם נציג ברית הקנאים, וניסה להשפיע ולהטות את המצע לכיוון דתי יותר. לטענת חברי המחותרת, אלדד הסכים לניסוח שכלל את המילים "נילחם לממשלה שחוקי התורה יהיו חוקיה" או ניסוח דומה, אך בכינוס יסוד התנועה הוא שינה את הנוסח באופן חד-צדדי: "חוקי המדינה יהיו ברוח ישראל סבא", מילים שאינן אומרות הרבה. חברי ברית הקנאים לא קיבלו את השינוי ברוח טובה והתרחקו ממנו. מקצתם החלו לזלזל בו בגלוי.

הזדמנות לחשוף את חברי ברית הקנאים בשעת מעשה נקרתה לפתחה של המשטרה בסוף אוקטובר 1950, כאשר פטרול משטרה שגרתי נודעק לאצטדיון המכבייה שבצפון תל אביב בשל שרפה שהתלקחה בו. סמוך למקום נעצרו שני צעירים שבידיהם סמרטוטים טבולים בנפט וגפרורים. השניים היו חיים ריקלין ומרדכי פרוינד. משניהם היה ריקלין המוכר. הוא היה יוצא לח"י שהתפרסם כאחד מ"ילדי רעננה", קבוצת נערים מטירוני המחותרת שהתאמנה בנובמבר 1947 בנשק בבית בודד ששכן בגבול רעננה והרצליה. בעקבות הלשנה הקיפו כוחות צבא גדולים את המבנה. הנערים והנערות ניסו להימלט דרך החלון לפרדס סמוך, אך החיילים הבריטים פתחו לעברם באש תופת. מהירי הכבד נהרגו שלוש צעירות בנות 15-17

ושני צעירים, שבהם מדריך הקורס, כבן 19. ארבעה נאסרו ונידונו למאסר עולם. היחיד שהצליח להימלט ללא פגע היה חיים ריקלין. הוא נלכד בסמוך, אך הכחיש כל קשר לקבוצה וטען שהגיע למקום לחפש עבודה בקטיף. הוא ישב במעצר זמן קצר ושוחרר במהרה. המודיעין של לח"י גילה שבדווים שהתגוררו בסמוך הם שהלשינו לבריטים, והוציא להורג שישה מהם בנקמה.

למרות המעשים החמורים, גם כאן נמנעו רשויות הביטחון מלשתף פעולה ביניהן ולא חלקו מידע הכרחי. חוקרת הימין הפוליטי הישראלית אופירה גראוויס-קובלסקי חשפה שמפכ"ל המשטרה פנה לש"ב וביקש את המידע שיש בידם על השניים. "ש"ב חקר בנדון ולא העלה דבר. ריקלין ופריינד גם אינם רשומים בכרטיסי ש"ב", נענה. "תשובה זו חוטאת לאמת", קבעה גראוויס-קובלסקי, מכיוון שלפחות ריקלין היה מוכר כיוצא לח"י וכחבר בחוג סלם. במהלך החקירה פרץ עימות בין אחד מקציני המשטרה לריקלין. "אני מכיר אותך מרעננה", פנה אליו הקצין ורמז שהיה שותף במעצרו אז. לחייו של ריקלין האדימו, והוא פלט בשקט, "אם כן, ודאי ידוע לך שלח"י הוציאו עליך פסק דין מוות". שתיקה מביכה השתררה, ואחרי כמה שניות נסוג הקצין מדבריו, "לא הייתי בשעת המאסר. ראיתי אותך יותר מאוחר בתחנת המשטרה", מיהר לתרץ.

לאחר כמה ימי מעצר שוחררו השניים, ונאסר עליהם לצאת מביתם מהשקיעה ועד הזריחה. על הערבות בעבורם חתם אחד מראשי הישיבות בבני ברק. לפי הפרוצדורה המשפטית באותם ימים נערכה להם חקירה מוקדמת בבית משפט השלום בעיר, ובסיומה הועבר התיק לדיון בבית המשפט המחוזי. במהלך חיקור הדין אירעה תקרית חריגה: שומר האצטדיון חזר בו מעדותו במשטרה שבה זיהה את הנאשמים, ובא כוח המשטרה ביקש להעמידו לדיון באשמת עדות שקר. השופט סירב.

את הנאשמים ייצג עורך הדין יצחק אדרת, מהבכירים ומהוותיקים שבסנגורים בישראל, איש אצ"ל בעברו, שהתמודד בעבר לכנסת מטעם חרות. בסיום ההליך המשפטי הם זוכו מחוסר ראיות ושוחררו. לשניהם זו לא הייתה הפעם האחרונה שנתקלו ברשויות החוק. זמן קצר אחר כך החל הארגון להתפורר. מחלוקות רעיוניות שהתגלעו בין בחורי הישיבות בארגון, שביקשו לתת לו צביון דתי ודחו את הקו לאומי, ובין יוצאי המחנות, שדרשו קו לאומי ברור, גרמו לפרישת הגורמים הלאומיים, ומקצתם מצאו את מקומם במחתרת אחרת שפעלה בחוגי סלם ונדון בה בהמשך הדברים. במקביל אליהם פעל בשטח ארגון דתי נוסף: המחנה.

"חרבנו לנדנה לא נשיב / עד רוח תורתנו במ נשיב" (שיר "הקנאים החדשים")

הפגישה הסודית נערכה בסוף מרץ 1950, ח' בניסן תש"י למניין הלוח העברי, באחד החדרים הצדדיים בישיבת פורת יוסף, ספינת הדגל של עולם התורה הספרדי בישראל. הישיבה, שהוקמה ברובע היהודי בירושלים בשנות העשרים של המאה הקודמת, חרבה עם כיבוש העיר העתיקה בידי הירדנים במלחמת השחרור וקיבלה מהאפוסטרופוס הכללי על נכסי הנפקדים מבנה ערבי נטוש בשכונת קטמון הירושלמית לשיקום הישיבה.

בפגישה השתתפו המישה צעירים דתיים: יהודה רידר, יליד גרמניה, יוצא ההגנה שנפצע בקרבות הקסטל במלחמת השחרור ועסק לפרנסתו בהוראה. מרדכי אליהו, יליד העיר העתיקה בירושלים ובנו של המקובל רבי סלמן אליהו. הוא לא היה חבר בארגונים בימי המאבק, וגם מצה"ל השתחרר מסיבות רפואיות, אך התנדב בהוראה במחנות העולים. אליהו רפול, ידידו הקרוב של מרדכי אליהו, חניך בית הספר מעלה וחבר ההנהלה הארצית של צעירי אגודת ישראל. שמעון בעדני, בן העדה התימנית, מתלמידי הרב שך הליטאי ואחר כך מהבולטים שבתלמידי פורת יוסף, ומנשה לוי, מנהל הישיבה. השיחה נסכה על מצב הדת במדינת ישראל ועל מצבם הקשה של החרדים.

"אני מרגיש כי ליהודים חרדים יש הרגשת נחיתות הגורמת ליחס של זלזול אליהם. זה משפיע גם על המנהיגות החרדית", פתח מרדכי אליהו ושיתף את חבריו בחוויות הקשות שנתקל בהן כשיצא לעסוק בפעילות תורנית במחנות העולים. "מתנהל שם מסע שמד רוחני", טען. "גם ברחובות עיר הקודש ירושלים כבוד התורה והמצוות נרמסים ברגל גסה. אוטובוסים פועלים בשבת, חנויות מוכרות טרפות בפומבי ובתי עינוגים פתוחים בשבת", הוסיף אחר. "עת לעשות לה' הפרו תורתך", חייבים לעשות מעשה נגד הכפייה הדתית ולמען השלטת חיי התורה במדינה". הם סיכמו וגמרו אומר להקים ארגון להחדרת גאווה יהודית בלב הנוער החרדי ולהשלטת התורה במדינה.

הארגון כונה "המחנה" (וכן "המסגרת", "הארגון" ו"הקנאים", שמות שהגבירו את הבלבול התקשורתי והמחקרי סביב הארגון). כנהוג בארגונים מחתרתיים כינו עצמם המשתתפים בכינויי סתר. מרדכי אליהו נקרא "איר", רידר – "אריה", רפול – "פינחס", כינוי פופולרי בהתארגנויות הדתיות, שמקורו כאמור בפינחס בן אלעזר הקנאי המקראי, בעדני – "מתתיהו"

ולוי – "גבריא"ל". מרדכי אליהו מונה לאחראי לקבלת חברים חדשים, לגביית כסף ולהכנת סליקים. שניים ממקימי המחנה היו לימים למנהיגים רוחניים מובילים: הרב מרדכי אליהו שימש הרב הראשי הספרדי לישראל, והרב שמעון בעדני היה ראש מועצת חכמי התורה של ש"ס. ידידם אליהו רפול מונה גם הוא לראש ישיבה והיה אחד היוזמים להקמת ש"ס ומועמד לכנסת מטעמה.

המטרה הרשמית שביקש הארגון לממש הייתה "שלטון חרדי ממלכתי המושתת על יסוד הצדק האלוקי, ללא שותפים וללא 'קואליציה', שלטון דיקטטורי, ללא דמוקרטיה". הארגון נבנה לפי המודל המחתרתי הקלאסי-היררכי. בראשו עמדה מפקדה, שנקראה "הוועד", ובה היו חמשת המייסדים, שהיו הסמכות העליונה. אחד מהם שימש המפקד הראשי, כונה "יוסף השליט" (ככל הנראה בהשראת יוסף המקראי, שנאמר עליו שהיה "השליט על הארץ", בראשית מב 6) והיה בעל סמכויות נרחבות.

אחת לחודש הוחלף "השליט" בחבר ועד אחר, ושותפיו להנהגה ריכזו את הפעילות על אגפיה: אגף המבצעים היה אחראי לארגון, להדרכה, לביצוע הפעולות ולאחסנת הנשק. אגף המודיעין עסק באיסוף ידיעות על בתי קפה, על חנויות ועל כלי תחבורה שחיללו את השבת. אגף הגיוס כלל ועדת קבלה וחוליות חיל, אגף המזכירות היה אחראי לענייני המנהלה, הכספים והארכיון המחתרתי, ואגף התרבות עסק בהסברה ובחינוך. כל אגף חולק לחוליות שנמנו בהן שלושה עד שישה פעילים שכוננו לפי שמות, כגון "חוליית אברהם", "חוליית יצחק" ו"חוליית יעקב". הנכונות לפעולה אקטיבית, שפירושה נטישת השקפת העולם ההיסטורית-פסיבית שעמדה ביסוד האידאולוגיה החרדית, עמדה בסתירה לריסון העצמי שנהגו החרדים במחאות שקיימו ולתפיסת "אלימות מוגבלת" שליוותה אותם.

בסיס ההתארגנות שכן במדרשת סיני, או בשמה המלא "מדרשת נוער סיני, מוסד תורני לנוער עולה בהשתתפות אוצר התורה", שישבה בשכונה אבו טור הירושלמית, כיום במורדות הצפוניים של דרך חברון. הבניין מרובה האגפים שהשקיף על חומות העיר העתיקה היה בן שתי קומות, מטווח בצהוב ומעוטור בצלבים, והכיל כמאה חדרים ואולמות. בשנות המנדט הבריטי הוא שימש בית החולים למחלות עיניים סנט ג'ון, ובשנת 1951 שכנו בו הקונסוליה הבריטית ומדרשת סיני. לאחר שהתפרקה המדרשה בשלהי 1951 או בתחילת 1952 ישב בחלק מהבניין המכון הגאולוגי הממשלתי, ושנה אחר כך הוקמה במקום ישיבת נתיב מאיר במשכנה הראשון. כיום יושב במקום מלון היוקרה הר ציון.

קרוב לשנה פעלה המחתרת מתחת למכ"ם. הזמן נוצל לגיוס חברים, לביסוס החינוך הרעיוני ולהטמעת ה"קונספירציה", ההתנהגות החשאית הנדרשת בארגון מחתרת. מספרם המדויק של חברי הארגון אינו ידוע בוודאות. יהודה רידר אמד אותו ב-35 פעילים. המשטרה סברה שמניין כלל חברי הארגון, צעירים וצעירות כאחד, היה כשישים, ובתוספת אוהדים ותומכים מספרם מגיע לשמונים לערך. רובם היו בני ישיבות מחוגי אגודת ישראל ומעולם התורה הספרדי, בנות סמינר בית יעקב ויוצאי אל"י ובני פינחס. לח"י הייתה להם מקור השראה, ומברית החשמונאים, תנועת נוער ציונית-דתית-לאומית שפעלה לפני קום המדינה ושימשה מקור גיוס למחתרות, הם שאבו את סיסמת הקרב "לה' התשועה".

חברי המחנה חיפשו סמכות רבנית-תורנית בכירה שתעמוד מאחוריהם וניסו לגייס עורף ציבורי שבלעדיו בלתי אפשרי לארגון חשאי לפעול. מקורות הש"ב הצביעו על הרב יצחק זאב סולוביצ'יק ממאה שערים, ר' וועלוול, כפי שכונה, שנודע כאנטי-ציוני קנאי, ועל הרב צבי פסח פרנק, רבה האשכנזי של ירושלים, שנתנו היתר לפעילות או לכל הפחות "לא הביעו התנגדות". איסר הראל אפילו טען שהרב פרנק היה הפוסק האחרון לאישור הפעולות. גם שמו של הרב אליהו מוקוטובסקי, הידוע יותר בשמו הרב אליהו כ"טוב, מחבר ספר התודעה המפורסם, שבאותה עת שימש מזכיר פועלי אגודת ישראל, צוין כתומך.

חברי הארגון ביקשו למצוא תמיכה גם בנציגות הפוליטית-דתית בירושלים, ונפגשו עם ראש העירייה הדתי שלמה זלמן שרגאי ועם סגנו משה גליקמן-פרוש. תוכן השיחות לא נודע, אך בעקבותיהן ראו בש"ב בשרגאי תומך במחתרת. דסקל התייחס בספקנות לגלריית השמות הזו וטען שלא נמצאה במובהק דמות רוחנית בולטת שעמדה מאחורי המחנה, אך הצביע על שני רבנים בכירים, הרב פרנק והחזון אי"ש (הרב אברהם ישעיהו קרליץ), מבעלי ההשפעה הגדולים ביותר בחברה החרדית, כמי שהשפיעו רבות על עיצוב המטרות ועל המשנה הרוחנית של ההתארגנות.

בהקשר זה חשוב להדגיש שהחזון אי"ש לא דגל בפעילות כוחנית ואלימה ואפילו התנגד לה. אבחנה זו מקבלת חיזוק מעדותו במשטרה של מנשה לוי לאחר שנעצר, ובה סיפר שהוא ובעדני שאלו את הרב אם כדי להתגונן ממתקפות פעילי שמאל מותר להחזיק בשבת מקלות, שהם מוקצה האסור בטלטול. הם נענו שאין להשתמש בכוח ושמוטב שהצעירים יעסקו בחינוך ובהצלת ילדים. "הם לא שוכנעו", העיד לוי על חבריו הרדיקלים, שהתבססו על הכלל ההלכתי "הלכה ואין מורין כן",

המתייחס לסוגיות רגישות שבהן הרבנים פוסקים לאיסור אף שההלכה היבשה מתירה זאת.

תהליך הגיוס נעשה כמקובל בארגוני המחותרת לפני קום המדינה. פעילים מיוחדים שימשו "גייסים" ונהגו להסתובב בחוגים דתיים, וכשהבחינו במועמד מתאים שלחו אליו נציג לשיחות גישוש ראשוניות. בסיומן הוא מוין לאחד משני הסטטוסים: מועמד למחותרת או אוהד. לא פעם נתקלו המגייסים בתגובות עוינות, והמגיב נכנס לרשימה שחורה של אנשים שיש להיזהר מפניהם. כשהמועמד הניח את הדעת ונמצא ראוי, הוא התייצב לפני ועדת קבלה, "ועדת הריבוי" בז'רגון המחותרת. תחילה הוא נדרש למלא טופס רישום של פרטיו האישיים. מטעמי חשאיות התנוססה בראש הטופס הכותרת "ארגון ספורטיבי דתי לחיילים משוחררים". טקס הקבלה הרשמי נערך באחד מבתי הכנסת הירושלמיים, ייתכן שמתוך כוונה להקנות למעמד ממד של קדושה, והתנהל לפי הריטואל המחותרת הקלאסי. חדר חשוך, קול אלמוני מאיים שבחן את הנכונות לפעול בארגון וטוויסט דתי – תפילה בזו הלשון:

"הלוא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי" [...] בשם בורא עולם הגדול, הגיבור והנורא, לכבודו ולקידוש שמו יתברך אלוהי ישראל, אלוהי הקנאים, יהי רצון מלפניו שמחשבותינו, כוונותינו ומעשינו יהיו רצויים לפניו יתברך ויאשר דרכי חברינו ויברך מעשינו. והשגחתו תולכנו במסילות הגשמת מצוותיו, עמוד אש תורתו וענן כבוד שכינתו ילווה את הנוער הקנאי בדרכו הקשה והקדושה, אמן כן יהי רצון.

אף על פי שהארגון היה חרדי לא הדירו חבריו נשים, והקימו תא בנות שנמנו בו כ־15 חברות שלמדו בבית יעקב. הוא נקרא "תא יהודית", שם המסמל גבורה נשית בהיסטוריה היהודית. הדמות המובילה הייתה צעירה ששמה מרים ברוינר, שהדריכה בתנועת בנות אגודת ישראל. המפקד הישיר של התא היה חבר במטה הארגון. התא פעל בצורה אוטונומית למחצה ומימן בעצמו את הפעילות, מחוץ לתקציב הכללי של הארגון.

בניגוד לתדמית הכנועה והצייתנית של בנות המגזר החרדי, "כל כבודה בת מלך פנימה", חברות התא היו מרדניות. הן לא קיבלו את תכתיבי ההנהגה וסירבו לציית בעיוורון לכל הוראה. הן דרשו להיפגש אישית עם

מפקד הארגון ולהשתתף במבצעים והתעקשו לקבל זכות וטו על החלטות המטה. "הנני מוכנה להשתתף בכל פעולה אשר לא תתנגד לדרך חינוכי בבית יעקב", התנתה אחת מהן. חברתה הסכימה איתה. "אסכים להשתתף רק אחרי שיקול דעת לפני כל פעולה". העצמאות היתרה שנהגו בה הכעיסה את הנהגת הארגון. במכתב נזעם שנשא את הכותרת "בעיית קיום תא יהודית" הוצב להן אולטימטום. "המחנה מוצא לנכון למסור לכן את השקפתו ביחס לבעייתכן ורוצה את תשובתכן". ההמשך הכיל כתב אישום חריף:

עם הכנסכן למחנה נדרשתן לציית לציות מלא לכל פקודות המטה. מעולם לא הוטל עליכן תפקידים אשר היו בניגוד לרוח המטרה והדרכים [...] אנו רואים את דרישותיכן האחרונות (אשר הגיעו לאבסורד גמור), כהשתמטות ותו לא. לא יתכן וימצא אדם במחנה אשר תהיינה לו זכויות להכיר אנשים, מקומות וכן לקבל שיעורים מבלי שייתן את שבכוחו לתת, כלומר שגם צריך שתהיינה לו חובות. חובות פירושו שעליו לציית למה שנאמר לו ולו גם יראה הדבר כטעות בעיניו. אם אדם מקבל את זכויות המחנה אזי אומר כי המחנה נתן בו אמון מלא וגם עליו לתת אמון מלא באחראים על המחנה [...]. הזדמנות אחרונה ניתנת לכן על מנת לקבוע אם מוכנות אתן להצטרף למחנה ולתת את כל אשר יידרש מכן להקריב למען המטרה. אני תקווה כי תעריכו היטב שעה גורלית זו לעם-ישראל ואת חומרת המצב בו נתונים אנו בתקופה זו.

בפגישה סוערת בין נציגי המטה לנציגות התא הושגו הסכמות מספר שאפשרו את המשך קיום התא. הן קיבלו פטור מפעילות שהיה בה ספק איסור מבחינת ההלכה והורשו לקיים פעילות עצמאית בתחומי הכספים והגיוס. הן מצידן הטילו וטו על המשך תפקידו של מפקד התא "מתתיהו", שראו בו אדם קפדן ובעל יחס גרוע אליהן, והוא הוחלף במפקד חדש, "יהושע".

"עד שלא נתבצר כראוי אסור לנו אפילו לגלות על עצם קיומנו"
(הנדון: זהירות, מסמך פנימי של המחנה)

מאחר שהיה גוף רדיקלי האמון על הציווי המקראי "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו" (דברים כ 8), שחז"ל פירשו שזהו "הירא מעבירות

בשם האל: אלימות דתית בשנים הראשונות

שבידו", שמו מנהיגי הארגון דגש בהזדהות הרעיונית המוחלטת עם השקפת העולם התורנית. "עליך להקפיד על קיום המצוות כי רק הלב הבווער באש מסוגל להדליק לבבות אחרים", דרשו מכל מגויס בטקס. בסיומו קיבל המגויס כינוי סתר וסופח לאחת מחוליות הארגון. הוא חיכה שהמקשר של החוליה שצורף אליה יתקשר איתו, לרוב בהסוואה של הזמנה לשיעור תורני, והחל בקריירה המחתרנית.

התקופה הראשונה בחיי הטירון כללה בעיקר שיעורים בחינוך רעיוני, "אינדוקטרינציה" בלעז או "הלך המחשבה של המסגרת" בז'רגון הפנימי שלהם. הם ייסדו ביטאון אידאולוגי, במסילה, שיצא לאור פעמיים בלבד. נוסף על כך השתתף כל חניך בפגישות מספר ושמע הרצאות של מדריך התא. השיעורים רוכזו בחוברת הדרכה רעיונית פרי עטה של מחלקת ההדרכה, ושולבו בה מקורות דתיים ולאומיים שביססו את השקפת העולם שביקשו להנחיל. אחת הסוגיות העיקריות שהתמקדו בה ונדרשו להבהיר אותה לטירונים הייתה ההיתר להשליט את המרות הדתית גם בכוח. "כפייה דתית" כפשוטה. הרצאה טיפוסית אפשר למצוא באחד ממסמכי המחותרת שנחשפו:

גורמי החורבן של הבית הראשון היו "עבודה זרה", "גילוי עריות" ו"שפיכות דמים". והבית השני "מלחמת אחים". ארבעה חטאים שהם אחד. אי שמירת התנאים שבתורת ישראל. חטא אלוקי, חטא מוסרי, חטא חברתי וחטא מדיני שמהם מסתעפים ומתפתחים בחברה חטאים אחרים [...] נסתכל במבט חד ומעמיק וניווכח אם הסירונו את גורמי החורבן בדורנו היום במדינה החדשה [...] לא ולא! גורמי החורבן לא הוסרו וגם לא הומעטו אלא הוגברו והתרבו [...] החתירה תחת האמונה מתרבה מיום ליום. נוער ישראל מקבל את חינוכו ברוח זרה המתנגד לתורת ישראל. שוב "עבודה זרה" אך הפעם בלבוש אחר. וכך נוצרה ה"עבודה הזרה המודרנית" המופיעה יום-יום ביישובנו בשמות שונים ובדמויות שונות [...] מקצה אחד אמונה עיוורת באליל החומרי, ב"סוציאליזם", "אמריקניזם" ו"קומוניזם" ומקצה השני "אליליות למדינה הלאומית", לאומיות השואפת לתת לאומה הישראלית דמות כל-כך [של] אומות העולם. "חופש הדת", "חופש המחשבה" ו"חופש המעשה" וחי חברה אשר מקור יניקתן בתרבויות ניכר, בפולחן הזר לתורת ישראל.

המחויבות העמוקה למחתרת השתקפה גם בפן הכלכלי, והמחנה מומן משני מקורות עיקריים: ראשית, כל חבר היה מחויב להפריש "מס חובה" של "חצי מעשר", כלומר 5% מהכנסתו. מקור הכנסה נוסף היה תרומות שנאספו מאוהדים ומגופים ציבוריים שספק אם ידעו למי הם תורמים.

לאחר שהושלם החינוך הרעיוני הגיע תור ההדרכה הצבאית. השגת נשק באותם ימים לא הייתה בעיה גדולה מדי. לא אחד ולא שניים מיוצאי המחתרות שמרו כלי נשק מימי פעילותם, ועוד נשמרו כמה סליקים ישנים שהוחבאו בהם אמצעי לחימה וחבלה. בעדותו במשטרה לאחר שנעצר סיפר מרדכי אליהו שהוא וחבריו חפרו באחד המקומות שהוחבאו בהם כלי נשק ומצאו שני תת-מקלעים מדגם סטן. במקום אחר הם מצאו חלקים של סטנים והרכיבו אותם לכלי נשק תקינים. במקרה נוסף הוא קנה אקדח מאחד מיוצאי לח"י. "הנשק הנמצא ברשות הקבוצה כולל בערך: כ-4 סטנים, 15 מחסניות לסטנים ומספר מחסניות של טומי [טומיגן], כ-2 אקדוחים, כלי ניקוי, עזרה ראשונה ומקלות", העריך הש"ב הערכה די מדויקת.

באימוני הנשק חולקו חברי המחתרת לשתי חוליות. בראש אחת מהן עמד נח וורמסר, שכונה "מנחם", צעיר כבן 21, יליד גרמניה, יוצא הפלוגה הדתית בלח"י ורב"ט בצה"ל. מפקד החוליה השנייה היה יהודה רידר. האימונים נערכו במרתפי מדרשת סיני ובשטח ההפקר הצמוד לגבול הבין-עירוני. הנשק הוחבא בסליקים מיוחדים שכונו משום מה "צב", ייתכן שעל שם עגלות הצב המקראיות ששימשו לנשיאת כלי המשכן במדבר סיני, ולפי הפרשנות היו מכוסות בכיסוי בדומה לשריון של צב.

חשוב לא פחות מהאימונים הצבאיים היה החינוך לחשאיות, יסוד הקיום של כל ארגון מחתרתי, "קונספירציה" בעגה המחתרתית. במסמך שנשא את הכותרת "זהירות" הסבירה ההנהגה את הסכנה הרבה הנשקפת משירותי הביטחון ואת החובה לשמור על החשאיות:

גם המשטרה וגם הצבא במדינה מכירים יפה את חיי המחתרת כך שלא יחסרו להם אמצעים יעילים כדי לגלות את המסגרת ולשבור אותה חלילה. לכן חייבים אנו לאחוז באמצעי זהירות חמורים יותר אפילו מכל מחתרת אחרת [...] סודיות חמורה לא רק כלפי חוץ אלא גם כלפי פנים.

בתחום הזה הם למדו מהטובים ביותר, מלח"י, המחתרת הרדיקלית והקטנה שכוחה היה בחשאיותה. החוברת העיקרית ששימשה להדרכה בתחום

הועתקה מילה במילה מהחוברת "קונספירציה" שהוציא לח" בשעתו, שכללה תורה מפורטת על שמירת נוהלי החשאיות כדי להכניס את איש המחתרת למצב תודעתי של הישרדות. במקור היא נכתבה בידי בכיר לח"י דוד שומרון. מנהיגי "המחנה" ערכו בה התאמה אידאולוגית קלה להשקפת עולמם, והנחו את חברי הארגון שאם ייאסרו, "חובה לשתוק, לא לשאול ולא לענות על השאלות. עליו לדבר רק לפני השופט כדי לשמור על כבוד התורה וקדושתה". בחוברת המקורית היה הנוסח "כדי לשמור על כבוד העם ועל כבוד הלוחם".

ההדרכה לחיי חשאיות הייתה יסודית וסיפקה כללי התנהגות שהקיפו את רוב הסיטואציות שאיש המחתרת נתקל בהן. ההנחיות עסקו ב"צורה החיצונית", "בביתך או בחדרך", ב"התנהגותך בחוץ", "בחברת אנשי מחתרת" ו"במאסר". הן נכתבו בפשטות ובקצרה, ללא פלפולים ומלל מיותר. לדוגמה, "אל תסתרק בתסרוקת בלתי רגילה, אל תגדל שפם בולט", "אף פעם אל תצטלם מבלי סיבה מיוחדת", "אל תעורר חשד במשפחתך או אצל שכניך אודות התעסקותך", ועוד כהנה וכהנה עצות מועילות והדרכות נצרכות.

ואולם למרות הצורך הברור בשמירה קפדנית על נוהלי החשאיות, בפועל היו פעילים בארגון שלא הקפידו על כך יותר מדי. בעיקר זלזלו בכך חברות תא יהודית, שמסתבר שלא נטו לחשאיות יתרה. "מרים", ממנהיגות התא, התלוננה נגד חברתה "פנינה" על שהיא חושפת בפומבי שמות של פעילים ומפרסמת את קשריה עם הארגון. פעילה אחרת סיפרה שבשיחה מקרית עם אחת ממכרותיה דיברה אותה מכרה בגלוי על שהיא חברה במחתרת וחשפה פרטים על פעילי הארגון, שמם האמיתי ומקום מגוריהם. "אני רק חצי שנה בארגון, וכבר מכירה את רוב הפעילים", סיפרה לה החברה בגאווה. "לא ידעתי כלל שאותה בחורה היא חברה במחתרת", ציינה הפעילה בתלונתה.

מסיבות הלכתיות וסוציולוגיות גם יחד לא יועדו חברות תא יהודית לפעולות מבצעיות אלא לתפקידי מודיעין, חיול בנות, גיוס כספים, ארגון פעילות חברתית לצעירות מהמחנה החרדי והפצת תעמולה. נוסף על כך הן התבקשו להתמקצע בצילום ובסירות אורבנית, "הנדסה טופוגרפית", כלשון אחד המסמכים הפנימיים. מקורות המודיעין ששימשו אותן אינם ידועים, אך המידע שהשיגו היה איכותי, והן הצליחו לחשוף אינדיקציה מודיעינית שציינה שהשלטונות הצליחו לחשוף את הארגון והם מחזיקים בשמות הפעילים ובהוכחות נגדם כדי לאוסרם. לא חלף זמן רב, והמידע אומת.

"ירושלים חיה במשך חודשים באווירת טרור של קנאות דתית" (דבר, 16 במאי 1951)

בראשית ינואר 1951, בתום מערכת הבחירות לעיריית ירושלים, התרקמה קואליציה דתית-לאומית שהעמידה בראשות העיר את שלמה זלמן שרגאי, חבר הפועל המזרחי. ימים אחדים אחר כך החל גל הצתות חדש. האחראים לו היו חברי "המחנה", שלאחר חודשי ההתבססות הארוכים חשו בשלים לפעול. הש"ב קשר בין שני האירועים. טענתם הייתה שמסע ההסתה האנטי-חילוני שליווה את הבחירות המוניציפליות שימש זרו לפעולות ההצתה. היעדים לפגיעה היו מגוונים, וחברי המחנה כיוונו נגד "מחטיאי הרבים": מכוניות שנסעו בשבת, בתי קפה שפעלו בשבת, בתי קולנוע שמכרו כרטיסים לפני צאת השבת וחנויות ואטליוזים שמכרו בשר טרפה.

יהודה רידר היה המוח המבצעי, ומרדכי אליהו ואליהו רפול אישרו את הפעולות שהביא לפנייהם. המל"ם (מודיעין לפני מבצע) נאסף בקפדנות. לכל אובייקט לפגיעה הוכן תיק מפורט שכלל את כל המידע הרלוונטי, תרשימים, נקודות תורפה ודרכי נסיגה. איסוף המודיעין לקראת המבצע היה מקורי ושיקף את האופי הדתי של הארגון. הפעילים סיררו ברחובות ירושלים ועקבו אחר מכוניות שנסעו ביום הקדוש. מפאת קדושת השבת הם לא יכלו לרשום את מספרי הרישוי, וכדי לזכור את המספר קיפלו את העמודים בסידור שנשאו לפי מספרי המכוניות.

פעולת ההצתה הראשונה של הארגון הייתה באחד מלילות פברואר 1951 והתנהלה כמבצע צבאי לכל דבר. בשעת חצות יצאו רידר ורפול מצוידים בבקבוקי נפט ושרפו משאית ומכונית פרטית במרכז ירושלים. היעד הבא היה אטליוז מול בניין הכנסת, וגם אותו הציתו השניים. בסיכומו של דבר הוצתו 14 מכוניות בחודשים ינואר עד מרץ 1951. נוסף על כך נשלחו לנהגים מחללי שבת מכתבי איום שנשאו את הכותרת "מחלליה מות יומת".

יום 1 במאי של שנת 1951 עמד בסימן מתיחות דתית רבה בירושלים. חברי תנועות השמאל ניצלו את חג הפועלים למפגן שרירים נגד החרדים וצעדו בהפגנותיות גם בשכונות החרדיות. בראש התהלוכה הונפו דגלי הפטיש והמגל וסמל הפלמ"ח, ולאחריהם קבוצות התעמלות ביצעו תרגילי אקרובטיקה. הצועדים הניפו קריקטורה גדולה ובה דמויות של חרדים מציתים מכונית ותוקפים דמות של פועל. "הנוער במבצרי קנאי הדת", התמוגג על המשמר, עיתון מפ"ם (2 במאי 1951). החשש ברחוב החרדי היה שהתהלוכה תהפוך לפוגרום. חברי המחנה מיהרו לארגן את כוחותיהם

להגנה עצמית בשכונות. חוליות של חברי הארגון הסתובבו כמושים בנשק חם וחיכו להתפתחויות. "חברי הקבוצה קיבלו הוראה חמורה לא להשתמש בנשק אלא במצב של חוסר ברירה מוחלט", דיווח הש"ב, שעקב מקרוב אחר ההתפתחויות.

אף שראו בעצמם שליחי ציבור, הם לא זכו לתמיכה ציבורית והלכתית. כרוז שיזם החזון אי"ש, שהתנגד נחרצות לפעולות המחתרת, זעק: "זו לא הדרך" והפנה לגדולי התורה ששללו את דרך הטרור, שהוא "פרי באושים של מפלגות חילוניות המחנכות להערצת האגרוף וידי עשיו. ברוך שלא עשנו כחילוניים". המודיע (22 בינואר 1951) היה חריף עשרת מונים והאשים את הקנאים הטרוריסטיים בתקיעת סכין בגב המחנה התורני. "ברור שיש כאן עניין עם כנופיה של בוגדים היוצרים פרובוקציה ומחבלים במלחמתה הטהורה של היהדות הדתית על נפש האומה", הטיח בהם. גישת הצפה (22 בינואר 1951), עיתון הצינונות הדתית, הייתה הוגנת. הוא אומנם גינה במילים חריפות את הצתות, אך לא שלל את האפשרות שמדובר במעשי פרובוקציה של חילונים שמטרתם להכפיש את הציבור הדתי. כך או אחרת, הגינוי נגד פעילות הארגון נשמע מכל עבר.

התנגדות מכוון אחר נרשמה מצד קואליציה רחבה של תנועות הנוער הדתיות בבירה, שכללה תנועות מהזרם הדתי-לאומי ומהזרם החרדי גם יחד, שביקשו לפרק את המחתרת בדרכי שלום. הטקטיקה שנקטו הייתה ליצור דעת קהל ציבורית עוינת למחתרת ולפעולותיה, אך הדבר לא הגיע לידי פעילות ממשית. ראשי התנועות, שככל הנראה ידעו מי עומד בראש המחתרת, ניסו להיפגש איתם כדי להשפיע עליהם, אך נענו בסירוב.

פעולות החבלה ושרפת המכוניות גרמו להפחתה ניכרת בתחבורה שנסעה בשבת, אך למרות ההצלחה היחסית היה המורל של חברי הארגון בשפל, והם ביקשו להגביר את הפעילות ולהעתיקה לתחומים אחרים. הרחשים נשמעו גם אצל המנהיגים, שראו בשעה זו שעת חירום. "מוכרחים אנו להחריף את הפעולות ולעורר רושם ציבורי רב יותר", נשמעה הטענה בישיבת המטה שהתכנס לאחר חג הפסח תשי"א (אפריל 1951). מרדכי אליהו הוא שהעלה לראשונה את הרעיון. "נבצע פעולת ראוה במקום הסמלי ביותר. בכנסת ישראל".

זו לא הייתה הפעם הראשונה שמשכן הכנסת היה יעד לפעולות מחאה על גבול האלימות. בספטמבר 1949 התרחשה תקרית שזכתה לכינוי "סטן בכנסת". גיבורה היה אברהם צפתי, יליד טהראן, רועה צאן מקיבוץ תל גור, שנכנס לבניין הכנסת, ששכנה בבית הקולנוע "קדם" בתל אביב, והתיישב

ביציע האורחים, ובידו תת־מקלע מוסתר. בעיצומה של ישיבת הממשלה הוא כיוון את נשקו לעבר השרים, אך למרבה המזל סדרנים שהיו בקרבת מקום השתלטו עליו בטרם הספיק לירות. ברשותו נמצאו חוברות הקוראות לבניין בית המקדש לאומות המאוחדות, תנאי לשלום עולמי. בחקירתו במשטרה טען צפתי שלא ניסה לפגוע באיש אלא לשים קץ לחייו כדי לעורר תשומת לב ציבורית לתוכנית השלום שגיבש. בתחילה הוא הוכרז בלתי שפוי בדעתו ואושפז בבית חולים פסיכיאטרי, אך משחזרו בהם הפסיכיאטרים מקביעתם וקבעו שהוא שפוי ואפשר להעמידו לדין, הוא נשפט ונדון ל־15 חודשי מאסר בפועל. לאחר שחרורו ניסה צפתי להמשיך ולקדם את תוכנית השלום העולמי שפיתח וחצה כמה פעמים את הגבול למדינות ערב בניסיון לשווק אותה למנהיגים שם. סופו היה טרגי. ב־1964 הוא נורה ונהרג בידי חיילים ירדנים כשניסה לחצות את הגבול סמוך לאילת.

ובחזרה לישיבת מטה המחנה. בתום הדיון התקבלו החלטות אופרטיביות לביצוע ארבע פעולות גדולות. מטעמי סודיות ניתן שם קוד לכל אחת מהן: מבצע "כלה" לפעולה במשכן הכנסת, ששכן אז בבית פרומין במרכז ירושלים; מבצע "אבטיח" להשמדת ארכיון לשכת הגיוס בירושלים; פעולת "רכוש נטוש" לרכישת נשק; פעולת "כלב" נגד מכירת בשר טרפה. הפעולה הראשונה החלה להיכנס להילוך גבוה.

"מה דמותה של קבוצה זו? מי הם חבריה? כיום אנחנו יכולים לענות בביטחון גמור" (דו"ח ש"ב סודי, 3 במרץ 1951)

גורמי הביטחון לא ישבו בחיבוק ידיים. משחלחלה ההבנה שההצתות נובעות ממניעים דתיים־פוליטיים, הם החלו לפעול. בשלבי החקירה הראשונים התקבל הרושם שמדובר בהתארגנויות מקומיות ולא במחתרת. ככל שרבו ההצתות, ואיתן הלחץ הציבורי והפוליטי, עלה תיעדוף החקירה, והיא עמדה במוקד פעילות אינטנסיבית של המשטרה ושל הש"ב. כדי למנוע מידור וכדי לשמור על זרימת מידע דו־צדדית ולתאם את הפעילות המבצעית מונה למתאם בין הגופים בחקירה עוזר המפכ"ל עמוס בן־גוריון, בנו של ראש הממשלה ושר הביטחון. דו"ח מיוחד שנכתב במטה מחוז ירושלים וחשפה לראשונה אופירה גראוויס־קובלסקי שופך אור על פעולות הסיכול. הדו"ח הרשמי מגלה טפח אך מכסה טפחיים, בעיקר בנוגע לחלקו של הש"ב (שאינו נזכר במסמך כלל) בחקירה ובנוגע לתיאום בינו ובין המשטרה. עם זאת

בשם האל: אלימות דתית בשנים הראשונות

נמצאה בארכיון טיוטת המסמך בגרסתה הלא מצונזרת, ומתגלים בה פרטים מפתיעים החושפים את שהתרחש מאחורי הקלעים. פריצת הדרך הראשונה נרשמה כאשר הצליחו אנשי הש"ב להפעיל מקור פנימי בארגון, ובתחילת מרץ 1951, בחלוף חודש וחצי בלבד מתחילת הפעילות המבצעית של המחנה, חשפו את הארגון:

זוהי קבוצת צעירים דתיים אשר בצורה זו או אחרת הושפעו מזוהר המחותרת הפורשת בימי המאבק [...] הם מקיימים תוך מגמה להשליט שלטון דתי בחיינו, את הפולחן המחותרת [...] כל חברי קבוצה זו הם חברי או בוגרי הנוער האגודתי (גם אלה שבעבר היו חברי אצ"ל או לח"י) [...] ברור לנו כיום כי מאחורי קבוצה זו עומדים מספר קנאים דתיים בעלי יכולת. החשוב ביניהם הינו [שם מצונזר] שהוא התומך הנלהב ביותר של קבוצה זו [...] מספר חברי הקבוצה אינו עולה על 20-25 חבר אשר מחולקים לחוליות [...] כמקומות מפגש לקבוצה משמשים בתי-הספר של אגודת-ישראל. במיוחד משמש למטרה זו ב"ס של אגו"י במוסררה.

המידע המשיך לזרום בקצב שוטף. דו"חות בכתב ידו של המודיע נמצאים בארכיון ומספקים שפע של מידע על חברי הארגון ועל פעולותיהם. בין מרץ למאי 1951 התקבלו ידיעות על 23 פעולות הצתה מתוכננות. מארבים הוצבו ברחובות ירושלים, והש"ב נערך למבצע מעצרים נרחב לפי המודיעין שאסף. אך לשווא. אגף המודיעין של המחותרת הוכיח את ערכו ואת איכותו, חשף את הפעילות המתוכננת באמצעות מקורותיו שלו, כנראה בתוך המשטרה, וסיכל אותה. "בערב פורים בוטלה הפעולה (הצתת מכונית) ברגע האחרון עקב ידיעה שנתקבלה מהמשטרה כי הם יודעים על תוכנית הפעולה ואורבים להם. בדיקה במקומות אלה הוכיחה כי באמת ארבו להם", סוכם בדו"ח "סודי ביותר" של הש"ב. למרות שיתוף הפעולה ההדדי היחסי בין הש"ב למשטרה לא היו מרוצים אנשי המשטרה. מידע מודיעיני שהם הצליחו לספק נדחה בידי הש"ב בטענת חוסר אמינות, אך בדיעבד התברר שהיה מדויק, ומכוניות ואטליוזים אכן הוצתו באותן פעמים. מפקד המחוז במשטרה לוי אברהמי, בעברו איש מודיעין בשירות הש"י, התרעם על כך וביקש להסיר מעליו את נטל הש"ב ולפתוח בפעולה עצמאית. בישיבה רמת דרג בהשתתפות הצמרת הבכירה של המשטרה והש"ב אושרה בקשתו.

התוצאות לא איחרו לבוא. המשטרה הצליחה להכפיל פעיל בולט במחתרת והפכה אותו למודיע, וגם הוא סיפק מידע רב שהכין את התשתית למעצר. ואולם הכפילות המודיעינית שנוצרה או תופעת "המודיעין התחרותי", כהגדרת מייקל טרנר (Turner), חוקר יחסים בין-לאומיים ויוצא ה-CIA, גורמת בין השאר לחוסר תקשורת בין ארגוני הביטחון ופוגמת ביעילות פעילותן. כך גם קרה כאן.

הדרמה הגיעה לשיאה ב-13 במאי 1951. המודיע המשטרתי מסר למפעיליו שבטווח הקרוב מתוכננת פעולה גדולה, אך לא ידע לספק את הפרטים המדויקים. יום לאחר מכן, ב-14 במאי בשעות הערב, הוא הצליח להשיג את ידיעת הזהב: "לרגלי הדיון בחוק גיוס נשים לצה"ל בכנסת – עומדים להטיל בעת הדיון, מהיציע שבכנסת לתוך אולם הישיבות פצצת הפחדה אשר תגרום להתלקחות אש ועשן רב".

הידיעה הקפיצה את צמרת המשטרה. עמוס בן-גוריון נודעק לירושלים ומיהר עם מפקד המחוז לעדכן במתרחש את יו"ר הכנסת יוסף שפרינצק. שיחת העדכון הייתה לפי הנכתב בשעה 21:20, הווי אומר כמעט בזמן אמת. "אבקשך להרשות לכוחות המשטרה להיכנס לבניין כדי למנוע את הפעולה ולבצע מאסרים בעת הצורך", פנה אליו והוסיף, "אבקש גם להאריך את הדיון כדי לתת שהות למשטרה לפעול". בהתייעצות קדחתנית עם שר המשפטים ויו"ר ועדת החוץ והביטחון אושרה כניסת השוטרים. מפאת קוצר הזמן לא הצליחו במשטרה למצוא את אנשי הש"ב לצורך תיאומים. הש"ב עודכן באיחור על המתרחש, ככל הנראה באמצעות הסוכן שלו, וגם אנשיו מיהרו למשכן הכנסת.

באופן שקשה להסביר, בביוגרפיה שנכתבה על ראש הש"ב איסר הראל, הממונה, הדינמיקה שונה מהתיאור בדו"חות הפנימיים. שם מתואר שכבר בבוקר יום 14 במאי הוא נפגש עם שפרינצק, עדכנו בפעולה העתידה להתרחש והדגיש שחשוב לתפוס על חם את משליך הפצצה. "אני לוקח אחריות מלאה שנתפוס איש זה עוד לפני שיזרוק את הפצצה", הבטיח לו. כך או כך, חוסר התיאום היה מכריע והשפיע על תוצאות אירועי אותו הלילה. שוטרים רבים ואנשי השירות נפרסו בתוך הכנסת ומחוצה לה ועוררו את תשומת ליבם של העיתונאים שסיקרו את ישיבות הכנסת והבינו שמתרחש אירוע חריג.

מבחינת המחתרת תוכננה הפעולה לפרטי פרטים. כרטיסי הכניסה לכנסת הוכנו מראש ונמסרו לחוליה המבצעת. כל התרחישים הובאו בחשבון, ושמות קוד נתנו למגוון מצבים שתורגלו מראש: "נודניק" – דחיית הדיון לשעה

מאוחרת, "בתייה" – דחיית הדיון ליום אחר, "אביחיל" – הדיון מתחיל להסתיים, ו"חיים" – הצבעה. אליהו רפול, האחראי לפעולה, ישב ביציע, ותפקידו היה להקשיב לדיונים, ובהגיע הרגע המתאים לסמן ל"גד", שישב ליד החלון ותפקידו היה לאותת לנח וורמסר, שעמד הכן, לנתק את זרם החשמל לכנסת ולהחשיך את הבניין. שני פעילים נוספים, יהודה רידר ו"דני", חיכו ביציע. אחד מהם נשא את הפצצה הפרימיטיבית, שהייתה מורכבת מקופסת פח קטנה מחוררת שהכילה סליל פילם של קולנוע וקפצונים של פורים, והיה אמור למסור אותה לחברו משליך הפצצה. פעילים נוספים הועמדו הכן בסביבות הכנסת. בניגוד לתכנון המוקדם מיהר יו"ר הכנסת לסיים את הישיבה טרם זמנה ובטרם הספיקו הפעילים להשליך את הפצצה. התוכנית לתפוס על חם את חברי המחתרת כשלה. בדו"ח המשטרה נחשפו הפרטים המלאים של הכישלון, והם מתאימים לסיפורים נוסח קפקא. הסוגריים והכתוב בהם הם במקור:

מאחר שהיו בידינו ידיעות מדויקות שלא הטלנו בהן ספק על אנשי "המחנה" שהיו במקום – החלטנו לאסור את האנשים בכנסת כשבידי אחד מהם הפצצה. לרוע המזל נמצאה הפצצה בידי המודיע של [ה]ש"ב שניסה להעבירה למודיע אחר שלנו על מנת שהלה יפעילה וזה כמובן סירב. שני המודיעים (אשר איש לא ידע כי רעהו המודיע) עשו כמיטב יכולתם להעביר אחד לשני את הפצצה. (על מנת שהשני יאסר). ברור שבמסיבות אלו לא ראינו טעם ואפשרות לעוצרם [...] מאחר שהוחלט כי מוטב להימנע ממאסר המודיעים ניתן לאנשי "המחנה" להתפזר למקומותיהם אשר ברובם היו ידועים לנו.

המסמך, שהוא לא פחות ממדהים, מעלה כמה תהיות, וגראוויס-קובלסקי נדרשה להן: האם המודיע פעל בהוראת מפעיליו? האם ייתכן שחברי הארגון ביקשו לבטל את הפעולה אך אנשי הש"ב לחצו לקיימה כדי לתפוס את חברי ההתארגנות על חם? מדוע לא בוצעו מעצרים בזמן אמת? תאוריית הקשר, אשר אין אירוע טרור שחף ממנה, הזדחלה גם לפרשה הזו לנוכח הדו"ח ששיקף את מחדלי כוחות הביטחון.

בעקבות הכישלון כונסה במטה מחוז ירושלים ישיבה דחופה בהשתתפות בכירי המחוז והש"ב. בעקבותיה הייתה ישיבה נוספת, בשעה 3:00 לפנות בוקר, בבית ממלא מקום ראש הממשלה משה שרת. נוסף על שרת

השתתפו בה שר המשטרה ושר המשפטים, ראש המוסד ראובן שילוח, ראש הש"ב וצמרת המשטרה. בישיבה הוחלט לצאת למבצע מעצרים נרחב, ובעת הצורך להשתמש בסעיף 111 מהתקנות לשעת חירום, הווה אומר גם במעצר מנהלי.

"התקנות לשעת חירום קמו לתחייה" (הארץ, 21 במאי 1951)

המבצע יצא לדרך ב־15 במאי בשעה 5:30 לפנות בוקר. המפכ"ל יחזקאל סהר בכבודו ובעצמו הוביל את כוחות המשטרה בסיוע אנשי הש"ב לבצע מעצרים בבתי החשודים. בה בעת פשט על מדרשת סיני כוח משטרה בפיקודו של עמוס בן־גוריון. ממידע מדויק שהתקבל מהמודיע המשטרתית וכלל תרשימים של המקום אותר ארכיון הארגון, שכלל יותר מ־1,100 מסמכים והוסלק במחבוא מתוחכם. בחיפוש נמצאו גם כמה כלי נשק ורימונים, כמות קטנה של חשיש, שלושה שפמים מלאכותיים וספר זיכרונותיו של איש לח"י מתתיהו שמואלביץ. מסמכים נוספים נמצאו במכנסיו של יהודה רידר, שנעצר, ובהם תוכנית הפעולה בכנסת. חיפושים נרחבים נערכו גם בישיבת פורת יוסף בקטמון. כוח אחר, בפיקוד הסמפכ"ל יוסף נחמיאס, הגיע לביתו של וורמסר ואיתר את פצצת העשן.

הכניסות לירושלים נחסמו, וחיפושים נערכו בכל המכוניות שיצאו מהעיר. נוסף על מנהיגי הארגון היו בעצורים עוד שמות מוכרים. ראש צעירי אגודת ישראל שלמה לורנץ, שהיה גם מועמד המפלגה לכנסת, שמעון סורוקה, שהיה חבר עיריית בני ברק, סעדיה לופס, מזכירו של הרב הראשי עוזיאל, יוצא לח"י מנשה אייכלר, שבתאי יודלביץ, נכדו של הרב אריה לוין ודמויות נוספות ממשפחות מיוחסות במחנה החרדי. נעצרה גם מרים ברוינר, הפעילה הבולטת בתא הבנות. סך כל העצורים עמד על קרוב לשישים, שמהם כעשרים שנעצרו לפי סעיף 111. הם הובאו לבית המעצר במגרש הרוסים בירושלים, וכשהוא התמלא עד אפס מקום נלקחו כמה מהם למחנה המעצר ג'למי, הסמוך ליגור.

עיתוני הבוקר של 15 במאי מיהרו לצאת בכותרות. "סוכל ניסיון חבלה בכנסת", הודיע דבר. על המשמר היה דרמטי יותר. "כת בריונים קנאים עמדה להטיל פצצה לכנסת בדיון על גיוס נשים". בחרות דברו על ניסיון הצתה, והארץ היה האינפורמטיבי מכולם וידע לציין שנעצרו 42 קנאים בקשר לניסיון התנקשות בכנסת. בידיעות אחרונות צירפו תמונות של הפשיטה במדרשת סיני ושל הסליק שנחשף ועדכנו על חיפושים ומעצרים בכל רחבי

הארץ. באופן שאין בו כדי להפתיע הייתה העיתונות הדתית לגוניה נחרצת הרבה פחות והעלתה ספקות בנוגע לפרשה.

המשטרה מיהרה לכנס ישיבת עיתונאים דרמטית במגרש הרוסים. משרדו של מפקד המחוז לוי אברהמי היה צר מלהכיל את כל הנוכחים, שכללו לא פחות מארבעים אנשי עיתונות מהארץ ומהעולם, קציני משטרה בכירים, נציגי משרד ראש הממשלה ולשכת המודיעין הממשלתית וגם כמה סקרנים שהצליחו להשתחל לאירוע. הם באו לשמוע את "הסיפור הסנסציוני ביותר של השנה", כך התייחסו לפרשה במעריב (16 במאי 1951).

"אנו עוסקים הפעם בקבוצה הידועה לכולכם בשם ברית הקנאים", פתח אברהמי את דבריו ותיאר את פעילות הקבוצה ואת ההצלחה לסכל אותה. מדבריו השתמע שהם היו נתונים במעקב זמן רב. תיאורי הערב הדרמטי בכנסת היו מעורפלים. הוא סיפר שהמשטרה הרגישה בתכונה חשודה סביב הכנסת והזעיקה את כוחותיה. אלו עקבו אחרי החשודים ונקטו אמצעים שלא יוכלו לבצע את זממם. "נמנע הפשע אשר לדעתי היה עלול היה להיות הפשע החמור ביותר מאז קום המדינה". הוא הכחיש שהייתה למשטרה ידיעה מוקדמת על הפעולה בכנסת.

התיאור לא סיפק את העיתונאים, והשאלות הוטחו בזו אחר זו. "האם בוצעו מאסרים בתוך הכנסת?" "איפה נמצאה הפצצה?" "מניין אפוא הביטחון כי היה ניסיון לבצע מעשה חבלה?" "מדוע נתגלה הארגון רק היום ולא אחר הצתת המכוניות?" ועוד. "לא על כולן ניתנה תשובה מניחה את הדעת", ציינו בחרות (16 במאי 1951). עם תום מסיבת העיתונאים מיהרו המשתתפים בה לצאת לביקור במדרשת סיני ולבחון את הסליק שנמצא בה. עיתונאי חרות שהיה בעל עבר במחתרת ציין שהסליק היה מוסווה כהלכה והגישה אליו הייתה קשה.

סימני השאלה שנותרו פתוחים והשמועות על מודיע שפעל בתוך המחתרת עוררו ספקנות רבה בנוגע לטענות גורמי הביטחון. קולות רבים בציבוריות הישראלית, בפוליטיקה ובתקשורת העלו את התמיהה אם מדובר בפרובוקציה של גורמי הביטחון או שמא בסיפור בלשים לא מוצלח. מנחם בגין העלה את השאלה אם ה"בולשת" הפעילה סוכן מודיע או פרובוקטור (חרות, 18 במאי 1951), ואורי אבנרי, שיחסו למסד היה ידוע, הסתפק אם סיפור הפצצה אכן התרחש במציאות. זו לכל היותר "כת מטורפים חסרי עורף ציבורי שעמדו להטיל פצצת עשן או סירחון באולם הכנסת המהודר שתוצאתה היחידה יכולה הייתה להיות: עבודה נוספת למנקות", האשים אבנרי את המשטרה והש"ב בניפוח הפרשה (העולם הזה, 24 במאי 1951).

סיקור הפרשה בכלי התקשורת למיניהם מלמד על המורכבות שהתקשורת מתמודדת איתה בסיקור תופעת הטרור ועל המתח שנוצר בין מגמות סותרות: הרצון לתווך את המציאות ולשמש צינור מידע אמין, האיזון הנדרש בחשיפה תקשורתית ומתן במה לגורמים עוינים, וכן ניסיונות מניפולטיביים לנווט את דעת הקהל לתגובות של תמיכה, התנגדות או אדישות ולעצב אקלים ציבורי.

סערה גדולה יותר פרצה בעקבות השימוש החרגי בתקנות המנדטוריות לשעת חירום, שעברו בירושה מהבריטים למדינת ישראל. האירועים אירעו בימי משבר פוליטי חמור. זמן קצר קודם לכן, בפברואר 1951, התפטר מתפקידו ראש הממשלה בן-גוריון, הכריז על בחירות ועמד בראש ממשלת מעבר. את הכאוס הפוליטי שהשתרר ניצלו גורמי האופוזיציה ומתנגדי מפא"י למתקפות על המפלגה השלטת. "הפעלת חוקי חרום הבריטים – חרפה לממשלה!" זעקה הכותרת בעמוד השער של חרות (18 במאי 1951). הקומוניסטים מצידם ראו בכך "סלילת דרך לפאשיזם" (קול העם, 27 במאי 1951), ואפילו בהארץ המתון (27 במאי 1951) לא חסכו במילים קשות: "חוקי חרום רעים, אף בזמנים קשים [...] השימוש בחוקי חרום כאלה הוא בדרך כלל סימן לחולשת הראשות [...] כשהם [הממשלה] משתמשים בחוקים שיצא להם שם רע, ושלהלכה למעשה הם שלילת החוק הדמוקראטי הם מציגים עוול מצד המדינה מול עוול מצד כת", טענו שם.

ישיבת הכנסת שדנה במעצרים הסתפקה אומנם בהחלטה להסמיך את ועדת החוץ והביטחון לדון בפרשת הקנאים, אך השימוש ההמוני בסעיף 111, שפירושו מעצר מנהלי, ושמועות שצצו על עינוי העצורים עוררו את המחנה הדתי כולו לקרוא לדיון דחוף בנושא. השימוש בתקנות לשעת חירום ובמעצר מנהלי, המונע מהחשוד העצור זכויות יסוד והליך משפטי הוגן, מותחים את גבולות הדמוקרטיה ועלולים להפוך לחרב פיפיות. לא לחינם השימוש בהם מעורר ביקורת רבה. על הסכנות בהם עמדו בהארץ (21 במאי 1951):

במקום משפט צדק שהיה מגלה את אופיים האמיתי ואת האווירה המחניקה שבה הם חיים והיה משלים את בידודם מכל הישוב לכל גווניו – הם זכו במעין פרס. כי עתה הוחלט להשתמש נגדם בתקנות הבריטיות שעצם השימוש בהם מעלה אותם בעיני הכול וכל שכן שבעיניהם הם, לדרגת "אויבי

המדינה מס' 1". נוצרה בזה לא רק אסוציאציה שלילית כי אם גם [...] אסוציאציה חיובית כביכול: מה שהגנרל הבריטי עשה בראשית מאבקו של הישוב המאורגן על חירותו וקוממיותו למשה שרת, לרב מימון, ליצחק גרינבוים ולדוד רמז ז"ל, את אותו המעשה, באותה הגושפנקה החוקית עושה להם היום משה שרת. לקדושים הם נהפכים בעיניהם ובעיני אוהדים בכוח, ול"יורשים" של ראשי הסוכנות והוועד הלאומי [...] וכך נהפכת האירוניה של ההיסטוריה, שמשה שרת, עציר לטרון על סמך "התקנות" חותם על צו למעצר אדמיניסטרטיבי בטחוני לפי אותו סעיף "התקנות" – למציאות פסיכולוגית, שהיא מצידה עלולה להיפך לשלב בהתפתחות מדינית הרת סכנות.

השסע הפוליטי החריף של אותם ימים השתקף בדיון על המעצרים המנהליים והיה אחד מהסוערים שידעה הכנסת מאז נוסדה. הוא נמשך הרבה מעבר לזמן שנקצב לו, ואף אחד מהדוברים לא הצליח לסיים משפט אחד בלי ששוסע פעם אחר פעם בקריאות ביניים רועשות. ממלא מקום ראש הממשלה ושר הביטחון משה שרת הצדיק באופן נחרץ את השימוש בתקנות לשעת חירום ובמעצרים המנהליים נוכח הסכנה החמורה לביטחון המדינה וקבע שיש ארגון טרוריסטי במדינת ישראל.

נגד שרת התגבשה קואליציה מפתיעה שייצגה את רוב חברי הכנסת וכללה את מפ"ם וחרות, הציונים הכלליים, מק"י והערבים, המפלגות הדתיות והספרדים, שקראו לבטל את התקנות. הבוטה שבדוברים היה מנחם בגין, מפקד אצ"ל בעברו, שניצל את ההזדמנות לסגור חשבונות ישנים עם בכירי הממסד העכשווי בוגרי ה"סזון". נאומו היה חריף ביותר. הוא הביע חוסר אמון מוחלט בגורמי הביטחון ותהה בקול אם ה"משטרה החשאית" (כוונתו לש"ב כמובן), שעצם קיומה עדיין נחשב סוד מדינה והיא חוסה תחת מעטה חשאיות קפדני, איננה למעשה רשות שלטונית רביעית, נוסף על הממשלה, הכנסת ובית המשפט. "פתחתם מחנה ריכוז", הטיח בשרת וכינה את התקנות לשעת חירום "חוקים נאציים לא מוסריים", טרמינולוגיה המהדהדת את כרוזי אצ"ל נגד השלטון הבריטי הזר.

חיוזק מבחוץ קיבלו מתנגדי הממשלה מהאיגוד לזכויות האזרח, ששיגר מכתבים בהולים לממלא מקום ראש הממשלה ולשר המשטרה, מחה נחרצות על השימוש בתקנות החירום וקרא להתנהל לפי הנהלים המשפטיים

המקובלים. נוסף על כך ביקשו מתנגדי הממשלה שעורכי דין מטעמם יוכלו לבקר את העצורים. בתום יומיים סוערים החליטה הכנסת לבטל בהקדם את התקנות המנדטוריות ולהחליפן בתקנות חדשות תוצרת מדינת ישראל. ואולם למרות ההצהרות מאומה לא נעשה לתיקון החוק. רק בשנת 1979 עוגנו התקנות הדרקוניות בחקיקה הישראלית בדמות "חוק סמכויות שעת חירום".

למרות הסערות ואולי דווקא בעטיין התקדמה במהירות חקירת המשטרה. נגד רבים מהעצורים לא נמצאו הוכחות מספיקות להעמדתם לדין, והם שוחררו כעבור זמן קצר. במוקד החקירות עמד הגרעין הקשה של המחותרת. בניגוד לאתוס המחותרת שדוגל בשתיקה בחקירה, ראשי הארגון סיפקו הודאות מלאות לחוקריהם והפלילו את עצמם. עם זאת הם הבהירו חוזר והדגש שהם ארגון נפרד מברית הקנאים, וקיבלו עליהם אחריות לשרפת המכוניות רק מפברואר 1951 ולא קודם לכן. מאיר נוביק, ראש המחלקה הכללית, ניתח לעומק את המסמכים שנמצאו בארכיון המחותרת והצליח לצייר תמונה מקיפה של הארגון, של יעדיו ושל פעילותו:

1. ארגון המחותרת טרם עבר את שלבי התפתחות והתארגנות ראשוניים. הוא עדיין לא הקיף, כנראה, חוגים יישוביים נרחבים ואף שיטת דרכי פעולתו הייתה פרימיטיבית – בהשוואה עם מסורת ארגוני המחותרת לשעבר.
2. אולם גילוי המחותרת בשלב הנוכחי של התהוותה בא בעוד מועד, כי למרות חולשתו כיום, וחוסר קו מדיני מושלם, הרי המגמות הפוטנציאליות של חבורת קנאים זו היו מרחיקות לכת והגשמתן על-ידי המחותרת היה עלול לסכן את ביטחונה הפנימי של המדינה באופן הרציני ביותר.

הסכנה הגדולה והרצינית הרבה שבה ראו הרשויות את המחותרת ופעיליה אף שהם לא חצו את רף האלימות לעבר פגיעה בנפש וספק אם היו חוצים רף זה, הובילו לנקיטת צעדים קיצוניים נגדם. הצעדים לא נעצרו רק בזירת החוק והמשפט אלא זלגו גם לשטח, לנוהלי הטיפול בעצורים. מהר מאוד התפתחה מצעדים אלו סערה שהאפילה על הפרשה והסיטה אותה ממסלולה.

"התנהגות המשטרה במחנה ג'למי כלפי העצורים במקום הייתה בניגוד לחוק" (ועדת חקירה ממלכתית)

בליל המעצרים הגדול הונחה מחוז חיפה במשטרה להכין את בית המעצר ג'למי לקליטת עצורים רבים, והפיקוח על המקום הועבר מהצבא למשטרה. במהירות נקבעו הפקודות הנצרכות לטיפול בעצורים, וההנחיה מלמעלה הורתה להטיל במחנה משמעת חמורה. כשהגיעו עצורי המחתרת לג'למי הם עברו מסע התעללות ממושך בידי השומרים. כשהחלו לדלוף השמועות על המתרחש נשלח סמפכ"ל המשטרה לג'למי בדחיפות לבחינת הדברים. בעקבות ביקורו הוקם בחיפזון בית דין פנימי של המשטרה, וקבע שלמעט חריגות נקודתיות אין ממש בטענות.

סיפור ההתעללות התפוצץ בפומבי במסיבת עיתונאים שערכו שלושה מעסקני אגודת ישראל ששוחררו לאחר כמה ימי חקירה. הם תיארו את הקורות אותם במחנה וסיפרו על החוויה הקשה שעברו. הם לא שכחו לציין שבשוטרים המתעללים היו שורדי שואה שנשאו מספר מקועקע על זרועם. הרוחות סערו, ולמחנה הוצמד הכינוי "מחנה ריכוז לפי הדוגמה הנאצית", על המשמעויות הנלוות אליו. חיש מהר התפתחה הפרשה לסערה ציבורית, וכזכור, הימים היו ימי מתיחות פוליטית. התוצאה הייתה הקמת ועדת חקירה פרלמנטרית לבחינת האירועים. שבעת חברי הכנסת שנבחרו לוועדה ייצגו את מכלול סיעות הבית: יו"ר הוועדה חנה למדן ממפ"ם, יוחנן בדר מחרות, דוד הכהן והרצל ברגר ממפא"י, זרח ורהפטיג מהחזית הדתית המאוחדת, אידוב כהן מהפרוגרסיבים ויוסף ספיר מהציונים הכלליים.

ב-18 ישיבות הוועדה, שנערכו בירושלים ובתל אביב, חקרה הוועדה שורה ארוכה של מעשי התעללות מצד השוטרים. העצורים העידו שכאשר ירדו מהרכב להעברת אסירים הריצו אותם השומרים לעבר פשפש הכניסה ודחפו אותם בכוח פנימה. אחד העצורים התעלף לכמה רגעים. מסע הייסורים כלל השפלות קשות ואיומים. "לא תצאו מכאן חיים", צעקו עליהם, "נעשה מכם גל של עצמות", "אין לכם כוח לרוץ, ולהצית מכוניות אתם יכולים?" הן רק חלק מהאמירות שהטיחו בעצורים. כשנכנסו לחצר הם הועמדו מסיבי לגדר בידיים מורמות, וכלי נשק כונו לעברם. בהליך הקליטה הם הופשטו מבגדיהם והצטוו לענות על כל פנייה "תודה רבה, אדוני השוטר". מי שסירב לציית להוראה חטף מכות רצח.

ההתעמרות נמשכה גם בימים הבאים. העצורים לא זכו לקבל מיטות והסתפקו במזרנים, אך נאסר עליהם לשבת. כל ההתנהלות היום-יומית

נעשתה בריצה, והם נצטוו לתרגל שעות רבות תרגילי סדר. מי שהתקשה או סירב לקבל מרות, הוכה קשות, לפעמים במקלות. לכמה מהעצורים נלקחו המשקפיים ללא סיבה מיוחדת, והם היו נתונים לשרירות לב שומריהם. השוטרים הגדילו לעשות, ולמרות האישור לכתוב מכתבים לבני המשפחות ולוועדת ערעור מיוחדת שדנה במעצרים המנהליים לא הגיעו המכתבים ליעדם, ואדרבה, הם שימשו לבדיקה גרפולוגית כחלק מהחקירה המשטרית. בנסיעתם של העצורים בחזרה לירושלים הם לא הורשו לעשות את צורכיהם למרות תחנוניהם. "תעשו במכנסיים", ענו השוטרים על הפניות הדחופות.

חברי הוועדה חקרו את כל המעורבים בפרשה. בטרם התכנסה הוועדה נשלח לחיפה הקצין אפרים הופשטר, מבכירי המשטרה, ל"שיחת תדרוך" לשוטרים העתידיים להיחקר ולעדכן אותם על זכויותיהם. אין להתפלא שרבים מהשוטרים המעידים טענו שזיכרונם לקוי והם אינם מכירים או אינם זוכרים את מרבית הטענות. הוועדה ראתה זאת בחומרה רבה, על גבול שיבוש הליכים. במבחן אמינות העדויות הצביעה הוועדה באופן מוחלט נגד המשטרה והצדיקה את תלונות העצורים. צמרת המשטרה חששה מפגיעה פלילית ותדמיתית ועקבה באדיקות אחר הדיונים. אחד מהקצינים נשלח לצפות בישיבות והנפיק דו"חות מפורטים על מהלכיהן, והם נמסרו ישירות לראש אגף החקירות במשטרה. בתום הדיונים פורסמו המסקנות שקבעו שהתנהגות המשטרה הייתה שלא כחוק ופגעה בכבוד האדם ואין לה מקום במדינת ישראל. נוסף על כך פסקה הוועדה:

1. ההתנהגות בג'למי הייתה מתוכננת ולא צירוף מקרים בודדים יוצאי דופן של התנהגות שוטר או סמל. באווירה זו היו גם התפרצויות בודדות של שוטרים וסמלים.
2. האחריות הישירה לכל פרשת ההתנהגות בג'למי נופלת על המפקדים המקומיים ועל אנשי מטה המשטרה אשר כפי שהוברר בחקירה נתנו את ההוראות על הסידורים והמשטר שהונהגו בג'למי עם הכנת המחנה ובמשך כל קיומו.

המשטרה סירבה לקבל את המסקנות החמורות והגיבה בדו"ח מפורט משלה, שמוען לראש הממשלה, ובו פרסה ליקויים מהותיים לדעתה בתפקוד הוועדה. עיקרי הדברים היו שמסקנות הוועדה אינן מוצדקות ואפשר לראות בבירור שחברי הוועדה גילו חוסר הבנה מוחלט בניהול ובתפקוד של בתי

סוהר ושל טיפול בעצורים. הם הדגישו שהעצורים לא היו "נכבדי העדה אשר באו לבצע ביקור נימוסין" אלא אנשים מסוכנים שהתחמשו בכלי נשק וניסו להשבית את המוסד המחוקק של המדינה. להתרשמותם, הוועדה הוציאה פסק דין נגד המשטרה כולה ולא ראתה בפרשה כישלון נקודתי של שוטרים מסוימים.

ההתרחשויות בזירה הפוליטית דחקו את הדיון במסקנות הוועדה לאחור הבחירות לכנסת השנייה, שנערכו בסוף יולי 1951, והוא נערך רק בדצמבר של אותה שנה, יותר מחצי שנה אחרי האירועים. ועדת שרים ממשלתית קיבלה את ממצאי הוועדה והמליצה להעמיד לדין משמעותי רק את השוטרים הסוררים, ולהנחות את כלל השוטרים להקפיד על הנחיות הטיפול באסירים. המסקנות המרוככות והעברת האשמה לדרג זוטר במשטרה הקפיצו ממקומם את חברי הכנסת מהאופוזיציה. אחד מהם האשים את הממשלה שהפריזה משיקולים זרים בחומרת המחתרת הרבה מעבר לגודל האמיתי של האירועים והביע בה אי-אמון מוחלט, חבר כנסת אחר קבע שמי שתומך בהחלטות הממשלה פוגע בחירות האדם ובזכויות הפרט שלו ו"מצית את ענף עץ החיים שאנו כולנו יושבים עליו". הבוטה מכולם היה חיים לנדאו מחרות, שהיה בעברו מפקד באצ"ל. הוא ניצל את ההזדמנות, עוד הזדמנות, לסגור חשבונות ישנים וקרא לבטל את משרד המשטרה ואת התקנות לשעת חירום:

יודע אני מה הם 'טרוריסטים' וגאה אני על ידיעתי זו [...] האווירה בה (במשטרה) היא אותה האווירה של הש"י. אני מכיר את הש"י. הם מכירים שלי משנים עברו ואני אומר לכם: ש"י זה הוא חבר סדיסטים שעיינה, חבר סדיסטים שלא נמנע מרצח שפל [...] חבר סדיסטים זה הוא נותן הטון היום במשטרה. הוא הוא שמידיו נמשכו החוטמים המרכזיים למחנה ג'למי.

"קיצה השלו של 'מחתרת מסוכנת'" (מעריב, 26 במרץ 1952)

כשבועיים לאחר המעצר המתוקשר החל ההליך המשפטי המקדמי לנאשמי המחתרת. למרות ההודאות של מקצת העצורים בחשדות שיוחסו להם החליט היועץ המשפטי לממשלה שלא להעמידם לדין. סביר להניח שהוא נקט צעד זה בשל הסערה סביב אירועי ג'למי. הוא הסתפק בהעמדתם לדין של ארבעת הפעילים הראשיים: רידר, אליהו, רפול ווורמסר. החקירה המוקדמת בבית המשפט השלום סיפקה גילויים וחשיפות רבות על המחתרת ופעולותיה, והן

זכו לכתבות גדולות בעיתונות הישראלית. דברי הנאשמים הובאו בהרחבה, גילויים על הארגון ומהותו נחשפו, ומסמכים רעיוניים מארכיון המחתרת נותחו.

בסוף ההליך הועבר התיק כמקובל לבית המשפט המחוזי. הנאשמים, ששוחררו בינתיים בערבות, היו נתונים במעקב צמוד של גורמי הביטחון. לקראת סוף פברואר 1952 נפתח משפט הקנאים בבית המשפט המחוזי בבירה. הקראת כתב האישום ארכה קרוב לשעה, והוא כלל 34 אישומים חמורים: קשירת קשר נגד הממשלה, קשירת קשר להטיל פצצת תבערה בכנסת, החזקת נשק, קשירת קשר לגרימת נזקים למכוניות ואטליוזים, החזקת חשיש, והחמור ביותר: בגידה, שעונשה מאסר עולם.

בראש ההרכב עמד נשיא בית המשפט המחוזי ד"ר בנימין הלוי, שזמן קצר אחר כך שפט כמה מהמשפטים הדרמטיים של העשור. אולם בית המשפט היה מלא פה לפה. בין השאר נכחו שם קציני משטרה בכירים, ובראשם מפקד המחוז לוי אברהמי. התביעה, בהובלת היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן ופרקליט המדינה ארווין שמרון, שניהלו בצוותא את התיק, לא בחלה במילים חריפות וקבעה שהנאשמים ביקשו לאסור מלחמה על ממשלת ישראל כדי לכפות עליה דרך פוליטית על פי השקפתם הדתית.

השלבים המוקדמים של המשפט סיפקו דרמות לא מעטות. התביעה החליטה לבטל שבעה מהסעיפים החמורים ביותר בכתב האישום, ובראשם סעיף הבגידה והרצון לגרום לשינוי בחוקי המדינה. הנאשמים מצידם הכחישו את החשדות נגדם, ועורכי דינם ביקשו לבטל את ההודאות שמסרו בטענה שהן נגבו בלחץ לא חוקי.

אך הדרמה האמיתית התרחשה מאחורי הקלעים. לבקשת הנאשמים הופסקו הדיונים המשפטיים ליום אחד, ובלוויית עורכי דינם ובני משפחה הלכו הנאשמים להתייעץ עם החזון אי"ש. הרב הישיש המליץ להם להודות במעשים, והם שמעו לעצתו, ובתמורה זכו שוב להקלה של ממש בכתב האישום. כמיטב המסורת המהפכנית מתקופת המדינה שבדרך ניצלו ארבעת הנאשמים את הבמה התקשורתית שסיפק להם בית המשפט ופרסו את עיקרי אמונתם ואת האידאולוגיה שהניעה אותם למעשים. יהודה רידר פרס את המטרות שניסתה המחתרת להשיג: "להפגין קבל עם ועדה כי יש אלוקים לישראל", להילחם בכפייה החילונית ובצייד הנשמות מצד החילונים ולעורר את הציבור החרדי לפעולה. הוא הודה בגילוי לב שהם לא הצליחו לסחוף אחריהם את הציבור לפעולה אקטיבית. מרדכי אליהו תלה בתורת ישראל את הכוח שדרבן אותו לפעולה וקבע שההולכים אחר חוקות

הגויים "חותרים הם תחת קיומו ובטחוננו של ישראל וארצו וגורמים לו חס וחלילה גלות וחורבן". נח וורמסר הצהיר על אחריותו להילחם על קיומה הרוחני של מדינת ישראל, וכמו לוחמי המחתרות שנשפטו בידי הבריטים בתקופת המאבק הפך את הקערה על פיה וקבע: "לא אנחנו הנאשמים אלא המאשימים". להצהרות הייתה השפעה על גורמים קיצוניים בציבור החרדי, וגורם עלום מיהר להדפיס אותם בחוברת להפצה, שעותק שלה מצוי כיום בספרייה הלאומית בירושלים.

בתום הדיון נשפטו המורשעים לעונשי מאסר מקלים. רידר – לשנת מאסר אחת, אליהו ורפול – לעשרה חודשים, וורמסר – לחצי שנת מאסר. הם גם זכו ליחס מיוחד בבית הסוהר ולדחיית ביצוע העונש עד לאחר חג הפסח. השופטים התייחסו בפסק דינם למניעים הפסיכולוגיים של הנאשמים, אשר "רגשותיהם הנסערים העבירו אותם על דעתם והם נתפסו לרעיונות שווא של אקטיביזם ותוקפנות", ותלו את מידת החסד והרחמים שנהגו בה בנאשמים באופיים הטוב, בעברם הנקי, בהודאות שמסרו ובחרטה הכנה שהביעו.

העונשים הקלים מעלים את השאלה שנשמעת לא פעם בפרשות של אלימות פוליטית: הכצעקתה? האם ההר הוליד עכבר? ובמילים אחרות, האם נשקף מהמחתרת סיכון ממשי לביטחון המדינה כפי שהוצג כשנעצרו חברה או שהיה לגורמים כלשהם אינטרס להציג תמונה חמורה הרבה יותר מהמציאות? במעריב (26 במרץ 1952) לכל הפחות הכריעו. "פרשת הקנאים הדתיים שנופחה לצרכים פוליטיים נסתיימה אתמול בבית הדין", זעקה הכותרת שדיווחה על סיום המשפט. תוכן הכתבה קשר במובהק בין הפיוס הפוליטי של מפא"י עם החרדים וחזרתם של החרדים לממשלה ובין תוצאות המשפט. שאר העיתונים דיווחו על עונשי המאסר בידענות קטנות שלא קיבלו מקום בולט, ויש בכך להעיד על דעתם בסוגיה.

אף שהפרשה הסתיימה במרץ 1952 במתן גזר הדין ובשליחת המורשעים לבית הסוהר, היה לה אפילו מאוחר. בתחילת יולי 1952, חודשים אחדים לאחר ההתנקשות בד"ר קסטנר, החלה להתפרסם במעריב סדרת כתבות סנסציוניות שנושאה "תנועות המחתרת במדינת ישראל", שסקרה את ארגוני המחתרת שפעלו במדינת ישראל לאחר הקמתה. המחבר, שבחר להישאר אנונימי, העיד שהיה שותף בהנהגת מחתרת ברית הקנאים וסיפר על קורותיה במבט מבפנים.

בפתח הסדרה העיר העיתון (5 ביולי 1957): "בעל המאמרים גמר את חשבונותיו עם החוק וניתק את קשריו עם חבריו לשעבר. אנו מעניקים

לו חופש דיבור מלא – אך איננו מזדהים אתו בשום פנים ואופן כי הוא יכול להסביר את מעשיו ואת מעשי חבריו, אבל בעינינו אינו יכול להצדיק אותם". בשורת הכתבות שהופיעה בגיליונות עוקבים בימי שישי פרס בהרחבה הכותב האלמוני את הידוע לו על התארגנויות שהשתתף בהן וחשף פרטים רבים על פעילותן. דבר אחד הוא שמר בסוד: את זהות הפעילים.

סמוך לפרסום הכתבה האחרונה בסדרה נחקר הכותב האלמוני בידי הש"ב. במסמכים שנשמרו, וחלקם הותרו לעיון, הוא נחשף בשמו. זה היה מרדכי פרוינד, שותפו של חיים ריקלין בניסיון הצתת האצטדיון. לאחר חקירה ראשונית הוא הוזמן ל"שיחה ידידותית" עם איסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון, שהציג את עצמו וביקש ממנו למסור את כל הידוע לו על אותן התארגנויות מחתרתיות. "אנחנו מנהלים חקירה כנגד המנהיגים האמיתיים של ארגוני המחתרת האחראים לפעולות טרור ואבקש ממך לענות בכנות גמורה לשאלותיי", ביקש ממנו והבטיח לו חסינות מלאה. פרוינד הסכים וחשף את שמות הפעילים המרכזיים, את הפעולות שביצעו ואת הקשרים בין ההתארגנויות. לדבריו, חיים ריקלין היה האיש המרכזי בברית הקנאים. הוא היה האידאולוג הראשי והחזיק בקשרים עם גורמים פוליטיים דתיים ועם גורמים לאומיים המקושרים לאלדד וליוצאי לח"י, כמו ברית איתנים וחוג סלם ופעילי מחתרת צריפין.

שני לו בהיררכייה, טען פרוינד, היה אברהם רביץ, תלמיד ישיבת חברון ויוצא לח"י, שכינוי המחתרתי היה "נמרוד". כיום הוא ידוע כאחד מבכירי אנשי הציבור החרדים וחבר כנסת לשעבר מטעם יהדות התורה. שניהם עמדו בקשרים עם מחתרת המחנה וניהלו מגעים לאיחוד. פרוינד עצמו היה האחראי לפעילות בבני ברק ופיקד על מבצעים בולטים. בכובע אחר הוא היה אחראי למודיעין במחתרת. לצערנו נחשף רק העמוד הראשון במסמך המרתק, ונותרנו כשחצי תאוותנו בידנו.

הקשרים בין ריקלין לרביץ לא נחשפו מעולם, וטבעם טרם התברר לאשורו. עם זאת איש התקשורת שמעון ריקלין, בנו של חיים וארכאולוג בהכשרתו, סיפר שבאחת החפירות הארכאולוגיות שניהל הגיעה למקום קבוצת חרדים קיצוניים כדי למנוע את המשך העבודות. למקום הגיע גם רביץ והאשים את ריקלין בביזוי המתים, אך לאחר שנוף בו לקחו הצידה ושאלו לשמו. כששמע את השם ריקלין שאל: "אתה הבן של חיים?" לשמע התשובה החיובית הוא חיבק אותו בחום ופקד על המפגינים לפנות את המקום במהירות.

בשם האל: אלימות דתית בשנים הראשונות

הפסיכולוגיה של הקנאים הדתיים מבקשת לענות על איום סוציולוגי המכוון כלפי הקבוצה הדתית, אך לא פחות מכך היא שואפת לפרק את הניהיליזם המוסרי המערבי-מודרני, שהרס את הדת לדעת הקנאים. כל מיני מנגנונים מנווטים את דרכם של המאמינים הקנאים לעבר אלימות פוליטית: תחושות השפלה שהם חווים, תרבות נגד כלפי דעות אחרות, התגבשות קבוצה כריזמטית, דינמיקה נפשית מסוימת בקבוצה, ממשל חלש ואידאולוגיה רדיקלית מאפשרת.

אין חולק על הפוטנציאל הנפיץ של הקנאות הדתית, אך עם זאת גורמי מודיעין שוגים לא פעם בראיית המציאות, כפי שקבע בן-עמי שילוני: "שירותי מודיעין הם בדרך-כלל מוסדות פסימיים המעדיפים להגזים בסכנה מאשר להקל בה ראש ולכן במקרה של אי ידיעה או אי וודאות הם נוטים לייחס לאויב כוח רב יותר וכוונות שטניות יותר מכפי שיש לו". שילוני אומנם התייחס לעימות בין-מדינתי, אך אפשר להחיל גישה זו גם על איומים פרטניים, ופרשת ברית הקנאים משקפת זאת.

במבט לאחור, המנגנונים למיניהם נקטו אמצעים דרסטיים שלא תאמו את גודל האיום, והתוצאה הייתה ערעור פוליטי וציבורי על הלגיטימיות שלהם. הפער הרחב בין הסערה שבחשיפת הפרשה ובין סופה הצנוע, שהסתכם בעונשי מאסר קצרים, מלמד על מגבלות הכוח של הרשויות ועל הדינמיקה הפתלתלה שבה מתקדמים האירועים.

האלימות הפוליטית על רקע סוגיות של דת ומדינה לא הייתה רק נחלת חוגים חרדיים רדיקליים באותם ימים. היא מצאה מקום גם בקבוצה הקוטבית להם, התנועה הכנענית, אויבת היהדות הגדולה.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"המטה הארצי - קנאי דת", R0001ons

"קנאי דת", R0001ssv

"מחתרת המחנה (המסגרת)", R0001ssw

"ברית הקנאים כרך א", 001tl3w

"ברית הקנאים כרך ב", 001tl3x

"ברית הקנאים - עצורי ג'למה", 000qlvb

"ועדת החקירה הפרלמנטרית בעניין מחתרת ג'למי", 000c0vn

עיתונים

"תנועות המחתרת במדינת ישראל", מעריב, 5.7.1957, 12.7.1957, 19.7.1957, 26.7.1957

ספרות

אופירה גראוויס-קובלסקי, "אלימות פוליטית בשנות בניו אומה: ניסיון הטלת הפצצה בכנסת בידי 'ברית קנאים' (1951) כמקרה מבחן", משטרה והיסטוריה 4 (תשפ"ג), עמ' 17-43.

אברהם דסקל, "התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטארית בראשית המדינה: 'ברית קנאים' ו'מלכות ישראל'", עבודת מוסמך, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תש"ן.

יונתן זקס, לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית, ירושלים: מגיד, תשע"ו. מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, תשנ"א.

מנחם פרידמן, "נטורי-קרתא" והפגנות השבת בירושלים ב-1948-1950, רקע ותהליכים", אבי בראלי (עורך), ירושלים החצויה: 1948-1967, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"ה, עמ' 224-240.

קימי קפלן, עמרם בלוי: עולמו של מנהיג נטורי קרתא, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"ו.

יואל רפל, "יחסי דתיים-חילוניים בשנה הראשונה למדינה", מרדכי נאור (עורך), שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ח, עמ' 127-142.

בן-עמי שילוני, "מלחמת האוקיינוס השקט: כישלונות מודיעיניים וסודיות שהזיקה", צבי עופר ואבי קובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, תל אביב: מערכות, תשמ"ו, עמ' 85-91.

- James Gilligan, "Toward a Psychoanalytic Theory of Violence, Fundamentalism and Terrorism", *International Forum of Psychoanalysis* 26, 3 (2017), pp. 174-185.
- Ofira Gruweis Kovalsky, "Liminal Condition as Constant Situation, the Israeli Jerusalem Municipality, 1948-1955", *Journal of Israeli History* 37, 1 (2019), pp. 113-133.
- Maya Mark, "Political Violence, Political Ends: The Story of the Zealots Underground", *Journal of Israeli History Politics, Society, Culture* 41 (2023), pp. 57-78.
- Kumar Ramakrishna, "Six Steps Toward Violent Fundamentalism", *Islamist Terrorism and Militancy in Indonesia*, Singapore: Springer, 2014, pp. 87-132.
- Michael A. Turner, "A Distinctive US Intelligence Identity", *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 17, 1 (2004), pp. 42-61.

פרק 5

בשם האומה החדשה: המחתרת הכנענית

המחצית השנייה של אוגוסט 1951 עמדה בסימן הקונגרס הציוני ה-23, שנערך בבנייני האומה בירושלים. זה היה הקונגרס הראשון שהתקיים בארץ ישראל מאז נוסדה התנועה הציונית, ובירת ישראל לבשה חג. בשולי אירוע הפתיחה החגיגי התרחשה תקרית חריגה. שני צעירים ניסו להפיץ כרוזים שנשאו את הכיתוב "הלאה הציונות ממדינת ישראל". הכרוז היה חתום בשם "אלף" קול הנוער העברי. המשטרה, שקיבלה מידע מודיעיני מקדים, נערכה מראש ועצרה את השניים. כעבור זמן קצר הם שוחררו, וחזרו לבנייני האומה לניסיון הפצה נוסף. כדרכו תיאר אורי אבנרי את התקרית תיאור צבעוני:

הייתה זאת מעין מהדורת כיס של "מרד הקנאים" לפני כמה חודשים. שוב ניתנה למשטרת ירושלים הזדמנות להכתיר את עצמה בעלי דפנה מילוליים. להציל משואה מוסד לאומי גדול. אלא שהכנסת הפכה קונגרס, פצצות העשן הפכו כרוזים והמורדים לא היו קנאי דת מגודלי הזקנים אלא אויביהם בנפש המפיצים בקנאות דתית את תורת המלחמה בדת (העולם הזה 23 במאי 1951).

שני העצורים היו חברים בתנועת "העברים הצעירים" או "הכנעניים", כפי שקראו להם הכול. הם חרתו על דגלם אידאולוגיה אנטי-ציונית ואנטי-דתית רדיקלית ואתגרו את הממסד הפוליטי, הדתי והרעיוני. כגוף חתרני הם היו נתונים לפיקוח ולניטור קפדני של שירותי הביטחון. תיקי המעקב אחריהם, שנחשפו לבקשת חוקר התנועות האזוטטריות שי פררו, מספקים הצצה יוצאת דופן לפעילותם החתרנית. מי היו הכנענים ומה הייתה השקפת עולמם, וכיצד היתרגמה לאלומות פוליטית? שאלות אלו יעמדו במוקד פרק זה.

"אין עברי כי אם עברי, בן ארץ עבר, ארץ העברים – להוציא כל זולתו" (משא הפתיחה, הוועד לגיבוש הנוער העברי)

את הרעיון הכנעני החל לפתח עדיה גור-חורון בתחילת שנות השלושים של המאה הקודמת. גור-חורון, במקור אדולף גורביץ, נולד בקייב שבאוקראינה, ולאחר סיום לימודיו בתיכון הגיע לפריז והתחבר לחוגים הרוויזיוניסטיים שפעלו שם. זמן מה הוא אף שימש מזכירו של זאב ז'בוטינסקי. הדחיפה הגדולה הגיעה בסוף שנות השלושים, כשנפגש חורון עם המשורר אוריאל שלח, לימים יונתן רטוש, שנעשה ברבות השנים מזוהה ביותר עם הרעיונות הכנעניים.

שלח-רטוש, שנולד בוורשה ונקרא אז אוריאל הלפרין, עלה ארצה עם משפחתו באונייה רוסלאן, ה"מייפלואאר" של העלייה השלישית, ולאחר לימודיו בגימנסיה העברית בירושלים ובגימנסיה הרצליה בתל אביב הצטרף גם הוא לתנועה הרוויזיוניסטית והושפע מהקבוצה המקסימליסטית בה בראשות אב"א אחימאיר, אף שלא היה שותף בברית הבריונים. הוא החל לפעול באצ"ל והיה מקורב לדוד רזיאל ולאברהם שטרן. חילופי המכתבים של רטוש ושטרן נשמרו בכתובים, והם חושפים את ההשפעה הגדולה של רטוש על שטרן. את פרסומו קנה רטוש בסדרת מאמרים מהפכנית, "עינינו נשואות אל השלטון", שהתפרסמה בשנת 1937 בעיתון הירדן של התנועה הרוויזיוניסטית. במאמרים הוא קרא למסור את השלטון בארץ ישראל לידי גוף עברי שאומות העולם יכירו בו. קריאה זו התנגשה עם דעתו של ז'בוטינסקי, שדגל תחילה בהשגת רוב יהודי, ורק אחר כך בעצמאות לאומית. סדרת המאמרים הייתה "ציון דרך חשוב בתולדות המאבק האנטי-בריטי והקמת לח"י", הדגיש יהושע פורת בביוגרפיה המקיפה שחיבר על רטוש.

בהשפעת אסכולת ביקורת המקרא ושרידים ארכאולוגיים טקסטואליים שנמצאו בעיר אוגרית הקדומה (בצפון סוריה של ימינו) גיבשו חורון ורטוש השקפה עברית ילידית שבבסיסה התפיסה הגורסת שהאומה העברית התעצבה במרחב כנעני אלילי קדום שהשתרע על פני "ארץ קדם", שטח המתוחם בנהר הפרת ובנחל מצרים, שהוא יחידה גאוגרפית אורגנית. לשיטתם, האומה העברית הוחלפה לאחר חורבן בית המקדש בעדה היהודית רוחנית חסרת טריטוריה וזיקה לאדמה. בדלגם על אלפיים שנות הגלות הם ביקשו לחדש את ימי הזוהר של האומה העברית לאור מיתוסים קדומים ומתוך שלילה קיצונית של הציונות ושנאה עזה ליהדות. בעבורם האומה מתעצבת בשל זיקה טריטוריאלית ולא מתוך קשר אתני, והם יצרו הפרדה

והבדלה בין "יהודים" ובין "עברים", כלומר בין בני הארץ שהם "אומה" ובין ילידי הגלות, שאינם בעלי זיקה לאומה זו. התנועה הכנענית יצאה לאור בשנת 1943 וכונתה "הוועד לגיבוש הנוער העברי" כשפרסמה אז את החוברת הראשונה שלה, **כתב אל הנוער העברי**. ראוי לזכור שהימים היו ימי מלחמת העולם השנייה, והשמדת יהודי אירופה כבר נודעה ביישוב בארץ ישראל:

הועד לגיבוש הנוער העברי פונה אליך באשר אתה עברי. באשר המולדת העברית היא לך מולדת בפועל ממש וכפשוטה – ולא בחזון, ולא כמשאת-נפש, ולא על דרך הדרש, ולא כפתרון לשאלת היהודים, ולא כפתרון לשאלות עולמיות, ולא כפתרון לתסביכים נפשיים שונים של מוכי-גלויות. באשר השפה העברית היא שפתך בפועל ממש וכפשוטה, שפת-אם ושפת-תרבות ושפת-הנפש, השפה האחת והיחידה לרגש ולמחשבה. באשר המציאות שבה התגבש אפיין, שבה עמדת על דעתך, היא המציאות העברית, באשר נוף הנפש שלך הוא נופה של המולדת והעבר שלך הוא עברה של המולדת בלבד. באשר מיטב מאמציהם של הורים, מורים ומנהיגים ואנשי-רוח תלושים לא הועילו לחבב עליך ולקרב אל נפשך את רקע העיירה היהודית ואת ההיסטוריה של הפזורה היהודית, על הפוגרומים והגירושים ומקדשי השם, לא הועילו לעקור מלבך את ההתנכרות הטבעית לכל מבשרי הציונות בני הפזורה, ולכל אבותיה של הספרות היהודית בלשון העברית, ולכל ההווי של הפזורה היהודית, ולכל הפרובלמות של הפזורה היהודית. באשר כל אלה שנכפו עליך בתוקף כל הסמכויות תלויים על שכמך כבגד שאול, בלוי ומטולא ולוחץ.

לחוברת צורפה "אגרת אל לוחמי חרות ישראל", ובה ניסיון לשכנע אותם להקים תנועה לאומית-רעיונית עברית חדשה בעלת זרוע צבאית מחתרתית. פנייה זו היא הד לוויכוחים ישנים בין רטוש לשרטון, שכאמור הושפע ממנו רבות, והיא משקפת דרישה ישנה של רטוש להיות האידאולוג של לח"י. בזמנו סירבו לכך שרטון וחברי מפקדתו סירוב נחרץ, אך רטוש סבר ככל הנראה שלח"י בגלגולה החדש, לאחר מות שרטון ובפיקודם של שמיר ושל ליין-מור, בשלה יותר לקבל את דרישתו ואת רעיונותיו. גם כעת הוא טעה,

אך רעיונות כנעניים חלחלו ללח"י, ונוצר בה "עורק כנעני", כהגדרתו של זאב איבינסקי, יוצא לח"י והיסטוריון שכתב על קורותיה. במושפעים בלח"י מרטוש וחוגו בלט אליהו בית-צורי, שהתנקש עם חברו אליהו חכים בחיי הלורד מוין במצרים בנובמבר 1944. בית-צורי היה ידיד קרוב לעוזי אורנן, אחיו של רטוש, פעיל במחתרת בעברו שנעצר בידי הבריטים והוגלה למחנות ההסגר באפריקה. במשפט בקהיר נשא בית-צורי נאום נלהב שהוטמעו בו מרכיבים עבריים-כנעניים, ועורר הדים בין-לאומיים. הוא נידון למוות עם שותפו לפעולה, והשניים עלו לגרדום.

גם עמוס קינן, שנולד בתל אביב ונקרא במקור עמוס לוי, היה שותף לאידאולוגיה הכנענית ואף שקל להצטרף לשורות הוועד. ואולם בהשפעת התעמולה של לח"י הוא נמשך למחתרת בכבלים בלתי נראים, והוא התחבט והתלבט לאיזה מן הארגונים עליו להצטרף. באחד הימים הגיע לביתו איש נמוך קומה שכף ידו האחת קטועה, שנשלח אליו מלח"י. קראו לו יחיאל עמית (קרופצ'יק), ואת כף ידו הוא איבד בפיצוץ רימון. לימים הפך עמית לקומוניסט אדוק ועזב את המחתרת. בשיחה ביניהם נשאל קינן על השקפת עולמו, וכשהחל לדבר גבוהה גבוהה על הנוער העברי ענה לו המגייס במשפט אחד, שאחריו לא היה צריך עוד לומר מילה. "הנוער העברי יגובש במלחמה".

קינן הצטרף למחתרת והוא עצמו היה למגייס. בזכות קשריו בנוער התל אביבי הוא הצליח לגייס את חבריו בועז עברון, יעקב אשמן וברוך נאדל. מגויס נוסף היה הסופר, הצייר והפובליציסט הידוע שמעון צבר, שהתברך בחוש הומור, אך לא כזה שהתאים למחתרת. בוועדת הקבלה, אירוע רציני וטעון בדרך כלל, שבו המועמד מכוסה עיניים ונשאל שאלות כבדות משקל, נשאל צבר לסיבת רצונו להצטרף למחתרת. "שמעתי שיש שם בחורות יפות", ענה. החברים בוועדה לא אהבו את ההומור שלו וסירבו לקבלו. רק כשהתלונן אצל קינן, והלה דאג לו לוועדה חוזרת, התקבל. שבועיים בלבד הספיקו לו בשביל להחליט שלח"י זה לא בשבילו. הוא עזב, התגייס לפלמ"ח ונפצע בירושלים במלחמת השחרור.

למרבה הפלא, ד"ר ישראל אלדד אהב את עמוס קינן למרות דעותיהם הקוטביות. באחד הקורסים האידאולוגיים במחתרת שהעביר אלדד התפרץ בקינן הכנעני שבו, והוא התריס: "אני אינני יהודי". "אל תדאג, אתה עוד תהיה יהודי", ענה לו אלדד בלי למצמץ. ידידותם האמיצה נמשכה גם אחרי הקמת המדינה, תופעה נדירה אצל אלדד, ששרף את קשריו הישנים עם יוצאי הפלג השמאלי בלח"י.

בדומה לגופים חתרניים עמד הוועד לגיבוש הנוער העברי תחת עינו הפקוחה של הש"י, שביקש לזהות את הפעילים הבולטים בו ואת השקפת העולם שלהם. החקירה הגיבה את שמו של רטוש, שתואר כך בדו"ח מ-26 ביולי 1945: "רזה, כתפיים נטויות קדימה, בטנו שקועה פנימה, קרח כמעט לגמרי, מגלח את השארית, פניו חיוורים, מצחו גבוה ומשופע, עיניו חומות והאחת פוזלת, אפו קמור וגדול, פיו רחב". התיאור הבלתי מחמיא בעליל משקף את היחס השלילי כלפיו בחוגי הממסד ואת פוטנציאל הסיכון שהם ראו בקבוצה. דווח גם שהוא לא רצה למול את בנו, ורק בעקבות לחץ של קרוביו הסכים למול אותו בניתוח אצל רופא כשהיה הרך הנולד כבן חודשיים. עוד שמות עלו בחקירות הש"י: המשורר והמתרגם אהרן אמיר (כשנולד נקרא אהרן ליפץ) ומתי פלד מהפלמ"ח, עזרה זוהר, לימים רופא ישראלי המוכר כמי שמחקריו הובילו לביטול משמעת המים בצה"ל, והפסל בנימין תמוז, שנוקפה לזכותו השפעה רבה על צעירות ובעיקר על חברות להקת המחול של גרטרוד קראוס, אושיית תרבות באותם ימים. גם הפסל יצחק דנציגר, שפסלו "נמרוד" נחשב מייצג בולט של האומנות הכנענית, נחשד בחברות בקבוצה אף שלא היה שותף בה. מספר הפעילים המוערך נע בין ארבעים לשישים, וסבבו עליהם שמועות על פולחני זימה ועבודת אלילים. המשורר אברהם שלונסקי כינה אותם בזלזול "כנענים", והכינוי דבק בהם. חברי הוועד היו ברובם אנשי רוח ולא אנשי עשייה פוליטית, ולא הצליחו לסחוף אחריהם את הנוער העברי כמקווה. למרות זאת מרכיבים מתפיסת עולמם קנו שביתה בקרב גופים כמו "הוועד העברי לשחרור האומה", המוכר כמשלחת אצ"ל בארצות הברית בהנהגת הלל קוק ושמואל מרלין, קבוצת "במאבק" של אורי אבנרי, שלמרות העוינות הרבה שפיתח כלפי רטוש לא נמנע להשתמש במרכיבים אידאולוגיים מהשקפת עולמו, ותנועת "בני חורין" בראשות ד"ר אברהם וינשל, שפרשה מהרוויזיוניסטים. הקמת המדינה בישרה פרק חדש בקורותיהם.

"נתחוצה איזו 'בראשית' חדשה, בראשית אחרת" (אלף, גיליון 1)

לאחר שנות השפל שחוו הכנענים, עם תום מלחמת העצמאות החליטו יונתן רטוש ואהרן אמיר לחדש את פעילות הקבוצה, ובדומה לגופים אחרים באותו זמן, לייסד כתב עת להפצת הבשורה. העיתון נקרא אלף, והוא החל לצאת לאור בנובמבר 1948 באופן לא סדיר. ראשי הקבוצה היו רטוש ושני אחיו, עוזי אורנן וצבי רין (כשנולד נקרא גמליאל הלפרין, ואחר כך גם זאב

חנן), כמה מיוצאי המחתרת ואהרן אמיר. מעל דפי אלף, שהתהדר בסמל הכנעני של קרני השפע ובמילה אלף בכתב עברי קדום, הם ניסו לקדם את השקפת עולמם, ומנגד ביקרו בחריפות את הממשלה בטענה שהיא יצרה לאום מדומיין ומזויף, תלוש וריקני.

עוד שותפים היו בקבוצה קטנה מיוצאי לח"י שהיו קרובים בדעותיהם לכנענים, שכללה את יעקב אשמן, שרגא גפני והאחים בועז ויאיר עברון. גם עמוס קינן היה שותף בקבוצה וכתב כמה פעמים בביטאונה, אך יחסו אליהם היה דר-משמעי. מצד אחד הוא קיבל את עקרונות הכנעניות, ומצד שני סירב לקבל את חוסר המעש שלהם בימי המאבק בבריטיים וסלד מההתנשאות הכמור-לידית שלהם, שבאה לידי ביטוי לדוגמה בהיגוי מודגש ומלאכותי של האותיות ח"ת ועי"ן ובכתיבה מוגזמת ומלאה בחשיבות עצמית בסגנון תנ"כי. לאחר זמן קצר הבין קינן שאין להם אסטרטגיה מגובשת, ועזב. כעבור שנים לגלג עליהם בטענה שמכולם רק הוא ויעקב אשמן נולדו בארץ, לחמו במחתרת ושירתו כלוחמים בצה"ל, ואילו שאר הכנענים, שדיברו גבוהה גבוהה, נולדו בגלות והמשיכו לשאת את רשמיה בהתנהגותם ובלבושם.

באותו זמן החל קינן לכתוב את הטור הסטירי בעיתון הארץ "עוזי ושנות", וירה בלשון חדה ועוקצנית את חצי ביקורתו בממסד הדתי והפוליטי. הטור זכה לפופולריות עצומה, ו"עוזי" היה לאב טיפוס של הצעיר העברי המרדן הכופר בציונות וביהדות ולאייקון תרבותי. באופן פרדוקסלי נעשה קינן לאחד המזוהים ביותר עם הכנענים. ההופעה המחודשת של הכנענים עוררה פולמוסים עזים מעל דפי העיתונות, והם הותקפו מכל עבר, החל בעיתונים הדתיים וכלה בעיתוני מפא"י למיניהם.

לאחר התמסדות אלף החליטו הכנענים לייסד תנועה פוליטית למחצה, ובסתיו 1951 הוקם "מרכז העבריים הצעירים" (מע"צ). את מצע התנועה הציגו במסיבת עיתונאים רטוש, אמיר ופעיל נוסף שהחל לתפוס מקום בחוגי הכנענים, מייג'ור שמואל וויזר, קצין לשעבר בצבא הבריטי ודמות מוכרת בחוגי הרוויזיוניסטים. נאמנים לדרכם הם קראו להפסקת ההגירה לישראל, לביטול משטר השנוררות, להקמת מדינה חילונית ולאיחוד פדרטיבי מרחבי. לפי הניתוח שלהם, הציונות גרמה למשבר חריף, והוא ייפתר רק בהשתחררות ממנה ובקבלת התפיסה שישראל היא אומה עברית חדשה המתפתחת במרחב של ארץ הפרת, שעברה באותן שנים שינויים מהותיים.

העשור השישי של המאה הקודמת נפתח בחוסר יציבות כללי במזרח התיכון ובעיצוב מחדש של המסגרות הפוליטיות בו. בסוריה הופלה הממשלה

הלאומית, ולאחר סדרת מהפכות קצינים תפס את השלטון הקולונל אדיב שישכלי. במצרים תנועת הקצינים החופשיים הדיחה מכיסאו את המלך פארוק והעלתה לשלטון את מוחמד נגיב. מלך ירדן ההאשמי עבדאללה (הראשון), ששאף להשתלט על סוריה ולהקים את "סוריה הגדולה", מסגרת מדינית פן-ערבית על פני רוב המזרח התיכון, נרצח בהר הבית בידי מתנקש מחסידי המופתי חאג' אמין אל-חוסייני לאחר שנתפס כמי שבגד בפלסטינים במלחמת העצמאות. את מקומו תפס בנו טלאל, ובנו המלך חוסיין החליף אותו כעבור זמן קצר. בלבנון, המסובכת דמוגרפית, נחלשו הנוצרים המרונים, שהיו מיעוט הגמוני ובעלי זיקה לצרפת, מול המוסלמים, שביקשו מצידם להתאחד עם הישות המדינית שהתפתחה בסוריה. בזירה הגלובלית הפך המזרח התיכון, המשופע בשדות נפט, לזירה אסטרטגית. מבחינת הכנענים, הטלטלות במרחב היו הזדמנות לשינויים מבניים גאופוליטיים במרחב, והם ביקשו להשפיע על עיצובה של מדינת ישראל כחלק משינויים אלה.

לפיכך הם פנו לרשויות בבקשה להירשם כאגודה עות'מאנית, והקימו סניפים בערים הגדולות, ערכו בחירות לוועדות כמו הוועד המרכזי, גזרות וביקורת, גבו דמי חבר, נפגשו עם עיתונאים וניסו לגייס פעילים בקרב תלמידי תיכון, סטודנטים וחיילים. במציאות סבלה התנועה מבעיות רבות ששיקפו את החולשה הארגונית של מנהיגיה. ההיררכייה של התנועה לא הייתה ברורה, לא גובשו יעדים מוגדרים, לא הייתה תוכנית פעולה מסודרת, וסכסוכים פנימיים ועריקות החלישו אותה. מה גם שהוצאת אלף גזלה את מרבית המשאבים. דינמיקה זו זיכתה אותה בהגדרה קולעת בחרות (19 בנובמבר 1951): "ספק כת ספק תנועה". בניגוד להוצאת אלף, הקמת התנועה לא עוררה עניין ציבורי רב, וכפי יכולותיה הדלות בתחום המעשי היא לא בלטה בציבוריות הישראלית וכמעט ולא הצליחה להעלות לסדר היום את האג'נדות שביקשה לעסוק בהן. אחת הבולטות שבהן התמקדה ביחסי דת ומדינה.

במענה על האלימות הדתית הוקמה בסוף 1950 או בתחילת 1951 "הליגה למניעת כפייה דתית". בראשיה היו עוזי אורנן, מראשי הכנענים, וערי ז'בוטינסקי, בנו של המנהיג הרוויזיוניסטי המנוח. הם הצהירו שהם אינם נלחמים בדת, אבל יתנגדו לכל ניסיון של כפייה דתית. אחת הדמויות שתמכה בליגה הייתה הרב צבי יהודה הכהן קוק, בנו וממשיך דרכו של הראי"ה קוק, הרב הראשי הראשון של ארץ ישראל, שהתנגד לכפייה מכל סוג. אף שהליגה הייתה גוף עצמאי, הכנענים ראו בה פלטפורמה חשובה להחזיר את השקפת עולמם וניסו להפוך אותה לארגון חזית שלהם. אורנן אף המליץ שכל חבר

בתנועה הכנענית יצטרף לליגה. הקמת הליגה לא התקבלה בעין יפה בקרב גורמים דתיים רדיקליים, ומכתב חתום בידי חברי ברית הקנאים איים: "חברי הליגה יהיו בקרוב שוכני עפר".

אחת הסוגיות הבולטות שעמדו במוקד הפולמוס, כאילו דבר לא השתנה בעשרות השנים שחלפו מאז, הייתה סוגיית התחבורה בשבת. ביוני 1952, כחלק מתקנות הקיצוב והצנע, תיקן שר התחבורה הדתי דוד צבי פנקס, חבר מפלגת המזרחי ומחותמי מגילת העצמאות, שורת תקנות שהגבילו את התחבורה. בין השאר הוא החליט להשבית את התחבורה ליומיים בשבוע, ואחד מהם הוא יום השבת. התקנות נתקלו בזעם רב בציבור ובכנסת. ועד ציבורי של בעלי מכוניות פרטיות התארגן וביקש לעתור לבג"ץ, ונציגי הפרוגרסיביים, מק"י ומפ"ם, זעקו מעל בימת הכנסת נגד הכפייה הדתית. הרוחות סערו.

עמוס קינן הצטרף לקלחת ופרסם ביום חמישי, 19 ביוני 1952, טור מושחז במיוחד של "עוזי ושות" שכותרתו "הדת כגורם חיסכון לאומי":

כידוע אנחנו מדינה ענייה ולכן החליט שר התחבורה שאסור לנסוע בשבת כדי לחסוך בדלק. אני חושב שזה לא מספיק וצריך לחסוך יותר. לפי דעתי זה מבזבז את האנרגיה השכלית של האזרח אם בשבת הוא מטייל, קורא ספרים, עיתונים, מקשיב לשטויות של הרדיו או יושב בבתי קפה. אם יחייבו את האזרח ללכת בשבת לבית הכנסת להתפלל, יהיה בזה משום חיסכון רוחני עצום וזה תוסיף (כך במקור) גם קצת אמונה [...] וחוץ מזה כל הבנות יכולות להתחיל לדבר אידיש, ללבוש גרבים שחורים ולחפש חתנים מבית דתי, ואז לא ייקחו אותו לצבא – וזה יחסוך לנו מתקציב הביטחון. והבחורים יכולים ללכת ללמוד בישיבה – וגם הם יהיו פטורים מחובת הצבא.

אף שהיה בעל כמה ציבורית נפוצה, לא הסתפק קינן אך ורק במחאה בעט.

"יד פושעת זרקה פצצה לביתו של שר התחבורה מר פנקס"

(הצפה, 22 ביוני 1952)

בליל שבת, 20 ביוני 1952, בשעת לילה מאוחרת נזרקה פצצה למרפסת דירתו של השר דוד צבי פנקס ברחוב רמח"ל 6 במרכז תל אביב. למרבה המזל,

הפצצה לא התפוצצה. המשטרה הוזעקה למקום והציבה משמר שוטרים בסמוך לבניין. בערב שלמחרת, במוצאי השבת, בשעת לילה מאוחרת הבחין המארב המשטירתי, שכלל שני פרחי קצונה, בשני צעירים נמלטים מפתח הבניין. לאחר מרדף קצר נתפסו השניים, ומייד נשמע קול נפץ חזק. מטען חבלה שהונח סמוך לדלת דירת השר התפוצץ וגרם לנזק רב. "דלת הכניסה ועוד דלת אחת נעקרו, זגוגיות החלונות נופצו, הרהיטים בפרוודור ובחדר הכניסה ניזוקו קשה. הרושם שנתקבל [...] היה ניסיון של התנקשות" (הארץ, 23 ביוני 1952). באורח נס לא היו אבדות בנפש. הפעולה הראשונה שעשה השר פנקס לאחר ההתפוצצות הייתה החלפת המזווה, שניזוקה. חיש מהר התבררה זהות החשודים במעשה: העיתונאי עמוס קינן וידידו שאלתיאל בן-יאיר. שניהם יוצאי לח"י.

קורות חייו של שאלתיאל בן-יאיר יכולות לשמש בקלות השראה לספר מתח או לסרט. אומנם קשה להתחקות אחריהן לפרטי פרטים, וכדרכם של אנשי מסתורין יש פער בין העלילות שנפוצות עליו ובין המציאות ואין לדעת מה היא האמת ומה בדיה. אך בכל זאת אפשר להתוות – גם אם בקווים גסים – את הביוגרפיה יוצאת הדופן שלו, שהתאפיינה בנועזות, בחשאיות ובמסתורין.

בכתבת דיוקן עליו, פרי עטו של אורי אבנרי, שכותרתה "בן הקוזקים לא התרגש" (העולם הזה, 2 באוקטובר 1952), הוצג בן-יאיר כאגדה חיה. לפיכך גם נסיבות לידתו היו חייבות להיות פנטסטיות, קדימון לסיפור חייו המרתק. לפי הסיפור, שאלתיאל בן-יאיר נולד במטולה למשפחה שבאה מהקווקו לארץ ישראל והתגיירה. כמיטב המסורת הקווקית, הוא נולד באוהל מעור שעמדה לפניו סוסה אצילה מקושטת. ואולם למעשה הוא נולד בחיפה למשפחה יהודית ממוצא צרפתי שאין חלקיק של דם קווקי בעורקיה. אביו לזר החליף את שם המשפחה לבן-יאיר על שמו של אלעזר בן יאיר, מנהיג מורדי מצדה. בהיות שאלתיאל בן עשר לערך הוליכו אביו לירושלים, ומול חומות העיר הקריא לפניו את תיאורי המצור והחורבן בכתבי יוספוס פלביוס. באותו מעמד החליט הילד להקדיש את חייו לחירות ישראל. הרפתקאות גיל הנעורים שלו כללו פעולות תגמול פרטיזניות נגד ערבים בתקופת מאורעות 1936-1939, לימודים בפנימייה צבאית בצרפת ורומן עם אישה מבוגרת.

במלחמת העולם השנייה שירת בן-יאיר ב"צבא הפרטי של פופסקי", יחידת קומנדו סודית בצבא הבריטי, שהתמחתה בפשיטות ארוכות טווח באמצעות ג'פים ומקלעים והייתה השראה ליחידת שועלי שמשון. בן-יאיר,

שהתהדר בשפם עבות ודמה במראהו לסקוטי כשר למהדרין, קעקע על זרועו סמל מגן דוד ואת השם ניל"י כדי לזכור את יהדותו. עם תום המלחמה התגייס לאצ"ל, ומשם עבר ללח"י ופעל לבדו כמסתערב בערים ערביות. במלחמת השחרור שירת בחטיבה 8, שבה שירתו רבים מלח"י. בראש החטיבה עמד יצחק שדה. בזכות ניסיונו הצבאי העשיר מונה בן-יאיר לקצין, ובשוחות המלחמה הצטלבה דרכו עם עמוס קינן. לאחר המלחמה הפך אותו משה דיין, אלוף פיקוד הדרום באותם ימים, ליחידת קומנדו של איש אחד. הוא נהג לחדור לרצועת עזה, לעורר מהומות ולאסוף מודיעין. לבדו, כמובן. מפקדיו כינו אותו "האיש האמיץ ביותר בארץ". הוא נפצע ברגלו באחת הפעולות, שוחרר מזה"ל ועבד זמן קצר בחברת מקורות בעבודות פיצוץ וקידוח עד שמצא את עצמו מעורב עד צוואר בניסיון התנקשות פוליטי.

הטלת הפצצה הגיעה בהפתעה גמורה. הש"ב, שעקב אחרי הכנענים כמו שנהג להתמודד עם כל גורם חתרני, עקב גם אחרי עמוס קינן, אך לא הצליח לחשוף את המזימה. ההפך הוא הנכון. המידע שהתקבל היה שקינן זכה במלגת לימודים בארצות הברית ועתיד לעזוב בקרוב את הארץ. בן-גוריון נתן הד לדברים ביומנו (22 ביוני 1952) וכתב: "הופתענו לפצצה שעוזי וחברו זרקו בבית פנקס". סמפכ"ל המשטרה, שעדכן אותו, העריך שהשניים אחראים למעשה ברמת ודאות גבוהה.

כישלונות הם חלק בלתי נפרד מעבודת המודיעין. "לאמירה שכשלים מודיעיניים הם בלתי נמנעים יש ודאות של חוק פיזיקה" קבע ג'ון הוליסטר הדלי (Hollister Hedley), בכיר ב־CIA, והצביע על המורכבות שבעבודת ארגוני הסיכול ועל מוגבלותם. ספרות המחקר העוסקת בכך רבה בהיקפה ומנסה להבין את מנגנוני הכשל בשלוש הרמות של עבודת המודיעין: רכישת המידע, הניתוח האנליטי שלו וקבלתו בידי הגורמים המוסמכים. על פי רוב הכשל נובע מקיבעון מחשבתי או מחוסר יכולת לשנות גישה לנוכח מידע חדש שמתקבל, ולחלופין מקונספציה בקרב מקבלי ההחלטות.

יואל בן-פורת, תת-אלוף (מיל') ששירת בתפקידים בכירים בחיל המודיעין, הצביע על שלב בסיסי יותר, "לדעת, להבין ולחזות את התנהגות האדם היריב". אתגר זה, קבע, הוא גורם הטעות העיקרי בהערכת המודיעין ומקור רוב הכישלונות. במקרה של קינן ובן-יאיר היה הכישלון כפול. חוסר במידע אופרטיבי וחוסר או שמא כישלון של ניתוח הפרופיל הפסיכולוגי של קינן, שהיה יעד מודיעיני.

מייד לאחר המעצר פתחה המשטרה בחקירה נמרצת. בחיפוש שנערך עוד באותו הלילה בדירה שבה התגורר בן-יאיר נמצאו רימונים ותחמושת

רבה, ושותפו לחדר נעצר. החקירה, בניהול היחידה המיוחדת במטה הארצי, כיוונה גם לכנענים, וכמה פעילים בולטים נעצרו ושחררו לאחר שלא הוכח שהם קשורים למעשה. דו"ח הש"ב שהתייחס ל"תגובות בין אנשי 'אלף' ואוהדיהם על 'פצצת פנקס'", סיכם: "אנשי השורה של אלף לא ידעו על הפעולה. הם היו מרוצים מעצם הרעש שהעניין עורר והתייחסו בקלות ראש לעצם הפעולה".

גם יוצאי לח"י, ששני החשודים היו חברים בארגונים, נדרשו להגיב למעשה. בדיעות אחרונות ציטטו את אלדד, שתיאר את קינן: "בחור אמיץ לב העשוי ללא חת", תיאור שהשתמע ממנו שהוא כביכול תומך במעשה, ורק לאחר שאיים אלדד לתבוע את העיתון פורסמה הבהרה ולפיה הדברים כווננו אך ורק לתקופת פעילותו בלח"י (ידיעות אחרונות, 23 ביוני 1952). מנגד, נתן ילין-מור, מנהיגה הנוסף של לח"י, הסתייג מהמעשה, אך מכיוון שהתנגד רעיונית לשלטון, לא יכול שלא להתגאות בעובדה שרק יוצאי לח"י תרגמו את הזעם והטרוריה הציבורית לפעולה אופרטיבית.

מבחינה ציבורית זוהה קינן כשייך לתנועה הכנענית, והתקשורת הישראלית ברובה מיהרה לצלוב את התנועה ואת חבריה. כתבות רבות נגדם, חלקן ארסיות ומלאות רפש, מילאו את דפי העיתונים, והם נעשו מוקצים בקרב חלקים נרחבים בחברה בישראל. באופן פרדוקסלי הם זכו לפרסום שלא זכו לו מעולם והפכו מקוריוז פוליטי לא רציני לתנועה רעיונית המאתגרת את השיח הציבורי שנדרש להתמודד עם הפילוסופיה שהציגו. לא לחינם פרסם באותה שנה מבקר הספרות ברוך קורצווייל את מאמרו המפורסם והמעמיק על "מהותה ומקורותיה של תנועת העברים הצעירים (הכנענים)", שהוא עד היום החיבור החשוב ביותר שנכתב עליהם. הכנענים הכחישו כל קשר לניסיון ההתנקשות ותבעו תביעת דיבה את עורכי מעריב והצפה, שהאשימו אותם במעורבות בו. הם הפסידו.

"השופט זיכה את הנאשמים בהנחת הפצצה"

(הצפה, 14 בספטמבר 1952)

לאחר מעצרו הובאו קינן ובן-יאיר לבית המשפט. הם לא הואשמו בניסיון לרצח אלא בגרימת נזק לדירת השר ובהחזקת פצצה, עבירות שהעונש עליהן הוא מאסר עולם. בן-יאיר הואשם גם בהחזקת אמצעי לחימה. הארכת המעצר שלהם הפכה להצגה הטובה בעיר, והם נסחפו על גלי אהדת הקהל. "מסביב

קהל רב, צעירים ומבוגרים, מנופפים בידיים, מנסים להתקרב, צועקים 'עוזי, עוזי', תיארה בציוריות נורית גרץ, רעייתו של קינן, במיני-ביוגרפיה שכתבה עליו.

חקירת המשטרה קיבלה אופי אחר לחלוטין. במהלך החקירה שמרו קינן ובן-יאיר על זכות השתיקה ולא הודו בחשדות שיוחסו להם אך גם לא הכחישו אותם. כנגד זה הם בחרו בשיחות לא פורמליות מחוץ לחדרי החקירות עם ראש המחלקה הפלילית יהודה פראג, שניהל את החקירה. נקודה מרכזית בשיחה עם קינן הייתה זיקתו לכנענים. "האם אתה משתייך לקבוצת הכנעניים?" שאל החוקר. קינן השיב בשלילה אך הודה שהיה חבר בקבוצה לזמן מה. על שאלת החוקר מדוע עזב אותם ענה קינן: "עזבתי את הכנענים כי תוכניתם נראתה לי מגוחכת במקצת", והוסיף שלמעט פגישות מקריות הוא אינו קשור אל הקבוצה ואל אנשיה. הוא גם שלל את חברות בן-יאיר בקבוצה. בן-יאיר לעומתו התייחס למעשה: "אינני משתייך לשום מפלגה, שום מפלגה לא שלחה אותי, את הרקע, את הגורם למעשה אני שומר לעצמי", אמר וחתם בכתב על הדברים.

כמו באירועים אחרים שנקשרו לאלימות פוליטית הם זכו לתמיכה מגורמים קיקיוניים עלומים. במכתב שנשלח למערכות העיתונים למיניהן בדרך גורם אלמוני ששמו "נאמני העם העברי" את "לוחמי החופש [ו] תובעי כבוד האומה" קינן ובן-יאיר, אשר "הרימו ידם על מדכאי העם ומשפיליו". הוא סיים במילים "אנו נמשיך", והדגיש אותן בכתב בולט. חוקרי המשטרה העריכו שהשניים חברים בקבוצת מחתרת כלשהי שמאסה בשחיתות וביקשה לעוקרה בכל הדרכים, אך למרות זאת קבעו שאין להפריז בהערכת כוחה אף שהיא אינה בוחלת במעשים קיצוניים.

קינן ובן-יאיר הוחזקו בקישלה ביפו עד לגמר הבירור המשפטי. לא ברור מדוע לא הופרדו איש מחברו, הליך הכרחי בחקירה כזו, שנועד למנוע תיאום גרסאות. תנאי המחיה הקשים בכלא, והיחס הגרוע של השוטרים ששמרו עליהם עוררו אותם לפתוח בשביתת רעב למחאה. לעורך הדין שלו סיפר קינן ששיכנו אותם בחברת אסירים פליליים ושהם נאלצו לישון במיטות שורצות כינים. כשניסו להתלונן ספגו מכות וקללות מהשוטרים, וכשמחו על כך הושלכו לצינוק מסריח שקירותיו מכוסים בצואה.

הם המשיכו את המחאה גם בבית המשפט. קינן הגיע אוחו במגבת, ובן-יאיר בחר להגיע יחף, נעליו בידו. השניים הצהירו על המשך שביתת הרעב עד שישופרו תנאי המעצר שלהם. כשהפסיקו את שביתת הרעב הם זכו ב"חנינה" והוצאו מהצינוק. בזמן ההמתנה למשפט, באמצע אוגוסט 1952,

כמעט חודשיים לאחר השלכת הפצצה, נפטר השר פנקס בפתאומיות מהתקף לב. הוא היה בן 57 בלבד. מותו הכה בהלם את אזרחי המדינה וקברניטיה. בכנסת ערכו ישיבת אבל לזכרו, המושב שלו כוסה בשחורים, ושר החינוך והתרבות בן-ציון דינור ויו"ר הכנסת יוסף שפרינצק הספידו אותו במילים חמות. מסע הלוויה הממלכתי יצא מירושלים לתל אביב ועבר בתחנות חייו של השר המנוח ברחובות העיר, שהיה קשור אליה בנימי נפשו ושימש בה בתפקידים ציבוריים רבים. רבבות אזרחים, עסקנים, רבנים ונציגי ממשלה ליוו אותו בדרכו האחרונה. פנקס נקבר בבית הקברות טרומפלדור סמוך לקברי הוריו.

כחודשיים וחצי לאחר השלכת הפצצה נפתח משפט קינן ובן-יאיר בבית המשפט המחוזי בתל אביב. השופט היה ד"ר זאב צלטנר, ששימש בה בעת במינוי זמני בבית המשפט העליון ולימים זכה בפרס ישראל לתורת המשפט. המשפט ארך זמן קצר, ונרשמו בו כמה וכמה רגעי שיא דרמטיים שחשפו שורת מחדלים ופעולות רשלניות של השוטרים וגורמי התביעה. התברר לדוגמה שפרחי הקצונה שינו לאחר מעשה את דו"ח המעצר ושאחד מהם אף נרדם ככל הנראה במהלך השמירה. פתיל החבלה שנלקח מהזירה עצמה והוצג כראיה פורנזית התגלה כפתיל חי שטרם הופעל. חבלן המשטרה המומחה, שהעיד על הרכב הפצצה ועל מסוכנותה, הובך קשות. אנקדוטה הקשורה אליו הייתה שהוא נפל למשכב ארוך ולא יכול להגיע לבית המשפט. השופט, שלא רצה לדחות את העדות הקריטית, הטריח את עצמו והגיע אליו הביתה, ועדותו נגבתה בעודו שוכב על מיטתו.

השופט לא הסתפק רק בעדויות וביקר בעצמו בזירה כדי לבחון את מאפייניה. כדי לדמות את הסיטואציה קרוב ככל האפשר לאירוע עצמו נערכה הבדיקה בלילה, ונוסו בה כמה תרחישים שבדקו את זוויות הראייה מהמקום שעמדו בו השוטרים. התברר שהיה אפשר להתגנב לבניין דרך החצר האחורית, ולא רק דרך הרחוב, ומכאן שייתכן שגורמים אחרים, שהשוטרים לא יכלו לצפות בהם, יכלו להטמין את הפצצה. המחדלים לא פסחו גם על הפרקליטות, שלא הציגה את המניע להשלכת הפצצה ואפילו לא טרחה להביא את הטור הביקורתי החריף שכתב קינן ב"עוזי ושות'" נגד האיסור לנסוע בשבת רק יומיים קודם לכן.

שיא השיאים במשפט נרשם כאשר עלה קינן להעיד. כזכור, במהלך החקירה הוא בחר לשמור על זכות השתיקה, וכעת מסר לראשונה את גרסתו. הוא טען שבאותו ערב כששהה במערכת עיתון הארץ הוא קיבל שיחת טלפון אנונימית שהזמינה אותו לבית השר כדי לראות "דבר משעשע".

הוא שיער שמאן שהוא ימרח את קירות הבית בזפת או יכתוב דבר מה, וקבע עם חברו להיפגש שם. כאשר הגיעו למקום נעצרו על לא עוול בכפם. בן-יאיר תמך בדברים. בבית הקפה כסית, מקום משכן הבוהמה התל אביבית, ניתחו את השתלשלות המשפט, וסיכמו: "הם נתפסו עם חרב נוטפת דם והם הולכים לצאת זכאים בגלל הטמטום של המשטרה". דעתו של קינן הייתה דומה. "עמוס קינן מאוכזב מאוד מחוקרי המשטרה וחושב אותם לאידיוטים גמורים", מסר לש"ב מקור שהיה קרוב לקינן.

פסק הדין ניתן מייד, והוא זיכה את שני הנאשמים זיכוי מלא מאשמת הנחת הפצצה אגב מתיחת ביקורת קשה, אפילו חסרת תקדים, על זוג פרחי הקצונה שעצר אותם. "לו הייתי מתאר לעצמי סמל של מצפון רע הייתי בוחר בשירצקי (אחד מהשוטרים)", כתב השופט. הזיכוי הסתמך על נימוקים מספר. מהמקום שארבו בו השוטרים לא היה אפשר לראות חלקים גדולים מהרחוב, ולא הוכח כלל שהשניים נכנסו לבניין, לא הוצג מניע, והשופט קבע שלא הגיוני שבן-יאיר, בעל העבר הקרבי המפואר, היה יוצא לפעולה כזו בלי נשק ובוחר לפוצץ פצצה ללא השהיה מספיקה. מסקנתו הייתה שהפצצה הייתה פצצת זמן שהניח קודם לכן גורם עלום.

בשקלול העדויות הסותרות של הנאשמים ועדי התביעה בחר השופט לקבל במלואה את גרסתו של קינן והצדיק את שתיקתו. בן-יאיר הורשע על החזקת תחמושת ונידון לעונש סמלי של יום אחד, שחפף לתקופת מעצרו. השניים יצאו חופשיים מבית המשפט. בלחץ המפלגות הדתיות הגישה המדינה ערעור לבית המשפט העליון, וזה מתח ביקורת על מרכיבים מרכזיים בפסק הדין אך לא שינה את המסקנה הסופית. למרות הזיכוי המהדהד לא חודשה חקירת המשטרה, ובין השיטין נראה שבעיני המשטרה השניים עדיין נחשבים לאחראים למעשה.

ארגז הכלים של ההיסטוריון מכיל בעיקר כלים טקסטואליים וייצוגיים. ואולם ההיסטוריון היהודי-בריטי סיימון שאמה (Schama) לימד בספרו נוף וזיכרון (*Landscape And Memory*) שיש גם "ארכיון רגליים", שנועד לחוות את תחושת המקום. אדם מן היישוב המהלך כיום ברחוב רמח"ל לא יבחין בחריג כלשהו. לעומתו ההיסטוריון, המתחקה אחר האירועים מתוך הכרת הפרטים, מסתכל על הזירה בעיניים מקצועיות המבקשות לחשוף את הרובד הנסתר ומתאים את התיאור ההיסטורי לנתונים בשטח.

בית ברחוב רמח"ל 6 שוכן בהצטלבות עם רחוב יהודה הלוי. מאחוריו נמצא בית כנסת החולש על חצר קטנה וסגורה ששביל קטן יוצא ממנה ומקיף את הבניין עד לחזית ולדלת הכניסה. חדר מדרגות צר מוליך לקומה

השנייה ולדירת השר, ששכנה בצידה השמאלי. המבואה הזעירה מרוצפת באריחים ישנים בגוון חום המעוטרים במסגרות שחורות. תיאורי הנוק ההיקפי שפורסמו בעיתונים תואמים לפיצוץ פצצה בחלל צר המגדיל את כוח ההדף וההרס, ואין ספק שחבלן מומחה כמו בן-יאיר היה מודע לכך. כשבוחנים את המקום שבו ארבו פרחי הקצונה, מבינים את גודל המחדל והכישלון. הנתונים בשטח מקשים לקבל את טענותיהם, ודומה אפוא שבמבחן שיקול הדעת המשפטי צדק השופט שפקפק בעדויות שמסרו. כעבור שנים רבות הודה קינן באוזני רעייתו נורית גרץ שהוא ובן-יאיר אכן היו אחראים למעשה ותיאר את השתלשלות האירועים. כבר מאז הקמת המדינה הוא התאכזב ממנה קשות וחש שצריך "לעשות משהו". במסע אוטוביוגרפי חושפני, שקיבל ביטוי ספרותי בספר **את והב בסופה**, חדר קינן למעמקי נפשו וחשף את הנקודה הארכימדית שהתניעה את הרגש המהפכני שלו לאחר הקמת המדינה ואת הזמן המדויק שנוצרה בו:

אינני מאמין שהמהפכה נולדה מתה. נדמה לי שהיה הרף-נצח, שבו חייכה, צחקה, רקדה וגם שרה. אני חושב שזכיתי לראות את הרגע הזה. אולי לכן אין לי פנים. אולי מי שזכה לאותו הרף-נצח שבו המהפכה העברית חייכה, פניו הושחתו לבלי הכר לאחר מותה. אולי אני צריך לחפש את פניי שאבדו לי, שם על שפת הים בתל אביב. זה בן-גוריון עשה לנו, אמרנו אחרי הכוסית הרביעית, או השישית או הבלתי גמורה. יכולנו להיות ארץ. יכולנו להיות עם. יכולנו להיות גן עדן. יכולנו להיות מלכות השמים. והנה מה שהוא עשה לנו. אנחנו הכוסית הבלתי גמורה.

האירוע שאליו כיוון קינן היה הטבעת אוניית הנשק של אצ"ל אלטלנה בחוף ימה של תל אביב וההבנה שהשלטון מוכן לנקוט אמצעים דרסטיים נגד גורמים המנסים לערער את סמכותו.

במחשבותיו עלו תוכניות כמו להתנקש בראש הממשלה בן-גוריון או לפגוע בחלפני כספים שסימלו בעיניו את השוק השחור המושחת. הוא פנה לאחדים מחבריו וניסה לעניין אותם ברעיונות, אך הם סירבו לשתף פעולה. ידידו הקרוב מלח"י בועז עברון ניסה להסביר לו: "הזמנים השתנו, והשיטות האלה לא יעבדו עכשיו", וגם אורי אבנרי, ששותף ברעיונות, גרס: "המהפכה צריכה להתרחש בתוך הדמוקרטיה, גמרנו עם האקדחים". ידיד אחר תיאר את האווירה בקרב החבורה: "לכולנו היה ברור שצריך לעשות משהו. אבל דיברנו

על מה שצריך לעשות בכוס השנייה, אז זה היה מאוד חשוב, ובכוס הרביעית זה כבר היה פחות חשוב". בן-יאיר היה היחיד שהסכים להצטרף, ואחר כך הסביר שהם לא תכננו לגרום נזק או לפגוע במישהו אלא רק להפחיד ולגרום לאנשים לחשוב, אך טענה זו איננה מתיישבת עם הממצאים בזירה עצמה. את חומר הנפץ קיבל קינן מידידו מנוער יעקב חרותי, חבלן מומחה יוצא לח"י שבאותם ימים עצמם הנהיג את מחתרת צריפין, וידובר בו נכבדות להלן. הוא שכנע אותו שחומר הנפץ מיועד לפעולת מחאה נגד חנויות שמכרו תוצרת גרמנית. כשהבין חרותי לאחר מעשה למה נועד באמת חומר הנפץ, מיהר לנתק את קשריו עם קינן. בעקבות הפרשה בוטלה המלגה שקינן זכה בה, והוא גם פוטר מעבודתו בהארץ. אך הוא לא הפיק את הלקח המתאים, והמשיך להשתעשע במחשבות על טרור ומהפכנות. בפעם הזאת הוא מצא בנקל שותפים ישנים-חדשים: הכנענים.

"קשרי א. אמיר עם סוכן הבולשת הצרפתית"

(דו"ח ש"ב מ-19 באוקטובר 1952)

הפרסום והמודעות הציבורית שזכו לה בעקבות הדינמיקה שהתחוללה סביב הנחת הפצצה בבית השר פנקס לעומת הדשדוש ארוך השנים שזכו לו מאז קמו, הובילו את הנהגת הכנענים לחשוב מחדש ולבחון את יחסם לטרור. הדעה הרשמית שנקטו מאז חידשו את פעילותם ביטאה התנגדות עקבית לשימוש באמצעי טרור, והם שללו אותה מכול וכול. אך בקרב חוגים מהפכניים שפעלו בשנים הראשונות של מדינת ישראל בכל זאת היו הכנענים גורם פוטנציאלי לגיוס, ונעשו ניסיונות לקרבם למעגלים הרדיקליים. באפריל 1951 התארגנו מקצת יוצאי לח"י להקים קבוצה על-לאומית שמטרתה מיגור השלטון, והם סקרו שורת דמויות וגורמים שיכולים לשתף איתם פעולה למען מטרה זו. היו בהם ערי ז'בוטינסקי, הלל קוק וקבוצתו וגורמים בתנועת החרות, בציונים הכלליים ובכנענים. זמן קצר לאחר מכן נערך סימפוזיון בהשתתפות יוצאי המחתרת וכמה כנענים. בדיון טען יוצא לח"י אנונימי קיצוני שמבחינתו המלחמה טרם הסתיימה, והאקדחים שכוונו בעבר כלפי הבריטים צריכים להיות מוכנים לשליפה גם כעת במדינת ישראל. רוב הנהגת הכנענים התנגדה ללכת בכיוון הזה ושללה את השימוש באלימות ובטרור לקידום המהפכה ששאפו להוביל. מבחינתם דרכי הפעולה הנכונות הן תעמולה והסברה. לא כולם קיבלו גישה זו, ואחד מבכירי הכנענים, אהרן אמיר, שהחזיק בעמדות אקטיביסטיות הרבה יותר מעמדות חבריו להנהגה,

צייד בעד פעילות מהפכנית לא חוקית. כאשר שמע אמיר על שוד בנק שנחשדו בו אנשיו של אלדד, אמר: "זו היא הדרך להשגת כספים". גם חברי הסניף בחיפה היו מיליטנטיים ודחפו לפעולות אקטיביות.

זמן לא קצר תססו מתחת לפני השטח בקרב הקבוצה הכנענית גורמים רדיקליים שלא הסתפקו בפעילות הקיימת וחשבו שהיא איננה מביאה לידי תוצאות. הם סברו שהגיעה השעה לעבור לשלב הבא ולהפוך לגוף מהפכני-מחתרתי מבצעי. השלב הזה התבטא בעיקר במפגשים עם גורמים שונים ומשונים וניסיונות לגבש ארגון משותף. אחד מהשותפים היה בחור חיפני ששמו משה ברק, שעמד בקשרים עם הסניף הכנעני המקומי והציע לפעיליו להקים מחתרת מהפכנית שתפעל לאור עקרונות אלה. הוא הציע לשדוד בנקים, לשלוח מכתבי איום לכל מיני גורמים ולעשות פעולות חבלה מעוררות רושם. הוא הציע למשל לפוצץ את הקונגרס הציוני או לשכור מטוס ולהשליך ממנו כרוזים על בנייני האומה, ששם נערך הקונגרס, ולשרוף קלפיות בזמן הבחירות לכנסת. בקשתו מהם הייתה להעביר את המסר להנהגת התנועה. פעיל אחד שנכח במפגש ציין את התלהבותו מדור "הזקנים" וטען כי הם אינם בשלים לפעילות כזו. "הדרך היחידה שנוכל לפעול היא בצורה עצמאית ובנפרד מהתנועה", אמר לו.

אהרן אמיר, שעודכן בהצעה, ביקש לבחון את הדברים בעצמו ונפגש עם ברק. הוא התרשם שמדובר בסוכן פרובוקטור של הש"ב שנשלח לרגל אחרי הכנענים ולעודד אותם לעשות פעולות הרסניות שיובילו לחיסול התנועה. למרבה הפלא ברק לא הכחיש את הדברים. הוא הודה שהתקבל לעבודה בש"ב אך טען שמטרתו לשמש חפרפרת בשירותי הביטחון כדי לפקח על הפעולות שהם ינקטו נגד הכנענים. מיותר לציין שהמגעים עמדו בפקוח הדוק של הש"ב, שעקב אחרי הכנענים וניטר בקפדנות את פעילותם.

גורם אחר, רציני הרבה יותר, שביקש לגייס את הכנענים לארגון גג לביצוע מהפכה במדינת ישראל היה ד"ר שמואל אריאל, אינטלקטואל שכתב בשש שפות וקרא במספר כפול מזה, והיה דמות רבת פעלים ורבת רושם בכל קנה מידה שהוא. אריאל נולד ברומניה, כיהן בתפקיד בכיר בתנועת בית"ר המקומית והשכיל לרקום קשרים יוצאי דופן בממשל הרומני ועם גורמי ביטחון ומודיעין מקומיים. בתום מלחמת העולם השנייה נשלח אריאל לפריז לשמש נציג אצ"ל. אחד מעוזריו הקרובים עוד ברומניה היה יעקב ירדור, שכונה רשד"ל, נציג לח"י בפריז.

כישורו העילאי של אריאל לפתח קשרים שוב סייע לו, והוא הצליח לפלס דרך ללב הממסד הפוליטי והביטחוני הצרפתי. הוא הגיע עד שר

החוץ הצרפתי ז'ורז' בידו (Bidault), והיה למקורבו. בנצלו את העוינות המסורתית בין אנגליה לצרפת הוא השכיל לגייס את תמיכת הצרפתים במיזמים מחתרתיים. אחד מהם היה סיוע ליצחק שמיר מלח"י ולאריה בן-אליעזר מאצ"ל, שנמלטו ממחנות ההסגר הבריטיים באפריקה. השניים הגיעו לג'בוטי, שהייתה בשליטה צרפתית, ונתקעו שם כשנה בעוד סביבם מתנהלת מערכה דיפלומטית עיקשת שתבעה את הסגרתם. לבסוף בסיוע אריאל הם הצליחו להגיע לפריז על גבי אוניית מלחמה צרפתית.

אריאל, שהיה מקורב לחוגי משלחת אצ"ל בארצות הברית בהנהגת הלל קוק ושמואל מרלין, שהיו אופוזיציה למנהיגות אצ"ל בארץ ישראל, ניהל גם את העניינים בפרשת אוניית הנשק אלטלנה. הוא הצליח לגייס את תמיכת הצרפתים, שהיו בעלי אינטרס רב במתרחש במזרח התיכון בכלל ובירושלים הקדושה לנצרות בפרט, בכל הנוגע לשילוח האונייה ולחימושה. על פועלו הוא זכה לכינוי "האיש של אלטלנה". מנגד, היו גם גורמים שלא אהדו אותו, ואחד מבכירי הצבא הצרפתי תיאר אותו: "טרוריסט שנרדף בידי המשטרה הצרפתית [...] ולפיכך אינו מייצג שום סמכות לגיטימית".

אריאל, שכונה במחתרת "אלחנן", חרג מהדמות הטיפוסית של חבר במחתרת שאורח חייו נזירי וספרטני. הוא אהב את החיים הטובים והיה דייר קבוע במקומות האקסקלוסיביים ביותר בבירת צרפת. היו במחתרת מי שלא אהבו את אורח חייו הראוותני. הם התלוננו עליו להנהגת אצ"ל, וזו החליטה להעמיד אותו למשפט פנימי. העונש שהושת עליו כלל הרחקה לשנה מהארגון, אך המחתרת, שלא יכלה להסתדר בלעדיו, דאגה להחזיר אותו לתפקידו מהר מהצפוי. לאחר הקמת המדינה נעשה ביתו מקלט ליוצאי המחתרת ולפליטים שהודמנו לעיר האורות. פרשת אלטלנה הותירה בליבו משקעים כבדים. הוא ראה בבן-גוריון את האשם בהטבעת האונייה והחל לפתח עוינות אישית כלפיו. כתוצאה מכך הוא החליט להפיל את שלטון מפא"י, השנוא עליו, בכוח הזרוע.

בדצמבר 1951 הגיע אריאל לביקור מולדת בניסיון לגבש גרעין מהפכני לביצוע תוכניותיו. רשד"ל, איש סודו בישראל, ארגן לו סדרת פגישות מרתוניות עם שותפים פוטנציאליים, שלא נעלמה מעיני גורמי הביטחון. הוא נפגש עם מנהיגי לח"י לשעבר ד"ר ישראל אלדד ויצחק שמיר, איש ביצוע מהמדרגה הראשונה, אך מהפגישות לא יצא דבר. לבסוף רק הכנענים ומקסים גילן הביעו נכונות להגיע לפגישה ולדון בפעילות משותפת. "אהרן אמיר עשה רושם מצוין על אריאל", דיווחו בש"ב וסיפקו פרטים על מפגשים

עם שאר חברי ההנהגה הכנענית, שהסכימו עקרונית להצטרף למערכה. עם זאת הכנענים שאיתם נפגש התריעו שאריאל אינו שומר על כללי החשאיות הנדרשים ושהקשרים ביניהם חשופים לגורמי הביטחון דורשי רעתם. המעקב אחרי גילן חשף שהוא "מוכן לכל פעולה" ושהוא אף הבטיח לאריאל לגייס פעילים נוספים. דיווח נוסף פירט: "אין לו ספק שמחתרת הינה הכרחית [...] הוא אינו מפחד מבית הסוהר וממשפט. במקרה שייעצר הוא יהיה מעוניין להפוך את משפטו הוא למשפט פוליטי ותעמולתי". רשמיו המאוחרים של גילן מאותו מפגש מתארים חבר אנשים מצומצם מאוד, בעלי תודעה מהפכנית משולבת בתחושת גדלות אך חסרי כל חוש מעשי. לזיכרונו, בפגישה השתתפו חוץ ממנו ומאריאל נציג כנעני אחד ויוצא לח"י בלתי מזוהה. מוזמנים נוספים שייצגו קבוצות נוספות לא טרחו להגיע. בפגישה פרס אריאל את חזונו המהפכני להפלת בן-גוריון וחלק איתם את המידע שמעצמה עולמית, סביר להניח שצרפת, עומדת מאחוריו. מעניין שגילן טען לימים בספרו משולחנו של בית קפה שמעצמה זו הייתה סין העממית, שאיתה רקם אריאל קשרים על רקע מהפך אידאולוגי בהשקפותיו ופנייה למרקסיזם. מהפגישה לא יצא דבר נוסף על ויכוחים שגרתיים בין הנציג הכנעני לרעהו הלאומני.

במהלך ביקורו של אריאל בארץ אירע פיתול מוזר בעלילה. אהוד אבריאל, מבכירי מפא"י וציר מרכזי במבצעי ההעפלה של המוסד לעלייה ב' וברכישת נשק בימי טרום המדינה, שבמסגרתם הכיר את אריאל והתפעם מכישרונותיו ומיכולותיו, הפגיש אותו עם בן-גוריון וניסה לגייסו למוסד. אריאל סירב נחרצות. גילן שיער ששירותי הביטחון, שידעו על קשריו עם הביון הצרפתי, ניסו "להכפיל" אותו לטובתם. חזרת אריאל לפריז קטעה את המשך המגעים, והם לא הבשילו לכדי פעולה. הם חודשו בשנית בעקבות פרשת ניסיון ההתנקשות בשר פנקס.

"כידוע קיימת הנהלת מחתרת [ה] מורכבת משלושה מנהיגים

כנענים" (דו"ח ש"ב מ-2 באוקטובר 1952)

לאחר שזוכה בבית המשפט חידש עמוס קינן את הקשרים עם הכנענים, שהחלו לראות בחיוב את השימוש בטרור ובאלימות, בעיקר מכיוון שלא הצליחו לתפוס מקום מרכזי בחברה הישראלית. במהלך כחצי שנה, מסוף שנת 1952 עד לאמצע שנת 1953, התנהלו פגישות קדחתניות בין הצדדים להקמת ארגון משותף ולקביעת דרכי פעולה.

הכנענים, שלא היו בעלי כישרון מעשי ולא היה להם ניסיון מחתרתי, חיפשו אנשים בעלי עבר צבאי שיכולים לסייע להם. בשמות שעלו היה שמו של ישקה אליאב, לשעבר מבכירי אנשי המבצעים בלח"י וחבלן מומחה. הוא נפסל מכיוון שהיה נאמן למדינה. שם נוסף שעלה היה יעקב לוטן, יוצא אצ"ל שפעל באותם ימים נגד מטרות גרמניות במחאה על הסכם השילומים. לא ברור מהמקורות שבידינו אם הם פנו אליו או שהדבר נשאר בגדר משאלה שלא מומשה. הש"ב הצליח להפעיל מקור בתוך הנהגת הכנענים וקיבל שפע מידע איכותי בזמן אמת. בשלב הזה הם כבר התייחסו לכנענים כאל מחתרת, וכך הם מאוזכרים בדו"חות רבים מתקופה זו.

בה בעת חודשו גם מגעי הכנענים עם מקסים גילן בהמלצת שמואל אריאל. ביסוס הקשר עם גילן לא היה קל לעיכול והצריך את הכנענים לוותר ויתורים אידאולוגיים כואבים. גילן לא הסכים עם הרעיונות העבריים-ילידיים וזלזל בראשי הקבוצה הכנענית. הוא סבר שהפסיכולוגיה שעמדה מאחורי הקמת התנועה הייתה הרצון למצוא הצדקה לחוסר ההשתתפות שלהם במערכה לשחרור הארץ, ביקורת שמתח על התנועה גם קינן. גילן, אידאולוג מטעם עצמו, התעמת עם השקפת העולם הכנענית, ובמניפסט ארוך הצביע על הסתירות והכשלים שיש בה לדעתו.

הש"ב הצליח לשים את ידו על המסמך המקורי, אך לא התרשם מהרמה האינטלקטואלית שהפגין גילן. "ניסיונו של מקסים לנתח את יתרונות וחסרונות האידיאולוגיה הכנענית לוקה לדעתי בכמה חסרונות", נכתב בתזכיר שצורף למסמך. ההתנגדות לרעיונות הכנעניים חייבה גיבוש עקרונות מוסכמים על שני הצדדים. המשימה הוטלה על עוזי אורנן, והוא הציע לרכך את המושג "ארץ הפרת" ולהחליפה במושג "ארצנו" ולהגדיר את המטרה המשותפת "איחוד כל חלקי ארצנו ושחרור מעול השליטים ולהלום באויב בכל האמצעים שיעמדו לרשות התנועה".

בפגישות של הכנענים עם קינן וגילן – בנפרד – נוצרו שני צירי פעולה. ציר הכנענים-קינן דגל בפעולות חבלה בחו"ל במדינות ערביות. התוכנית שהועלתה כללה את יציאתם של קינן ושל בן-יאיר, שהיה מנוסה בפעילות כזאת, לפעילות חשאית, משליחת מעטפות נפץ ועד ליצירת מגע עם גורמים זרים. את הדרכונים הזרים הנצרכים לחדירה שקטה לארצות היעד היה אמור לספק שמואל אריאל. פעילות זו תהיה קדימון לשיתוף פעולה נרחב בין הצדדים ולהקמת גוף פוליטי חדש, שבפעולותיו המתוכננות ייסוד ירחון משותף ותנועת נוער חדשה והקמת גוף מודיעיני-מבצעי חשאי שיפעל

בחז"ל. קינן אף הבטיח שלרשותו עומדים עוד כמה פעילים שיצטרפו לארגון. מנגד ביקש ציר הכנענים-גילן לעשות פעולות מקומיות. הקו של הכנענים דגל בחיסול אחד ממשקיפי האו"ם. גילן לעומת זאת לא התחבר לרעיון ורצה לפעול מעבר לגבול בפגיעה במסתננים.

כשחלף הזמן ומאומה לא התקדם התברר לשותפים שהשיחות שניהלו היו לא יותר משיחות סרק. אף אחד מהם לא סמך על משנהו, והם ניסו לנצל זה את זה. הש"ב הבליט זאת בשלל ידיעות. "בשבוע האחרון התקיימה פגישה שנייה בה מסר עמוס קינן כי לרשותו מספר אנשים המוכנים ליציאה לחז"ל. בינתיים קמו ספקות אצל מנהיגי הכנענים באשר לרצינותו של עמוס קינן והעניין נדחה שוב." "הכנענים שאינם רוחשים אמון רב לס[מואל] אריאל מפריס רצו לנצל את קשריו מבלי להכניסו לסוד העניין. אריאל שכנראה חש זאת וענה כי יהיה מוכן לעזור לכל דבר לאחר שידע בדיוק מהי המסגרת ומהי מטרתה." "בחוג ידידיו המצומצם מסביר מקסים שאין לו שום אמונה בקבוצת 'הכנענים' ואינו סומך עליהם [...] מקסים סבור שיש רק לנצל את הכוח האינטלקטואלי הנמצא בתוך 'הכנענים' וזאת הסיבה שהינו מנסה להתקשר ולחדור ל'כנענים'". על עומקו של חוסר האמון בין הצדדים תעיד האנקדוטה הזאת: כאשר ביקשו הכנענים מגילן לאסוף מודיעין על משקיפי האו"ם לקראת פעולה נגדם ענה גילן, שכזכור התנגד לכך, שלא הצליח לברר פרטים על המשקיפים, והציע להם לפנות למשרד החוץ בבקשת סיוע. סיכומו של דבר, שום תוכנית פעולה לא יצאה מהכוח אל הפועל.

הרצון להשפיע על הגאופוליטיקה של המזרח התיכון באמצעות טרור, במיוחד כשהוא בא מכיוונה של קבוצה פרוטיונית, נשמע יומרני מאוד, אך גם מדינת ישראל הרשמית פעלה בדיוק כך. בעקבות הכוונה להסיג את צבא בריטניה מתעלת סואץ, מהלך שישראל חששה מאוד מפניו, הפעילה יחידה סודית באגף המודיעין בצה"ל חוליית צעירים יהודים במצרים למטרות חבלה כדי לטרפד את הנסיגה. למבצע ניתן שם הקוד "סוזנה", אך היא מוכרת יותר בכינויה "העסק הביש". הפעילים החובבניים ניסו לעשות כמה פעולות חבלה זעירות, אך נתפסו. מקצתם הוצאו להורג, ואחרים נידונו לשנות מאסר ארוכות. הדי הפרשה הובילו בתחילת שנות השישים ל"פרשת לבון", שבסיומה התפטר בן-גוריון מראשות מפא"י והוחלף בלוי אשכול, פרש מהמפלגה והקים מפלגה מתחרה ששמה רפ"י (רשימת פועלי ישראל).

ובחזרה לכנענים. למרות הפניית מבטם לפעולות בחז"ל הם לא הזניחו גם את החזית הפנימית. אחד הנושאים הבוטחים באותה עת בציבוריות הישראלית היה השחיתות והשוק השחור. הכנענים, בעיקר מסניף חיפה

המיליטנטי, ביקשו להעמיד את הסוגיה בראש סדר היום שלהם ולהיות גורם מוביל במלחמה בשחיתות, תופעה שסברו שהיא גלותית ומשקפת את היהודי הנכלולי שעושה עסקאות מפוקפקות. למען יראו וייראו הם החליטו להתמקד בדמות ציבורית שנחשדה בשחיתות ולפגוע בה. הבחירה הייתה בראש העירייה הראשון של עכו, חבר מפא"י, ברוך נוי.

נוי הגיע לעכו כדי לשמש מפקד הממשל הצבאי בעיר, והחליט לקבל עליו את הטיפול בה. אמר ועשה. בעצמו ראה את בעל הבית. "עכו שלי", נהג לומר לחברי המועצה, שבו להם. כאשר נשאל על פרויקטים שקידם לבדו ענה: "ככה אני רוצה, מפני שזה טוב לעכו". לפעמים זה היה טוב רק לו, כמו כביש גישה שסלל לביתו מכספי העירייה. את יריביו דרס באגרסיביות רבה. התלונות נגדו הלכו והצטברו. כשעלה חשד שניצל לרעה את מעמדו, החלו מבקר המדינה וועדה פרלמנטרית מיוחדת לחקור אותו, והוא הפך סמל לשחיתות. תחילה חשבו הכנענים לפגוע בגופו או ברכושו, אך לבסוף החליטו לחסלו. תכנון המבצע הוטל על אהרן אמיר, והביצוע – על חברי התא החיפאי. למזלו של נוי החליטה הוועדה שהוא אינו ראוי להיות ראש עיר במדינת ישראל, והוא נאלץ להתפטר. ייתכן שההחלטה הצילה את חייו.

המלחמה בשחיתות הייתה לכנענים דגל עקרוני, והם רצו לקדם אותה עוד צעד ולהקים גוף מודיעיני חשאי שיפעל נגד התופעה המנוונת. עם זאת מאחר שהיו ארגון אנטי-דתי שחרת על דגלו את המאבק בכפייה הדתית, הם נערכו לפגוע גם במוסדות דתיים בעת הצורך. אמיר הנחה את אחד הפעילים בחיפה להשיג מודיעין על בניין ועד הקהילה בחיפה. לשאלתו ענה אמיר כי אם יתקבל חוק נגד גידול חזירים, יגיבו הכנענים בפיצוץ בנייני ועדי הקהילות בכמה ערים בישראל.

המחשבה להקים מחתרת ושלל התוכניות האופרטיביות שעלו היו פרפורי הגסיסה של הכנענים. הן שיקפו תהליך של הקצנה שהתפתח ככל שגבר תסכולם של חברי הקבוצה על שאינם מצליחים לתפוס מקום מרכזי בחברה הישראלית ולממש את היעדים שלהם. עם הזמן עזב את הקבוצה מספר בלתי מבוטל של פעילים, ובהם צבי רין, אחיו של רטוש, ויוצאי לח"י בקבוצה. מצבו של כתב העת אלף היה ככי רע ותפוצתו קטנה באופן ניכר, והכנענים הבינו שאין דורש להשקפת עולמם. באפריל 1953 יצא לאור הגיליון האחרון של העיתון, וכשהוא פסק מלצאת לאור התפרקה התנועה הכנענית. שלב חדש בקורותיה החל רק לאחר מלחמת ששת הימים.

כאמור, כל התוכניות והתכנונים היו גלויים וידועים לגורמי הביטחון. שאלה מתבקשת היא מדוע לא נעצרו אנשי התנועה, נחקרו והועמדו לדין? התשובה מצויה בדו"ח מסכם על הכנענים, שחושף את מה שחשבו עליהם בש"ב ואת הערכת הסכנה, או נכון יותר חוסר הסכנה, שנשקפה מהם:

כאן מגיעים לעניין הטרור. השימוש באמצעי אלימות המתאים לתנועות בעלות מטרת פוליטית ברורה (שקשה להשיגה באמצעים דמוקרטיים) אינו מתאים לתנועות עבריות (אפי' למטרות גיבוש התנועה), ולו גם בגלל אופיים התרבותי של מנהיגיה. זריקת פצצות ע"י בודדים (עמוס קינן) – היא תוצאת האווירה הכללית במדינה ואין לה קשר לאופייה המיוחד של כל תנועה "כנענית".

האפיזודה ה"מחותרתית" בחיי הכנענים חושפת אקלים מהפכני-טרוריסטי ששרר מתחת לפני השטח בקרב קבוצות שוליים שהיו קשורות זו לזו ברשת של קשרים. מבחינת הכנענים היא משקפת את תפיסת "טרור מתוך ייאוש". הווה אומר, קבוצה המבקשת להשפיע על החברה אך כושלת למרות מאמציה, ובאין אמצעי השפעה לגיטימיים היא פונה לדרך הטרור. הפרקסיס הכאילו מהפכני שלה משקף תופעה רחבה הקשורה קשר בל יינתק לתופעת האלימות הפוליטית. הפער הדרמטי בין תאוריה למעשה, בין רעיונות מהפכניים למימושם בשטח, וכן תחושות אכזבה ותסכול, הם רגשות קבועים המתדלקים את האקלים הפסיכולוגי המקיף קבוצות רדיקליות. לפיכך פעמים רבות עולות הקריאות "חייבים לעשות משהו" ומוצעים רעיונות אופרטיביים שונים ומשונים שמתבררים כדיבורי סרק. על גורמי הביטחון להשכיל ולקבוע אם מדובר אך ורק בהוצאת קיטור או שמא יש פוטנציאל ממשי שהדיבורים יתגבשו לפעולות.

הסיכון הגדול במתודת המעקב אחר קבוצות "פטרטוניות" הוא ייצור שפע מידע שקשה לברור ממנו את הרלוונטי והקונקרטי. מנגד, התייחסות רצינית לכל בדל אמירה תעלה את החשש מפני תסמונת "זאב, זאב", וכשתגיע ידיעת הזהב לא יידרשו אליה בכובד ראש. במבחן התוצאה פרשת ניסיון ההתנקשות בשר פנקס והמחותרת הכנענית שקמה בעקבותיה מצביעה מצד אחד על כשל בסיכול פעולות של יחידים ועל כשל אבטחה חמור, ומצד שני על הצלחה בניטור התארגנות מרובת חברים, על הפעלת יומינט (מודיעין אנושי) מוצלחת ועל יכולת לנתח ניתוח אנליטי את המידע שהתקבל בקשר להתארגנות.

המשבר בחוג הקושרים הפוטנציאליים השפיע גם על שאר השותפים. מקסים גילן נעצר לאחר שהעביר מסמכים מסווגים לשגרירות זרה, פרשה שרב בה הסתום על הנגלה. הוא נשפט ונידון למאסר של שנה וחצי. בכלא הוא נחשף לאלימות קשה וסדיסטית של השוטרים כלפי אסירים ערבים והחל לשנות את השקפת עולמו. במסע ארוך ופתלתל הוא הפך לפעיל שמאל רדיקלי, ולאחר מלחמת ששת הימים גם לגולה פוליטי. הוא ניסה לקדם את השלום והיה מהראשונים שנפגשו עם פעילי אש"ף. עמוס קינן החליט לפתוח דף חדש בפריו ועזב את הארץ. שמואל אריאל חדל לנסות להפיל את השלטון, ולאחר מלחמת ששת הימים שב להשקפת עולם ימנית-רדיקלית. באחרית ימיו, כשהוא עיוור, עלה ארצה בהשפעת שר החוץ יצחק שמיר ותרם לספרייה הלאומית את ספרייתו הענפה, יותר מ-6,000 ספרים, שמהם נדירים ביותר.

שאלתיאל בן-יאיר המשיך במסע חייו רווי ההרפתקאות והחל לעבוד בחברת אנקונדה, שהקים יעקב מרידור, לשעבר ממפקדי אצ"ל, שייבאה בשר כשר מחבש. החברה שימשה כסווי לפעילות חשאית באפריקה, שהחלה לתפוס מקום גאופוליטי אסטרטגי במדיניות הביטחון הישראלית. נציג המדינה בחברה היה ארתור בן-נתן, "ארתור היפה", מהבכירים שבאנשי הצללים של ישראל. העבודה בחברה הייתה לבן-יאיר קרש קפיצה לעולם הביון האמיתי, והוא גויס למוסד. גיוס איש לח"י לשעבר התאפשר הודות להתפתחויות הפנימיות בתוך תוכי קהילת המודיעין.

"הגרזן של יצחק שמיר" (עמוס קינן, "עוד משהו על שאלתיאל בן-יאיר")

ב-6 באוגוסט 1952 נערכה אצל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון ישיבה שתוצאותיה השפיעו מאוד על קהילת המודיעין. על הפרק עמדה שאלת חילופי גברי בראש השירותים החשאיים וחלוקת התפקידים ביניהם. תוכן הדיון נשמר ביומנו של בן-גוריון:

באו אצלי ראובן [שילוח], איסר [הראל], משה [שרת?].
ראובן מציע להפריד בין: 1. ביצוע הביון [...] וניצול ביון.
ראובן ואיסר הסכימו לעקרונות הפרדה. איסר יעסוק בביון,
וראובן מציע שבמקומו (של איסר) יבוא דפני, כמנהל בפועל
של ש.ב. עובדים 650 איש. יש צורך בקיצוצים.
השאלה היא: בביון יהיו שני מנהלים שווי זכויות או ראש וסגן

(ראובן ראש, איסר סגן). איסר לא הסכים לכך. הצעתי ראש
ביון (ראובן) ומנהל ביון (איסר).

הדיון סימל את פתיחתו של עידן חדש בתולדות קהילת המודיעין, ואיסר הראל הפך דה־פקטו לממונה על שני הגופים החשאיים, הש"ב והמוסד. בראש המוסד עמד עד אז ראובן שילוח, במקור זסלנסקי, ממקימי קהילת המודיעין. הוא נולד בירושלים, למד באוניברסיטה העברית לימודי המזרח התיכון וגויס למודיעין היישובי כבר בתחילת שנות השלושים של המאה הקודמת. בימי המנדט הוא שימש ראש המדור לעניינים מיוחדים בסוכנות היהודית, ולאחר הקמת המדינה שימש יועץ לעניינים מיוחדים במשרד החוץ ועמד בראש המחלקה המדינית במשרד החוץ, שכונתה "דעת" או "אגף חקר" והייתה הגוף המרכזי של קהילת המודיעין. באמצע דצמבר 1949 מינה אותו בן־גוריון לעמוד בראש "מוסד מרכזי לריכוז ולתאום שירותי המודיעין והביטחון", הגוף שממנו התפתח לימים המוסד.

שילוח היה איש מודיעין קלאסי ועסק רבות בפיתוח שיתופי הפעולה המודיעיניים עם ארגוני חשאיים מקבילים בעולם. איסר הראל לא העריך במיוחד את עבודת מקבילו והביע את מורת רוחו באוזני בן־גוריון, וזה הנציח זאת ביומנו (24 במאי 1952): "בא אצלי איסר. לדעתו ראובן נכשל בעבודה". מהדינמיקה שהתפתחה באותו זמן עולה שכנראה היו דברים בגו, וגם שילוח עצמו חש שמיצה את העבודה המודיעינית וביכר להחליפה בפעילות דיפלומטית. כחודש לאחר אותה ישיבה נפצע שילוח בתאונת דרכים ופרש מראשות המוסד, ואחר כך התמנה לציר בשגרירות ישראל בארצות הברית. איסר הראל קיבל את ראשות המוסד ובחר למחליף לראשות הש"ב את "דפני", כינויו אז של איזי דורות.

איזי דורות, שנקרא במקור איזידור רוט, נחשב לאלמוני שבראשי השירותים החשאיים. הוא נולד בפולין ועלה ארצה בשנת 1936, כשהיה סטודנט בן עשרים. הוא למד מדעי הרוח באוניברסיטה העברית והתגייס לנוטרים. בפרוץ מלחמת העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי. כרבים מהחיילים היהודים הארץ־ישראלים שגויסו בארץ הוא עסק בהעברת נשק לידי ההגנה, ובתום המלחמה גייס אותו איסר הראל לש"י. "מאותם הימים ואילך, עד ליום מותו של איזי, היו השניים לצמד בלתי נפרד בקהילת המודיעין [...] באשר הלך איסר הראל – שם הלך איזי דורות", כתב איתן הבר באחת הכתבות היחידות שנכתבו על דורות (ידיעות אחרונות, 17 באפריל 1991).

תחום התמחותו של דורות בש"י היה המלחמה בפורשים, ולאחר הקמת המדינה הוא ריכז את המערכה נגד אצ"ל בפרשת אלטלנה ונגד לח"י בפרשת ההתנקשות בברנדוט. בעיצומה של המערכה נגד לח"י הוא נפצע באורח קשה בתאונת דרכים כשרכבו התהפך. שמועה עקשנית טענה שחברי לח"י הנרדפים ירו לעברו, פצעו אותו וגרמו לתאונה. באמצע שנת 1951, כשקם המוסד כגוף עצמאי, "השאיל" הראל את דורות לגוף הביון, והוא היה לאחד משני הסגנים של ראובן שילוח.

כמו שאר העובדים בשירות המדינה נענה דורות לדרישת בן-גוריון לשנות את שמו הלועזי לשם עברי. הוא התחכם להנחיה, העביר שלוש אותיות משמו הפרטי לשם המשפחה והפך באחת מאיזידור רוט לאיזי דורות. כשקיבל הראל את הפיקוד על המוסד, מיהר לצאת לאירופה ולגייס את דורות, איש סודו, למחליף. דורות לא התלהב מהרעיון. "הסכמתי לקבל את תפקיד ראש המוסד מותנית בהסכמתך להחליף אותי כראש הש"ב", לחץ הראל, ודורות הקולגיאלי ניאות לקבל את התפקיד לזמן קצוב של שנה.

ב-24 באוקטובר 1952 קיבל דורות מידי בן-גוריון את כתב המינוי הרשמי והיה לראש הש"ב. שנת כהונתו התאפיינה בפעילות רבה בזירה הפנימית, ובדומה להראל הוא ראה בש"ב כלי של ההגמוניה המאפ"יניקית. התפיסה של "המדינה היא אנחנו" מעולם לא הייתה חזקה יותר משהייתה באותם ימים, וכל גוף אופוזיציוני נחשב לחתרני והיה נתון לפיקוח. כמחצית מכוח האדם בש"ב היו אנשי מטה 1, שהיה אחראי לאיסוף המודיעין הפוליטי-מפלגתי. הם גייסו מודיעים מקרב חברי מפלגות האופוזיציה, עקבו אחרי מנהיגיהן וניטרו את פעילותם. לדוגמה, מנחם בגין, מנהיג תנועת החרות, התלונן תדיר שהוא נתון במעקב ושמאזינים לו ולחברי מפלגתו.

המידע שהלך והצטבר על חברי האופוזיציה נמסר לנבחרי מפא"י ורוכז בארכיון מיוחד. הפעילות נחשפה בחלקה כאשר התגלו מכשירי ציתות במשרדו של מאיר יערי, ממנהיגי מפ"ם. החשיפה עוררה מהומת אלוהים, והפרשה הייתה לעימות פוליטי חריף. גם במשרדו של סגן שר התעשייה והמסחר מטעם הציונים הכלליים, זלמן סוזאיב, התגלו האזנות. התעשיין מוזי ורטהיים, בעברו איש מטה 1, סיפר בריאיון מאוחר: "כל המנהיגים היו תחת פיקוח השב"כ [...] וכמעט כל עובדי המיון בדואר, למשל, היו אנשי שב"כ [...] איסור לא לקח שם סיכון ולפי הוראותיו שמענו את כל המנהיגים, ראינו אותם בשגרת חייהם ובשנתם, קראנו כמעט הכל, שמענו כמעט הכל, דיווחנו כמעט הכל" (ידיעות אחרונות, 4 בספטמבר 2007).

כעבור שנה בדיוק ביקש דורות לפרוש ועבר לשמש סגן של איסר הראל במוסד. הוא מילא את התפקיד עד שנת 1963, כשהתפטר הראל. במקומו מונה סגנו עמוס מנור, גם הוא גיוס אישי של הראל. מנור לא היה שותף במאבקים הפנים-יישוביים בימי המדינה שבדרך ולא היה מעורה בפעילות נגד חתרנות יהודית, אמיתית או מדומה, שהעסיקה רבות את הראל ואת דורות. כיוון שהיה יליד רומניה הוא עמד בראש מטה 2 בש"ב, שעסק בסיכול ריגול זר ובאיסוף מודיעין במדינות מזרח אירופה. הוא לא ראה עין בעין עם קודמיו בתפקיד את ההתעסקות היתרה בתחום הפנימי, ובצעד נחרץ שתחם את קווי המתאר של הגדרת הש"ב וסמכויותיו כפי שראה אותם מנור, הורה לשרוף את ארכיון היחידה הפוליטית של השירות, ורובו המוחלט של החומר המודיעיני הושמד כליל. "שעות ארוכות, ימים, עלה עשן ממטה השב"כ", תיאר ורטהיים. ביד אחת נלחם הראל ביוצאי לח"י שסירבו לקבל את כללי המשחק הפוליטיים ואתגרו פעם אחר פעם את השלטונות, ובידו השנייה עשה מהלך מרחיק לכת במוסד וגייס את חבריהם למחתרת. בימים שבהם הפלה את יוצאי המחותרות הממסד המפא"יניקי, שלא סלח להם על פעילותם הנפרדת בימי המדינה שבדרך, והדיר אותם ממקומות העבודה, זו הייתה לא פחות ממהפכה. לאחר שקיבל את אישור בן-גוריון פתח הראל במבצע גיוס. טענה שחזרה ונשנתה גרסה שהראל העדיף אותם לצידו מאשר יפעלו נגדו, ובחר להעסיק את שמיר וחבריו יוצאי המחותרת בפעילות בחו"ל כדי למנוע מהם להקים מחתרת נגד השלטון.

אבל הייתה עוד סיבה לגיוסם, והיא נקשרה לנוכחות הבולטת של פעילי מפ"ם במסגרות הביטחוניות ולחשש שנשקף מהם: בתחילת שנות החמישים נחשפה מחתרת בתוך הש"ב שהפעילה מחלקת הביטחון של מפ"ם, המפלגה שאנשיה עמדו בחוד החנית של העשייה הביטחונית עוד מימי הפלמ"ח. חברי המחותרת, אנשי היחידה המבצעית של השירות, אספו מידע פנימי רב וניהלו מבצעים פיראטיים. אחד מהם, שמצפוני ייסר אותו, התוודה באוזני איסר הראל וחשף לפניו את דבר קיומה. הראל זימן מייד את רפי איתן, איש מטה 10, המחלקה המבצעית של הש"ב, ולימים איש עסקים בכיר והשר לענייני גמלאים בכנסת ה-17, לחקור את העניין. בסיוע עמוס מנור ואיזי דורות אומתו החשדות החמורים. אחת מחברות המחותרת, אחותו של המשורר חיים חפר, ששימשה מזכירה ביחידה המבצעית, נלקחה לחקירה – והודתה. משהתברר שהמחתרת אכן חיה וקיימת, הדיח איסר את פעיליה לאלתר. אחרי שנים, בסוף מרץ 1961, כשנעצר המרגל הסובייטי ד"ר ישראל בר, בעברו איש מחלקת הביטחון של מפ"ם שהיה מעורה בצמרת הביטחונית

בישראל, נתפס בביתו מסמך משנת 1951 שכותרתו "תוכנית לווייתן" ועיקרו תפיסת השלטון בכוח בידי מפ"ם. בעדותו במשפט טען בר שאת המסמך כתב ככל הנראה יגאל אלון, ובכירים במפלגה היו שותפים לתוכנית. אירוע נוסף התרחש באמצע שנות החמישים כאשר מצא בעל בית קפה תל אביבי מעטפה ששכח אחד מהלקוחות. כשפתח אותה התגלו לעיניו מסמכים מסווגים רבים, מקצתם בסיווג "סודי ביותר". הש"ב הוזעק לחקור את הדליפה וגילה שפקיד במשרד החוץ הופעל שנים ארוכות בידי אחד מבכירי מחלקת הביטחון של מפ"ם. לימים חשף ההיסטוריון זאב צחור בביוגרפיה שכתב על יעקב חזן, מראשי מפ"ם, שההערכה העיוורת לסטלין ולברית המועצות הובילה את אנשי מפ"ם להקים תאים חשאיים בש"ב, במשרד הביטחון ובצה"ל כדי למנוע את השתלטות הימין על מדינת ישראל וכדי לסייע ל"מולדת השנייה", כך ראו את ברית המועצות, במקרה שתפרוץ מלחמת עולם שלישית והצבא האדם יכבוש את המזרח התיכון. כחלק מההכנות הם הסתירו בלא פחות מחמישים קיבוצים סליקים חשאיים שהכילו נשק איכותי והפעילו בצה"ל יותר מתשעים קציני קבע, ובהם אלוף פיקוד, מח"טים ובכירים במטכ"ל, שהתכוננו ליום פקודה. בראייה היסטורית, הסכנה שנשקפה מהם לערעור המשטר בישראל הייתה חמורה עשרת מונים מהסכנה שנשקפה מצד ההתארגנויות שבצד הימני של המפה. לעומתם יוצאי לח"י לא נחשדו בתמיכה בברית המועצות ולא נחשבו לאיום למרות עברם. הראשון מיוצאי לח"י שנקרא לדגל היה ישקה אליאב, מבכירי אנשי המבצעים בארגון. המגויס הבא היה מפקד לח"י יצחק שמיר, שהתאים ככפפה ליד לעבודת הביון החשאית. שמיר נודע כשומר סוד קיצוני שלא דיבר מעולם על דברים שהשתיקה יפה להם עד כדי כך שראו בו "איש שמידר אפילו את עצמו". לאחר ניסיון קצר ימים בזירה הפוליטית בתפקיד מזכ"ל רשימת הלוחמים ניסה שמיר את מזלו בעולם העסקים, אך לא נחל הצלחה יתרה, והזימון למוסד הגיע בעיתוי המתאים לו ביותר. הראל זימן את שמיר לביתו שבשכונת צהלה, בצפון תל אביב, ולא נזקק למאמץ גדול כדי לשכנע אותו להצטרף. לשמיר הייתה רק שאלה אחת: "האם תהיה לי הזכות לסרב להוציא לפועל פקודות הנוגדות את מצפוני?" "אם תידרש לעשות משהו בניגוד לעקרונותיך אני מבקש שתעלה זאת בפניי ללא היסוס", השיב הראל, והקשה: "האם אני יכול לסמוך על הלויאליות שלך?" שמיר ענה במילה אחת, "כן", ועמד במילתו כל שנות שירותו במוסד. לאחר תקופת הכשרה קצרה הקים שמיר את יחידת "מפרץ" שהתמחתה בהפעלת סוכנים במדינות יעד ועבר עם משפחתו לפריז, בירת הריגול של

אירופה. כינויו היה "ברזילי". הצטרפותו למוסד הייתה צעד דרמטי בדרכו של שמיר לכס ראש הממשלה העתידי. הוא גייס כמה וכמה מחבריו למחותרת שהתמחו במבצעים חשאיים. היו בהם דוד שומרון והרצל עמיקם, חיים שבתאי, יוסף עדניה וידידיה טל. גם שאלתיאל בן-יאיר גויס ליחידה. עמוס קינן, שהתגורר בפריז באותם ימים, סיפר שהתבקש להמליץ על בן-יאיר. "למרות שלא הייתי מהימן מבחינה פוליטית הייתי מהימן מבחינה האישית", הסביר. בן-יאיר נאלץ למחוק את כתובות הקעקע שעיתרו את ידיו, והצטרף למוסד. הוא נשלח לקהיר במסווה של מומחה לגידול בקר בלגי ששמו פרנסואה רנאנקור והועסק בתפקיד יועץ חקלאי לממשלת מצרים. כדרכו, גם בפעם הזאת הוא היה יחידה של איש אחד, וזו הסיבה שבניגוד לאחרים הצליח להשלים את שליחותו ולצאת ממנה בשלום.

בזמן שפעל בן-יאיר במצרים הוא מיפה את שדות התעופה של חיל האוויר המצרי, אותם שדות שהופצצו אחר כך במבצע "מוקד", בשעות הראשונות של מלחמת ששת הימים, והפצצתם הובילה לניצחון חסר התקדים במלחמה. שמועות נוספות, שלא התבררו עד תום, גרסו שהוא היה קשור גם בניסיונות ההתנקשות בחייהם של המדענים הגרמנים שפעלו במצרים. במהלך שליחותו נשא בן-יאיר אישה הולנדית, שלא ידעה מאומה על פעילותו. היא התגוררה עימו בקהיר. רק לאחר שסיים את שירותו חשף לפניה את זהותו.

כשחזר ארצה ניסה בן-יאיר למצוא את מקומו, אך לשווא. לאחר שהתאכזב מהבטחות בלי כסוי שניתנו לו בדבר מגורים ותעסוקה, הוא קיבל משרה באחת מארצות אפריקה בתחום החקלאות, או אולי היה זה רק כיסוי לעבודה חשאית נוספת. בשלב כלשהו הוא נעלם, מאוכזב מהמדינה שהקדיש לה את חייו, והגיע לקנדה. שנים הסתובבו שמועות על גורלו. רובן גרסו שהוא כבר אינו בין החיים, עד שבעקבות כתבה של עמוס קינן עליו הוא התגלה בקנדה, נשוי, אב לשניים ועובד במפעל מקומי. קינן נסע לבקרו. הפגישה ביניהם אחרי שנים ארוכות עמדה בסימן קתרזיס והתפכחות. "יש דבר אחד שלעולם לא אסלח עליו", אמר לו בן-יאיר, "בני שאול היה צריך להיוולד בארץ". לפני שנפרדו הוא העז לומר בגילוי לב נדיר את אשר על ליבו: "אני מסתכל אחורה על חיי וחושב, איזה בזבוז זה היה. כל מה שעשיתי היה לחינם, בשביל מטרות אבודות". אך כאשר שאל אותו קינן, "התחזרתי?" ענה לו בלא היסוס: "אם יקראו לי". הוא נפטר בשנת 2006 הרחק מהארץ שאהב בכל מאודו ושלמענה לחם.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

תיקי "תנועת העברים הצעירים בש"ב": 001n17o, 001n17p, 001n17q, 001n17r, 001n17s, 001n17t, 001n17v, 001n17w, 001n17x, 001n17y, 001n17z, 001n180, 001n181, 001n182, 001n183, 001n184, 001n185, 001n186, 001n187, 001n188

תיק "הכנענים" במשטרה, תיק R0001t04

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 1128/2003, תיק 430

מס' משלוח 421/2004, תיק 408

ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:

תיק פ 315 2/3

תיק כ 18 - 2/6

ארכיון מכון גנזים:

ארכיון עמוס קינן (ארכיון מס' 668)

עיתונים

"בן הקוזקים לא התרגש", העולם הזה, 2.10.1952.

"האיש שגייס בצרפת את הנשק לאוניה אלטלנה", ידיעות אחרונות, 14.1.1983.

"שאלת יאל נשאר בכפור", ידיעות אחרונות, 4.11.1983.

"איש הפרטים הקטנים", ידיעות אחרונות, 8.9.2007.

"טקסי עידום ורמזים לטרור: מתברר שהשב"כ ריגל אחרי הכנענים", הארץ, 11.3.2012.

ספרות

שמעון אביבי, "מתי הוקם המוסד?", מבט מל"מ 51 (פברואר 2008), עמ' 40-43.
זאב איבינסקי, לח"י – צבת ראשונה, עיונים בנפתולי תקופה ודרך, תל אביב: יאיר, תשס"ג.

אשר אילני, התנקשויות פוליטיות בארץ ישראל, ירושלים: כרמל, תשס"ד.

רפי איתן, איש הסוד, ראשון לציון: משכל, תש"ף.

אהרן אמיר, ילקוט אריאל: האיש של אלטלנה, תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשנ"ד.

יוסף ארגמן, "יצחק שמיר עוזב את המוסד", מבט מל"מ 72 (יוני 2015), עמ' 20-23.
יואל בן-פורת, "הערכות מודיעין – מדוע הן קורסות?", צבי עופר ואבי קובר (עורכים),

מודיעין וביטחון לאומי, תל אביב: מערכות, תשמ"ז, עמ' 223-250.

מקסים גילן, משולחנו של בית קפה, תל אביב: מטען, תשע"ד.

נורית גרץ, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, תל אביב: עם עובד, תשס"ח.

בשם האומה החדשה: המחותרת הכנענית

איסר הראל, ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ-ישראל, תל אביב: עידנים וידיעות אחרונות, תשמ"ז.

איסר הראל, ביטחון ודמוקרטיה, תל אביב: עידנים וידיעות אחרונות, תשמ"ט. יהושע פורת, שלח ועט בידו: סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש), תל אביב: מחברות לספרות, תשמ"ט.

יצחק פס, "הכנענים בעקבות ניסיון ההתנקשות בשר התחבורה דוד צבי פנקס ב-1952", עיונים בתקומת ישראל 37 (2022), עמ' 37-62.

יצחק פס, "חייו הסודיים של סוכן המוסד שאלתיאל בן-יאיר", מבט מל"מ 91 (מרץ 2022), עמ' 55-58.

זאב צחור, חזן: תנועת חיים, ירושלים וגבעת חביבה: יד יצחק בן-צבי ויד יערי, תשנ"ז. עמוס קינן, את והב בסופה, ירושלים: כתר, תשמ"ח.

יעקב שביט, מעברי עד כנעני, ירושלים: דומינו, תשמ"ד.

יאיר שפיגל, ימי עמוס: ראש השב"כ השלישי – עמוס מנור, המבצעים והפרשיות (1953-1963), בן שמן: מודן, תשע"ז.

אילה שקלאר, "הפנקס פתוח: השר דוד צבי פנקס, פעילותו, דרכו הפוליטית ופרשת ההתנקשות בחייו", ישראלים 7 (2015), עמ' 107-137.

Nachman Ben-Yehuda, *Political Assassinations by Jews: A Rhetorical Device for Justice*, Albany: State University of New York, 1993.

John Hollister Hedley, "Learning from Intelligence Failures", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 18, 3 (2005), pp. 435-450.

Simon Schama, *Landscape and Memory*, New York: Alfred A. Knopf, 1995.

Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother*, New York: The Free Press, 1999.

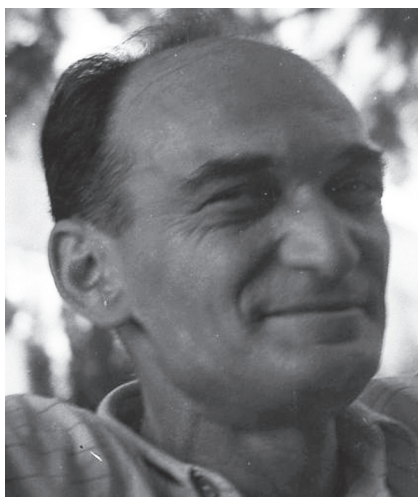
Meir Zamir, "'Bid' for Altalena: France's Covert Action in the 1948 War in Palestine", *Middle Eastern Studies* 46,1 (2010), pp. 17-58.

חשיפת הסליק של מחתרת "המחנה" במדרשת סיני
(צילום: יהודה איזנשטרק, באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון)

שאלתיאל בן-יאיר בכיסוי מומחה לבקר
(באדיבות מכון גנזים)

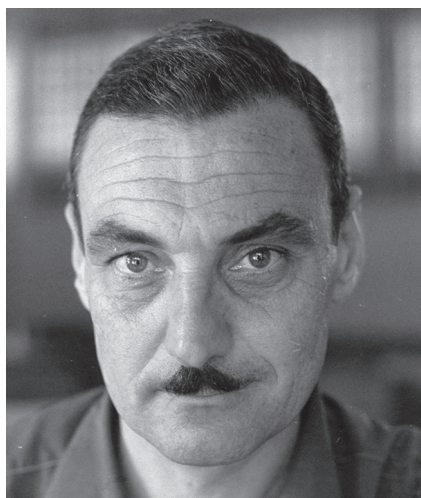
המשורר יונתן רטוש (צילום: בנו רותנברג, אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

עמוס קינן – "עוזי"
(באדיבות מכון גנוזים)

מקסים גילן – האיש שלא פסק מלהקים מחתרות
(באדיבות מכון גנוזים)

הכנעני אהרן אמיר (באדיבות ארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

מתכנן המהפכות ד"ר שמואל אריאל (במרכז, מרכיב משקפי שמש)
(באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל)

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

ראש הש"ב השני איזי דורות

הממונה – איסר הראל

חוקר הש"ב צבי אהרוני

ראש הש"ב השלישי עמוס מנור

התמונות באדיבות

ארכיון וספריית מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית והמל"מ

בשם הנספים בשואה: מחתרת השילומים

בסוף מרץ 1953 הגיע לארץ לסדרת קונצרטים הכנר הבינלאומי יאשה חפץ. הביקור היה לסנסציה תרבותית, והקונצרטים זכו להצלחה מסחררת. על הביקור העיבה החלטה שנויה במחלוקת של חפץ, שבחר לכלול בהופעותיו יצירות של המלחין הגרמני המפורסם ריכרד שטראוס, שנתפס בתודעה מלחין נאצי ויצירותיו הוחרמו בישראל. ההחלטה עוררה סערה. שר החינוך והתרבות בן-ציון דינור ושר המשפטים פנחס רוזן, ששימש גם יושב ראש אגודת התזמורת הפילהרמונית הישראלית, שהופיעה עם חפץ, פנו אליו בבקשה רשמית לשנות את ההחלטה, אך לשווא. "אני מעדיף שלא להופיע כלל ברסיטלים מלהופיע בתוכנית שלא תכלול יצירה של שטראוס כפי שקבעתי מראש", ענה להם הכנר. הקהל גם הוא אמר את דברו וסירב למחוא כפיים לאחר נגינת היצירה, זאת בניגוד לתשואות הסוערות שליוו את היצירות האחרות.

גם העיתוי היה דרמטי. אחד הקונצרטים חל בצמידות ליום הזיכרון לשואה ולגבורה, והמתח סביב ניגון היצירות הגיע לשיא. מכתב איום שנשלח לחפץ קרא: "היזהר לנפשך ובל תעז לחזור על הפשע הזה כי ארוור אתה בשם היקר והקדוש לאומה, ארוור, אנחנו מזהירים!" (ההדגשה במקור). על המכתב חתמו "מגיני כבוד האומה ושומרי מצוותה". ביום חמישי, 16 באפריל, עמד הכנר להופיע בקולנוע אדיסון בירושלים. הסניף המקומי של תנועת החרות פנה בקריאה נרגשת לאומן בבקשה שיתחשב ברגשות הציבור. המשטרה חששה להפגנות ונערכה בכוחות מתוגברים. הרחוב נחסם לתנועת מכוניות, ושוטרים גלויים וסמויים מילאו את האולם.

הקונצרט עבר בשקט, אך מייד בסיומו ניתקו אלמונים את החשמל באולם וגרמו לשוטרים לחסום את הגישה לבמה בפני הקהל שביקש את חתימת האומן. עם סיום האירוע יצא חפץ למלון המלך דוד, ומשם התכוון לנסוע לעיר רחובות, שבה התאכסן. כשניגש למונית הגיח מהמארב צעיר

והכה בידו הימנית של חפץ במוט ברזל. שומר ראשו של חפץ שלף את אקדחו, אך הצעיר נמלט לתוך החשכה. למזלו של חפץ, עוצמת המכה בידו פחתה משום שהמוט פגע תחילה בתיבת כינור הסטרדיוואריוס יקר הערך שלו.

המשטרה פתחה בסריקות ומצאה את כלי התקיפה. שיחת טלפון אנונימית לרדיו קיבלה עליה אחריות בשם "הנוער העברי", והמתקשר האלמוני הזהיר את הכנר ודחק בו לעזוב מייד את ישראל. התוקף לא נמצא מעולם, אך מידע של הש"ב חשף שהוא היה קשור לקבוצה של אלדד. מידע נוסף טען שכבר שנתיים קודם לכן הציע אלדד לשכור את ידו של הכנר המפורסם יהודי מנוחין, ששיתף פעולה עם קומפוזיטור בעל עבר נאצי, אך הפעולה לא התבצעה, והרעיון חיכה שנתיים עד שמומש על חפץ. ביום שלאחר התקיפה הופיע הכנר ביד חבושה ונמנע מלגן את יצירות שטראוס. הופעה אחרת שלו בוטלה, והוא מיהר לעזוב את ישראל. בחרות (16 באפריל 1953) מיהרו לקשור בין הסאגה ובין הסכם השילומים, שנחתם כחצי שנה קודם לכן:

צלילי המוסיקה של הנאצי ריכרד שטראוס שעלו מכינורו של הכנר האמן יאשה חפץ [...] היוו מעין סיכום לצלילי שלום ושילומים עם יורשי הנאצים [...] כי יאשה חפץ הינו רק סמל לכל מה שמתהווה ומה שנעשה בציבורנו. חפץ העלה בנגינתו את צלילי הניוון של ציבורנו ששכח ומשכיח את הגדול באסונות הלאום מאז גלותו מעל אדמתו.

הסכם השילומים, שהיה שנוי במחלוקת עזה, קרע את החברה הישראלית, והמאבק החריף נגדו הוליד מגוון צורות של אלימות פוליטית גם בכתובה מסיתה, גם במחאה אלימה וגם בגלישה לטרור. באיזו אווירה התנהלה המערכה, ומה הייתה הדינמיקה שלה? כיצד השפיעה על החברה הישראלית ועל המערכת הפוליטית? על שאלות אלו נעמוד כעת.

"זכור את אשר עשה לך עמלק – לא יהיה מגע עם גרמניה"
(חרות, 19 באוקטובר 1951)

הסכם השילומים, שפרץ לתודעת הציבור בסוף שנת 1951, עורר מחלוקת ציבורית ופוליטית חסרת תקדים. לחלקים גדולים מהציבור נראה ההסכם

כמחילה על הפשעים הנוראים שעשו הנאצים וכמכירת הכבוד הלאומי בכסף. בראש המוחים עמדה תנועת החרות. המפלגה שלה, שביקשה להיות חלופה שלטונית להגמוניה של מפא"י, לא הצליחה לממש את מטרתה ונחלה מפלה בבחירות לכנסת השנייה, שנערכו בקיץ 1951. מפא"י זכתה ב-45 מנדטים, ואילו חרות הפסידה שישה מנדטים, ולעומת הכנסת הראשונה, שבה היו לה 14 חברי כנסת, כעת היא התייצבה על שמונה בלבד, וסיכויי הישרדותה במגרש הפוליטי היו מוטלים בספק.

בעקבות הכישלון פרש מנהיג התנועה מנחם בגין מהחיים הפוליטיים ויצא באופן בלתי מוסבר לאירופה לחודשים מספר. שמועות לא מאומתות טענו שהתמוטט נפשית ונסע לטיפול במרפאה בשווייץ. הפולמוס על הסכם השילומים החזיר אותו לארץ ולפוליטיקה. בהקשר זה הסביר יחיעם ויץ, בכיר חוקרי התנועה הרוויזיוניסטית, שהמחאה נגד ההסכם הפכה לתנועת החרות "דגל חלופי" במקום דגל "שלמות המולדת", שבו נופפה קודם לכן ונעשה רלוונטי פחות במציאות הפוליטית החדשה.

גם מפלגות מהצד השמאלי של המפה הפוליטית התנגדו להסכם השילומים. מפ"ם התנגדה לו מכיוון שלטענתה הוא מחלל את זכר הנספים בשואה ובמיוחד את זכרם של גיבורי תנועות ההתנגדות חברי השמאל הציוני. המפלגה הקומוניסטית מצידה ראתה במגעים הוכחה שמדינת ישראל מגבשת אוריינטציה מערבית ונוקטת עמדה במלחמה הקרה.

הרעיון שגרמניה תשלם פיצויים בעבור הרכוש היהודי הגזול והסבל שגרמה לעם היהודי לא היה חדש והחל עוד בימי המלחמה עצמם ברעיונות של מגוון גורמים יהודיים, ובהם הקונגרס היהודי העולמי, לפיצוי כספי בעבור הרכוש היהודי שגזלו הגרמנים. על שולחן ממשלת ישראל הוא עמד כבר מקיץ 1949, ועלה עוד כמה פעמים בשנה וחצי הבאות. ניסיון לערב את מעצמות הכיבוש לכפות על גרמניה לשלם פיצויים ולהשיב את הרכוש שנגזל כשל. בתהליך מפותל החלו להתנהל מגעים סודיים בין נציגים ישראליים לגרמניים בתיווך אחד הצירים היהודים בפרלמנט הגרמני, הבונדסטג.

המגעים הבשילו לכדי פגישה חשאית בין נציגי משרד החוץ הישראלי לקנצלר גרמניה קונרד אדנאואר שנערכה ב-19 באפריל 1951, תאריך סמלי במיוחד בתולדות השואה, שמציין את פרוץ מרד גטו ורשה. בפגישה הביע הקנצלר נכונות לפתוח במשא ומתן ישיר עם ממשלת ישראל והסכים לשני התנאים שהציבו הנציגים הישראליים: הכרה פומבית של ממשלת גרמניה באחריות לפשעים שעשו הנאצים כלפי העם היהודי ומתן פיצויים בסך

מיליארד וחצי דולר, כסום שממשלת ישראל נקטה כבסיס למשא ומתן. הפגישה הייתה סודית עד כדי כך שהוסתרה אפילו מחברי הממשלה. ב-27 בספטמבר 1951 הצהיר הקנצלר בפומבי שגרמניה מוכנה לקבל עליה את האחריות לפשעי המשטר הנאצי נגד היהודים ושהיא מסכימה לשאת ולתת על תשלום פיצויים לקורבנות היהודים ולשורדי השואה. ההצהרה הכשירה את הדרך למגעים ישירים בין ישראל לגרמניה המערבית ופתחה פתח לדיון ציבורי ופוליטי נוקב בסוגיית השילומים.

תגובת האגף הימני על המגעים הייתה חריפה. תנועת החרות, שבעבר תמכה אומנם בהשתתפות פיצויים כבדים על גרמניה מכיוון שראתה בהשבת הרכוש היהודי הגזול סוג של נקמה והשבת הכבוד הלאומי, שינתה את השקפתה מקצה לקצה ושללה נחרצות את המשא ומתן הישיר. מבחינתה כספי השילומים היו לכסף טמא שלא ראוי לקחתו. בראייה פוליטית צרה היא ראתה בהסכם תופעה המאפיינת את שלטון מפא"י, המוכן למען שרידותו הפוליטית לוותר על ערכי הכבוד הלאומי.

כחלק מדרכי המאבק פתחה המפלגה בקמפיין אגרסיבי נגד ההסכם וייסדה בעיתון המפלגתי חרות מדור מיוחד, "זכור את אשר עשה לך עמלק", הצייווי המקראי שהפך אצלה לסיסמת הקרב נגד השילומים. המאמר הפותח (19 באוקטובר 1951) הכיל כתב אישום חריף נגד הממשלה, שהיא "היורשת של המיליונים הטבוחים, זו שקמה מדמם וקורבנם עומדת לבגוד בזכרם, להפוך את קורבנם לקורבן שווא ולהפוך את עמנו, את מדינתנו, בעיני זרים לסמל של אי המוסריות, סמל הפיוס כלפי גרמניה, כלפי הרוצחים". המאמר הסתיים בהצהרה נרגשת: "נזכיר מדי יום ביומו את אשר עשה לנו עמלק. נזעיק מדי יום ביומו את המצפון הלאומי שלנו. עד אשר תחוסל הסכנה של חרפת דורות שהממשלה עומדת להמיט עלינו" (ההדגשות במקור).

בעל המדור היה יעקב לוטן, במקור הבל. הוא נולד בפולין, וכשהיה בן 13 עלה ארצה והצטרף לפלוגות בית"ר, ומשם עבר לאצ"ל. במלחמת העולם השנייה נלחם לוטן במסגרת הצבא הבריטי וניסה לערוק כדי להצטרף למלחמה בבריטים שהחל אצ"ל לנהל החל מפברואר 1944. לאחר המלחמה היה אחד המפקדים הבכירים של הארגון באירופה וכונה "דן" ו"ארדון". הוא פעל גם בגרמניה, ולאחר שסיים את תפקידו הוחלף בשורד השואה דב שילנסקי. לוטן חזר ארצה במלחמת העצמאות, הספיק להתגייס לצה"ל ונלחם במלחמה. הוא כתב בקביעות בעיתון המפלגה אך נחשב קיצוני לעומת חבריו. מבחינתו היה המאבק בהסכם השילומים לא פחות ממלחמת קודש שבה כל האמצעים כשרים. "מטרתנו הדחופה ביותר חייבת להיות: לחבל

במשא ומתן בין ממשלת ישראל והגרמנים", כתב בחרות (19 באוקטובר 1951). לטווח הארוך הוא הגדיר את המערכה "מלחמה נצחית בעם הגרמני". המחאה לא התמצתה רק בסיסמאות והחלה להתפתח גם בשטח. חברי תנועת בית"ר יצאו לבושים במדים הרשמיים להפגין ליד בית ראש הממשלה, בניין משרד החוץ, בניין הוועד הפועל של ההסתדרות, בניין הסוכנות ובניין עיריית תל אביב. המוחים נשאו שלטים בגנות המגעים ובהם כיתובים כמו אלו: "ארור כל משא ומתן עם מרצחי עמנו וארורים מבצעיו"; "הטלאי הצהוב אות כבוד לעמנו – המשא ומתן והמרקים הגרמניים – אות קין לממשלתנו". עימותים נרשמו במוקדי המחאה, ואחדים מהמפגינים נעצרו. במקרה אחר הודבקו מודעות שבהן איור של מגן דוד בצבע צהוב שבתוכו המילה יודא, "יהודי", ומתחתיו הציווי "זכור את אשר עשה לך עמלק". סופרים ואנשי רוח התאגדו למאבק בהסכם ואיימו בהתאבדות קולקטיבית בהר ציון. המחאה הנפרדת של תנועת החרות זכתה לביקורת מפתיעה מפיו של חיים לזר-ליטאי, בית"רי מווילנה, פרטיזן קטוע יד, היסטוריון וסוכן הזיכרון הבולט ביותר של השואה בתנועה הרוויזיוניסטית. הוא היה הראשון שחשף את קורות הארגון הצבאי היהודי (אצ"י) בגטו ורשה, ועשה זאת שנים ארוכות לפני משה ארנס. בפגישה מקרית עם ידידו ד"ר מרק דבורז'צקי, שהיה רופא בגטו וילנה ואף שהיה מפא"יניק התנגד בכל מאודו להסכם השילומים, נשמעה הטענה, שלזר הסכים איתה בכל ליבו, שההפגנות במדי בית"ר ישוו למחאה צביון מפלגתי ותיווצר התחושה שהמניע למאבק הוא פוליטי ואינו לשם שמיים. הוא סבר שהמחאה צריכה להיות אפוליטית וניסה להטות אותה לכיוון זה, אך לא נחל הצלחה. ככל שהתקרב מועד ההצבעה בכנסת בדיון על המשא ומתן הישיר מול הגרמנים התלהטו הרוחות עוד ועוד.

"כשיריתם בנו בתותח – פקדתי: לא! היום אתן את הפקודה: כן!"
(מנחם בגין בהפגנה נגד השילומים)

ישיבת הכנסת שדנה בשילומים לא יכלה להיערך בעיתוי אומלל יותר. הדיונים החלו ביום שני, 7 בינואר 1952. התאריך העברי היה ט' בטבת, ערב צום עשרה בטבת, שנקבע ליום הקדיש הכללי לקורבנות השואה. בתנועת החרות התכוננו לשורת מחאות נרחבת כדי ללחוץ על מקבלי ההחלטות להתנגד למגעים עם גרמניה. "נסכל את מזימת ההתפייסות עם העמלק הגרמני", קרא ראש התנועה מנחם בגין מעל דפי חרות (4 בינואר 1952), ומרכז המפלגה ביקש מהפעילים להתגייס גיוס מלא למבצעים המתוכננים.

במדור "זכור את אשר עשה לך עמלק" פורסמה תוכנית הפעולה שהזמינה לעצרת המונים בירושלים שתיערך בזמן הדיונים בכנסת. לפני ההפגנה התבקשו כל פעילי התנועה להשתתף בטקס יזכור לנרצחי השואה שעתידי להיות בהר ציון ו"להישבע אמונים לזכרם של קורבנות המיליונים שהושמדו בידי העמלק הגרמני". ביום ההפגנה הקדיש חרות למערכה את עמוד השער שלו. הציווי "זכור את אשר עשה לך עמלק" נמתח בהבלטה בראש העמוד, ומגוון מוטיבים פרטו על בלוטות הרגש, כמו תמונה של כתובת שנמצאה באחד ממחנות ההשמדה וקראה לנקמה ותמונה של שורת יהודים תלויים כשמתחתיה נשאל "היש להם שילומים?"

משטרת ישראל נערכה בכוחות גדולים ותגברה את שוטרי מחוז ירושלים בקצינים ובחניכים של בית הספר לשוטרים. שלומי שטרית, שבחן את תפקוד המשטרה באירועים, שקיבלו את שם הקוד "מבצע כנסת", העריך ש-15 אחוזים מכלל השוטרים בארץ, שהם כ-750 שוטרים, השתתפו בשמירת הסדר בעצרת. היו בהם גם יחידות מיוחדות שצוידו בפצצות גז מדמיע ובפצצות עשן. הוא מצא שאפילו נגני תזמורת המשטרה וטבחים גויסו למבצע. הכוחות נפרסו סביב משכן הכנסת, ששכן בבית פרומין, ברחוב קינג ג'ורג' בירושלים, במערך מאורגן שכיסה את צירי הגישה למקום. בפקודת המבצע נקבע שהמטרה היא למנוע הפרעות לפעילות הכנסת. לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים במשטרת ישראל, שפיקד על הכוחות בשטח, הנחה לפעול ברגישות ובנחישות ואסר בכל תוקף שימוש בנשק חם גם במקרה של יריות לעבר השוטרים. בזירה נכח גם עמוס בן-גוריון, עוזר המפכ"ל, שפיקח מקרוב על ההתרחשויות.

בשעה ארבע אחר הצוהריים החלו להיאסף בכיכר ציון אלפי מפגינים. הערכות נעו בין 5,000 משתתפים לרבבה, שרבים מהם השתתפו בעצרת בהר ציון ובסיומה הצטרפו להפגנה. רבים ענדו על חזם את "טלאי הכבוד" שחולק לפעילים מבעוד מועד והזכיר את הטלאי הצהוב. מזג האוויר היה סגרירי. הדובר הבולט היה מנחם בגין, שנשא נאום חריף ברטוריקה שמעולם קודם לכן לא נקט כמותה:

כאשר יריתם בנו בתותח, אז נתתי פקודה, לא! היום אתן את הפקודה, כן! אמנם לא תדעו רחמים עלינו, אך זאת הפעם לא נדע גם אנו רחמים כלפי מוכרי דם אחינו והורינו. זו תהיה מלחמה לחיים או למוות. בעוד שעה עומד אני להביא דבריכם לפני הכנסת. הם אומרים שאנו מביימים זעם, אך

אלפי העומדים כאן תחת הגשם הסוער, עדות חיה הם כי זעם העם פורץ בהמוניו [...] אף על פי שהדם ההוא נשפך כמים, לא היה לשווא. הוא נתן לנו את הכוח לקום נגד המשעבד הבריטי [...] הדם ההוא הקדוש והמקודש לימדנו מלחמה והדריכנו על במות אויב ובזכות הדם ההוא נהפך לראש הממשלה בן-גוריון העריץ הקטן והמניאק הגדול שאינו מוסר לעצמו דו"ח על עומק השואה ועל חומרת הסכנה [...] אני קורא לאדון בן-גוריון! אל תעשה מעשה זה, אתה שם מוקש תחת הבניין של בית-ישראל היכול להתפוצץ על יושביו [...] היום הזה אני מודיע לכם כי לא תהיה עוד ממשלה יהודית ולא תהיה לכם הזכות המוסרית בישראל.

בגין סיים את נאומו בקריאה נרגשת: "נרים כולנו יד ונשבוע בשם ירושלים, בשם עולי הגרדום, בשם זאב ז'בוטינסקי. באם אשכחך חרפת ההשמדה – תשכח מימי, תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרנה, אם לא אעלה חרפת ההשמדה בראש יגוני". לשמע הדברים הרים הקהל הנלהב בבת אחת את ידו בשבועה. אחרי בגין עלה לנאום ההיסטוריון פרופ' יוסף קלוזנר. הוא סקר את צוררי העם היהודי לאורך ההיסטוריה וקבע שלעולם לא נסלח להם על הפשעים שעשו. "העם לא יסלח לכנסת וההיסטוריה לא תסלח לעם אם חרפה זו תיעשה", קרא.

בתום הנאומים החל הקהל, נושא דגלים וצועק סיסמאות, לצעוד לעבר משכן הכנסת. המשטרה נערכה בשני מעגלי אבטחה ופרסה מחסומים וגדרות. בתמונות שצולמו באותו יום אפשר לראות שורות של שוטרים מתפרסים לאורך הרחוב ונושאים על חזם מסכות גז. חיש מהר הפכה הצעדה למהומה רבתה. המפגינים פרצו את המחסומים ושעטו לעבר הכנסת. ב"בור שיבר", כיום גן המנורה, סמוך לבית פרומין, הם מצאו פסולת בנייה והחלו להשליך אבנים לעבר בניין הכנסת והשוטרים שהקיפו אותו. עשרות נפצעו והוכנסו לטיפול בתוך הבניין. במגישי העזרה הראשונה נצפתה גם פולה בן-גוריון, רעיית ראש הממשלה, שהייתה חובשת במקצועה. המשטרה הגיבה בירי רימוני עשן וגז מדמיע, אך לא הצליחה לחסום את המפגינים. לעזרתה הגיעו שתי כבאיות והתיזו מים לעבר המפגינים, אך הן הושבתו במהרה בידי ההמון הזועם, שהיכה את הכבאים.

העימותים הקשים נמשכו יותר משעתיים, ונפצעו בהם קרוב ל-150 איש, שוטרים ומפגינים. רק בהגיע תגבורת צבאית הצליחו הכוחות להשתלט על

ההפגנה האלימה ופיזרו את המפגינים. אך הסאגה לא הסתיימה. כוחות משטרה פשטו על סניף תנועת החרות הסמוך ועצרו את מי ששהו בו. בה בעת הם חסמו את האוטובוסים שהחזירו את המפגינים מהבירה ועצרו מכל הבא ליד. מספר העצורים באותו הלילה עלה על 400, והם פוזרו ב־11 תחנות משטרה ברחבי הארץ. מחצית מהם שוחררו כעבור יומיים. הנתורים, שמעצרים הוארך באופן חריג בדיונים שנערכו בתחנות המשטרה עצמן ולא בבתי משפט כמקובל, שוחררו כעבור ימים אחדים. חקירת המשטרה בנוגע למתפרעים הייתה בלתי אפשרית. הבלגן הרב ששרר באותו יום לא אפשר רישום מסודר של העצורים ושל החשדות שהואשמו בהם. דו"חות מעצר לא נרשמו רישום נאות, ונתונים נדרשים לא התקבלו. מרבית העצורים הכחישו מכול וכול את השתתפותם בהתפרעות האלימה, ובסופו של ההליך אף אחד מן הנעצרים לא הועמד לדין.

ישיבת הכנסת הייתה סוערת לא פחות מהאירועים שהתרחשו מבחוץ, והדי הפיצוצים שימשו פס קול הולם לדין. היא לוותה בקולות הזוגיות שהתנפצו ממטר האבנים שהושלך מבחוץ ובענן גז מדמיע שחדר לאולם. אחת האבנים פגעה בראשו של אחד מחברי הכנסת, וחבריו המבוהלים נמלטו לפינות המוגנות של האולם. המתח הגיע לשיאו כשעלה בגין לנאום. זו הייתה הפעם הראשונה שנאם מאז השבעת הכנסת השנייה כחמישה חודשים קודם לכן, באוגוסט 1951. נאומו שוסע פעם אחר פעם, וקריאות גנאי וגידופים קשים הוחלפו בין הצדדים. סגן שר הביטחון פנחס לבון החל להטיח בבגין שהוא מטורף, ונענה בכינוי "רוצח". לעבר דב יוסף נזרקו המילים "מלשין מקצועי", וכאשר החל בן-גוריון לכנות את המפגינים בתואר הלא מחמיא "חוליגנים", הטיח בו בגין: "אתה חוליגן". סגן יושב ראש הכנסת יוסף סרלין, שניהל את הישיבה, ביקש מבגין לחזור בו מדבריו, ומשסירב נעל סרלין את הישיבה.

כעבור שלוש שעות חודש הדין, ובגין חזר לסיים את נאומו. את החלק הדרמטי הוא שמר לסוף: "על עניין זה אנו מוכנים להיגרר. אני מזהיר אתכם, לא יקום ולא יהיה משא ומתן עם גרמניה. החלטתכם תתנפץ כזכוכית אל הסלע. יש דברים שהם יקרים מחיים והם נוראים מן המוות. זהו אחד הדברים האלה. עליו ניתן נפשנו. אנו מוכנים לכול!" באקט אחרון ביקש בגין להסיר את חסינותו הפרלמנטרית. בעיתונים ראו בדברים אלו הצהרת מרד וקריאה להקים מחדש את המחתרת.

התגובות על המהומות שיקפו את הקוטביות הפוליטית והציבורית. בן-גוריון ראה ב"התפרעות הדמים של האספסוף הפשיסטי" ניסיון "טרגי

ונלעג" לעשות פוטש, כלומר הפיכה אנטי־דמוקרטית. פנחס לבון האשים שהמפגינים ביקשו לפגוע בבית המקדש של העם היהודי, כך כינה את הכנסת, ובהפרזה יתרה קבע שזה היה המעשה החמור ביותר בתולדות מדינת ישראל ואולי בתולדות עם ישראל לאורך ההיסטוריה. חברי מפא"י מכל רחבי הארץ שלחו מכתבי ברכה לראש הממשלה על עמידתו האיתנה במערכה וקראו מפורשות לצאת למלחמה נגד תנועת החרות. בן־גוריון עצמו הציע להקים כוח מגן מפלגתי, מעין גלגול מחודש של פלוגות האגרוף המיתולוגיות של מפא"י, שיגן על נבחריו הציבור ומוסדות המפלגה.

גם העיתונות הכללית, הלא מזוהה מפלגתית, תקפה בחמת זעם את תנועת החרות. ד"ר הרצל רוזנבלום, עורך ידיעות אחרונות (8 בינואר 1952), תיאר את חוויותיו בקונגרסים הציוניים שהשתתף בהם, שגלשו לא פעם לפסים אלימים. אך אף אחד מהם, לדבריו, לא התקרב לקרב שהתחולל בירושלים. זה היה מאורע חסרת תקדים, קבע. תנועת החרות, שנדחקה לפינה, נאלצה להתגונן וציירה נרטיב קוטבי לחלוטין. מבחינתם דוכאה המחאה הלגיטימית נגד השילומים באלימות ובאכזריות בידי כוחות הרשע. הכותרת הראשית בחרות (8 בינואר 1952) הבליטה את השימוש שנעשה ברימוני הגז, ובאופן פופוליסטי נטען שהם היו מתוצרת גרמניה, דבר שלא היה ולא נברא. בתיאורים הדרמטיים של האירועים הפנו דוברי התנועה אצבע מאשימה כלפי המשטרה וסגרו על המפגינים שרק הגיבו על הפרובוקציות שנעשו נגדם. החיצים כוונו גם כלפי משפחת בן־גוריון: האב, ראש הממשלה, בישל את המשא ומתן עם גרמניה, והבן השוטר פקד לזרוק פצצות גז.

בתום שלושה ימי דיונים אישרה הכנסת את הצעת הממשלה בעד המשך המשא ומתן. 61 חברי כנסת תמכו בהצעה, וחמישים התנגדו. בתגובה על נאום האיורים של בגין התקבלה בכנסת החלטה תקדימית ושנויה במחלוקת שעברה ברוב קולות זעום להשעות אותו מיישיבות המליאה לשלושה חודשים. באקט נוסף שמתח עד למאוד את חופש הביטוי ואת כללי הדמוקרטיה, העמיד לדין היועץ המשפטי לממשלה את עורך חרות ואת בעלי הדפוס שהודפס בו העיתון באשמת "פרסום דברים שיש בהם משום מזימת הסתה למרד", על שפרסמו כמה נאומים של בגין נגד השילומים. המשפט הסתיים עוד לפני שהתחיל. עורך הדין שמואל תמיר, לשעבר סגן מפקד אצ"ל בירושלים, שנאסר בידי הבריטים והוגלה מהארץ, נשכר לייצג את בעלי הדפוס והבהיר ליועץ המשפטי שבכוונתו להפוך את המשפט להתקפה כנגד השילומים. התביעה בוטלה. תמיר, שתיעב את הממסד המפא"יניקי, בחר להילחם בו בכלים משפטיים וייצג רבים מהנאשמים הפוליטיים בשנות

החמישים. את אולמות המשפט הוא הפך לשדה מערכה וזכה להצטייר כגורם אופוזיציוני חוץ-פרלמנטרי מוביל.

עצרת המחאה שגלשה לפסים אלימים הייתה לחרב פיפיות לתנועת החרות והשיגה את המטרה ההפוכה. היא סימלה את סוף המאבק הפוליטי והציבורי בניסיון להשפיע על מהלך העניינים. לדברי ההיסטוריון יחיעם ויץ, היא הובילה את בגין לרסן את פרקטיקות המאבק בשילומים. הטיב לבטא זאת ד"ר עזריאל קרליבך, העורך המיתולוגי של מעריב, העיתון הנפוץ במדינה באותם ימים (8 בינואר 1951): "במעשה זה עזרו אנשי 'חרות' להסכם עם גרמניה כאשר עוד לא עזר לו איש. בזה הכריעו את הכף [...] אם הייתה עוד תקווה לדין לגוף העניין, לחשיפת הרגשות העמוקים המעורבים בו, לטיעון ולשיפוט צלול ואחראי – באו מתפרעים והפריעו לכל זה". הדברים, שנכתבו כשאדי הדלק עדיין עמדו באוויר, מפיו של משפיען תקשורת ממחנה הימין שטוריו היו מהפופולריים ביותר והוא עצמו התנגד למפא"י והוביל קו בלתי מתפשר נגד הסכם השילומים, מספרים את כל הסיפור.

העצרת הבאה, שנערכה בסוף מרץ 1952, ביום שנפתחו בו המגעים הרשמיים בין ישראל לגרמניה, נערכה בתל אביב, והשתתפו בה 15,000-30,000 מפגינים. המשטרה נערכה בכוחות חסרי תקדים. קרוב ל-2,500 שוטרים, כמחצית מסדר הכוחות המשטרתי בכל הארץ, גויסו למבצע, שקיבל את הקוד "מבצע סדר", וחדר מצב מיוחד הוכן במטה הארצי לפקח על האירועים. כוחות המשטרה תוגברו בפעילי מפא"י שהגיעו מצוידים כמו לקרב. ואולם מהומות 7 בינואר לא חזרו על עצמן, וההפגנה עברה בשקט מופתי, שיש בו כדי לסמן שבתנועת החרות הבינו שהמערכה כבר הוכרעה ולא נותר אלא למחות כאקט מוסרי ולא כדי להשפיע בזירה הפוליטית.

חיים לזר, ההיסטוריון שורד השואה שהבין לאן הרוח נושבת במחוזות התנועה, סירב להצעה לנאום בעצרת כי הבין שהמטרה היא אך ורק "להבטיח מקום בהיסטוריה" ולא לשנות אותה. הבין זאת גם יעקב לוטן, מראשי המאבק, וכתב נגד הנהגת התנועה מאמר ביקורת חריף שביקש לפרסם בחרות. ככל הנראה פרט המאמר על נימים רגישים, וצונזר. לבסוף הוא פורסם בסלם (גיליון מא, אלול תשי"ב), בידי אלדד שלא היה יכול להימנע מלהתנגח עם תנועת החרות, הלא אהודה עליו, וחשף את סירובה לפרסם את המאמר.

הרטוריקה החריפה שהשמיע בגין התבררה כאיומי סרק. הביקורת הנוקבת והתדמית השלילית שדבקה במפלגה הובילה אותו לנקוט אסטרטגיה

חדשה כדי לחזור ולזכות בלגיטימיות ציבורית, והוא פעל לריסון המאבק ולצמצום העיסוק בו. אך בדומה לכללי הפיזיקה, גם האידאולוגיה אימצה את חוק שימור החומר, והתחושות הקשות נגד הסכם השילומים והחובה להילחם בו לא נעלמו אלא שינו את צורתן. מאוכזבים מכישלון המאבק ומונעים מכוח השליחות ההיסטורית ומזיכרון קורבנות השואה פנו מקצת מהפעילים לאפיק הפעולה שנתפס בעיניהם האפיק האולטימטיבי בנסיבות שנוצרו: טרור.

"המיליונים שהושמדו צעדו איתי לעבר משרד החוץ"

(דב שילנסקי בעדותו בבית המשפט)

ב־5 באוקטובר 1952 סמוך לשעה 9:30 בבוקר נכנס למתחם משרד החוץ בקריה בתל אביב צעיר בלונדיני נמוך קומה וחסון, לבוש חולצה לבנה ומכנסים אפורים. בידו הוא נשא תיק עור. לאחר שעבר על פני השומר בכניסה הוא החל להסתובב במקום בצורה מעוררת חשד. כמה אנשים בלבוש אזרחי ליוו אותו במבטיהם. גם חברי קבוצת גננים שעבדה באחת הפינות בחנה אותו במבט חשדני. בכניסה לאחד הבניינים ניגשו אליו שניים בלבוש אזרחי וביקשו לבדוק את תכולת התיק. הוא סירב. כאשר לקחו ממנו את התיק קרא לעברם הצעיר: "היזהרו, תנו לי לפרק". התיק הכיל מטען חבלה גדול מחובר לשעון הפעלה. הצעיר נאזק ונלקח מהזירה במהירות. בכירי המשטרה ובראשם המפכ"ל נזעקו למקום ופיקחו מקרוב אחר איסוף הממצאים. שעות ארוכות הוטל איפול מוחלט על האירוע עד שהותרו הפרטים לפרסום, ובהם שם העצור, דב שילנסקי.

כותרות העיתונים היו דרמטיות. "סוכל ניסיון לפוצץ אחד מבנייני משרד החוץ בקריה", דיווחו בהארץ (6 באוקטובר 1952). שאר העיתונים יצאו בכותרות דומות והעלו את החשד שמדובר במחתרת מבית היוצר של תנועת החרות. כצפוי, רק בחרות ניסו להפחית מחומרת האירוע ודיווחו: "נתפס מחזיק פצצה במשרד החוץ". העיתונים סיפקו את יצר הסקרנות של הקוראים בנוגע לחשוד ופרסמו את פרטיו: בן 29, יליד העיר שוואלי שבליטא, במלחמת העולם השנייה פעל במחתרת, נכלא בדכאו, ובתום המלחמה הצטרף לאצ"ל בגרמניה. הוא עלה ארצה בספינת הנשק אלטלנה ונלחם במלחמת השחרור. הם ידעו לספר שהוא נעצר במהומות 7 בינואר, שהוא נשוי ואב לילד קטן, ורעייתו הרה. בתנועת החרות מיהרו להתנער ממנו, וגם חבריו לא הבינו מה הייתה תכלית הפעולה. "הייתי מבין ומעריך

פעולה מעין זו לו היה עושה אותה נגד הגרמנים. הולך לנקום את דם עמנו השפוך ועל-ידי זה גם מזהיר אותם ואותנו שאין דם עברי הפקר. אולם פה במדינה, וכלפי יהודים?" תהה ביומנו (13 בדצמבר 1952) חיים לזר, ידיד קרוב של "בקי", כך כינו את שילנסקי חבריו הקרובים.

למרות האיפול על החקירה החלו לדלוף פרטים שסיפרו סיפור שונה במקצת וענו על השאלה שהטרידה רבים: כיצד הצליחה המשטרה להיות במקום הנכון ובמועד הנכון ולתפוס את הפצצה ואת נושאה? התברר שבוע קודם לכן נשלח למפכ"ל המשטרה מכתב בעילום שם שכלל אזהרה על מעשה חבלה העלול להתרחש בקריה בזמן הקרוב. בעקבות המכתב תוגברה השמירה במתחם. בהמשך לכך בבוקר היום שבו נלכד שילנסקי נצפתה ההערכות רבה מהרגיל. אנשי ביטחון סמויים, מקצתם מחופשים לגננים, התפרסו במתחם, ושטר מומחה לחומר נפץ הועמד בכוננות. שמועות בלתי מבוססות טענו שבכירים מתנועת החרות שנחשפו לתוכנית דיווחו עליה למשטרה. גם המשטרה שינתה את הגרסה הראשונית לאירוע. הגרסה הראשונית תיארה פצצה גדולה שהכילה שלושה קילוגרם של חומר נפץ שהייתה עתידה להתפוצץ דקות אחדות לאחר שנתפס נושאה. הגרסה החדשה טענה שהמטען היה קטן ומנגנון ההפעלה היה פגום.

כרגיל בפרשות מסוג זה, בחרות (6 באוקטובר 1952) החלו להעלות ספקולציות שמא מדובר בפרובוקציה של הש"ב, גוף שכולם ידעו על קיומו אך המדיניות הממסדית הרשמית סירבה להודות שהוא קיים. החשד הועלה במאמר מערכת בעילום שם שהתחיל כמו בדיחה: "מעשה בפגישת אנשי בולשת בריטיים ואנשי האוכרנה' (הבולשת הרוסית) של הצאר", שבמהלכה התגאו אנשי הסקוטלנד יארד בשיטות החקירה המשוכללות שלהם, שבאמצעותן כבר לאחר 24 שעות מביצוע הפשע הם מצליחים לחשוף את זהות הפושעים. שורת המחץ הייתה שאיש הש"י של הצאר, רמזו גם לאיש הש"ב במדינת ישראל, טוען כלפיהם שזה הישג קטן. "אנחנו יודעים על האשמים ועל מעשיהם שבוע ימים טרם שעמדו לבצע את מזימתם". טענת הקונספירציה הפכה לקו התעמולה המוביל של תנועת החרות כשיוחנן בדר, מבכירי המפלגה, יותר מרמזו על כך בשורת מאמרים בעיתון.

חקירת המשטרה, שניהל ראש המחלקה הפלילית במשטרה הקצין יהודה פראג, עמדה תחת איפול. שילנסקי עצמו סירב למסור גרסה ובחר לשתוק. בקשתו לפגוש את עורך הדין שמואל תמיר נדחתה מטעמי ביטחון. בבית המשפט הוא הואשם בנשיאת פצצה שלא כחוק, עבירה שעונשה עשר שנות מאסר, ומעצרו הוארך ב-15 יום. בתום חקירה מהירה של המשטרה נעצר

נהג המונית שהסיע את שילנסקי, יוצא אצ"ל ששמו גבריאל ליכטמן, שהיה גם הוא על האלטלנה. אחריו נעצר יעקב לוטן, שהיה כזכור ממובילי המאבק בשילומים. בתמונה מאותם ימים הוא נראה לבוש בקפדנות ומעונב, שפם קטן מעטר את שפתו העליונה, והוא מרכיב משקפי שמש ואזוק, ושני שוטרים חסונים שומרים את צעדיו.

החשודים בחרו לשמור על זכות השתיקה ולא שיתפו פעולה עם החוקרים. ההערכה במשטרה הייתה שהם הצליחו לחשוף מחתרת המורכבת מיוצאי אצ"ל שפעלו בזמנו באירופה ובראשה עמד לוטן. מכתב בכתב יד שנשלח לקצין פראג איים שאם לא ישחרר את שילנסקי, ייחטף, וחיייו יהיו בסכנה. על החתום: "סיקריקין". הש"ב ממקורותיו ידע לדווח:

חומר הנפץ של הפצצה ששילנסקי השתמש בה, הועמד לרשות הפעולה ע"י מחתרת שייב. החומר הועבר ע"י [שם מצונזר] לאיש מקבוצת יעקב לוטן, לפי הוראתו של ד"ר שייב. [שם מצונזר] לא ידע בזמן המסירה את מהות החומר אולם לאחר הפעולה הבין כי המדובר היה בחומר נפץ. החבילה נמסרה לפי סיסמה שנקבעה מראש בלי שהאנשים הכירו זה את זה.

המידע היה מדויק להפליא למעט העובדה שאלדד לא היה קשור כלל לפרשה ו"השידוך" בין ההתארגנות של חברי סלם למחתרת מתנגדי השילומים נעשה ביוזמת "איש לח"י ותיק ונאמן". כך העיד לימים יעקב חרותי, ממנהיגי מחתרת צריפין (להלן), שסיפק את חומר הנפץ וששמו הוא שצונזר בדו"ח. דו"ח נוסף של הש"ב ממאי 1953 קשר את אלדד וקבוצתו לתוכניות לפעולות האלימות נגד השילומים ותיאר ויכוח שהתנהל בקרב הקבוצה אם רק גורמים גרמניים הם יעד לגיטימי לפגיעה או גם יהודים שאחראים לביצוע ההסכם. בפועל הם נשאו רק בשלב הדיבורים ולא פעלו באף אחד מהכיוונים הללו.

בתום ימי החקירה שוחררו לוטן וליכטמן. נגד שילנסקי הוגש כתב אישום בבית המשפט המחוזי. המשפט נפתח ב-27 בנובמבר 1952 לפני השופט מקס קנת, והיה קצר להפליא. את שילנסקי, שהואשם "בכך שנשאת פצצה בבית מספר 19 ברחוב ד' בקריה [...] מבלי רשות או עילה חוקית לכך" ייצג עורך הדין שמואל תמיר. לאחר עדות קצרה של השוטרים שעצרו אותו עלה שילנסקי לדוכן העדים ונשא את נאום חייו. במשך כשעתיים פרס את

קורות חייו ותלאותיו בשואה, סיפר על הזוועות שנחשף להן ותיאר מדוע בחר לעשות את שעשה. לרבים מהקהל זו הייתה הפעם הראשונה ששמעו על מה שקרה "שם", וקולות בכי ליוו את הצהרתו.

שילנסקי תיאר את גודל המשבר הנפשי שחוה כששמע על הסכם השילומים ואת חוסר היכולת לשתוק. "בבת אחת נתלשתי מחיי השקטים וכמו הוטלתי בסערה למערכה בלתי פוסקת נגד השיגעון הגדול והפשע האכזרי על המשא ומתן עם גרמניה", חשף את רגשותיו. הוא תיאר כיצד ניסה לפעול ככל יכולתו נגד ההסכם, והמשיך: "ההצבעה בכנסת והחתימה בתוקף הצבעה זו – זעזעוני כליל. התדפקתי על כל דלת, ניסיתי את כל דרכי השכנוע. פניתי אל כל החוגים, אך נוכחתי שכל מאמצי לשווא [...] הרגשתי שנחוצה פעולה דרמטית. אולי היא תעורר את הציבור. אולי היא תזעזע ותחריר את השלווים מאדישותם". הוא שלל את המחשבה שעומדת מאחוריו מחתרת מאורגנת וטען בכל תוקף שפעל לבד. את חומר הנפץ הרגשי שעורר אותו לפעולה, טען, צבר בתקופה "ההיא". הוא סיפר שתכנן תחילה להתאבד בלב הקריה, אך ידידו שנחשפו לרעיון מיהרו לשכנע אותו לוותר עליו. הרעיון הבא היה לפוצץ פצצת הפחדה שתעיר מחדש את הדיון הציבורי בסוגיה ותזעק את זעקת הנספים. כדי שלא לפגוע באיש הוא ניתק את הפתיל מחומר הנפץ. בשלב הזה זרק שילנסקי פצצה מטפורית וסיפר שהוא ששלח את המכתב למפכ"ל והזהיר את המשטרה. והמשיך:

לא לבדי צעדתי לעבר בניין משרד החוץ ובידי הפצצה. אולם לא שניים או שלושה או ארבעה היו איתי. רבים, רבים מאוד, המון רב היה זה. מיליונים של אחים, גברים ונשים, זקנים ופעוטות צעדו איתי [...] לא חומר נפץ בלבד נשאתי עימי אלא אצבעות חומר נפץ בצורת סבון שנעשה משומן אחיי.

זה היה "אני מאשים" שמעולם לא נשמע עד אז בבית משפט ישראלי. הדים שלו נשמעו לימים בנאום הפתיחה המפורסם של התובע גדעון האוזנר במשפט אייכמן, שפתח ואמר: "במקום זה, בו אני עומד לפניכם, שופטי ישראל, ללמד קטגוריה על אדולף אייכמן – אין אני עומד יחידי. עמדי ניצבים כאן בשעה זו שישה מיליון קטגורים".

לשופט לא נותר אלא להרשיע את שילנסקי בעבירה אף שלא הכריע אם ביקש שילנסקי להשליך את הפצצה או שמא רק להפגין. פסק הדין שיקף

את הנסיבות המורכבות. השופט התחשב בעברו, בשירותו הצבאי ובמצבו המשפחתי ופסק לקולא: עונש מאסר של 21 חודשים והמלצה לרצות את עונו בכלא מעשיהו, שנחשב קל למדי. הוא גם המליץ לאשר לו ביקורי משפחה רבים. שילנסקי ערער על עונש המאסר, אך לאחר שראש הממשלה בן-גוריון וחבר הכנסת זלמן ארן ציינו מעל דוכן הכנסת את גזר דינו המקל, דוגמה למידת הרחמים המוגזמת לדעתם שבית המשפט נוקט כלפי עבריינים פוליטיים, משך את הערעור מחשש שאמירה זו תשפיע לרעה על בית המשפט.

בהתאם להמלצת בית המשפט נכלא שילנסקי בכלא מעשיהו. בניגוד להתנהגות המקובלת בקרב אסירים פוליטיים, שנמצאים בעימות תמידי עם השלטונות, התנהגותו הייתה למופת, והוא היה אסיר אהוד על כלל האסירים והסוהרים. כשהשתחרר פרס בעיתון חרות (6 בדצמבר 1953) את השקפתו בבעיית הרצידיביזם (מועדות), הדפוס העברייני שלפיו אסירים משוחררים חוזרים לסורם ושבים ונכלאים: "אני עצמי כיבדתי כל אחד מהם וזה גם מראה שלו היו מכבדים אותם כך גם בחוץ, לא היו חוזרים עוד בין חומות הכלא". הוא שימש בכלא אחראי תרבות והקים את "מעשיטרון", תיאטרון אסירים שהציג כמה מחזות לפני אנשי ציבור ובני משפחות האסירים. במהלך המאסר נולד בנו השני, ושילנסקי זכה לחופשה של כמה ימים לרגל הלידה וברית המילה.

לקראת שחרורו, בתחילת דצמבר 1953, לאחר ריצוי 14 חודשי מאסר, ערכו לו יושבי הכלא והסוהרים מסיבת שחרור חגיגית זו הפעם הראשונה בתולדות שירות בתי הסוהר. לאחר שחרורו הפנה שילנסקי את מרצו למען שיפור חיי האסירים בישראל. הוא קיבל במה נרחבת לשם כך בחרות ופרסם מדור על הווי החיים בכלא, "בין שני עולמות (רשמי אסיר בציון)", שבו חשף לקוראים את המציאות הקשה וצייר "תמונות איומות, מעוררות פלצות וגועל ממש, כאילו המדובר בבתי כלא מהמאות הקודמות בפנינות הנידחות והחשוכות ביותר", כדברי אחד העיתונים (הצפה, 10 בדצמבר 1954). בחרות כמובן מיהרו לנגח את שלטון מפא"י, המתהדר בסוציאליזם ובמושגים של צדק אך בפועל מתנהג הפוך לחלוטין. לימים פורסמו הדברים בספרו בכלא עברי (מיומנו של אסיר פוליטי). במבט לאחור הצדיק שילנסקי את מעשיו ולא התחרט עליו מעולם.

הפרשה קיבלה תפנית מפתיעה עשרות שנים אחר כך. בתחקיר רחב יריעה בידיעות אחרונות (31 ביולי 1987), תחת הכותרת "קאנצלר על הכוונת", חשף העיתונאי יגאל סרנה מחתרת שפעלה נגד השילומים.

כשביקש משילנסקי פרטים לא ברורים לגבי האירוע במשרד החוץ נענה: "אינני יכול לספר גם היום מה קרה. לא קיבלתי אישור מהאנשים לדבר. אני יכול רק להגיד כי מדובר באצ"לניקים מהגולה. כחמישה אנשים". סתם ולא פירש.

מדו"חות הש"ב עולה שהם היו מודעים לקיומה של ההתארגנות וחשפו קשרים בין כמה התארגנויות שפעלו באותו הזמן. מידע נוסף גילה גם רפי איתן, איש היחידה המבצעית בש"ב שניהל את המעקב אחרי שילנסקי ופיקח בשטח על מעצרו. לדבריו, הוא הצליח להחדיר סוכן לתא מחתרת ששילנסקי היה שותף בו וחשף שהמעקב אחרי שילנסקי נמשך שבועות מספר לפני שנעצר. פרשת הפצצה במשרד החוץ הפכה אפוא מפעולה של "מפגע בודד" שביקש לעשות פעולה סמלית ולזעזק זעקה לסיפור של התארגנות מחתרתית מאורגנת. כדי להתחקות אחרי ההתארגנות הזאת צריך לחזור כחצי שנה אחורה, לזמן שבו החלו המגעים הישירים בין ישראל לגרמניה על הסכם השילומים.

"פצצת חבילה לד"ר אדנאואר" (הארץ, 28 במרץ 1952)

בשעת אחר צוהריים של יום חמישי, 27 במרץ 1952, ימים אחדים לאחר פתיחת המגעים הרשמיים בין ממשלת ישראל לממשלת גרמניה המערבית בעניין השילומים, ניגשו שני אלמונים לנערים ששיחקו באחד הרחובות במינכן שבגרמניה, נתנו להם חבילה שמוענה לקנצלר גרמניה אדנאואר וביקשו מהם לשלוח אותה בדואר. החבילה עוררה את חשדם של עובדי הדואר, והם הזמינו בדחיפות את המשטרה. החבילה נלקחה לתחנת משטרה קרובה. חבלן הוזעק למקום, וכאשר ניסה לפתוח את החבילה, היא התפוצצה. הוא נפצע אנושות ומת כעבור זמן קצר.

יומיים אחר כך פורסם מכתב אנונימי חתום בידי "ארגון הפרטיזניים היהודיים", שקיבל עליו אחריות למעשה. כוחות משטרה גדולים בכל רחבי גרמניה החלו בחיפושים אחר האחראים למעשה. זמן קצר אחר כך נמסרה חבילה נוספת לידי מזכיר המשלחת הגרמנית לשילומים, ששהה באחד המלונות בפרוור ואסנר, הסמוך להאג שבהולנד, שבו נערך המשא ומתן בין ישראל לגרמניה. הוא פתח בזהירות את החבילה, וכאשר ראה את המילים "ארגון הפרטיזניים היהודים" כתובות על אחד הניירות, הזעיק את המשטרה. החבילה הייתה ממולכדת. רשויות החוק במערב אירופה הבינו שיש גורמים ששמו להם למטרה לפגוע במגעים, ופתחו במצוד נרחב אחריהם.

במצוד השתתפו המשטרות בגרמניה, בהולנד, בצרפת ובבלגיה. החקירה האינטנסיבית הובילה לפריז, וכעבור זמן קצר נעצר שם יוצא אצ"ל ששמו אליעזר סודיט.

סודיט היה מבכירי אנשי המבצעים באצ"ל. במהלך שוד בנק הוא נלכד בידי הבריטים בעת שהתעכב לאסוף כמה מטבעות שהתגלגלו מתחת לדלפק, ולכן זכה לכינוי "קבצן" (במלעיל). הוא נאסר ונידון ל-15 שנות מאסר. כעבור שנה הצליח לברוח מהכלא מחופש לשוטר בריטי, וחזר מייד לפעילות אינטנסיבית. בין השאר השתתף בכיבוש יפו באפריל 1948, ואחר כך עלה לירושלים להילחם בה. באותה עת התחתן עם דרור גוריון, בתו של יצחק גוריון, מבכירי התנועה הרוויזיוניסטית ומי שטיפל מטעמה טיפול משפטי וטיפול סוציאלי באסירי המחטרות בימי המאבק. כשקמה המדינה סייעה לו מומחיותו בחומרי נפץ למצוא את פרנסתו במחצבות.

בזיכרונותיו, שיצאו לאור בשנת 1994, חשף סודיט פגישה סודית שלו עם מנחם בגין לאחר הפגנת השילומים הגדולה שהפכה להסתערות על הכנסת. בגין היה נרעש מאוד, כך הוא זכר, והיה מוכן לכל תגובה נגד הסכם השילומים. "הצעתי לבגין לגייס מספר מצומצם של אנשים לפעולה בחוץ לארץ שתעורר הד בעולם", סיפר סודיט. בגין מיהר לזמן פגישה עם בכירי תנועת החרות יוחנן בדר, חיים לנדאו ואבא שרצר, לשעבר איש מודיעין באצ"ל, והוחלט לשלוח את סודיט לחו"ל לפגוע ביעדים גרמניים. "ידענו שהמשלוח לא יגיע ליעדו אבל רצינו לעורר את מצפון העולם", הוא הסביר לימים. כדי לממן את הנסיעה לחו"ל תרם בגין שעון הזהב. סודיט גייס את עמיתו באצ"ל יעקב לוטן, שהכיר את מערב אירופה כאת כף ידו והיה מנוסה בפעילות מחתרתית שם.

הבסיס לפעולה הוקם בפריז. סודיט החבלן המומחה הרכיב בחדרו במלון את המטענים ואחסן אותם בסליק במועדון בית"ר בעיר, שהיה בו גם נשק שהיה מיועד לאלטלנה אך לא הגיע אליה. כדי לטשטש את העקבות החליטו סודיט ולוטן לשלוח את הפצצות מארצות סמוכות. בתחילה חשבו להיעזר בשירותיו של חבר הכנסת אליעזר שוסטק מחרות, ששהה במקרה באותו הזמן בפריז, אך הוא סירב לסייע. לבסוף חצה את הגבול לוטן בעזרת קשריו הישנים, הגיע למינכן ושלח את החבילה הממולכדת. משם מיהר לבלגיה לשלוח את החבילה הנוספת, וחזר לפריז. מחמת חסרון כיס לא הצליחו השניים להימלט בחזרה לישראל במהירות הנדרשת.

בינתיים התקדמה החקירה במהירות, ומשטרת צרפת הצליחה לחשוף את המעורבים. חבר הכנסת שוסטק נעצר וגורש מהמדינה, ואחריו נעצר גם

סודיט. בחיפוש בחדרו נמצאו כמה אקדחים ישנים שלקח מהסליק. כשהבין סודיט שהמשטרה בעקבותיו ניסה להיפטר מהאקדחים. רק לוטן הצליח לברוח מבעוד מועד בזכות אנשי קשר שהכיר. בהמשך התברר שמשטרת צרפת נעזרה במשטרת ישראל לצורך המעצרים. משפטו של סודיט אך שעות אחדות, ובסיומו נגזרו עליו ארבעה חודשי מאסר מיום מעצרו. מכיוון שכבר נכלא לתקופה הזו, הוא שוחרר מייד וגורש מצרפת.

שאלת השאלות בפרשה היא מידת מעורבותם של מנחם בגין ובכירי המפלגה בהתארגנות המחתרנית. האם היא הוקמה בידיעתם או אולי אפילו בסיועם, כמו שטען סודיט, או שגרסתו מפוקפקת ואין לסמוך על אמינותה? אורי אבנרי ידע לספר ממקורותיו (העולם הזה, 16 באוקטובר 1953) על דיון שנערך בישיבת מרכז תנועת החרות ובו התנגדו בכירי התנועה, ובייחוד חבר הכנסת בדר, התנגדות נחרצת לשימוש בטרור ולהקמת מחתרת.

גם ההיסטוריון יחיעם ויץ, שנדרש לסוגיה לאחר פרסום ספרו של סודיט, סבר כך, וטען שהביקורת החריפה נגד בגין לאחר הפגנת השילומים האלימה ריסנה אותו, והוא החליט למתן את אופי המאבק בשילומים. מה גם שלמרות עברו באצ"ל לא היה בגין דמות שיזמה פעילות אלימה או דחפה אליה, והוא נגרר לא פעם אחרי פעילים אקטיביסטיים בארגון. היסטוריונים אחרים שחקרו את קורותיו של בגין סברו גם הם כמותו. גישה הפוכה הציג אמיר פלג-עוזיהו, שחקר בעבודת דוקטור את יחס בגין לשואה והצליח לחשוף את ההוכחה הקרובה ביותר לאקדח מעשן. באחד הראיונות טען חבר הכנסת לשעבר יוחנן בדר, מהאנשים הקרובים ביותר לבגין, שנקודת המחלוקת העיקרית שלו עם בגין בנוגע לשילומים הייתה שבגין רצה להקים מחתרת אך הוא, בדר, סירב. כשהתברר שעזרתו הכרחית להקמת המחתרת, הוא חזר בו והסכים לסייע לה. עדות מסייעת שמהימנותה איננה ברורה סיפק איש הש"ב רפי איתן. הוא סיפר שהסוכן שניטר את מחתרת השילומים דיווח בתוקף שבגין ידע מראש על הכוונה להטמין את הפצצה שהטמין שילנסקי במשרד החוץ גם אם לא היה שותף בפרטים המבצעיים.

דו"ח של הש"ב מ-18 באוגוסט 1952, הנושא את הכותרת "המחתרת של יעקב לוטן", מאשש את מעורבות בגין באירועים. הדו"ח חושף שהפעילות באירופה נעשתה באישור בגין, אך לאחר פרשת משלוח ספר הנפץ לאדנאואר הוא סירב להמשיך את פעילות הטרור נגד גרמניה. לוטן המאוכזב והמיואש עזב את תנועת החרות וביקש להקים מחתרת למיגור המשטר הקיים. הוא בחן פעילות משותפת עם אהרן אמיר הכנעני, עדות נוספת לסבך הקשרים

הסמויים שנקמו בין קוראי התיגר על השלטון, אך זו לא הבשילה לשיתוף פעולה.

את החוטים טווה לבסוף, גם אם לא במלואם, העיתונאי יגאל סרנה בתחקירו **בידיעות אחרונות**. לטענת סרנה, ההתארגנות החלה כאשר חזר בגין משהותו בחו"ל וחזר לנהל את ענייני התנועה. לאחר ישיבת מועצה פנה חיים לנדאו, מבכירי המפלגה ומקורב לבגין, ליהושע אופיר, יוצא אצ"ל וכתב חרות בחיפה, ואמר לו כך: "יבוא אליך אבא שרצר בשם המפקד. ידבר איתך". כעבור ימים אחדים הגיע שרצר ואמר לו שהוחלט להקים מחתרת נגד הסכם השילומים. תוכנית הפעולה כללה פגיעה ב"ספינות השילומים", צי של עשרות ספינות חדשות ששדרגו את צי הסוחר הישראלי ונרכשו להוביל סחורות מגרמניה בשווי מיליארדי מרקים גרמניים שהתחייבה גרמניה לספק במסגרת ההסכם. אופיר ארגן צוות קטן ממקורביו בחיפה ושלח חבילת חומר נפץ לנמל מרסיי באמצעות מלח ששירת באחת מאוניות הסוחר של צים. כאשר חזר אותו מלח הוא התלונן לאופיר שאיש לא חיכה לו בנמל לאסוף את החבילה. אופיר נזעק לחיים לנדאו, וזה אמר לו בזו הלשון: "שכחתי להגיד לך שהתוכנית בוטלה". אופיר הנדהם החליט לעזוב את הפעילות המסוכנת לא לפני שווידא שחומר הנפץ ייזרק לים.

אך מתברר שהיו אחרים שהמשיכו לפעול על אדמת אירופה. אלו היו חמישה מפעילי אצ"ל בגולה שארגנו את מעטפות הנפץ. מי שהיה קשור אל הקבוצה וכנראה גם חבר בה היה ד"ר אלי תבין, חבר מפקדת אצ"ל שנחטף בידי ההגנה בתקופת הסוון ונשלח אחר כך לאירופה לארגן את סניפי אצ"ל שם. "אתה ארגנת את מכתב הנפץ?" שאל אותו סרנה בתחקיר שערך. "לא אענה לך, כי עד היום איש לא האשים אותי. נאמר ככה, אני מכיר את החוג שביצע את זה. מי שהרכיב את המכתב היה איש מקצוע. אני אישית לא שמתי את החומר", ענה תבין.

כאשר הסתיימה הפרשה בפריו שבו וניסו לגייס את אופיר. הפעם פנה אליו לוטן, וביקש לנצל את תעודת העיתונאי שלו להכניס פצצה למשרד החוץ בקריה. אופיר סירב. המועמד הבא שאליו פנה לוטן, היה דב שילנסקי. במשפט, כזכור, טען שילנסקי שפעל יחידי ולא עמדה מאחוריו שום מחתרת. כאשר שאל סרנה את שילנסקי אם הפעולה התבצעה על דעתם של מנהיגי התנועה, התחמק שילנסקי וסירב לענות. הוא היה מוכן לומר רק: "המשטרה לא גילתה דבר על החבורה או על מרכיב הפצצה. אף אחד לא פתח את הפה. אנשים עד היום יש להם אינטרס לא לגלות".

ואולם פרשת הפצצה במשרד החוץ לא הייתה סוף הסיפור. לפי הסכם השילומים התחייבה ממשלת גרמניה לספק למדינת ישראל סחורות ממגוון סוגים, מוצרי תעשייה, ציוד חקלאי ועוד. האונייה הראשונה שנשאה את מטען השילומים, "אתרוג", הגיעה לחופי ישראל באמצע אוגוסט 1953. החשש היה שהיא תשמש יעד לפגיעה מצד מתנגדי ההסכם, ומבצע אבטחה נרחב הקדים את בואה. סירות משטרה חמושות ליוו אותה, ונמל יפו, שבו עגנה, אובטח בעשרות שוטרים מזוינים. עובדי הנמל נבדקו בקפדנות יתרה, וחברי הסתדרות העובדים הלאומיים שהיו בהם נצטוו לחתום על התחייבות מיוחדת שלא יפגעו במטען. הם סירבו. המבצע אומנם עבר ללא כל תקריות, והכוחות נשמו לרווחה, אך כעבור ימים מספר התגלו בשטח הנמל ארבעה מוקשים, ומפלס הלחץ עלה בשנית עד שהתברר שמדובר במוקשים ישנים ולא בפצצות שהוטמנו לשם פגיעה באוניות.

בתחילת ספטמבר 1953 הביאה האונייה "רמון" משלוח נוסף של מטען שילומים לנמל חיפה. יום לאחר שעגנה נעצר בתחומי הנמל יוצא אצ"ל וכתב חרות בחיפה בן-ציון הרטמן כשברשותו פצצת שרון גדולה. מכיוון שהאונייה הייתה נתונה לשמירה הדוקה הייתה הסברה שהרטמן ניסה לחבל באחד ממתקני הנמל. בניגוד לאתוס המחתרתי הוא אמר בחקירה "כל מה שהיה על ליבו, כל שהיה ידוע לו, או מה שחשב שידוע לו", כמו שציין חיים לזר ביומנו (4 באוקטובר 1953). הרטמן הצביע על שולחו לפעולה, נציב בית"ר בישראל פתחיה שמיר, ושמיר נעצר מייד. מעצרו איחד סביבו את תנועת החרות. בית"ר פרסמה בתגובה פקודת יום מיוחדת לתמיכה בו, ואפילו מנחם בגין פרסם מאמר ארוך בזכותו ושלח לו את ברכתו. בבית הכנסת הירושלמי של יוצאי המחתרות, "אחדות ישראל", נערכה לו ברכת "מי שברך" מיוחדת. נוסף על שמיר נעצרו עוד ארבעה חשודים בקשירת קשר להטמנת הפצצה.

גם כעת יצאו העיתונים בדיווחים מרעישים על המחתרת. "אנשי המחתרת החדשה זממו להטיל פצצה גם בנמל יפו", זעקה לדוגמה הכותרת הראשית בדיעות אחרונות (9 בספטמבר 1953). כדבר שבשגרה בפרשות ביטחוניות לא ניתן לחשודים להיפגש עם עורך דין, ומעצרים הוארך ב-15 ימים. בתום חקירה שארכה ימים מעטים התברר שאין הוכחות כנגדם מלבד המידע שסיפק הרטמן, והם שוחררו בערבות. הרטמן, שנתפס על חם, הועמד לדין בבית משפט אזרחי, הודה באישומים נגדו והביע חרטה. נגזרו עליו 18 חודשי מאסר בפועל. כשהשתחרר החרימו אותו חבריו לשעבר. פרשת מעצרו סימנה את סופה של הפעילות נגד השילומים.

פרשת מחתרת השילומים משקפת תהליך הסלמה של תנועות וארגונים רדיקליים. תהליך זה מתוחם בארבע זירות של יחסי גומלין: בין התנועה לסביבה הפוליטית, בין גורמים בתוך הקבוצה עצמה, בין הקבוצה לגורמי הביטחון ובינה ובין תנועת נגד הפועלת נגדה. תהליך ההסלמה הושפע משני תנאים. ראשית, נוכחות של גורמים רדיקליים בתוך התנועה. שנית, חוסר התקדמות ואי-הצלחה בפעולות מחאה לא אלימות. נקודת המוצא לדיון היא ההפגנה הגדולה נגד השילומים. המחקר מבחין בין אלימות פוליטית פונקציונלית לאלימות פוליטית רגשית. הפונקציונלית משמשת אמצעי טקטי או רציונלי להשגת מטרה, ואילו הרגשית היא תוצאה של פריקת רגשות ללא התחשבות בתוצאה. כישלון המאבק הממוסד בשילומים נבע מההחלפה הבלתי נשלטת של דגמי האלימות האלה כפי שהשתקפו בהפגנה. מטרתה הרשמית של ההפגנה הייתה להציג מפגן כוח כדי ללחוץ על מקבלי ההחלטות ולהשפיע על הצבעתם, ואילו ההתפרצות הרגשית שהובילה לאיבוד שליטה באירועים סיכלה זאת.

האינטראקציה שנוצרה בארבע הזירות – הפוליטית, הפנים-תנועתית, הביטחונית והציבורית – הולידה שלב חדש בהתנגדות לשילומים: שלב הטרור. בחינת הדינמיקה של האירועים מצביעה על רצון להסלמה מצד גורמים רדיקליים בתנועת החרות ועל חוסר נכונות להשתמש במנגנוני בלימה הכוללים הכרה בהיותן של אסטרטגיות פעולה לא אלימות אפקטיביות יותר מהחלופות האלימות, בניית מערכת נורמות המעכבת אסטרטגיה של אלימות, רצון לזיהוי עצמי כקבוצה לא אלימה או כזו שמפעילה אלימות מוגבלת ואינה חוצה את הקווים וריכוך הגבולות הדיכוטומיים לעומת קבוצות אחרות, או בתמצות: ביטול "אנחנו" מול "הם".

שלושת הגיבורים הראשיים של מחתרת השילומים פנו איש לדרכו. יעקב לוטן, שכישלון המאבק בשילומים כמעט העבירו על דעתו, החל להפנות את חיציו כנגד תנועת החרות והאשים אותה ואת העומד בראשה בכגידיה במערכה. בהקשר זה הוא פרסם בירחון סלם ובעיתון הבקר כמה מאמרי ביקורת חריפים ביותר. בה בעת הוא החל לערוך את וועלטשפיגל, הגרסה של העולם הזה ביידיש. שמו עלה פעם נוספת בהקשר של אלימות פוליטית בסוף יולי 1955, כאשר דיווחים בעיתונות קשרו אותו להטלת פצצה על ביתו של ראש עיריית תל אביב ישראל רוקח. לוטן מיהר להוציא הכחשה על שנחקר בידי המשטרה (מעריב, 25 ביולי 1955). בסופו של דבר הוא התייאש מהמדינה, עזב את הארץ והשתקע בקנדה.

לעומתו אליעזר סודיט גויס למוסד בסוף שנות החמישים בידי יצחק שמיר והשתתף בפעולות חשאיות רבות. אחת מהן הייתה חיסולו של פושע המלחמה הנאצי יליד לטביה הרברט צוקורס, "התליין מריגה", בפברואר 1965 באורוגוואי. שוב התברר שרזומה שכולל עבר מחתרת־טרוריסטי יכול להיות יתרון כשהוא מנותב לפעילות חשאית ממוסדת. השלישי בחבורה, דב שילנסקי, הצטרף לפוליטיקה וזכה לשמש יושב ראש הכנסת. כשנבחר לתפקיד הרם כתבו עליו בעיתונות (חדשות, 22 בנובמבר 1988) שהוא סמל חי לקשר בין השואה לתקומה ולגבורה וסיפור חייו מאגד את ההיסטוריה של עם ישראל בדורות האחרונים. אך בעוד החזית הגרמנית שקטה ואוניות השילומים עשו את דרכן ללא הפרעה מנמלי גרמניה לישראל, עלתה חזית אחרת והפכה ליעד לטרור הפנימי: החזית הסובייטית.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:
"סלם – ד"ר ישראל שייב אלדר", 000z3sl
"תנועת העברים הצעירים", 001n17q
ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:
תיק פ 9/136

עיתונים

"קאנצלר על הכוונת", ידיעות אחרונות (מוסף שבעה ימים) 31.7.1987.

ספרות

רפי איתן, איש הסוד, ראשון לציון: משכל, תש"ף.
יחיעם ויץ, "תנועת החרות נגד השילומים מגרמניה", חמישים לארבעים ושמונה (גיליון מיוחד של תיאוריה וביקורת 12-13 [תשנ"ט]), עמ' 99-112.
יחיעם ויץ, "הדגל החלופי: קשרי ישראל עם גרמניה המערבית בתנועת חרות 1951-1967", ציון סז, ד (תשס"ב), עמ' 401-435.
יחיעם ויץ, "משה שרת והסכם השילומים עם גרמניה 1949-1952", קתדרה 115 (תשס"ה), עמ' 157-194.
יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, תנועת החרות 1949-1955, ירושלים וחיפה: יד יצחק בן-צבי ומוסד הרצל באוניברסיטת חיפה, תשס"ו.
יעקב טובי, "זכור את אשר עשה לך עמלק": תנועת החרות לנוכח תהליכי הנורמליזציה ביחסים בין ישראל לגרמניה בשנים 1951-1965", מורשת ישראל 15 (תשע"ח), עמ' 265-302.
חיים לזר, זוכר ולא שוכח: מיומנו של בית"רי, פרטיזן וחוקר שואה, בנימינה: נהר ספרים, תשפ"ד.
אליעזר סודיט, בשליחות מצפונית, ירושלים: הוצאת המחבר, תשנ"ד.
אמיר פלג-עוזיהו, "מנחם בגין והשואה: היסטוריה, פוליטיקה וזיכרון", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ה.
תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים: כתר, תשנ"א.
דב שילנסקי, ככלא עברי (מיומנו של אסיר פוליטי), תל אביב: הרות, תשט"ו.

Eitan Alimi, Lorenzo Bosì and Chares Demetriou, "Relational Dynamics and Processes of Radicalization: A Comparative Framework", *Mobilization: An International Quarterly* 17, 1 (2012), pp. 7-26.

Joel Buser, Donald Holbrook and Graham Macklin, "The Internal Brakes on Violent Escalation: A Typology", *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 11, 1 (2018), pp. 3-25.

Shlomi Chetrit, "A Battlefield in Front of the Knesset: Israel Police and the Reparations Riot, January 7, 1952", (in print).

בשם הנרדפים: מחתרת מלכות ישראל

שנת 1952 בישרה על שיאו של מסע אנטי-ציוני מצד ברית המועצות ומדינות הגוש הקומוניסטי. במאי של אותה שנה נפתח משפטם של סופרים ואנשי רוח יהודים חברי הוועד האנטי-פשיסטי שהואשמו בבגידה ובחתימה נגד השלטון, ובסופו הוצאו להורג 13 מהם במרתפי כלא לוביאנקה הנודע לשמצה במוסקווה. בנובמבר החלו משפטי הראווה בפראג, ובהם הואשמו בקשר טרוצקיסטי-טיטואיסטי-ציוני בשירות האימפריאליזם האמריקני 14 פוליטיקאים קומוניסטים, שבהם 11 יהודים. הבכיר שבהם היה רודולף סלנסקי, מזכיר המפלגה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה. רובם נידונו למוות, ובתחילת דצמבר 1952 הוצאו להורג.

עוד לא תמו הדי המשפטים, ובמוסקווה החלה פרשה חדשה. תשעה רופאים, שישה מהם יהודים, הואשמו שניסו כביכול להתנקש בחיי מנהיגים ואנשי צבא בכירים וקיימו קשרים עם ארגון הג'וינט. בראשם עמד פרופ' מירון (מאיר) וובסי, רופאו האישי של סטלין, שתחת עינויים קשים הודה בהאשמות. קול העם, עיתון מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית, יצא אז בכותרת ראשית (14 בינואר 1953) שזעקה: "כנופיית רופאים-מרצחים בשירות הריגול האמריקנו-בריטי נתגלתה בכרית המועצות", ועוררה את חמת זעמו של בן-גוריון, ששקל להוציא את מק"י מחוץ לחוק. בהקשר זה חשף העיתונאי שלמה נקדימון בהארץ (11 בנובמבר 2011) דיון שנערך בוועדה המדינית של מפא"י שדנה בהצעה שהציע בן-גוריון לחוקק חוק נגד "ארגון עויין", שיתיר להחרים את עיתוניו, לסגור את מועדוניו ולתבוע את מנהיגיו. בן-גוריון צוטט אומר את הדברים האלה: "אם יהיה צורך במחנות הסגר, אני אציע להקים אותם, ואם יהיה צורך לירות – לא אפחד לעשות זאת. כבר עמדנו במצב כזה וירינו". הוא נשאר בעמדת מיעוט, וההחלטה שהתקבלה הייתה לשלול ממק"י את האפשרות לפעולה ציבורית אך לא להוציאה מחוץ לחוק.

למזלם של נאשמי משפט הרופאים, בתחילת מרץ 1953 הלך לעולמו "שמש העמים", כך כונה סטלין, והם זכו לטיהור שמם וניצלו ממוות. במפ"ם פרסמו מודעת אבל לזכר סטלין והרכינו ראשם ביגון "לזכר הלוחם המהפכני הגדול, אדריכל הבנייה הסוציאליסטית וקברניט תנועות השלום בעולם". החיצים הסובייטים כוונו ישירות גם כנגד המוסדות הרשמיים של ישראל. בדצמבר 1952 האשים משרד החוץ הפולני מפורשות את השגרירות הישראלית בוורשה בריגול וב"חתימה לצינונות" ופרסם איגרת רשמית מלאת השמצות כנגדה. גורמים בין-לאומיים העריכו שזו יריית הפתיחה במערכה לטיהור הקומוניסטים היהודים בפולין, לאחר הטיהורים הדומים בברית המועצות ובצ'כוסלובקיה. בהונגריה, עוד מדינת גרורה של ברית המועצות, גורש נספח התרבות הישראלי, שהואשם בידי הממשלה המקומית בריגול. בזירה המקומית הייתה שנת 1952 שנת שיא בפעילות המסתננים, ונרשמו בה יותר מ-16,000 מקרי הסתננות. רוב ההסתננויות היו על רקע כלכלי או חברתי ולא היו אלימות, אך בשוליים הייתה פעילות חבלנית עוינת שגבתה עשרות קורבנות יהודים. לדוגמה, באפריל נרצחו שני יהודים בערבה, וביולי נרצחו חמישה שומרים ישראלים במכרות תמנע. עוד מוקד ביטחוני היה בירושלים: צלפים ירדנים נהגו לירות מעל חומות העיר העתיקה לעבר עוברים ושבים אקראיים ולהרוג בהם.

שני נושאים אלו, המסע הסובייטי האנטי-ציוני והמצב הביטחוני הרעוע, עמדו במרכז של פגישה אקראית של שני חברים יוצאי לח"י בשדרות ח"ן בתל אביב באחד מימי הקיץ הלחים של 1952. השניים היו יעקב חרות, פעיל בחוג שלם של אלדד, וידידו שמעון בכר. לאחר ברכות הנימוסים המקובלות הם עברו לנושא שהעסיק רבים מיוצאי המחתרות והתלוננו זה באוזני זה על המצב המדיני-ביטחוני שמדינת ישראל שרויה בו ועל מצבם הקשה של היהודים הנרדפים בידי השלטונות הסובייטים מאחורי מסך הברזל.

הפגישה, שהחלה בשיחה קלילה בעמידה, התחלפה בדיון ארוך ועקרוני בשיבה. "אני לא מבין כיצד ממשלת ישראל אינה מגיבה", פרק האחד את תסכוליו. השני, שקול יותר, נאנח, "אנחנו מכירים את 'מנהיגינו', ולא מהיום. הם מפחדים מה'גוים'. אין ברירה, עלינו לפעול. משורה משחרר רק המוות". הם גייסו כמה מקורבים יוצאי לח"י שהיו קשורים לקבוצת אלדד, ובהם זאב בדיאן, לשעבר ראש מחלקת המודיעין בחטיבה הירושלמית של לח"י, חברתו ולימים רעייתו יפה דרומי ויוסף מנקס הקנאי, והקימו מחתרת. התשתית הרעיונית כבר הייתה קיימת בסלם, והמחתרת זכתה להיקרא לימים על שמה: מחתרת מלכות ישראל.

"הבריונים שביצעו פשע מתועב זה [...] הם אויבי מדינת ישראל" (בן-גוריון במליאת הכנסת, 10 בפברואר 1953)

יעקב חרותי, שכונה לימים "האדם המסוכן ביותר במדינה", גדל בתל אביב ולמד בגימנסיה הרצליה. אביו היה איש ממסד ששימש משפטן בכיר בשורות ההגנה. בילדותו התגרשו הוריו, והאם עקרה לאנגליה. חרותי גדל לבדו, ללא מסגרת משפחתית תומכת. לאחר שירות קצר במשטרת היישובים העברית מצא את דרכו ללח"י והיה לחבלן מומחה. אחד הפיתוחים שלו היה חומר נפץ איכותי שיוצר בכמויות גדולות והקנה ללח"י יתרון גדול. בש"י כתבו עליו שהוא "מוכשר מאוד ופיקח, אך קצת משונה", וגם ילין-מור מפקד לח"י סיפר שראו בו "בחור טוב אך מוזר בהליכותיו ואינו מעורר אמון מלא, מכל שכן שאינו בא בחשבון לתפקיד אחראי".

לקראת סוף שנת 1947 ולאחר שהתקבל ללימודי משפטים באוניברסיטה בלונדון נשלח חרותי לבירת אנגליה להקים בה סניף של לח"י. המטרה הייתה להעביר את המלחמה אל האויב, והוא הונחה לפגוע באישים בריטים עוינים, כמו שר החוץ בוויין והגנרל בארקר, לשעבר מפקד הצבא הבריטי בארץ ישראל. עם פרוץ מלחמת השחרור חזר חרותי ארצה ותכנן להתגייס לצה"ל כמרבית חברי לח"י. יצחק שמיר, מפקד הארגון, בחר לשלוח אותו להילחם בירושלים. הוא נעצר בגלי המעצרים הנרחבים לאחר ההתנקשות בברנדוט, שוחרר, התגייס לצה"ל ושירת במצ"ח. עם שחרורו התחתן ועבד בעבודות מזדמנות. ידידו שמעון בכר נולד בבולגריה, ארץ שסיפקה לוחמים רבים למחתרת והצטרף לבית"ר וללח"י. הוא כונה "פתח" ופעל במחלקת המודיעין. לאחר הקמת המדינה התגייס לחטיבה 8, שבה רוכזו רוב לוחמי לח"י.

נוסף על השותפים הטבעיים הם החליטו לגייס גם "דם חדש" בקרב צעירים בולטים בתנועה הלאומית. אחד מהם תיאר כיצד גויס (הארץ, 24 ביולי 1953):

הדבר התחיל אחרי האזכרה ליאיר (אברהם שטרן) בבית הקברות בנחלת יצחק [...] בא אלי אדם שהציג את עצמו בשם בדוי. מגבעת גדולה כיסתה את רוב פניו. האיש אמר לי כי הוא מדבר בשם תנועת מחתרת וכששאלתי למטרת המחתרת השיב "מלכות ישראל". האיש קבע לי פגישה וכשהופעתי אליה הוא שאלני אם אני מוכן להצטרף.

כשהסכמתי לכך קבע לי האלמוני פגישה בערב מסוים בגן מאיר ואמר כי שם תהיה "ועדת קבלה". הייתי אז בן 15 ולא שקלתי היטב את הדבר. כצעיר משכנתי ההרפתקה גופה (כך במקור) יותר מן הרעיון עצמו.

גלגלי המחתרת נעו במהירות. פעילים גויסו ותאים הוקמו בכל מיני מקומות ברחבי הארץ. צעירים נוספים גויסו בשיטת חבר מביא חבר. בירושלים פעל אחד התאים הקיצוניים יותר. לאחר פעולת טרור שבה נרצחה תושבת אחת משכונות הספר הם יצאו לנקום וירו בחיילים ירדנים שעמדו מעל חומות העיר העתיקה. היורים נסוגו דרך השכונה לקול עידוד התושבים. אחר כך, לאחר שנעצרו, זימנה המשטרה אחדים מתושבי השכונה למסדר זיהוי. איש מהם לא הסכים לזהות את החשודים.

במקביל לפעולות תגמול הופנו החיצים כנגד שני סוגי יעדים: יעדים אנטי־דתיים ויעדים סובייטיים. בתחילת דצמבר 1952 נפגשו בצומת הרחובות שדרות ח'ן ופרישמן במרכז תל אביב שלושה אלמונים. אחד מהם הביא חומר נפץ, ורעהו מיהר להרכיב מטען חבלה. הם פנו לרחוב צייטלין, שבמרכזו שכנה הנציגות הצ'כוסלובקית, והתגנבו למגרש ריק מאחוריה. כשהתקרבו לבניין הטמינו את הפצצה סמוך למבנה קטן, ששימש חנייה ומוסך, הדליקו את הפתיל ונמלטו. המבנה ניזוק ומכונית הציר הצ'כי נפגעה, אך לא נרשמו נפגעים בנפש. חוליית אבטחה משטרתית שעמדה בחזית הבניין לא הצליחה למנוע את המעשה.

ימים אחדים אחר כך נעשה ניסיון להצית את מכונית הקרייזלר המפוארת של ציר ברית המועצות בישראל, שחנתה בחצר הצירות ברחוב רוטשילד 46 פינת שד"ל בתל אביב. השומר הבחין בתנועה חשודה ומיהר לסרוק את השטח. הוא קלט את האש שהחלה לעלות מתחת למכונית ומיהר לכבותה. בעקבות התקרית הוצבה שמירה מסביב לבניין. בינואר 1953 נשרפו בירושלים חנויות ספרים שמכרו ספרים רוסיים, ונגרם להן נזק כבד. גם מועדוני הנוער של התנועה הקומוניסטית היו יעד למתקפות. הסימנים הצביעו על מתקפה אנטי־סובייטית.

כל אלו היו קדימון למבצע שהיה לגולת הכותרת של המחתרת. ב־9 בפברואר באותה שנה קרוב לשעה 22:00 התפוצצה פצצה גדולה בחצר הצירות הסובייטית בתל אביב. לצירות, ששכנה ב"בית לוי", מבנה בסגנון אקלקטי יפהפה ומעוטר בפגודה שעיצב האדריכל הנודע יהודה מגידוביץ', נגרם נזק כבד. כמה עובדים מצוות הצירות ורעיית הציר נפצעו באורח קל.

השוטרים ששמרו מחוץ למתחם לא הבחינו בתנועות חשודות לפני הפיצוץ. בניין הצירות שכן כשישים מטרים בלבד, דקת הליכה אחת, מבית השר המנוח דוד צבי פנקס ז"ל. כלומר בקטע הקטן של הרחובות רוטשילד-רמח"ל, במרכז הלב הפועם של תל אביב, התרחשו שני אירועי טרור בולטים בהפרש של חודשים אחדים זה מזה.

הזעזוע היה גדול, וגינויים חסרי תקדים הושמעו מכל עבר. חברי הכנסת אחזו בדעה שמדובר במעשה טירוף שאין לו כפרה. נאומו של בן-גוריון מעל דוכן הכנסת היה חריף, והוא תקף בשצף קצף את האחראים למעשה. דף השער של מעריב (10 בפברואר 1953) בלט בתמונות שסיפרו על ההרס שנגרם למבנה. הפגנת המונים שארגנה מפ"ם נגד הטרור האנטי-סובייטי נתקלה בתגובת נגד, והתכתשויות נרחבות נרשמו ברחובות תל אביב. הסערה הייתה בעיצומה.

הסובייטים הגיבו בחריפות. בעיתון פארבדה, השופר הרשמי שלהם, האשימו במעשה את "שירות האינטליג'נס הישראלי", וציר ישראל כמוסקווה התבשר על ניתוק הקשרים הדיפלומטיים בין המדינות והחזרת השגרירים איש למדינתו. בתושייה שלא הייתה מביישת סוכן ביון הצליח צלם העולם הזה לתפוס עמדה מוסוות סמוך לצירות הסובייטית ולצלם את טקס הורדת דגל המגל והפטיש מהגג שלה. הוא היה היחיד שהצליח לתפוס את התמונה האייקונית. זה קרה ביום שישי, 20 בפברואר 1953, בשעה 13:57 בדיוק, ציין העיתון (26 בפברואר 1953), שפרסם בהבלטה את סדרת התמונות.

המשטרה פעלה במהירות. כבר באותו הלילה נעצרו כמה חשודים, רובם ככולם חברי "הליגה האנטי-קומוניסטית", גוף קיקיוני שבראשו עמד חביב שיבר, רוויזיוניסט לשעבר יוצא פולין. אחד העצורים היה יוצא לח"י וכתב ידיעות אחרונות ברוך נאדל. הוא היה מהראשונים שהגיעו לזירה והצליח להיכנס לתוך הצירות עצמה דרך הפרצה בגדר שממנה חדרו גם המבצעים. בכתבה ארוכה הוא תיאר את שראו עיניו בצבעים חיים ובפירוט רב כל כך עד שאחד מעמיתיו הזהיר אותו בהלצה שהוא עוד עלול להיחשד לשותף במעשה. "זה יהיה השבח הגדול ביותר שעיתונאי יכול לזכות בו", ענה נאדל, ונעצר באותו הערב.

משלחת של העיתון נפגשה עם שר המשטרה ועם המפכ"ל ודרשה את שחרורו של נאדל. חוקרי מחלקת זיהוי פלילי, שהספיקו לסרוק את הזירה כשעתיים לפני שסילקו אותם אנשי הצירות, דיווחו:

יש להניח שבביצוע העבירה פעלו יותר מאדם אחד. המתנקשים נכנסו דרך פרצה שעשו בגדר הגינה [...] מתקבל

על הדעת שלפחות אחד מהאנשים שעברו דרך הפרצה לא היה קטן מאוד [...] יש להניח שהפצצה הייתה בתוך סליל של פח דק [...] החומר בהחלט לא היה חומר נפץ הודף אלא חומר נפץ מרסק. כמות החומר הייתה מקסימום של 15 ק"ג [...] יש להניח שהפעולה ארכה לפחות 30 דקות פעולה ו-15 דקות השהייה.

כרגיל בחקירות מסוג זה, עשרות מכתבי הצעת עזרה נשלחו למשטרה. כעשרה ימים לאחר ההתפוצצות הודה ראש הענף הפלילי במשטרה שהחקירה תקועה. הוא תלה את הסיבות לחוסר המוצא בעובדי הצירות, שלא אפשרו למשטרה לחקור ברצינות את זירת הפיצוץ, וגם בהיות הפשע על רקע פוליטי-פלילי, ולמשטרה אין מידע רב בתחום העבריינות הפוליטית. בעוד חוקרי המשטרה פועלים מסביב לשעון ומכוונים את המאמץ אל גורמי הליגה האנטי-קומוניסטית, אזרח אחד, שגילה אזרחות למופת, היה קרוב הרבה יותר לחשיפת המבצעים. במכתב מודפס שנשלח ללשכת שר המשטרה העלה פלוני ששמו ד"ר ראנד ניתוח מושכל וקבע שהסיכויים שחברי הליגה הם האחראים לפיצוץ קלושה ו"אין להניח כי סוג האנשים העלובים האלה ישיג חומרי נפץ ו'ישחק' בהם". לדעתו הגיוני הרבה יותר שהפושעים הם יוצאי לח", "שהיו תמיד מוכנים לבצע כל פשע פוליטי", ומקורבים לחוג סלם, שפרסם בזמן האחרון כרוזים בנוגע למתרחש בארצות הקומוניסטיות. "רק 'מומחים' בעלי ותק יכלו לבצע את הפשע, ואין מומחים יותר גדולים מאנשי שטרן", סבר. הוא חשש שהמשטרה אינה מחפשת בכיוון הנכון ולא תצליח לחשוף את האשמים. הצדק היה איתו.

פעילות המחתרת עוררה גל חקיינים, ונוצרה אווירה כמו פארודית של עבריינות פוליטית. מכתבים אנונימיים בכתב יד ילדותי בחתימת "הנוער העברי" ו"המגף השחור" קיבלו עליהם אחריות לפיצוץ בצירות הסובייטית. ניתוח גרפולוגי שעשתה המשטרה גילה שכתב היד זהה לכתב במכתבי איום שנשלחו למפיצי ספרים רוסיים ולבעלי אולמות שהשכירו אותם לכינוסים קומוניסטיים. בתיק המשטרה המרכז את החקירות סביב התגובה למשפטי פראג מצוי אחד המכתבים האלה, ואי אפשר לקרוא אותו בלי להעלות שמץ של גיחוך. "אנחנו מזהירים את משטרת תל אביב בפיצוץ הצירות הרוסית [...] אנחנו מזהירים את משטרת ישראל כי זו לא התלוצצות. אנחנו מבקשים ממשטרת ישראל לא להיכנס לעניינים שלנו [...] מוות לקומוניזם במדינת ישראל. נציל את מדינתנו הקטנה ואת עמנו ישראל מפני רוצחי

עמנו. תחי מדינת ישראל, צבא ישראל, דגל ישראל". לצד הכיתוב צויר מגן דוד בשרבוט ילדותי. קצין משטרה בכיר סבר שהשימוש בכתב הילדותי ובשגיאות הכתיב מכוון ומטרתו להסוות ארגון מסוכן בעל ניסיון מחתרת עשיר. החקירה העלתה שהמגף השחור הוא נער משועמם כבן 17. בה בעת פעלו גם צעירים אחרים, שכינו עצמם בכל מיני שמות שכללו את המילה "מגף" ושלחו מכתבי איום למגוון גורמים. הם זכו לתשומת לב ציבורית רבה ולפרסום רב בעיתונות. קריקטורה שפורסמה בחרות (16 ביולי 1953) תחת הכותרת "מהווי ימים אלה: בחיפושים אחרי מחתרת 'המגפיים'", הראתה אדם יחף שליטו שוטרים והוא מודה לאלוהים שאין לו נעליים. אחרי הפיצוץ בצירות הרוסית החליטו חרותי וחבריו להקפיא את הפעילות בכל מקום מלבד ירושלים. באותם ימים פעלו בזירה התארגנויות בעלות אג'נדות שונות ומשונות שהיו קשורות זו לזו בקשרים רופפים. בסוף מאי 1953 נעצרו בסמוך למשרד החינוך בירושלים שני צעירים חרדים כשברשותם מטען חבלה. התברר שהם ביקשו לפגוע בבניין במחאה על חוק החינוך הכללי שנחקק באותם ימים, שראו בו כפייה חילונית. אחד מהם היה מרדכי פרוינד, ידידו של חיים ריקלין ושותפו לניסיון הצתת האצטדיון, כזכור. החקירה הובילה לריקלין, וממנו לידיד נוסף שלו, שמואל דריימן, שהיה סייען זוטרו של המחתרת. בחיפוש בביתו חשפה המשטרה סליק ובו נשק ומסמכים, ודריימן ורעייתו מיהרו לשתף פעולה עם המשטרה ומסרו את הידוע להם על המחתרת ועל פעיליה. הש"ב, המשטרה ומצ"ח מיהרו להקים מטה פעולה משותף, ובמבצע זריז עצרו עשרות חשודים בהשתייכות למחתרת. חרותי היה בהם. שמעון בכר נעצר אחר כך. בירושלים נתפסו על חם בידי מארב משטרת שני פעילים כשניסו להוציא נשק מסליק שהוטמן במערה בעמק המצלבה.

"נתגלה ארגון מחתרת שהתכוון להפוך את המשטר בכוח" (על המשמר, 9 ביוני 1953)

בדומה לפרשות אחרות של עבריינות פוליטית, חקירת המשטרה הייתה מורכבת, וניהלו אותה טובי החוקרים. הצוות כלל את צבי אהרוני, ראש אגף החקירות בש"ב שלימים גויס למוסד, היה מחוטפי הצורך הנאצי אדולף אייכמן ואחר כך עמד בראש היחידה המבצעית שלו, "קיסריה", את הקצין לתפקידים מיוחדים (קת"ם) מאיר נוביק, שבתוקף תפקידו קישר בין המשטרה לש"ב, ואת אפרים הופשטטר, ראש המחלקה הפלילית במשטרת

ישראל. המפכ"ל והיועץ המשפטי לממשלה פיקחו מקרוב על החקירה. העצורים, שהוחזקו בתנאים קשים, סירבו לשתף פעולה ושמרו על זכות השתיקה. בן-גוריון, שעודכן בפרטים הרגישים, ציין ביומנו (5 ביוני 1953): "הקבוצה בירושלים היא המסוכנת ביותר. בלי ספק קשורים לשייב. הם שותקים".

חוק המעצרים קבע שהמשטרה מחויבת להביא את העצורים לפני שופט בתוך 48 שעות מעת המעצר, אך היא ביקשה להימנע מכך כדי שלא לחשוף את המידע שברשותה, שהיה עלול לשבש את החקירה. נוסף על כך חששו במשטרה שמאחר שטרם השיגו הוכחות משפטיות קבילות כנגד רבים מהעצורים, הם ישוחררו. לרשות המשטרה עמדו שני כלים משפטיים: הפקודה למניעת טרור וחוקי החירום, קרי מעצר מנהלי. שניהם נוסו בעבר, ושניהם היו שנויים במחלוקת. כדי להימנע מביקורת פוליטית וציבורית בחרה המשטרה להשתמש בכלי משפטי אחר, "פקודת הסודות הרשמיים", פקודה מנדטורית נגד ריגול שצמצמה עד למינימום את זכויות החשודים ואפשרה למנוע מפגש עם עורך דין לזמן בלתי מוגבל, וייתרה את הצורך החוקי להביאם לפני שופט. לימים היא שולבה בחוק לביטחון המדינה משנת 1957.

עורך הדין שמואל תמיר נשכר לייצג את חרותי ופנה לקצין הופשטטר כדי לברר פרטים על נסיבות מעצרו של הלקוח שלו. "העצור נעצר בקשר לעניין חמור המהווה סכנה למדינה והוא חשוד בעבירה על פקודת הסודות הרשמיים", נענה. מעבר לכך סירב הופשטטר לספק ולו בדל של מידע על חרותי ועל מקום מעצרו. הוא הודה אומנם שחירויות האזרח חשובות, אך סבר שהפרשה פוגעת באושיות המדינה, ומכאן נבע היחס החמור כלפי החשודים. לימים התמנה הופשטטר, ששינה את שמו לאלרום, לקונסול ישראל באיסטנבול. ארגון טרור קומוניסטי טורקי חטף ורצח אותו בתחילת שנות השבעים.

עורך הדין תמיר, שלא תמך במעשי המחותרת אך הסכים לקבל עליו את הייצוג בתיק כדי להוקיע את השימוש של המשטר בחוקים פסולים, מיהר להגיש עתירה לבית המשפט העליון למתן צו על תנאי Habeas corpus ("הביאוהו בגופו"), המחייב להביא חשוד לפני שופט. "נוהג זה, שלפיו אפשר לעצור כל אזרח ולא לתת לו את הזכות להופיע בבית המשפט שם למרמס את הזכות האלמנטרית של האזרח, דהיינו חירות ממאסר בלתי מוגבל וסודי על ידי רשות אדמיניסטרטיבית, ויש בו משום שלטון עריצות", טען לפני בג"ץ, וזה אכן קיבל את הבקשה והוציא צו המורה למפכ"ל ולנציב שב"ס לנמק מדוע לא יביאו את העותר לפני בית המשפט לדון בעניינו.

החלטת בית המשפט אילצה את הממשלה להשתמש בפקודה למניעת טרור. ב־8 ביוני 1953 הכריזה ממשלת ישראל, בהתאם לתנאי החוק ובישיבה שלא מן המניין, על 16 מפעילי המחתרת פעילי ארגון טרור, על המשמעויות המשפטיות הנגזרות מכך. עשרה מהם היו יוצאי לח"י (ובהם חרותי, בדיאן, ריקלין ומנקס) – ועובדה זו הובלטה בעיתונות – שלושה צעירים מבית"ר ושלושה צעירים חרדים מהחוליה שביקשה לפעול נגד משרד החינוך. במסיבת עיתונאים שכינס היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן הוא תיאר את מידת האיום הנשקף מההתארגנות, שזכתה בתקשורת לכינוי "מחתרת בלי שם", והתריע שהם התכוונו לתפוס את השלטון באמצעי אלימות ובטרור אישי. במסדרונות הכנסת גיחכו על הטענות, ודורשי רשומות טענו: מניין ההוכחה שחברי המחתרת אכן התכוונו להפיל את הממשלה בכוח? מכיוון שמספר הטרוריסטים הוא בדיוק כמספר שרי הממשלה. השר יוסף בורג, בשנינותו המפורסמת, חיווה את דעתו: "אנו הולכים מלח"י אל לח"י", שיבוש מחוכם של מטבע הלשון "מדחי אל דחי". מחשש לתגובת נגד אלימה הוצבה שמירה קפדנית על בתי הקצינים המעורבים בחקירה ועל שרים בממשלה. השימוש בפקודה למניעת טרור בפעם השנייה בתולדות מדינת ישראל עוררה סערה ציבורית. חברי כנסת באופוזיציה מיהרו להעלות הצעה לסדר היום ותקפו את ההחלטה במילים חריפות. שר המשפטים פנחס רוזן מיהר לענות והודה: "החוק חמור", אך טען שמטרתו לפתור "מצבים חמורים". גם בתקשורת ביקרו את ההחלטה. ד"ר עזריאל קרליבך, עורך מעריב (10 ביוני 1953), קבל על הנימה הדרמטית המופרזת שליוותה את מעצר החשודים וערער על האיום שנשקף מהם. הוא טען שניפוח האיום הוא מעשה פזיז ובלתי אחראי גם אם המעשים שבהם נחשדו חברי המחתרת אכן נעשו. הוא לא שכח להזכיר את פרשת ברית הקנאים, שהחלה בהכרזות דרמטיות והסתיימה בקול ענות חלושה. עצם השימוש בפקודה למניעת הטרור, המפירה כל פרוצדורה חוקית, היא חרב פיפיות המוכיחה שהשלטון משתמש בחוק שימוש מניפולטיבי. זו סכנה חמורה למדינת ישראל, והיא עולה על כל סכנה שהמחתרת יכלה להציב, התריע. בהצפה (15 ביוני 1953) הדגישו שאי אפשר להשתמש בפקודה שהתאימה לשעתה בלבד, כלומר רק לימיה הראשונים של המדינה שסכנה חיצונית ופנימית איימה עליה, גם כעבור חמש שנים, שכן הנסיבות שונות לחלוטין והמצב התייצב. התגובות על חשיפת המחתרת היו קוטביות. בשוליים הביעו בה תמיכה פומבית וראו בה ביטוי להלכי רוח לאומיים-חתרניים אנטי-ממסדיים שלא הסכימו לקבל את התבוסתנות המדינית-ביטחונית של השלטון. הבוטה

מכולם היה אלדד, שבכירי העצורים היו מתלמידיו. במאמר ארוך בסלם (גיליון נא, תמוז תשי"ג), הוא ראה בהם ביטוי ל"מחתרת בנפש", המבטאת את הכוחות הפנימיים של האומה המסרבים לקבל את הפגיעה בכבוד הלאומי. "עתיד האומה תלוי בניצחונה של מחתרת זו", קבע והדגיש: "לא יוכלו לה שום חוקי חירום ושום שנות מאסר ומחנות עצורים. היא ישנה בשיר והיא ישנה במחשבה והיא תהיה גם במעש. בה אנו הוגים יומם ולילה אותה נטפח ונאדיר עד נשמת אפינו האחרונה".

אורי אבנרי, שהיה כתובת מקובלת לצעירים שביקשו לקרוא תיגר על השלטון אך התנגד לטרור בעקביות מכיוון שסבר שהוא "דרך הביטוי של הנחותים", דגל בגישה אחרת (העולם הזה 18 ביוני 1953). לדעתו המחתרת היא תוצר האקלים הרעיוני והנפשי הרדוד שהתפתח בקרב הדור הצעיר במדינה והפצצה מחליפה בשבילם את הרעיונות והאידיאלים. לא בכדי הוא טען כי מאז הקמת המדינה הדור הצעיר לא העמיד מנהיגים, לא העלה רעיונות חדשים ולא יצר תרבות מקורית, "ובמקום שאין שירים שם מתפוצצות הפצצות". תגובות אחרות העלו חשדות ששירותי הביטחון מעורבים בפרשה, ונשמעה טענה, שחזרה ונשמעה גם בפרשות קודמות של עבריינות פוליטית, ולפיה המשטרה עצמה מארגנת את כל המחתרות. כזכור, באותן שנים פעל הש"ב במחשכים וטרם נחשף לעין הציבור.

בינתיים חלו התפתחויות בחקירה. העצורים בעלי העבר המחתרתי בלח"י המשיכו לשמור על שתיקה, אך הפעילים הצעירים החלו להישבר תחת מכבש הלחצים הכבד שהפעילו החוקרים, שלא היססו להשתמש באיומים קשים נגדם. אחד מהם סיפר שנמנע ממנו אוכל זמן רב והוא נאלץ לעמוד על רגליו שעות ארוכות. החוקרים גם הטיחו בו קללות שסותרו את אמונתו הדתית ונשפו בפניו עשן סיגריות. שיא ההתעללות בו היה כשאיימו שאם יסרב להודות, יחסלו אותו והוא לא יבא לקבר ישראל. מכיוון שהיה בן יחיד ורצה שלהוריו יהיה קבר לפקוד, טען, חתם על הודאה.

פעיל אחר, נער בן 16 ששמו יהושפט גבעון, הודה שהיה בחוליה שפגעה בצירות הצ'כוסלובקית והשתתף בשרפת המכוניות. הוא שחזר את המעשים ומסר חומר נפץ שהטמין סמוך לביתו. הוא סיפר לחוקרים שחרותי הזמין אותו לפעולה נוספת ב-9 בפברואר ברחוב רוטשילד בתל אביב, אך הוא נאלץ לשמור על אחיו הקטן והחמיץ את הפעולה. יום לאחר מכן השניים נפגשו, וחרותי אמר לו: "חבל שלא באת אתמול, כיוון שהיית יכול לראות את המחזה הנהדר של פיצוץ הצירות הרוסית". עצור נוסף, ישעיהו (שייקה) שרעבי, שהיה החבר הבולט בקבוצת הצעירים, הודה בשרפת אטלזים

ובניסיון לשרוף את מכונית הצירות הצ'כית. חיים ריקלין, שנעצר ונחקר בפוליגרף, יצא דובר אמת.

בן-גוריון, שמתקוקף תפקיד שר הביטחון קיבל עדכונים מפורטים על החקירה, סיפק ביומנו הצצה להתפתחויות. ב-9 ביוני כתב:

אתמול באו אצלי סהר [המפכ"ל], ישורון [הסמפכ"ל], חיים כהן [היועץ המשפטי לממשלה]. ההוכחות שנמצאו מספיקות לדעת חיים כהן להכריז על הנתפסים כעל ארגון טרוריסטי. הלילה נמצא איש מסוכן, [זאב] בדיאן, לא בביתו. חסר עוד מסוכן אחד שקוראים לו ברנרד. הארגון בנוי תאים תאים. כל תא מיועד לתפקיד מיוחד. דתיים – לטרור דתי (נגד חוק החינוך), חזירים. יש תא לחבלה בשילומין, לחבלה בזרים, יש לחבלה במיסיון. יש תא לעבור הגבול – לעורר מהומות. רק פעם נפגשה כל החבורה בראשות בדיאן וברנרד. בדרך כלל נפגשים רק איש עם איש.

כעבור שלושה ימים תיאר את ההתפתחויות: בא סהר. יש עדות מספיקה על התקפה בצירות הציחית [הכוונה לפגיעה במוסך הצירות הצ'כית ובמכונית הציר]. עדות מה (לא מספיקה) להתפוצצות בצירות הרוסית. יש השמות שעשו המעשה. בצירות הרוסית והציחית. העד הראשון ש"דיבר" נשתתק עכשיו ומסרב לדבר.

"ברנרד" הנזכר הוא דוד גוטליב, שהיה סגן מפקד החטיבה הירושלים בלח"י במלחמת העצמאות ונחשד גם במעורבות בהתנקשות בברנדוט. אף שלא היה חבר במחתרת הנוכחית הוא נעצר, ומעצרו הוארך בימים רבים. בחקירתו טען שהוא נגד מחתרות במדינת ישראל והצהיר שאילו היה ברשותו מידע על מחתרת כזו, היה מודיע למשטרה. המשטרה מצידה הצדיקה את המעצר בטענה שהוא "יודע דברים רבים" וטענה שלאחר שהסכים לעבור בדיקת פוליגרף חזר בו מהסכמתו. בתום החקירה הארוכה הוא שוחרר לביתו בלי שהוגש נגדו כתב אישום.

בתום דיונים קדחתניים החליטו הרשויות להעמיד לדין בבית המשפט המחוזי בירושלים את חברי החוליה החרדים שנתפסו סמוך למשרד החינוך. את 15 העצורים הנוספים הוחלט להעמיד למשפט בבית דין צבאי, לפי הפקודה למניעת הטרור. הנאשמים הראשונים היו יוצאי לח"י: חרותי,

שנחשב לראש המחתרת, היה לנאשם מספר 1. שמעון בכר היה מספר 2, יפה דרומי וזאב בדיאן היו מספר 3 ו-4 בהתאמה, ושני הצעירים שנתפסו בעמק המצלבה בירושלים קיבלו את המספרים הבאים. שבעת הבאים היו בני הנוער שגויסו מחוגי בית"ר, ובהם שתי צעירות, ואת הרשימה חתם חיים ריקלין. על שני עצורים, יוסף מנקס ושמואל הלוי, שלא הושגו כנגדם הוכחות, הוטל מעצר מנהלי מחשש שיפגעו בקציני צבא ומשטרה.

המקום שנבחר למשפט היה מחנה צה"ל בצריפין, ולכן נקראה המחתרת גם מחתרת צריפין. לאחר שנקבע המקום היה צריך לקבוע מי יהיו השופטים. לפי הפקודה, הרכב השופטים אמור לכלול שלושה שופטים שימנה הרמטכ"ל, ובראשם "אדם המוסמך לעסוק בעריכת דין במדינת ישראל או אדם אחר [...] שהוא בעל השכלה משפטית מספיקה". בדיונים שנערכו אצל בן-גוריון בהשתתפות בכירי מערכת הביטחון והפרקליטות עלה שמו של שופט בית המשפט העליון שמעון אגרנט. לבסוף ויתרו על שירותיו מהחשש שמא הביקורת השלילית נגד שפיטת אזרחים בבית דין צבאי תופנה כלפיו, ומעמד המוסד החוקתי הגבוה במדינה ייפגע.

לבסוף נבחר בנימין הלוי, נשיא בית המשפט המחוזי בירושלים, ששפט לימים גם במשפט קסטנר. הוא חויל וזכה לדרגות אלוף-משנה. לצידו כיהנו אלוף-משנה עמנואל נשרי, מפקד בית הספר לקצינים, שהיה חסר השכלה משפטית, וסגן-אלוף רם רון, לימים ממקימי מפלגת ר"ץ והתנועה לזכויות האזרח. את התביעה ניהלו היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, פרקליט מחוז תל אביב והתובע הצבאי הראשי. שני התובעים האזרחים גויסו למילואים ושימשו תובעים צבאיים.

"הנאשמים בהשתייכות למחתרת הפריעו את דיוני ביה"ד הצבאי.

דורשים להישפט בבית-משפט אזרחי" (הארץ, 10 ביולי 1953)

המשפט החל ביום חמישי, 9 ביולי 1953. למודי לקח מאירועי העבר לא הסתכנו בצבא ונערכו למבצע אבטחה חסר תקדים תחת שם הקוד "מבצע משפט". יחידה מיוחדת של ביטחון שדה מונתה לאבטח את המחנה, והיא נדרשה לאבטח פיזית את אולם הדיונים ואת המסמכים המשפטיים ולפקח על קהל הצופים במשפט. מחשש להפרעות אושרה רק כניסתם של בעלי תעודות מיוחדות. השכם בבוקר היום הראשון למשפט מיהרו יחידות המשטרה הצבאית לתפוס עמדות סביב המתחם, שגודר בקונצרטינות כפולות. משפחות הנאשמים נלקחו לאוהל מיוחד ונבדקו בקפדנות. לא פחות

מארבעים עיתונאים הגיעו לסקר את המשפט הסנסציוני, ובהם עיתונאי חוץ וגם נציגת סלם גאולה כהן. מהעיתונאים ומעורכי הדין נלקחו תעודות הזהות, והם קיבלו תג מיוחד וענדו אותו על דש הבגד. הכול היה מוכן להצגה שעמדה להתחיל.

באיחור קל של עשרים דקות נכנסה לאולם בית הדין שורת הנאשמים. התפאורה כבר הייתה מוכנה. שורת שולחנות מכוסים במפות ירוקות נפרסה משני צדדי האולם. בצד אחד ישבה סוללת הסנגורים, שכללה כמה עורכי דין יוצאי אצ"ל ולח"י, ובראשם שמואל תמיר. הצד הנגדי נשמר לקטגוריה. היועץ המשפטי לממשלה ופרקליט מחוז תל אביב הפתיעו בלבוש אזרחי מתחת לגלימות השחורות. לצידם ישבו התובע הצבאי הראשי ועוזריו, קצינים מאגף החקירות במשטרה והצנזור הצבאי. הקיר שמאחורי שולחן השופטים עוטר בסמלי המדינה וצה"ל, ועשרות מוצגים משפטיים הוצגו לראווה.

המשפט סיפק דרמות כבר מרגעיו הראשונים. הנאשמים ה"כבדים" יוצאי לח"י נשאו הצהרות פוליטיות, כמיטב המסורת המהפכנית, סירבו להכיר בבית הדין ופיטרו את הסנגורים שלהם. התובע הצבאי נאלץ בעל כורחו לקבל עליו את מלאכת ההגנה לאחר שהשופטים חייבו אותו לעשות כן. לעומתם הכירו הצעירים בסמכות בית הדין והסכימו לנהל את הליך ההוכחות. לאחר שעורכי דינם עזבו את האולם החל שלב חדש ומתריס במיוחד: בזמן שאחד השופטים ניסה לשאת דברים השתיקו אותו הנאשמים בשירה רועמת. הדיון ננעל.

מידע שהתקבל בש"ב דיווח שאלדד קבע את הקו המשפטי של הנאשמים בהתאם לאחד משני המצבים: במקרה שיהיו לתביעה ראיות מספיקות להרשעה, יש לנהל משפט פוליטי בדומה למסורת לח"י בימי הבריטים. ואם לא יהיו לתביעה הוכחות, יש לנהל משפט פלילי רגיל. בפועל שני הקווים התנהלו במקביל.

נאום הפתיחה שנשא היועץ המשפטי לממשלה בשבתו כתובע הראשי היה דרמטי. הוא האשים את חבר הנאשמים בשורה של מעשי חבלה וטרור ורמז שחרותי אחראי להטלת הפצצה בצירות הרוסית. הוא הבהיר שמדובר בארגון בעל אידאולוגיות מגוונות. יש חשודים שפעלו מתוך מניע דתי, אחרים לעומת זאת פעלו מתוך השקפה פוליטית מסוימת, והיה מי שעשה מה שעשה כדי לגרום נזק למדינה ולמוסדותיה. להוכחה הוא ציטט משני מסמכים שנתפסו אצל החשודים. המסמך הראשון נכתב בידי חיים ריקלין, ובו הוא חייב דיקטטורה דתית שתחליף את "הדמוקרטיה הרקובה". המסמך

השני הדגיש את הצורך בהקמת מלכות ישראל עד לנהר הפרת "להשגת המטרה למיגור השלטון מעל הקרקע ולביטול מוסדותיו הפרלמנטריים הקיימים". בהסכמת השופטים יצאו הנאשמים מהאולם במחאה וסירבו להשתתף בדיון.

המשך הדיונים היה דומה. הנאשמים יוצאי לח"י סירבו להשתתף בדיונים, למעט הצהרות כלליות שכפרו באישומים, וסירבו להיחקר בחקירה נגדית. לשאלת השופטים ענה חרותי שהוא מסרב להיחקר מכיוון שאינו מכיר בסמכות בית הדין הצבאי. "הנאשם חוזר וטוען כי לו הובא בפני בית-דין אזרחי היה מוכן גם להיחקר [בחקירה נגדית]", דיווח אחד מכתבי העיתונות שסיקר את המשפט (חרות, 3 באוגוסט 1953). שני חברי החוליה הירושלמית הגדילו לעשות וסירבו להתייצב במסדר זיהוי. הם נגררו בכוח לאולם בית המשפט, וזוהו. נוכח התנהגות הנאשמים בחרו השופטים להמשיך בהליך בהיעדרם.

אף שנוסח הפקודה העביר את נטל ההוכחה לנאשמים, בחרה התביעה לנהל משפט הוכחות פלילי רגיל כדי למנוע ביקורת ציבורית. בעדי התביעה בלטו בני הזוג דריימן, שבביתם נתפס הסליק שהוביל לחשיפת המחתרת. בעדותו סיפר האיש שקיבל מכתב איום: "אם תדבר, דמך בראשך". רעייתו סירבה להעיד בכל תוקף, ורק לאחר שהבינה שהסירוב עלול להשליכה לכלא הסכימה להעיד בפחד. מידע שהגיע לש"ב דיווח שמכתב האיום נשלח בהוראת אלדד. הפחד מפני ידה הארוכה של המחתרת גרם גם לכמה קטינים מעדי התביעה שהיו בסוד העניינים לסרב להעיד. התביעה החליטה לפעול כנגדם ביד קשה, והם הועמדו לדין פלילי.

עדויות הנאשמים הצעירים שהמשיכו לשתף פעולה בהליך המשפטי סיפקו הצצה נדירה לשיטות החקירה של המשטרה והש"ב. הם העלו טענות קשות נגד גופי הביטחון וציירו תמונה שלפיה ביקשו החוקרים להשיג הודאות בכל מחיר. הם חשפו ששיטות החקירה כללו גם מניעת שינה ושימוש בפוליוגרף, במכשירי האזנה ובגרפולוגיה. אחד הנאשמים הקטינים, אברהם מנדל, פרץ בבכי מר בעדותו כשסיפר על החקירה שעבר. בהחלטה תקדימית פסלו השופטים את הודאתו בנימוק שיש ספק סביר אם ניתנה מרצונו החופשי.

העדויות הסיטו את המשפט מבירור החשדות הכבדים לבירור דרכי החקירה, ועוררו סערה. מנחם בגין, שבעברו נאסר בידי הרוסים באשמת חתרנות בהיותו פעיל בבית"ר וחווה על בשרו את החקירות המתישות, מיהר לפרסם מאמר דעה חריף ביותר תחת הכותרת "לילות לבנים בישראל?"

(חרות, 31 ביולי 1953), כותרת שהתכתבה עם שם הספר **בלילות לבנים**, שפרסם באותה שנה ובה סיפר את סיפור מאסרו בידי הרוסים. המאמר הכיל כתב אישום חריף נגד חוקרי הש"ב ושיטות החקירה שהשתמשו בהן, ובגין השווה אותם ל"צ'קיסטים", אנשי המשטרה החשאית הרוסית הידועים לשמצה שהטילו את אימתם על הציבור הרוסי. "מעל דוכן העדים בצריפין נתגלה ארגון סתר אימתני גדול המהווה סכנה בכוח לכל אזרח במדינה", תקף בגין והאשים את ה"בולשת המפא"ית", כלומר הש"ב, אשר "העביר לארצנו את הטומאה הצ'קיסטית ומשתמש כלפי אזרחים אסירים באמצעי לחץ של האינקוויזיציה החדשה".

העדויות שנפסלו והסערה שעוררו גרמו מורת רוח גדולה לגורמי התביעה. היועץ המשפטי לממשלה הבין את חומרת ההחלטה המשפטית ולכן הזדרז ושלח מכתב נזיפה למחצה למפכ"ל וביקש ממנו לתת את הדעת על הליקויים שבהכנת התיק. הוא ציין את חוסר האונים של התביעה, שאינה מכירה את הטענות ונאלצת להגיב עליהן בזמן אמת וללא הכנה. להפקת לקחים לעתיד הוא הציע לחייב כל חוקר לכתוב דו"ח סודי שיתאר את דרכי גביית ההודאה, ובכך להימנע מפסילת העדויות.

עדות מעניינת במיוחד שעלתה במשפט הייתה העדות שנתן ריקלין במשטרה. הוא סיפר שידידו מרדכי פרוינד הגיע אליו ובידו קופסת חומר נפץ וניסה לשכנע אותו לפוצץ את משרד החינוך בתל אביב ברמיזות שהוא, פרוינד, יבצע פעולה מקבילה בירושלים. "פרוינד שהיה בא אלי לעיתים קרובות עם כל מיני תוכניות פנטסטיות אינו איש רציני", טען ריקלין והוסיף שלדעתו איש ש"ב שלח אליו את פרוינד כסוכן מדיח כדי לחסל את המחתרת. כשנשאל על חרותי ענה שהוא אינו מכירו היטב אך ריננו סביבו שגם הוא עובד למען הבולשת, אך מכיוון שהוא נעצר, סביר להניח שהוא אינו כן. החשד שחרותי היה סוכן של הש"ב יעמוד במרכז תאוריית הקשר בפרשת רצח קסטנר, אך בל נקדים את המאוחר.

בעוד המשפט ממשיך להתנהל אירעה תקרית שהאפילה על הדיונים המשפטיים. נאשם מספר 2, שמעון בכר, הצליח לנסר את הסורגים בתאו, ונמלט. מייד כשהתגלה דבר הבריחה החל מצוד נרחב אחריו, ותמונתו פורסמה בכל רחבי הארץ. כוחות משטרה נפרסו בנמלים ובשדות התעופה בחיפושים אחריו, ותייר אקראי, שלרוע מזלו נשא שם משפחה זהה, נעצר על מדרגות מטוס בדרכו לחו"ל. אך לשווא. הבורח לא נלכד. אחר כך חשף חרותי את גלגולי הבריחה של שותפו להנהגת המחתרת וסיפר שאחת התחנות הייתה בביתו של פעיל התנועה הרוויזיוניסטית מיכאל דקל, ששימש לימים סגן

שר בליכוד. דקל הפגישו עם מנהיג המפלגה מנחם בגין, וזה הבטיח שלא להסגירו. בכך נהנה מהחופש חמישה חודשים עד שנחשף מקום מחבואו והוא נעצר. הגרסה הרשמית הייתה שהמטרה הצליחה לחשוף את אשת הקשר שלו, ומעקב אחריה הוביל אליו. גרסה אחרת הייתה שהש"ב הצליח להחדיר מודיע לקבוצה מיוצאי לח"י שסייעה לו, והוא נעצר על סמך מידע שסיפק.

בתום דיונים שארכו כחודש וחצי הגיע המשפט לסיומו. על סמך ההוכחות שהוצגו לפנייהם הרשיעו השופטים את כל הנאשמים למעט ריקלין, שזוכה מחמת הספק. הם קבעו בצורה שאינה משתמעת לשני פנים שהוכח שקיים ארגון מחתרתי שעסק בצבירת נשק לא חוקי ובריגול וביצע פעולות אלימות, ומשום כך היה סכנה חמורה לביטחון המדינה. הם הוסיפו והדגישו את החומרה הרבה שבפעילות המחתרת בתוך הצבא. "התרכזותו השיטתית של הארגון הטרוריסטי באיסוף חומר סודי הנוגע לצבא ולמוסדות הביטחון של המדינה היא מדאיגה ביותר", קבעו. הם קבעו גם שאף שקרוב לוודאי המחתרת היא שאחראית לפיצוץ בצירות הסובייטית, לא נמצאו הוכחות מספיקות להרשעה. לאחר מכן הם בחנו את תפקידו של כל מורשע וגזרו את דינו. לפני מתן גזר הדין התערבו ביניהם הכתבים שסיקרו את המשפט מה יהיה עונשו של חרותי, נאשם מספר 1. ההימורים היו חמש שנים (כתב הארץ), שבע שנים (הבקר), עשר שנים (ג'רוזלם פוסט), 12 שנים (הדור) ו-15 שנה (חרות).

הערכות הביניים היו מדויקות. חרותי נידון לעשר שנות מאסר, וחברו הנמלט ל-12 שנים. שניהם הוגדרו פעילים מרכזיים ומסוכנים. על שאר הנאשמים נגזרו עונשי מאסר של שנה אחת עד שבע שנים. בטרם נגזר דינם ניצלו המורשעים את ההזדמנות לשאת הצהרות פוליטיות, אך הפעם בהכנעה ובקבלת הסמכות השיפוטית. בצו נפרד נפסק שהם יזכו ל"יחס מיוחד", תקנה מנדטורית שנועדה להעניק הטבות לאסירים בעלי מעמד מיוחד. המורשעים טענו שהם נחשבים אסירים פוליטיים, אך השופטים הדגישו שהם אינם כאלה: "אנו חוזרים ומציינים שהנאשמים נדונו על חברותם ופעילותם בארגון טרוריסטי שביצע מעשי אלימות במדינה ואינם נידונים על דעותיהם ומניעיהם הפוליטיים".

לפי הפקודה למניעת טרור, גזר הדין היה טעון את אישור שר הביטחון בהתייעצות עם סמכות משפטית בכירה. השופט העליון אגרנט, סמכות בכירה לכל הדעות, בחן את פסקי הדין החמורים והמליץ לממלא מקום שר הביטחון פנחס לבון, מחליפו של בן-גוריון שיצא לחופשה ממושכת, לרכך

במקצת את עונשיהם של אחדים מהמורשעים מדרג הביניים ומהדרג הזוטר. באופן חריג הוא ביטל את פסק הדין המרשיע של זאב בדיאן, נאשם מספר 4 ובן זוגה של נאשמת מספר 3, יפה דרומי, שההוכחות נגדו היו חלשות עד בלתי קיימות, ושחררו לביתו.

התפתחות נדירה התרחשה גם בגזרת שני העצורים המנהליים יוסף מנקס ושמואל הלוי. הם ערערו על המעצר לפני ועדה משפטית מיוחדת בראשות השופט העליון שניאור זלמן חשין, ולמרות החומר הסודי שהציג הש"ב שהראה את המסוכנות הנשקפת מהם, המליצה הוועדה לרמטכ"ל לשחררם, וכך קרה. לו היו הרשויות משתמשות בפקודה למניעת טרור, ומנקס היה צריך להוכיח את חפותו, סביר להניח שגם הוא היה מבלה זמן רב מאחורי סורג ובריח. כשהסתיים המשפט החל במחנה צריפין משפט נוסף. הנאשמים היו שני חשודים נוספים שנעצרו אחרי חבריהם. אחד מהם היה זאב ייבין, בנו של יהושע השל ייבין, מאנשי הרוח הבולטים במחנה הימין ומקורבו של המשורר אצ"ג. הוא נחשד בהיותו המדריך האידאולוגי של המחתרת, הורשע ונידון לשלוש שנות מאסר. בעת שהוקרא גזר הדין נכח גם אצ"ג בבית הדין לאות תמיכה. שותפו למשפט יצא זכאי. זה היה המשפט האחרון שבו אזרחים ישראלים נדונו לפני בית דין צבאי.

"אסירי משפט צריפין מתכננים תכנית בריחה מבית הסהר"

(דו"ח ש"ב, ידיעה מ-3 בינואר 1954)

לאחר הרשתתם בדין החלו אסירי המחתרת לרצות את עוונם בכלא תל מונד. בית הכלא, שהיה המרכזי בישראל באותם ימים, שכן במצודת טיגרט ששימשה בימי הבריטים מתקן משטרתי ובית מעצר. הקיבולת המרבית שלו הייתה כ-125 אסירים. הפשע הגובר במדינה הצעירה גרם לגידול במספר האסירים, ורבים מהם נאלצו לחלוק תא אחד בצפיפות גדולה. המשטר ששרר בבתי הכלא היה אגרסיבי ואלים, והסוהרים נהגו במדיניות ענישה מחמירה כלפי הנתונים לפיקוחם. התוצאה הייתה מרידות חוזרות ונשנות של אסירים. בעקבות מרד אלים במיוחד שהתחולל בתל מונד בפברואר 1950 ודוכא באגרסיביות רבה דנה הכנסת בדיון מיוחד במצב בבתי הכלא והחליטה להשקיע תקציב ניכר בהקמת בית סוהר חדש ברמלה. הוא נחנך כעבור כארבע שנים, בינואר 1954.

קליטת אסירי המחתרת חייבה את השב"ס להיערך אליה. הרשויות זכורו היו למודות ניסיון מר מהעבר בהתמודדות עם עצורי לח"י לאחר

ההתנקשות בברנדוט, וחששו מאוד מהאסירים החדשים. בן-גוריון העלה את החשש ביומנו (27 באוגוסט 1953): "סהר [המפכ"ל] הביע חשש על חוסר שמירה מספיקה לאסירים. מחלקת הסוהר נפרדת מהמשטרה. בקשתי ממנו הצעה – ואזמין שיטריט [שטרית, שר המשטרה] לדבר אתו על כך". החשש הגדול היה מפני ניסיון בריחה או פריצה מבחוץ, וכל מיני דיווחים שהתקבלו בש"ב העידו על תוכניות שמתגבשות בכיוון הזה אצל אלדד והסרים למרותו.

במסגרת ההיערכות המחודשת שונו נוהלי השב"ס והוחמרה השמירה בכלא. בניגוד למקובל הפקיד שר המשטרה את האחזיות לשמירת האסירים בידי המשטרה ולא בידי השב"ס, וחוליית מקלענים מיוחדת נגרעה ממצבת כוח האדם המשטרתית המחוזית והועברה לכלא. במקום הוקמה גם תחנת אלחוט למקרה חירום. במטה המשטרה גיבשו תוכנית רחבה למקרה של בריחה, והשר הנחה שבכל מקרה חריג יש לדווח לאלתר למשרדו.

מהר מאוד התברר שהחשש היה מוצדק. למרות הצפיפות במתקני הכליאה זכו אסירי המחתרת לאגף שלם משלהם. שלושה תאים אכלסו את הגברים, ובתא הרביעי ישבו שלוש האסירות, שנשמרו בידי סוהרות מיוחדות. מהרגע הראשון עמדו היחסים בין אסירי המחתרת לשלטונות הכלא במסלול התנגשות. חודשי ההסתגלות הראשונים לוו בשורת תקריות שגלשו לאלימות בין הצדדים. האסירים טענו שהיחס המיוחד שהובטח להם אינו ממומש והתלוננו על אלימות קשה כלפיהם. כתב מעריב שהצליח בדרך לא ברורה להסתנן לכלא השיג ריאיון בלעדי איתם ותיאר את שראו עיניו (18 בספטמבר 1953):

על גופם של מנדל, שרעבי, בלומנטל ומזרחי ניכרים היטב סימני המכות שספגו בתגרה [...] כל העניין החל כשהסוהרים ביקשו לערוך חיפוש שגרתי על גופו של שרעבי [...] שרעבי התנגד לחיפוש ומייד הוטל לצינוק על הפרת תקנות בית-הסוהר. חבריו החלו התפרע והוטלו גם הם לצינוק בכוח לאחר שכמה עשרות שוטרים נאלצו "לטפל" בהם בדרך. הם נכבלו בידיהם וברגליהם ונוסף לכך רותקו גם ידיהם לאחור. רק כשמוגש להם האוכל מתירים את כבליהם מאחור אבל הידיים נשארות צמודות בכבלים וכך הם אוכלים את ארוחתם בלי כף ומזלג. הצינוק עצמו הוא תא צר באורך של 2 מטר וברוחב של 75 ס"מ, בלי חלון ובלי אויר. האסירים טוענים כי

רופא הכלא אמר שהתנאים האלה הם "בלתי אנושיים" וציווה להשאיר לפחות את הדלת פתוחה כדי שיוכלו לנשום אויר חופשי, אבל הוראתו לא קוימה.

חברותיהם של האסירים החליטו לשבות רעב לאות סולידריות. המשטרה טענה מנגד שהאסירים מפירים את כללי המשמעת ואינם מקבלים מרות. היא התריעה שסיכלה שני ניסיונות בריחה, שבאחד מהם כבר נתפסו האסירים על חומת הכלא בדרכם החוצה. האירועים זכו לפרסום רב בעיתונות, והציבור עקב בשקיקה אחר הדיווחים המפורטים. עורכי דינם של האסירים ניסו לברר עם הגורמים המוסמכים מדוע היחס המיוחד אינו ממומש, ולהפתעת כולם התברר שכבר הבריטים ביטלו את הנוהל והוא אינו בתוקף שנים ארוכות. לתמיכה מפתיעה זכו האסירים מחברי כנסת יוחנן בדר ואסתר רזיאל-נאור מתנועת החרות, שהייתה כזכור יעד בולט למתקפות של אלדד ושל סלם. השניים, האחד עורך דין שפעל למען זכויות אדם והשנייה אסירה לשעבר בימי הבריטים, פרסו עליהם את חסותם מתוך ביקורת עקרונית על השימוש הפסול לדעתם בפקודה למניעת טרור, שראו בה פקודה אנטי-דמוקרטית, והחלו לייצג אותם מול המערכת. לתמיכה פוליטית באסירים יש השפעה כפולה. מחד גיסא חברי הכנסת דואגים לאינטרסים של האסירים, ומאידך גיסא הם גם דואגים לרסן את התנהגותם. בביקוריהם בכלא זכו חברי הכנסת לליווי צמוד של סוהרים, ועם תום הביקור מיהרו הסוהרים למלא דו"ח מפורט ושלחו אותו לשר המשטרה, ובו פירוט השיחות והנושאים שעלו בפגישות.

השפעת חברי הכנסת גרמה למתן הטבות מפליגות לאסירים. הקצאת ביקורי המשפחות גדלה, והותר להם לשלוח מכתבים בתדירות רבה יותר. באופן חריג התירו השלטונות להכניס לכלא חרסים שנמצאו בחפירות ארכאולוגיות, ותחת עינו הפקוחה של ייבין, ארכאולוג בהכשרתו, הם מיינו וקטלגו אותם תמורת שכר שנשלח למשפחות. בפרוצדורה שהקימה מחדש למעשה את היחס המיוחד הותר להם לקבל מצרכי מזון מבחוץ, ואצ"ג, שנהג לבקרו מדי פעם והקפיד להתעדכן במצבם, סיפק להם מקלט רדיו. חלק נכבד משעות הפנאי שלהם עבר בלימוד, בקריאת עיתוני חרות וסלם (בלבד) ובדיונים רעיוניים ופילוסופיים. טקס קבוע היה קריאה ולימוד בכתבי אצ"ג, המשורר הנערץ.

למרות ההטבות לא נרגעו הרוחות, ובתחילת ינואר 1954 התרחשה תקרית אלימה במיוחד. הכול התחיל מניסיון חיפוש שגרתי שהתפתח

לתגרה אלימה, שבסיומה הושלכו האסירים לצינוק. דו"ח משמעת פנימי של השב"ס סיכם את התנהגות האסירים, ששיקפה אי-קבלת מרות וזלזול חמור בשלטונות הכלא: שמעון בכר "השתולל וירק על סוהר ושבר את כובעו". זאב ייבין "בשעת חיפושים [...] השתולל ונתן בעיטה ברגל ובבטנו של סוהר [...] התנפל על הקצין על מנת להרביץ בו". יעקב חרותי התנפל על הקצין התורן "וירק בפניו ואמר לו 'אני מזהירך, כל עוד זמן שאני פה, אתה חי וכשאני אצא אני אגמור אותך'". ישעיהו שרעבי "התנפל על הסוהר ונתן לו מכת אגרוף בעינו השמאלית". גם השאר לא טמנו ידם בצלחת. אסירי המחתרת שוב עלו לכותרות.

בניגוד להנחיות המפורשות לא עדכן השב"ס את שר המשטרה בזמן אמת על התקרית. רק כיממה אחר כך, בעודו חונק את כלא רמלה, קיבל השר מברק בהול מחברי הכנסת בדר ורזיאל-נאור, שהודיעו לו: "בתל מונד פרצו מכות" וביקשו את התערבותו הדחופה. הוא זעם על השב"ס והורה לארגון לתחקר באופן ממצה את שהתרחש. מנהל הכלא הצטדק והסביר שתחושת האסירים שהם נכלאו ללא הצדקה, נוסף על האכזבה מחוסר עורף ציבורי, היא הסיבה האמיתית להתנהגותם המתלהמת. הוא לא שלל את הסברה שהם מחריפים את המצב כדי לעבור לכלא משופר. לדעתו, המערכת שוגה קשות שאיננה מקיימת קשר רצוף עם התקשורת ומציגה לפני הציבור את הגרסה האמיתית לאירועים. הוא הוסיף וציין שהאסירים בטוחים שכאשר תקום ממשלה חדשה הם ישוחררו מהכלא או תופחת תקופת מאסרם. בהמשך לדברים התריע שחוגים פוליטיים עשויים להשתמש בעימותים בין האסירים לשלטונות כדי לגרוף הון פוליטי. הוא הסתמך על ציתותים לפגישות שנערכו בין האסירים לעורכי דינם. על חיסיון בין עורך דין ללקוח עוד לא שמעו במדינה הצעירה.

האסירים קיבלו תמיכה בלתי מסויגת מבסיס האם שלהם, הירחון שלם. בגיליון מיוחד שהוקדש להם (גיליון סא, אייר תשי"ד), פורסמו מאמרים פרי עטם שהוברחו מהכלא. בשער הגיליון ציינה כותרת בולטת: "גליון זה מוקדש לנאמני מלכות ישראל הכלואים בכלא תל-מונד [...] ונכתב ברובו על-ידם". הגיליון הסנסציוני זכה להצלחה מסחרית רבה, עורר הדים רבים ואזל במהרה מן המדפים. בפגישת קוראי שלם נשאל אלדד מדוע בחר להקדיש גיליון מיוחד לאסירים, וענה שהם לחמו את מלחמת מלכות ישראל, ולפיכך צריך לעמוד לימנם. כמי שהשתמש בעט כמו בחרב העלה אלדד על נס גם את כושר הכתיבה של האסירים, שנחשף באופן לא צפוי, מניע נוסף להקדיש להם גיליון שלם. כך לפחות דיווח הש"ב, שהמשיך לנטר באדיקות את אלדד ותלמידיו.

יוצאי מחתרת אחרים התייחסו לחברי המחתרת החדשה בהרואיות פחותה. מנהיג לח"י לשעבר נתן ילין-מור, יריב מר לאלדד ולקבוצתו, לגלג עליהם על שמצד אחד הם "משחקים במרי" אך מייד מתחייבים לשמור על השקט, ובלבד שישוחררו או שעונשם יופחת. ידידו ד"ר אריאל, הזכור לטוב או לרע תלוי בנקודת המבט, היה חריף לא פחות: "בחורים אלה הצליחו להוכיח שלא רק השלטון הנו קריקטורה, גם הלוחמים בו הנם קריקטורה לא פחות". הגדיל מכולם מנחם בגין, לשעבר מפקד אצ"ל, שטען שהמחתרת החדשה מביישת את שם המחתרת בישראל.

לאחר חודשי המריבה הראשונים התקבע סטוס-קוו שברירי בין האסירים לשלטונות. שר המשטרה וצמרת השב"ס טיפלו בעניינם באופן אישי והשתדלו להקל עליהם את חיי המאסר. מדי פעם עוד אירעו התנגשויות קטנות, כמו חיפוש פולשני בבית הכנסת ופתיחת תיק ספר התורה, מעשה שהכעיס את האסירים, שטענו שמדובר בפשע דתי ולאומי. שר המשטרה בכור שטרית, שהבין את ייחודיותם ואת מורכבות הטיפול בהם, התעדכן באופן קבוע בנעשה אצל האסירים. בזמן עימותים בין השב"ס לאסירים הוא פעל להרגיע את הרוחות, ובעת הצורך אף שימש מתווך בין הצדדים. האסירים מצידם ראו בו גורם הגון ושיתפו פעולה איתו.

אווירה מיוחדת התפתחה בכלא מעשיהו ברמלה, שנחשב לכלא קל, ושם התקבצו כמה וכמה עבריינים פוליטיים שכמו ציירו מדגם מייצג של קוראי התיגר כלפי השלטונות. ראש וראשון להם היה אברהם מנדל, מצעירי מחתרת מלכות ישראל, שהסכים לעבור לשם לבקשת השב"ס. לאחר כמה שבועות בכלא החדש הוא הבין את גודל הטעות שעשה. הבדידות הכריעה אותו, ושותפיו לתא לא מצאו חן בעיניו. את יגונו הוא הטביע בהתכתבות ענפה עם חבריו שנשארו בתל מונד. "אשריך וטוב לך שאין לך צורך לראות ולשבת עם אנשים אחרים, רק עם בחורים שלנו. תאר לך שדווקא אני צריך לשבת עם אדם שנידון עבור שיתוף פעולה עם הנאצים", ביכה את מר גורלו לפני ידידו שייקה שרעבי. בהזדמנות אחרת הוא התלונן על שני "דיירים חדשים", דתיים אדוקים, שמעירים אותו בכל בוקר לתפילה אף שהוא רוצה להמשיך ולנמנם. נחמה פורתא הוא קיבל מעיתוני העולם הזה, שהנעימו את זמנו, אף שהיה מעדיף אילו העיתון היה בעל קו לאומי.

מנדל זכה לחיזוק ממשי כשהחלו להגיע אסירים נוספים, וכשלמד להכירם לא הסתיר מחבריו בתל מונד את דעתו עליהם: היו בהם מקסים גילן, שהורשע בריגול ו"שבפרשתו הסתום מרובה על המפורש", שנהג להתערב בכירורים הרעיוניים ובמכתבים שחלפו בין תל מונד למעשיהו. מנדל לא

חיבב אותו במיוחד ולא העריך את כישוריו האינטלקטואליים. שותף נוסף היה ה"בית"רי המתקרא בית"רי" יעקב הרטמן מפרשת אוניות השילומים, שעליו פסק מנדל: "אוי לו לדור שצדיקיו הם הרטמן וכיוצא בזאת". האחרון היה מרדכי פרוינד מחוליית משרד החינוך, שאיתו מנדל דווקא התיידד אף שחשב שהוא "מצומצם מאוד כמו הרבה מסוגו [...] ולוקה במחלה שמתקראת 'חסר חוט שדרה'". למרות ההבדלים ביניהם והמתחות שמן הסתם נוצרה במרחב הסגור, אירוע אחד איחד אותם. טקס אזכרה מרשים לאברהם שטרן שעורר הדים רבים בקרב האסירים שהשתתפו בו.

**"היות והיה לו קשה לשבת בבית הכלא המלצתי על שחרורו [...]
כאן אני מוכרח להודות על טעותי" (איסר הראל על חרותי, ישיבת
ממשלה, 11 במרץ 1957)**

עונשי המאסר הכבדים שהוטלו על נאשמי המחתרת לא היו סוף פסוק, והחל קמפיין נרחב לשחרורם. הורי האסירים פנו לרשויות בבקשת חנינה וגייסו את הרבנים הראשיים לסייע ולקיים את המצווה החשובה של פדיון השבויים. גם אצ"ג, שהיה מקורב לבן-גוריון, פעל למענם. נוסף על כך נרשמו גם יוזמות פרטיות בבקשת חנינה בעבורם. עליית מדרגה נרשמה בקיץ 1954, כאשר פורסם כרוז שקרא לשחרור האסירים, וחתמו עליו גורמים בכירים במחנה הימין, כמו פרופ' יוסף קלוזנר, משה איכילוב, סגן ראש העיר תל אביב, חבר הכנסת לשעבר אברהם רקנאטי ועורכי הדין של האסירים.

בינתיים שוחררו האסירים ה"קלים" לאחר ניכוי שליש מתקופת מאסרם. כשהגיע תורו של שייקה שרעבי, שנחשב לבכיר הצעירים, הוא סירב לחתום על נוהל השחרור, שדרש מכל אסיר משוחרר חתימה על מסמך ולפיו הוא מתחייב בין השאר שלא להתחבר לאנשים בלתי הגונים ולחיות חיי הוללות. שרעבי, שראה בעצמו אסיר פוליטי, סירב לחתום מטעמים עקרוניים, ונציב השב"ס החליט לעכב את שחרורו עד שיחתום. עורך דינו וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור מיהרו לפנות לשר המשטרה בבקשה להימנע מלחייב אותו לחתום. השר, שנפגש אישית עם שרעבי ודומה שדי חיבב אותו, הצדיק את הסירוב וקבע שהסעיפים הרלוונטיים נוגעים רק לאסירים פוליטיים. שרעבי שוחרר וגויס מייד לצה"ל. לסירובו לחתום על התנאים הייתה השפעה חוקתית. שר המשטרה הציע לתקן את פקודת המשטרה בכך שתקנה לוועדת השחרורים את הסמכות לפטור אסיר שעתידי להשתחרר

מחתימה על תנאים מסוימים ברישיון השחרור. התקנה אושרה ונכנסה לספר החוקים של ישראל.

כשנתיים ימים לאחר שנעצרו, ב־22 באפריל 1955, חנן את אסירי המחתרת בן־גוריון בהמלצת ראש הש״ב איסר הראל. תאריך השחרור נקבע ימים אחדים אחר כך, סמוך ליום העצמאות, ״למען ישתתפו בחג העצמאות כאזרחים חופשיים במדינת ישראל במלואת שבע שנים לתקומתה״. את מסיבת השחרור חגגו האסירים לשעבר במועדון סלם. השחרור המוקדם גרם לתקרית בין־לאומית. גורמים סובייטים ראו בו ״צעד בלתי ידידותי״ כלפי ברית המועצות וצ׳כוסלובקיה, שנפגעו מפעולות המחתרת, ובמשרד החוץ מיהרו להבהיר שהמושחרים הואשמו בעבירות נגד ביטחון המדינה ולא נמצאו הוכחות שהם פגעו במטרות הסובייטיות.

הרב הראשי הרצוג, שהיה שותף לבקשות החנינה, מיהר לברך את בן־גוריון על מידת החסד והרחמים שגילה. ליבו אמר לו, כך אמר, שאכן, הם יהיו אזרחים טובים ומועילים. לא חלף זמן רב, והמציאות הוכיחה שליבו טעה. מנגד, אלדד (סלם עג, אייר תשט״ו) לא ראה בשחרור המוקדם של האסירים מעשה של חסד. הוא סבר שזה היה צעד בלתי נמנע:

יותר מאשר הם שוחררו, שוחרר מצפוננו של מי שכלאם. כי הוא דן אותם וכלא אותם אמנם על־פי איזה חוקים של איזה מוסד במדינה זאת, אבל הוא דן אותם וכלא אותם בניגוד לחוקי ההיסטוריה העברית, בניגוד לצרכי האומה העברית. מי שדן וכולא פטריטיים עבריים בסופו של חשבון הוא הנידון בפני כס ההיסטוריה. וכשהוא ממתיק את דינם, בסופו של דבר את דינו הוא ממתיק. על תנאי (ההדגשות במקור).

פעילות מחתרת מלכות ישראל שיקפה לפרטיו את הנתיב שבו קבוצות פוליטיות אנטי־ממסדיות גולשות לעבר הטרור, כפי שפיתח דין אולסן מבית הספר ללימודים מתקדמים של הצי האמריקאי: תחושת מצוקה או תלונות כלפי המצב הקיים (Grievance), הצדקה רעיונית לשימוש באלימות (Ideation), איסוף מודיעין ותכנון פעולות (Research and Planning), הכנות מעשיות (Preparation), פריצת האבטחה (Breach) וההתקפה עצמה (Attack). המעבר משלב לשלב בתהליך ההתפתחות האופרטיבי של הארגון היה צריך להדליק נורה אדומה אצל גורמי הביטחון. תחושת התסכול לא הוסתרה, האידיאולוגיה הוצבה בסלם, וגם ההרשאה המוסרית להשתמש

בטרור הייתה גלויה. במישור האופרטיבי, הזמינות לנשק, הפעילים המוכרים והיעדים הפוטנציאליים היו גלויים וידועים. קשה להבין כיצד לא הצליח הש"ב לכל הפחות לסכל את הפיצוץ בצירות הסובייטית, ועוד יותר כיצד לא הפנה את המבט אל אלדד וקבוצתו (וכזכור, תפיסת האחראים לפעולות הייתה אקראית). הכישלון המודיעיני-סיכולי הוביל להפקת לקחים ממשית ולשינוי בפרקטיקות הפעולה של הש"ב כלפי הימין הרדיקלי. בהמשך התברר שפרקטיקות אלו יהיו בעייתיות לא פחות ואולי אף יותר מהמחדלים שנעשו עד כה. העימות הגדול בין המשטר למתנגדיו כמו חיכה להתנקז לרגע מזוקק אחד. הוא התרחש סביב הפרשה שהסעירה את החברה הישראלית ומוכרת בכינוי "פרשת קסטנר".

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"המטה הארצי – סביב משפטי פראג", R0000mju

"המטה הארצי – פעולות הקנאים", R0001ont

"תנועת לוחמי חרות ישראל", R00013st

"אסירי המחתרת", R0001e0e

"סלם – ד"ר ישראל שייב־אלדד", 000z3sl

"אסירי מחתרת מלכות ישראל ואסירים אחרים", 000vqfi

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 1128/2003, תיק 698

ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:

תיק פ 456

תיק פ 315 3/2

ספרות

עדה אמיכל־ייבין, סמבטיון, בית אל: ספריית בית אל, תשנ"ה.

יומן בן־גוריון 5.6.1953, 9.6.1953, 2.7.1953, 6.7.1953 ו־27.8.1953.

אברהם דסקל, "התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטארית בראשית המדינה: ברית

קנאים' ו'מלכות ישראל'", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר־אילן, תש"ן.

איסר הראל, האמת על רצח קסטנר, תל אביב: ידיעות ועידנים, תשמ"ו.

יעקב חרותי, אמת אחת ולא שתיים, תל אביב: יאיר, תשס"ח.

נתי קנטורוביץ', "הפיגוע בצירות הסובייטית בתל אביב, פברואר 1953", זמנים 116

(סתיו 2011), עמ' 66-77.

שמואל תמיר, בן הארץ הזאת, לוד: זמורה־ביתן, תשס"ב.

Olson Dean, "The Path to Terrorist Violence: A Threat Assessment Model for Radical Groups at Risk of Escalation to Acts of Terrorism", MA Thesis, Naval Postgraduate School, 2005.

Ami Pedahzur, *The Israeli Response to Jewish Extremism and Violence Defending Democracy*, Manchester: Manchester University Press, 2002, pp. 68-79.

Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*, New York: Free Press, 1999.

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

שוטרים שומרים על הצירות הרוסית (צילום: הנס פין, לע"מ)

בשם הנרדפים: מחתרת מלכות ישראל

הצירות הרוסית לאחר הפיצוץ (צילום: הנס פין, לע"מ)

שער הכניסה לבית הדין הצבאי בצריפין (צילום: בוריס כרמי, באדיבות אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

בית הדין הצבאי בצריפין (צילום: בוריס כרמי, באדיבות מכון לבון – ארכיון תנועת העבודה – אוסף תצלומי עיתון "דבר" / "דבר השבוע")

שולחן המוצגים במשפט מחתרת מלכות ישראל (צילום: בוריס כרמי, באדיבות אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

בשם הנרדפים: מחתרת מלכות ישראל

אסירי מחתרת מלכות ישראל (באדיבות העמותה להנצחת מורשת לח")

ישוחררו נידוני בית הדין הצבאי בצריפין!

שנה ו' גליון א' (ס"א)
א"ר תש"ד בעריכת
ד"ר ישראל אלדר

ד"ר ישראל שייב:
הריקוד הסביבני והמצעד
המכוון ביום העצמאות

אלדר:
משקלם המדיני והחינוכי
של אסירי מלכות ישראל

נתניה:
על תוקפן, לאומן וכדומה

עם סגירת הגליון: כירוד

למחשבת חרות ישראל

סלם

גליון זה מוקדש לנאמני מלכות
ישראל הכלואים בכלא תל-מונד
נידוני בית הדין הצבאי בצריפין) ונכתב בדובו על ידם

גיליון מיוחד של סלם שהוקדש לאסירי מחתרת מלכות ישראל

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

ד"ר ישראל (רז'ז) קסטנר
(באדיבות מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים)

זירת ההתנקשות בד"ר קסטנר
(מקור: המטה הארצי של משטרת ישראל)

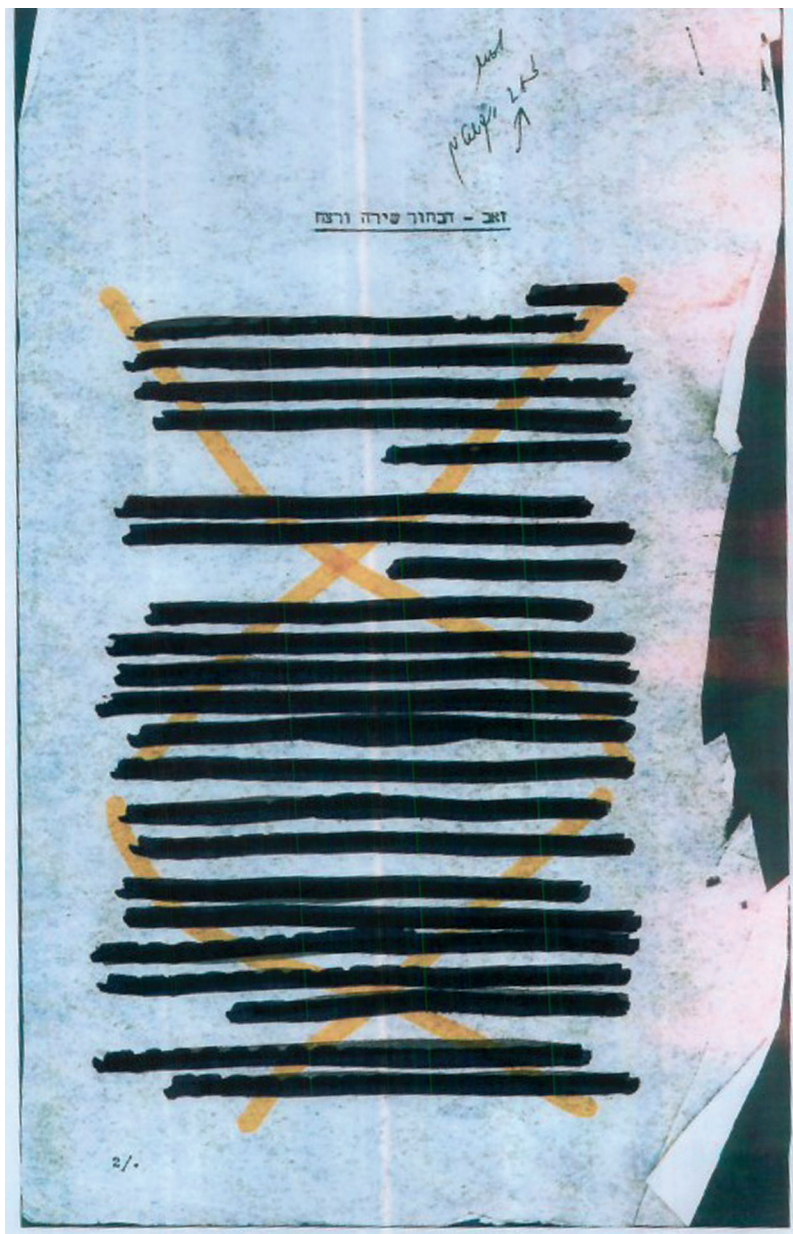
בשם הנרדפים: מחתרת מלכות ישראל

יעקב חרותי בבית המשפט (צילום: שלמה לביא, באדיבות מכון לבון – ארכיון תנועת העבודה – אוסף תצלומי עיתון "דבר" / "דבר השבוע")

דן שמר, נהג הג'יפ ברצח ד"ר קסטנר (צילום: פוטו י. ברוז, באדיבות מכון לבון – ארכיון תנועת העבודה – אוסף תצלומי עיתון "דבר" / "דבר השבוע")

מסמך מצוננור מהתיק של זאב אקשטיין
(מקור: משרד ראש הממשלה/השב"כ, ארכיון המדינה)

פרק 8

בשם יהדות הונגריה שהופקרה: רצח קסטנר

יהודי הונגריה היו האחרונים בתור להשמדה בימי שואה. כמעט שלוש שנים חלפו מהיום שבו החל מבצע ברברוסה (22 ביוני 1941), שם הקוד שניתן לפלישת גרמניה הנאצית לברית המועצות שבעקבותיו החל הרצח השיטתי של היהודים, ויותר משנתיים חלפו מוועידת ואנזה (20 בינואר 1942), ציון הדרך הבולט בביצוע הפתרון הסופי של יהודי אירופה, ועד שכבשו הגרמנים את הונגריה. זה קרה ב־19 במרץ 1944, במבצע חלק וללא ירייה אחת. עם הכיבוש הגרמני הגיע לבודפשט אובר־שטורמבאנפיהרר אדולף אייכמן, ראש המחלקה היהודית באס־אס, כדי להשמיד את יהודי הונגריה. עד אז הוא הספיק להשמיד קרוב לחמישה מיליון יהודים.

בבודפשט פעלה באותם ימים ועדת העזרה וההצלה הציונית, שבראשיה היו בני הזוג יואל והאנזי ברנד וד"ר ישראל (רו'ן) קסטנר. היא הוקמה באופן רשמי בראשית 1943 כדי לסייע לפליטים היהודים שהצליחו לברוח להונגריה מהמדינות הסמוכות. חברי הוועדה עמדו בקשרים עם חברי ועד ההצלה הארץ־ישראלי מטעם הסוכנות היהודית שפעלו באיסטנבול הניטרלית. עם הכיבוש הגרמני נוצר קשר בין מנהיגי ועדת העזרה וההצלה לבכירים הנאצים בניסיון להגיע למשא ומתן להצלת יהדות הונגריה בעבור תשלום כספי. המגעים היו המשך לניסיונות קודמים שהחלה בסלובקיה קבוצת העבודה, שבראשה עמדו הפעילה הציונית גיזי פליישמן והרב החרדי מיכאל דב וייסמנדל. הם יצרו קשרים עם דיטר ויסליצני, בכיר האס־אס בסלובקיה, וניסו לזוּם את עצירת השמדת יהדות אירופה תמורת כסף רב. תוכנית זו מוכרת בכינויה "תוכנית אירופה".

במהלך המגעים עם חברי ועדת העזרה וההצלה שלח אייכמן את יואל ברנד להציע עסקה לבעלות הברית שבמסגרתה יינצלו יהודי הונגריה תמורת 10,000 משאיות מלאות סחורות. ברנד הגיע לאיסטנבול בדרכו

גרמני ובמטוס ששימש דיפלומטים גרמנים ויצר קשר עם חברי הוועד הארץ-ישראלי. באמצעותם ניסה להיפגש עם משה שרתוק (שרת), ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, שר החוץ של היישוב באותם ימים. אך בהגיעו לחלב שבסוריה, שבה הייתה אמורה להיערך הפגישה, נעצר בידי אנשי בולשת בריטים. הוא נחקר חודשים ארוכים, ושליחותו ירדה לטמיון.

בינתיים בבודפשט המשיכו האנזי ברנד וד"ר קסטנר את המגעים עם אייכמן, שחיכה לחזרת יואל ברנד. הם הצליחו להשיג את הסכמתו להצלת 1,648 יהודים במחווה של רצון טוב, והתחילו לארגן את יציאתם ברכבת לעבר שווייץ. התפתחות במאמצי ההצלה התרחשה כאשר הגיעו לבודפשט הצנחנים הארץ-ישראליים יואל פלגי ופרץ גולדשטיין, חבריה של חנה סנש, ונפגשו עם קסטנר. מכיוון שברנד לא חזר ועלה חשש לגורל העסקה, הוחלט לשלוח את פלגי לגרמנים, שליח רשמי כביכול של הסוכנות היהודית שהגיע לדון על המשך המשא ומתן. פלגי נפגש עם בכיר גרמני, אך מייד אחר כך עצרה אותו הבולשת ההונגרית. קסטנר שכנע את חברו גולדשטיין להסגיר את עצמו כדי שלא לטרפד את יציאת הרכבת, שעליה היו גם הוריו. פלגי וגולדשטיין נשלחו ברכבת לגרמניה. פלגי הצליח להימלט, ובדרך לא דרך חזר ארצה והיה לגיבור לאומי. גולדשטיין נספה באחד ממחנות הריכוז.

הרכבת, שכונתה "רכבת המיוחסים" או "רכבת קסטנר", יצאה לדרכה בסוף יוני 1944, עצרה במחנה ברגן בלזן, ומשם הובאו נוסעיה לשווייץ. בנוסעים היו רבים מעירו של קסטנר, קלוז', ובהם בני משפחתו. נוסעים אחרים היו האדמו"ר מסאטמר, עולה הגרדום יעקב וייס, שאול לנדי, בכיר הספורטאים בתחום ההליכה התחרותית בישראל, והסופרת יהודית רותם. לעומתם גורלם של קרוב ל-440,000 יהודי הונגריה היה בכי רע, והם הושמדו בתוך פחות מחודשיים ימים במהירות וביעילות, והחשוב מכול בעיני הגרמנים, בלא כל התנגדות.

לאחר המלחמה נשמעו טענות קשות נגד קסטנר. יואל פלגי האשים אותו בכישלון שליחותו, ומשה קראוס, איש תנועת המזרחי ומנהיג ציוני הונגרי בולט, שבשיתוף פעולה עם השגריר השווייצי בבודפשט הצליח להציל יהודים רבים, האשים אותו בשיתוף פעולה עם הנאצים ובהכשלת ניסיונות הצלה של יהודי הונגריה. האשמות הקשות התבררו בוועדה מיוחדת שהתכנסה סמוך לקונגרס הציוני ה-22 בשווייץ בשנת 1946, ונפסק שהן חסרות ביסוס. קסטנר עלה ארצה, השתלב במפא"י והיה נציג מטעמה בבחירות לכנסת במקום לא ריאלי. הוא שימש דובר משרד המסחר והתעשייה. הדי האירועים השנויים במחלוקת חזרו לרדוף אותו והובילו לרצח הפוליטי הראשון של

יהודי במדינת ישראל. השלבים של הפרשה הסוערת והדינמיקה הסבוכה שהובילו לרצח ייבחנו בפרק זה.

"משטר שלם ישב כאן על ספסל הנאשמים של ההיסטוריה ומשטר שלם חויב בדין" (העולם הזה, 30 ביולי 1957)

בקיץ 1952 פורסם עלון קטן שנשא את הכותרת "מכתבים אל חברי המזרחי" מספר 17, ובו דברים חמורים כנגד ד"ר קסטנר. האחראי לעלון היה קשיש יוצא הונגריה ששמו מלכיאל גרינוולד, עיתונאי מטעם עצמו שהתהדר בזקנקן קטן ובכיפה ואת פרנסתו מצא בבית מלון קטן במרכז ירושלים שהיה בבעלותו. מדי פעם הוא נהג להפיץ עלונים דומים, ובהם שמועות מרושעות וזדוניות על גורמים ודמויות בעיקר מקרב תנועת המזרחי. בפעם הזאת לא היה הקורבן דתי. וכך כתב:

ידידי חברי המזרחי מהונגריה! [...] ריח של פגר מגרד את נחירי! תהיה זו הלוויה משופרא דשופרא! את ד"ר רודולף קסטנר צריך לחסל! זה 3 שנים אני מחכה לרגע זה כדי להביא לדין ולשפוך את בזיון הציבור על רודף קריירה זה הנהנה ממעשי השוד והרצח של היטלר. על יסוד תחבולותיו הפליליות ובגלל שיתוף פעולתו עם הנאצים אני רואה [אותו] כרוצח בעקיפין של אחיי היקרים [...] אין לי לא מקום ולא נייר כדי לפרסם כאן את כל רשימת חטאיו של אדם זה [...] הוא, שותפו ומצילו של השודד הנאצי בכר וסנגורו של הרוצח ההמוני, הוא בעל החסות של פשעים נאציים כבדים, רוצה להופיע כיוזם כל פעולת הצלה הונגרית.

הוא גם האשים אותו בגזלת רכוש יהודי הונגריה. ה"נאצי בכר" היה קורט בכר, ראש המחלקה הכלכלית של האס-אס בהונגריה, שניהל עם קסטנר את הצדדים הפיננסיים של רכבת ההצלה. לאחר המלחמה העיד קסטנר לטובתו במשפטי הדה-נאציפיקציה שנערכו נגד בכירים במנגנון הנאצי. היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, שבאופן חריג שימש גם שר המשפטים באותה עת, נחשף לעלון וסירב להבליג. בהנחייתו הוגש כתב אישום נגד גרינוולד בעוון הוצאת דיבה. "מתברר שקסטנר עשה מה שעשה בעת המלחמה בחו"ל מטעם מוסדותינו הלאומיים וחובת המדינה היא להגן עליו בקשר עם

פעילותו זו", נימק היועץ המשפטי לממשלה במכתב למשה שרת. התיק זכה לתיוג 124/53 ונכנס להיסטוריה כמשפט קסטנר.

בתום מלחמת העולם השנייה היו על הכוונת משתפי הפעולה עם הגרמנים. ברחבי אירופה הוקמו בתי דין שדה שנקמו בהם, ואחר כך מוסדו ההליכים, והם נשפטו בבתי משפט רשמיים, ומקצתם אף נידונו למוות. מגמה זו לא פסחה גם על שארית הפליטה, ובמחנות העקורים בתחומי השיפוט האמריקאי הוקמו מערכות משפט פנימיות מקומיות ששפטו משתפי פעולה יהודים. אחר כך, במרץ 1948, הוקם בית הדין מרכזי לרהביליטציה (טיהור), שריכז את ההליכים, ומאות יהודים שורדי שואה עמדו בו לדין באישומים של "מעשים מזיקים נגד היהדות". האכזריים שבהם נתפסו "בוגדים" ונידונו לסילוק מהעם היהודי. גם במדינת ישראל הצעירה היו משפטים דומים. בעקבות החוק לעשיית הדין בנאצים ובעוזריהם משנת 1950 הועמדו לדין עשרות קאפואים, ואחד מהם אף נידון למוות, אך עונשו הומתק. את סיפורם הביא חוקר השואה איתמר לוי בספרו **קאפו באלנבי**.

המשפט נגד גרינוולד, שהפך במהרה למשפט נגד קסטנר והיה אחד המשפטים הדרמטיים בעשור הראשון אם לא הדרמטי מכולם, לא נולד אפוא בחלל ריק. גרינוולד, שלא היה משופע באמצעים כלכליים, שכר את עורך הדין תמיר לייצג אותו. הקשר ביניהם נעשה באמצעות בתו של גרינוולד, שהייתה פעילה בשעתו באצ"ל. תמורת שירותיו הציע גרינוולד לתמיר את אוסף הבולים שטיפח שנים ארוכות. תמיר סירב להצעה אך הסכים לקחת את ניהול המשפט בתנאי שיוכל לנהל אותו לפי שיקול דעתו ובמטרה לחשוף את מחדלי ההנהגה היהודית בתקופת השואה. החיבור של משפט פוליטי ליחסי ציבור היה היתרון הבולט של תמיר.

המשפט החל ביום הראשון של שנת 1954 בבית המשפט המחוזי בירושלים במגרש הרוסים. על כס השיפוט ישב גם הפעם השופט ד"ר בנימין הלוי. התובע היה סגן פרקליט מחוז ירושלים אמנון תל, שהתברר בדיעבד שלא התאים לתפקיד, והוחלף. ראש הממשלה היה משה שרת, שנכנס לתפקידו ימים אחדים קודם לכן, לאחר שבן-גוריון התפטר וירד להתגורר בשדה בוקר. במהרה התבררה מעורבותו של שרת גם באירועים ההיסטוריים וגם בניהול המשפט. הטקטיקה של תמיר הייתה פשוטה. הוא רצה להוכיח את טענת "אמת דיברתי" והעלה שורה של פרשות מימי השואה ולאחריה כדי להוכיח שקסטנר אכן שיתף פעולה עם הנאצים. הנקודה העיקרית שאליה כיוון הייתה שקסטנר, שידע מה אייכמן מתכנן ליהודי הונגריה, שתק ולא התריע באוזניהם על הצפוי להם, ובכך מנע את סיכויי ההצלה של רבים.

תמורת שתיקתו הוא קיבל מהנאצים, שחששו ממרד נוסח גטו ורשה, את רכבת המיוחסים.

נקודת המהפך הייתה כאשר חשף תמיר פתק שכתב קסטנר לשר האוצר אליעזר קפלן ובו ציין: "בכר שוחרר הודות להתערבותי האישית". רגעים אחדים קודם לכן קסטנר הכחיש זאת מפורשות מעל דוכן העדים. מבחינת תמיר, קסטנר ייצג את הנהגת היישוב בארץ ישראל, שתיעב, והוא ניצל את הבמה לחשוף את מחדליה בימי מלחמת העולם. "אני מתכוון להוכיח שהנאשם [...] היה חלק משיטה הרסנית בה נקטו אז לא רק הוא, אלא מוסדות יהודיים רבים, ביניהם הסוכנות והג'וינט, שהשתיקה את השואה, מנעה התנגדות וסייעה במישרין לגרמנים", טען.

תמיר לא עמד בודד במערכה. סביב המשפט התגבשה קואליציה לא רשמית של מתנגדי המשטר. היו שותפים בה מלבד עורך הדין תמיר, שעמד בחזית המערכה המשפטית, גם אורי אבנרי, שתרם את העולם הזה, מינה כתב מיוחד לסיקור המשפט ונתן לתמיר במה חופשית בעיתון, ד"ר ישראל אלדד, שהניח את התשתית האידאולוגית-פילוסופית והטביע את המושג "קסטנריזם" לכינוי שיטה מובחנת של שיתוף פעולה עם האויב, ורומק גרינברג השנוי במחלוקת, שהקים את "הוועד להגנת גרינוולד" ודאג לצד הפיננסי של ההגנה במשפט. האויב המשותף השכיח את הטינות הישנות ואת המחלוקות הרעיוניות, ואלדד אפילו זכה לריאיון מיוחד ומפרגן בעולם הזה (9 בפברואר 1956) להסברת דעותיו, שנחשבו עד אז מוקצה מחמת מיאוס בעיני אבנרי וחוגו.

בכירי המשטר ושירותי הביטחון ראו בחבורה התארגנות שחברה יחד להפיל את השלטון בישראל. בכיר מפא"י אהוד אבריאל, מהמעורבים עד צוואר בפרשת יואל ברנד, ראה במשפט חיסול חשבונות על אירועי העבר ו"משפט פוליטי שמנהל האצ"ל נגד היישוב". באופן בלתי דמוקרטי בעליל היה הש"ב שותף מאחורי הקלעים בניהול הטקטיקה המשפטית. עיון קצר ביומנו של ראש הממשלה משה שרת חושף את עומק המעורבות, של השירות ושל אישית:

26 במרץ 1954: "עמוס [מנור ראש הש"ב] ודפני [איזי דורות], אנשי ש"ב, באו להזהיר בפני המשך תעתועיו של ד.פ. עורך "דבר" וכן להעיר שוב את אוזני על מהלך משפט קסטנר שאינו כשורה כלל מפאת רמת התביעה הכללית. נראה כי מה שהוסכם ביני לבין היועץ המשפטי לא 'דפק' כלל".

8 באפריל 1954: "התייעצות יסודית על מהלכו של משפט קסטנר מכאן ואילך: חיים כהן, אהוד [אבריאל], טדי [קולק], עמוס [מנור]. חייבתי את

חיים כהן לנטול את התביעה לידי. נוכחתי כי אסור לי להופיע כעד וגמרתי אומר לערוך אחרי המשפט מסיבת עיתונאים ובה לספר את כל האמת על פרשת יואל בראנד".

אין זה המקום להרחיב על מהלכי המשפט, שסיפק דרמה אחר דרמה אחר דרמה והעלה מהעבר פרשות נפיצות כמו פרשת "סחורות תמורת דם", פרשת צנחני היישוב, פרשת חנה סנש ועדויות שנתן קסטנר לטובת בכירים נאצים לאחר המלחמה. ביוני 1955 הגיע המשפט לקיצו, והשופט הלוי פסק את דינו. כידוע וכמפורסם, גרינוולד זוכה מרוב סעיפי אישום אך נאלץ לשלם קנס של לירה אחת (מאחר שלא הוכחה טענתו שקסטנר התחלק בכסף יהודי גזול עם קורט בכר), ובאמירה המהדהדת עד היום קבע השופט שקסטנר שיתף פעולה עם הנאצים ומכר את נפשו לשטן.

מייד לאחר פסק הדין כתב אלדד מאמר שכותרתו "קסטנר נפל הקסטנרזים שורץ" (סלם עה, תמוז תשט"ו) והדגיש: "אילו היינו אנחנו עם בריא, לא היה אפשרי שלמחרת פסק הדין ימשיך איש זה להופיע ברחובות הארץ ולהמשיך בעבודתו הציבורית". במאמר נוסף (סלם עו, מנחם אב תשט"ו) קבע שקסטנר הוא "פושע מלחמה שדינו מוות". הש"ב, שניטר את סלם וקטלג את כל הנכתב בו, ראה בדברים הסתה לרצח. הם ידעו לדווח שגורם ששמו צונזר ביקר אצל אלדד למחרת פסק הדין והעלה באוזניו תוכנית לפגיעה בקסטנר. ייתכן שמדובר בבחור צעיר שהסתובב בחוג סלם ושלה מכתב איום לקסטנר בוז הלשון: "הנך מוזהר בזה ע"י בני סיקרא כי מוטב לך להיכנס מרצונך לבית-הסוהר כל ימי חיך, כראוי לפושע מלחמה ובוגד כמוך. אם לא תעשה כן נוציאך להורג! ידינו ישיגוך בכל זמן ובכל מקום. בני סיקרא". אותו בחור ניסה להתאבד ואושפז בבית חולים פסיכיאטרי, ציינו בש"ב.

תוצאת המשפט הביאה לידי נפילת הממשלה. חרות מיהרה להגיש הצעת אי-אמון, והציונים הכללים, שהיו שותפים בקואליציה, נמנעו בהצבעה למורת רוחו של ראש הממשלה משה שרת, והוא דרש מהם להתפטר. הם סירבו, ושרת הפיל את הממשלה והקים ממשלת מעבר עד לבחירות, כחודש אחד אחר כך.

במישור המשפטי התפתחו שני אירועים בעלי משמעות רבה להמשך. היועץ המשפטי לממשלה ערער לבית המשפט העליון על פסק הדין, ובה בעת הגיש עורך הדין תמיר תביעה נגד קסטנר בעוון עדות שקר. ההליך המקדמי התנהל בבית המשפט השלום בירושלים לפני השופט משה פרץ, שהיה אמור להחליט על סמך ההוכחות המשפטיות אם יש מקום להעמדה

לדין. ימים אחדים לפני שנתן את החלטתו הודבק ברחובות תל אביב כרוז שטען שמושה שרת, שבינתיים ירד בדרגה וחזר לשמש שר החוץ, הנחה את השופט פרץ לזכות את קסטנר מהאישום. הכרוז, שנפתח במילים "נבלה נעשתה בישראל", הסתיים כך: "אזרחים! גם בית המשפט בישראל נרתם להגנה על פושעי מלחמה. יחי שרת! יחי קרומיי! – יחי קסטנר! יחי הימלר! – יחי בכר! יחי הס.ס.!" מכתבים אנונימיים שנשאו את אותה אשמה נשלחו גם לחברי כנסת, ושר המשפטים נאלץ לעלות לדוכן הכנסת ולהכחיש את קיומם של קשרים בין שרת לפרץ.

בש"ב מיהרו לחקור מי אחראי לכרוז המסית, ובעוד החקירה בעיצומה התקשר איתם בחור צעיר ששמו זאב אקשטיין, שעבד באחד מבתי הדפוס בתל אביב והודה בהדפסת הכרוז. הוא היה אחד מהפעילים הצעירים בחוג סלם, ולטענתו יעקב חרותי הוא שסיפק לו את טיוטת הכרוז. הוא גם קשר לסיפור עוד שלושה פעילים צעירים: דניאל זרניצקי, שהיה בעבר פעיל בקבוצת מקסים גילן, אריה רז'בסקי, שהתמחה בהפצה ובהדבקה של מודעות, ובחור ששמו שמעון בנימין. מידע שהתקבל מאחד המעורבים, ככל הנראה אקשטיין עצמו, מסר שעל הכרוז יודעים גם ד"ר ישראל אלדד ועורך הדין שמואל תמיר. ימים מעטים אחר כך התעדכן המידע ונמסר שיוזמי הכרוז "היו ד"ר שייב [אלדד], עו"ד תמיר ורומק גרינברג. לפי [שם מצונזר] היה ד"ר שייב בתל אביב ומסר [שם מצונזר] את הטיוטה לכרוז וביקש ממנו להדפיסו מיד". בספרו חשף חרותי שהמידע על הזיכוי העתידי התקבל מידידו ללח"י עיתונאי ידיעות אחרונות אליהו עמיקם, והוא גם שניסח את תוכן הכרוז. כצפוי, השופט פרץ זיכה את קסטנר מאשמת עדות השקר.

בעיני הש"ב הייתה הפצת הכרוז לא פחות מ"מעשה טרור מסוכן מאוד", כדברי איסר הראל, אך אף על פי שהיו בידי הוכחות מפורשות בדבר האחראים לכרוז, איש מהם לא הועמד לדין. מדוע? שאלה זו תעמוד במוקד פרשת רצח קסטנר. איסר הראל טען אז בשיבת ממשלה דרמטית ששר המשפטים סבר שאין די הוכחות להעמדה לדין, ולכן לא הוגש כתב אישום בפרשה. גרסתו אינה משכנעת בלשון המעטה. הרי אקשטיין הודה במעשה וחשף מעורבים נוספים. כדי להבין את הפרשה המזוהה הזאת ואת משמעותה מרחיקת הלכת צריך לחזור אחורה בזמן ולעמוד על טיבם של אקשטיין ושל חבריו ועל מתודת הפעלת הסוכנים של הש"ב.

"כל אנשי הש.ב." (העולם הזה, 10 ביולי 1957)

מאז השתחררו אסירי מחתרת מלכות ישראל ועד רצח קסטנר היה השטח רווי בהתארגנויות מחתרתיות להפלת השלטון. בגזרת סלם, הירחון והחוג, פעלה תנועת נוער חדשה ששמה "חזית הנוער הלאומי – ברית נוער למלכות ישראל", ומשכה אליה צעירים לאומיים שהתקבצו במועדון התנועה ברחוב ארנון 3 בתל אביב, לשעבר משרדי הליגה האנטי־קומוניסטית. בלטו בהם צעירים מספר. אחד מהם היה צנחן משוחרר ששמו אריאל אליאשווילי, שנעצר פעמיים בידי המשטרה לאחר שריסס כתובות והדביק מודעות לא חוקיות שדרשו את שחרור אסירי המחתרת. השני היה זאב אקשטיין, יליד תל אביב שעבד לפרנסתו בבית הדפוס של אביו. הוא היה ידיד קרוב של מקסים גילן וגם מתחרה שלו בעניינים רומנטיים. אליאשווילי ואקשטיין מצאו שפה משותפת, ולאחר שיחות גישוש קלות החליטו להקים מחתרת שתפגע בערבים מעבר לגבול. הם ניסו לעניין ברעיון את שייקה שרעבי, מעצורי מחתרת צריפין, שהשתחרר בדיוק מהכלא, אך הוא דחה אותם מייד. מהתוכנית לא יצא דבר.

בשלב הבא הצטרף אליאשווילי לקבוצת צעירים פתח תקוואים שרצו להקים מחתרת כדי להפיל את השלטון בדרכים אלימות ולהקים מעצמה עברית במזרח התיכון. הוא גייס את ידידו אקשטיין ופעיל נוסף מחוג סלם וארגן להם טקס השבעה כמיטב המסורת המחתרתית. הסקרמנטלים, כלומר כלי הקודש, היו תנ"ך, אקדח ודגל. כך קמה המחתרת שכונתה "מחתרת פתח תקווה". כדרכן של קבוצות קיצוניות התפתח במהרה סכסוך בין אליאשווילי למנהיג אחר, ששמו קמחי, והם החליטו להתפלג. גם זה לפי מיטב המסורת המחתרתית. מחקר ששאל מדוע ארגונים רדיקליים מתפצלים, תלה במבנה מנהיגות כפול את אחד נימוקים הבולטים לפילוג. במחקר נקבע גם שככל שהטקטיקה של הארגון אלימה יותר, כך גבוהה יותר הסבירות שהוא יתפצל, כפי שאכן קרה במקרה זה.

ונשוב לפילוג. אליאשווילי לקח את שני חבריו והקים מחתרת מתחרה. הוא היה נחוש לפעול. הרעיון הראשון נרקם לאחר פסק הדין במשפט קסטנר, ואליאשווילי החליט לחסל את קסטנר, שהיה לאדם המושמץ בישראל. אקשטיין מיהר להניאו מהחלטתו. אחר כך התברר ששלושת חברי המחתרת הזעירה חשדו איש בחברו שהוא סוכן ש"ב. שלושתם צדקו. לאחר שהרעיון ירד מהפרק נפגש אליאשווילי עם יעקב חרותי, שגם הוא הספיק להשתחרר מהכלא לא לפני שסיים לימודי המשפטים והוסמך לעורך דין,

וגם התגרש. בש"ב לא התרשמו מהמהפך שעשה וחשדו שחזר לפעילות אקטיבית. "לדברי יעקב חרותי הוא השתלט על הנוער ב'חזית הנוער הלאומי' הוא מתנגד לקו של [שם מצונזר]. 'לסלם' אין כל ערך בעיניו אם לא ילווה בפעולה אקטיביסטית. באם יתקל בהתנגדות, מוכן חרותי לנתק קשריו מ'סלם' ולהתחיל בפעולה עצמאית. לרשותו עומד בתל אביב חוג של 20 צעירים טובים וכן יש לו גרעינים בפ"ת ובנתניה", נכתב בדו"ח מסוף אוגוסט 1955. בדו"ח אחר נמסר שחרותי כבר מתכנן כל מיני פעולות.

בפגישה עם חרותי הציע אליאשווילי לחסל את ראש הממשלה משה שרת. "בעד קו המדיניות שלו מגיעה לו עופרת חמה לראש", התלהט. חרותי מיהר לשכנע אותו לוותר על הרעיון והזהיר אותו שישב בכלא, אך אליאשווילי לא ויתר. הוא קנה ספר, מלכד אותו ועמד לשלוח אותו כמתנה לראש הממשלה. במקרה הוא פגש את חרותי בדרכו לסניף הדואר, וזה מנע ממנו לשלוח את הספר. "רק חרותי אחראי לכך שמשה שרת חי עלי אדמות", טען לימים אליאשווילי בבית המשפט.

הסיפור מעלה סימני שאלה המערערים על אמינותו: האם היו לאליאשווילי כישורים טכניים למלכד את הספר? כיצד זה שחרותי פגש אותו "במקרה" בדרכו לשלוח את הספר והניא אותו מכך? כך או כך, בהיסטוריוגרפיה הלא כתובה של המחותרות באותה עת כונתה המחותרת "מחותרת דזירה", כשם כותר הספר הממולכד שסיפר את סיפורה של דזירה קלארי, ארוסתו של נפולאון.

תוכנית אחרת שחשב עליה אליאשווילי הייתה לפוצץ את סניף מפא"י בפתח תקווה. בינתיים הוא נפגש גם עם מנקס. ה"שדכן" היה זאב אקשטיין, שהכיר את שניהם. במהרה הם מצאו תחביבים משותפים, שכללו בעיקר קידום של רעיון הפלת המשטר, והחלו לתכנן פעולות מעשיות. כמה ניסיונות שוד שתכננו לא צלחו, אך ניסיונות גיוס של כמה פעילים נוספים, בעיקר מפתח תקווה, צלחו גם צלחו. אחד מהם היה בחור צעיר ששמו אברהם רוזן, שהודה אחר כך שהיה סוכן ש"ב, ופעיל נוסף שהיה בעל עבר במוסד פסיכיאטרי.

זו הייתה "מחותרת פתח תקווה גרסה 2", והחמישית במספר שאליאשווילי היה שותף לה. על פועלו בתחום הוא זכה לכינוי "אלוף מחותרות ישראל". המקבילה התל אביבית שלה כללה את מנקס ואקשטיין. בינתיים השתחרר מהכלא גם מקסים גילן וחזר לסורו. הוא ארגן שתי קבוצות מחותרתיות: אחת מהן הייתה "המנגנון", והתארגנות אחרת הייתה "הסוללה". בה בעת פעלה גם מחותרת "הגינה", שנקראה כך על שם גינת גימפל, הסמוכה

למועדון סלם, שבה נפגשו הפעילים. רובם השתתפו ביותר מהתארגנות אחת, ובדיעבד התברר שרבים מהם היו סוכני ש"ב שדיווחו איש על רעהו. שירותי הביטחון לא ישבו בחיבוק ידיים, וניטרו מקרוב את הפעילות הסמויה. די בקלות הם הצליחו לגייס דמויות מרכזיות לסוכנים. אליאשווילי היה אחד מהם. את הקשר הראשוני יצר איש ש"ב שאמר לו בערך כך: "אתה טועה בדרכך. דע שיש אנשים המוכנים לעזור לך. אתה רוצה להיפגש איתם?" לאחר שאליאשווילי וידא שמדובר באנשי הש"ב, הוא הביע את הסכמתו. הפגישה הייתה בבית קפה תל אביבי. איש הש"ב, נמוך קומה, ממושקף ובעל שיער מכסיף, הציג את עצמו בשם "מרדכי" והבטיח לאליאשווילי עזרה בכל תחום שירצה, אם בעבודה ואם בלימודים. לשאלת אליאשווילי ענה מרדכי שהוא יעבוד בשירות הש"ב ויקבל משכורת בסך מסוים. נוסף על כך יסדרו לו עבודה טובה. אליאשווילי סירב. היה לו בבית חומר נפץ שרצה להחזיר, אך הוא פחד לפנות למשטרה מחשש שייעצר. הוא ביקש פגישה נוספת ורץ לעדכן את חרותי. "תמשיך להיפגש איתם ותנסה למכור להם נשק בסכום של אלף לירות ונראה מה יקרה", ענה חרותי. הפגישה השנייה עם איש הש"ב לא התקיימה, מאחר שהוא ביטל אותה. רבים פקפקו בגרסתו של אליאשווילי וחשדו שהוא נשלח לשמש סוכן מדיח להקים מחתרות נגד השלטון. הוא חידש את הקשרים עם הש"ב לאחר מלחמת סיני, בסוף שנת 1956, חודשים אחדים לפני רצח קסטנר. הפעם נערכה הפגישה במשרד הביטחון, בקריה, והוא התבקש להשיג מידע על מנקס וחברתו.

את מערכת היחסים שלו עם המפעיל אפילו קפקא לא יכול לכתוב טוב יותר. הפעם דרש אליאשווילי משכורת חודשית מכובדת תמורת שירותיו ומסר למפעילו כמה שמות בדויים שהמציא. מייד לאחר פגישת הגיוס מיהר לעדכן את מנקס וביקש ממנו מידע שיוכל להעביר לש"ב. הוא קיבל את מבוקשו ביד רחבה: "מסור להם שמנקס רוצה לסחוב אונייה, לשים את כל הממשלה עליה, לנסוע 500 קילומטר בלב ים ושם ללמד אותם לשחות". מנקס המליץ לו גם להמשיך את הקשר עם הש"ב כדי לחלוב מהם כספים וכדי לנסות לעקוב אחרי אנשי השירות שבא איתם במגע. בהזדמנות אחרת הוא קיבל מידע מאחד משותפיו למחתרת, מודיע של הש"ב גם הוא, על פעולה מתוכננת בירושלים לשרפת מכוניות של אנשי או"ם. הוא שכנע את המפעיל שרק הוא מסוגל לסכל את הפעולה ונשלח לביירה, ושם בילה על חשבון הש"ב. כשחזר דיווח על כמה צעירים דתיים שהכיר. "נערכו בינינו עוד מספר פגישות וכל פעם ספרתי לו בדיות חדשות. כל חודש קיבלתי כסף", סיכם את אופי הקשרים.

גם זאב אקשטיין שיתף פעולה עם הש"ב. בניגוד לידידו אליאשווילי, הוא היה היוזם. הסיפור התחיל בהיכרות שהפכה לידידות עם מקסים גילן, שממנו הוא הבין שיש חוגים שאינם מרוצים מהמצב במדינה ומוכנים לפעול כדי לשנות אותו. דרכו הכיר את דניאל זרניצקי, גם הוא מאנשי גילן, שלמעשה שימש מודיע כבר משנת 1953. לאחר שהתיידדו החל זרניצקי להטות את נושאי השיחות להסתה כנגד השלטון ולחובה לפעול נגדו. אקשטיין זיהה מייד שמדובר בניסיון גיוס וניגש לתחנת המשטרה וביקש לדבר עם "מישהו" שמתעסק בדברים כאלה. לקצין שהסכים לפגוש אותו סיפר שהוא מסתובב בחוגי נוער העוינים את המשטר ומחזיקים ברשותם נשק, והוא מבקש למסור מידע על כך לגורמים המתאימים. לאחר ימים מספר פנה אליו איש ש"ב שקרא לעצמו "שלמה" (בגרסת 1957 בהודעות שמסר אקשטיין למשטרה) או "אפרים" (בגרסת 2014 באוטוביוגרפיה שכתב) ושלח אותו לרחרח בחוג סלם. בשירות נתנו לו את שם הקוד "ששון".

במשך כשנה וחצי, מינואר 1954 עד אוגוסט 1955, סיפק אקשטיין מידע באיכויות משתנות. בעקבות פעילותו בסלם הוא החל להשתכנע יותר ויותר מהאידאולוגיה של החוג ומהלהט המהפכני שקרן מהם והחליט להתוודות. גם הפעם היה הכומר המוודה חרותי, והוא שכנע גם אותו לעבור צד. "נעביר להם מה שנרצה וגם נחשוף את שאר סוכניהם, נבלים חסרי מצפון יהודי", אמר לו. כשהבינו בש"ב ממידע שהגיע מסוכן נוסף שפעל בקרב חבורת סלם שהוא הוכפל, הפסיקו את הקשר איתו. בדו"ח מיוחד תיארו את התהליך שעבר:

הוא משוחח עם מנקס וחרותי. הוא לומד לדעת שיש הבדל בין "הבלתי מרוצה" [שם מצונזר, אך הכוונה לגילן] המוכן אף להתקשר עם מדינה זרה לשם קידום רעיונותיו הלאומניים המטורפים לבין חרותי ומנקס המדברים בשצף קצף נגד הממשלה, נגד המשטר, נגד כל מי שהוא בשלטון ואף רומזים כי "צריך לעשות משהו" [...] העניין מתחיל למצוא חן בעיניו. בעיקר קוסמת לו הרוח הפטריוטית שבשמה מדברים בחוגים הללו [...] הם משפיעים עליו שפע מליצות פטריוטיות ובשם הפטריוטיות הם טוענים שחייבת לקום מחתרת פעילה שתטהר את המדינה מ"הכנופיה השלטת", אנשי השלטון [...] יש צורך להתכונן לקראת החיסול, יש צורך להכין נשק, יש צורך בכסף, יש צורך לשדוד כדי להשיג כסף. זאב מתלהב

ומאמין כי הנה נקלע לחוג הנכון בו ילמד לעשות את המעשים הנכונים. רגשי לאומיות ורומנטיקה מתערבבים בנפשו והוא רואה במנקס את הדמות האידיאלית של מפקד כלי-יכול.

בה בעת סולק אקשטיין גם מחוג סלם לאחר שנחשד שהוא פרובוקטור. את מקומו תפס דניאל זרניצקי, שהגיע לחרותי בהמלצת גילן, ודרכו לחוג סלם. הוא הצליח לספק מידע רב ערך וחשף את קיומה של פגישת "הגדולים" שנערכה במרץ 1956 והשתתפו בה אלדד, גאולה כהן, רומק גרינברג, חרותי ומנקס. בש"ב חשדו שזו הייתה ישיבה של הנהגת המחתרת שהחלה לתכנן את הפעילות הטורויסטית. בדיעבד התברר שהישיבה עסקה בפירוק התנועה לאחר שהתברר שלא המריאה.

כחודשיים לאחר שפיטר הש"ב את אקשטיין התרחשה פרשת הכרוז. בחקירתו הוא איים שאם יעמידוהו לדין, יטען שאנשי הש"ב הפכו אותו לסוכן מזיח, ובהנחייתם הפיץ את הכרוז. בש"ב נכנעו לאיום, והוא שוחרר. להחלטה הזו הייתה השפעה נפיצה על רצח קסטנר, סבר איסר הראל. "לידת הכרוז היא גם לידת רצח קסטנר", טען לאחר מעשה. כל סיפורי הבלשים והסוכנים התפוצצו שנה בדיוק אחר כך, כשד"ר קסטנר נרצח.

"שלוש יריות בחצות הלילה" (מעריב, 4 במרץ 1957)

בלילה שבין 3 ל-4 במרץ 1957 סמוך לחצות חזר קסטנר ממקום עבודתו במערכת אוי קלט, העיתון של יוצאי הונגריה בישראל. הוא היה לבוש מעיל בצבע בז' וחליפה אפורה מפוספסת. כשיצא ממכוניתו ופסע לעבר ביתו ברחוב עמנואל הרומי 6 בתל אביב, לא רחוק מהמקום ששוכנת בו היום כיכר המדינה, ניגש אליו מהמארב בחור צעיר גבה קומה ושאלו אם הוא ד"ר קסטנר. כשענה בחיוב, שלף האלמוני אקדח וירה. הכדור הראשון היה עקר, השני החטיא, ורק הכדור השלישי פגע בצד גופו. היורה רץ לעבר ג'יפ סמוך שחיקה לו ונמלט מהזירה. רוכב אופנוע שהזדמן באקראי למקום דיווח למשטרה, וזו החלה בחיפושים נרחבים עד שמצאה את הג'יפ נטוש בשדרות קק"ל סמוך לגן החיות העירוני. בתוכו נמצא אקדח תופי מסוג נגן שמספרו 6378, נשק שהיה אהוב על חברי לח"י בשעתו ושימש לחיסולים לא מעטים. בוחני מחלקת זיהוי פלילי הגיעו לזירה והחלו לאסוף ראיות. הם מצאו טביעת אצבע על הגה המכונית, שהתברר שהיא גנובה ושייכת לחברת מקורות. קסטנר נלקח במהירות לבית החולים הדסה. הוא הגיע בהכרה

והתקבל לבדיקה ראשונית אצל ד"ר שמעון ושיץ, צחוק הגורל, גיסו של אלדד. האבחנה הראתה קרע בטחול ובמעיים. לבית החולים הוזעק המנתח המפורסם פרופ' מרקוס, והוא ניתח את קסטנר שלוש שעות, עד שיצא מכלל סכנה. עם זאת צוין שהפרוצדורה הרפואית עלולה לגרום לסיבוכים בעתיד. בתחילה נראה שהוטב מצבו של הפצוע, אך כעבור כ-11 ימים הוא נפטר מפצעיו בבית החולים. לאחר מותו זוכה בערעור בבית המשפט העליון מרוב הטענות שעלו כנגדו במשפט הראשון, וגזר הדין בבית המשפט קמא זכה לביקורת נוקבת. הש"ב פתח מייד בחקירה. ראש האגף היהודי היושע קריב תיאר את אירועי הלילה הדרמטי:

ב־4.3.1957 קרוב לשעה 1:00 בלילה טלפן אלי אחד ממטה השירות והודיע לי על ההתנקשות בקסטנר וביקש אותי בשם ראש השירות להכין רשימה של אותם האנשים שהיו בזמן האחרון פעילים בענייני מחתרת ולהביא את הרשימה לפגישה עם ראש השירות. כינסתי את האנשים והוריתי להכין רשימת האנשים השייכים לקבוצת מנקס־חרותי. השיקולים לכך היו: א. קבוצה זו הייתה היחידה הידועה לשירות הביטחון שעסקה בתקופה האחרונה בענייני מחתרת.

ב. בעבר היו חלק מאנשים אלה קשורים בתוכניות נגד קסטנר.

ג. לפני שנה הפיצו אחדים מקבוצה זו כרוז השמצה נגד השופט פרץ, כרוז שהיה גם כן קשור לפרשת קסטנר.

עם רשימות אלה באתי להתייעצות עם ראש השירות [...] בישיבה זו נותח העניין וסוכם [...] [ש]ההנחה היא כי ביצעה את ההתנקשות הזאת המחתרת מנקס־חרותי. (מדוע? כי גם בעבר דנה מחתרת זו ברציחות) [...] רצח קסטנר היה להפתעה גמורה מאחר ואחרי מבצע סיני לא היו כל סימנים של התעניינות מצד המחתרת בקשר לקסטנר [...] הוחלט לגשת מיד למעצרים. באותו לילה עוד הספיק ד"ר קסטנר לפני שאיבד את הכרתו למסור את תיאור המתנקש: גבוה וצעיר. שיערנו שמנקס מעורב בהתנקשות כי במשך השנים הגיעו ידיעות שמנקס תכנן מעשי רציחות ובתקופה האחרונה היה פעיל עם קבוצת צעירים, תכנן מעשי שוד והראה פעילות רבה [...] מלבדו של מנקס כללה הרשימה 6 צעירים והתפקיד

הדחוף היה לנסות ולמצוא את היורה במהירות האפשרית [...]. ששת הצעירים היו, לפי הידיעות, פעילים בזמן האחרון. הרשימה הורכבה במהירות ובלי ניפוי יסודי. היה הכרח לפעול מהר כדי להספיק לבדוק את האליבי של האנשים.

במבצע מהיר נעצרו צעירים מספר, רובם ככולם קשורים להתארגנויות המחתרניות. בתקשורת הדגישו כי רובם אנשי לח"י לשעבר ופעילים בחוג סלם. היו בהם גם גילן וגם אקשטיין, שהיה ידוע כמקורב למנקס ולחרותי. העצורים נחקרו ארוכות, והאליבי שמסרו נבדק בקפדנות. פרט מעניין הוא שהמשטרה בחנה גם את האפשרות שמניע רומנטי עומד ברקע להתנקשות, אך שללה אותו בתום חקירה קצרה. אקשטיין, שנלקח לקישלה ביפו, מסר אליבי מפוקפק והושאר במעצר.

צוות החקירה כלל את צבי אהרוני, ראש אגף החקירות בש"ב, ואת אפרים הופשטר. החוקרים הבינו שהמתנקש לא פעל לבדו והחלו לנתח מי יכול להיות השותף הפוטנציאלי. לפתע נזכרו במידע שסיפק אליאשווילי ולפיו מנקס התעניין בבחור ששמו דן שמר, ששירת בצבא עם אקשטיין. הנורה האדומה נדלקה, ושמר נעצר. בהליך מהיר להפתיע זוהו טביעות אצבעותיו כטביעות שנמצאו על הגה הג'יפ. הוא הודה מייד שהיה נהג הפעולה. אהרוני בחר בדרך פעולה יצירתית כדי לשבור את אקשטיין, שהכחיש את מעורבותו ברצח. הוא לקח אותו לסיבוב ברחובות תל אביב לפי המסלול שעשה אקשטיין בליל הרצח. הוא הצביע על כל ציון דרך ופירט את שהתרחש בו. התחנה האחרונה הייתה דירתו של דן שמר. "כאן גר החבר שלך שבמו ידיך עשית אותו לפושע", פנה לעברו אהרוני. האמירה הזו שברה את אקשטיין, והוא הודה מייד.

מנקס, שנעצר גם הוא באותו הלילה, לא נשבר ולא הודה. כאיש מחתרת ותיק הוא היה אגוז קשה לפיצוח, ואהרוני, שפיצח לימים את איימן בזמן קצר, לא הצליח להתמודד מולו. בחושי החדים קלט מנקס את נקודת התורפה של אהרוני, שלא סבל גסויות, וניגן עליה עד שהוציאו מכליו. "לא האמנתי איך איש שחשבנו לפרימיטיבי, קרקס את האלון בשטח", צוטט אחד מעוזריו של אהרוני. מנקס מעולם לא הודה שהיה מעורב במעשה, אך אקשטיין הפליל אותו וטען שמנקס פיתה אותו להתנקש בקסטנר ומסר לו את האקדה ששימש למעשה. על השותף הנוסף, אליאשווילי, העיק מעצרו של שמר, והוא ניסה להתאבד פעמיים בתאו. החוקרים לא עזבו אותו ורצו ממנו את ראשו של מנקס. הוא סירב בעקשנות. מצפוננו לא הרשה לו

להכניס לכלא אב לילדים. החוקרים ניסו לשכנע אותו שמנקס סוכן ש"ב שהסגיר את כולם, ועשו לו תרגיל. בדרכו מהחקירה הוא נתקל "במקרה" באחד מידידיו, וזה שמט פתק. אליאשווילי מיהר לאסוף אותו. בפתק היה כתוב שמנקס עובד עם הש"ב מאז רצח ברנדוט ואחד הרופאים בבית החולים הרג את קסטנר לאחר שזה החל להתאושש מפצעיו. אלאשווילי נשבר ומסר את מנקס.

ואולם בש"ב חיפשו את האקדח המעשן, והוא נמצא בדמות נייר אריזה קרוע בצבע ירוק שהתגלה בסליק שממנו לקח מנקס שני אקדחים וכדורים שהתאימו לאלו שבהם נרצח קסטנר. בחיפוש בביתו של מנקס נמצאו כדורי אקדח עטופים בחלק התואם של הנייר, ובסמוך להם אקדח. למרבה התמיהה נמצאו החפצים רק בחיפוש השלישי שנערך במקום, ועלה החשד שמא הש"ב הוא ששתל אותם כיוון שביקש להפליל את מנקס בכל מחיר. מנקס מיהר לבקש מיעקב חרותי, שכזכור הוסמך לעורך דין, לייצג אותו בהליכים המשפטיים. לא חלפו ימים רבים, וחרותי עצמו נעצר כחשוד בהשתייכות למחתרת. הוא לא נחקר על רצח קסטנר אך הואשם בהנהלת ארגון טרור ובפרסום דברי גידופים נגד השופט פרץ. אחר כך חשף חרותי טפח מחקירותיו וסיפר שאהרוני ניסה להוכיח בכל כוחו את קיומה של מחתרת ענפה שראשיה הם אלדד, עורך הדין תמיר ורומק גרינברג. "אם לא תגיד את האמת, תשב עשרים שנה", הטיח אהרוני לעברו. משלא נענה עבר אהרוני לשלב הפיתויים והבטיח שאם ימסור חרותי מידע על המחתרת, לא יועמד לדין בעוון הפצת הכרוז. חרותי סירב, וכתב האישום נגדו הוגש.

בישיבת ממשלה שהייתה ימים מעטים אחרי ההתנקשות סקר איסר הראל את תולדות הטרור היהודי במדינת ישראל. נוסף על גלריית הטרוריסטים המוכרת והפרשות מהעבר עלה שמו של אלדד כמסית הראשי. "אינני יודע רק איך מופיע במדינה שבועון המטיף בגלוי לטרור", הקשה בן-גוריון, שהתכוון כמובן לסלם, והגדיר את אלדד "אחד העם" של לח"י. איסר ענה שאלדד פועל באופן מתוחכם. הוא אינו נותן הוראות מפורשות אלא מחדיר את הרעיונות דרך סלם או דרך תלמידיו ומסית באופן עקיף לפעולות טרור. באותם ימים עבר מועמד לכתב אישום הליך מקדמי לפני שופט שלום כדי לבחון אם אפשר להעמידו לדין. החקירה המוקדמת במשפט חרותי הייתה החשובה ביותר מבחינה ציבורית מכל המשפטים שהתנהלו בפרשה ואלו שבאו אחריה. בפעם הראשונה בתולדות מדינת ישראל נחשף פומבית הגוף ששמו ש"ב. הזכות נפלה בחלקו של דניאל זרניצקי, שהגיע לדין לבוש במדי צה"ל ודרגות רב"ט על כתפיו, והודה שנשלח להסתנן אל "תוך החוגים

החברתיים המוצאים פתרון לבעיות החברה בישראל בהפיכה אקטיבית, מהפכה וטרור". הוא סיפר שנפגש עם חרותי ועם מנקס, שמטרתו בחיים הייתה אחת: לתלות את ראשי השלטון ולדפוק כדור לבוגדים. לשאלת סגורו של חרותי, לאחר שבית המשפט אישר את השאלה, הודה זרניצקי, שהעיד בעילום שם, ששם המוסד ששלח אותו הוא ש"ב. חד וחלק. כעבור ימים אחדים הוטלה פצצה גדולה עוד יותר. הפעם היה העד החוקר אהרוני. "עד סוף שנת 1955 היה אקשטיין עובד שירות הביטחון", הוא חשף, והודה שגם אליאשווילי היה קשור חלקית עם השירות וסיפק לו ידיעות. ב-19 ביוני 1957 חשף ראש הממשלה בן-גוריון באופן רשמי במליאת הכנסת את קיום הש"ב, סקר את תחומי פעולתו וסמכויותיו והסביר כי 95% מפעולת הארגון מוקדשים למלחמה בריגול, אך הוא פועל גם כנגד רסיסי מחתרות טרוריסטיות ונגד גיס חמישי בתוך ישראל. הידיעה שאקשטיין שימש מודיע של הש"ב הפכה את הפרשה על פיה ופתחה את הפתח לתאוריות קונספירציה שהדיהן לא שכחו עד היום.

"הידעו מראש על רצח קסטנר?" (הארץ, 3 במאי 1957)

מייד עם היוודע דבר ההתנקשות החלו לצוץ גורמים שהאשימו במעשה את הש"ב ואת השלטונות. הבולט שבהם היה אלדד, שנתן לה מקום ביומנו ("ב באדר ב' תשי"ז), וסבר שהאחראים לרצח הם בכירי מפא"י, טדי קולק, אהוד אבריאל, יואל פלגי ואחרים, שמעשיהם בתקופת השואה נחשפו במהלך משפט קסטנר. הוא ציין שהוא מעלה את הדברים על הכתב מחשש שאותה קבוצה תנסה להשתיקו או להעלימו. לימים פרסם זאת בפרהסיה בעיתון רימון המפוקפק (3 באפריל 1957). הנימוקים לחיסול, לפי אלדד, היו כפולים: כדי להשתיק את קסטנר וכדי למנוע מחאות כנגד הנסיגה מסיני שהתבצעה באותם ימים בלחץ המעצמות. דבריו לא נותרו חסרי תגובה, ונתן אלתרמן, דוברו הבלתי רשמי של השלטון, האשים ב"טור השביעי" המפורסם שלו את אלדד כאחראי לרצח. וכך כתב (דבר, 26 באפריל 1957): "כי את שלוחיו של האקדה ושולחיהם המנוונים, הנרקבים בדקלומם ובסחרחרת סלמם, ידענו". בטור נוסף (דבר, 3 במאי 1957) הוא תקף בחריפות את "קבוצת [ה] דגנרטים [ה] סולמית" וכתב שאסור לשאת אפילו לרגע את המחשבה שהשלטון אכן יכול להתנהג "כמנגנון דמים אפל העושה מלאכתו בידי סכינאים". מסקנתו הייתה שחובה להתגונן בכל האמצעים מפני מוציאי דיבת השלטון.

אך לא רק אלדד סבר שהשלטונות הם שחיסלו את קסטנר. המעצר המהיר, יש שיגידו מהיר מדי, של האשמים העלה שאלות נוקבות בדבר המידע שהיה בידי שירותי הביטחון לפני הרצח. כשהתברר שהמתנקש היה בעברו סוכן הש"ב, השאלות הקשות תפסו אחיזה גם בקרב הזרם המרכזי בחברה בישראל. אורי אבנרי (העולם הזה, 8 מאי 1957) ניצל כמוכח את ההזדמנות להוקיע את "מנגנון החושך" והעלה קושיות רבות שהטילו צל כבד. הוא הציע שלוש אפשרויות להתנהלות הש"ב בפרשה: הש"ב נהג בטיפשות רבה; הש"ב שיחק משחק ציני; הש"ב ידע מראש על הרצח ואולי אף יזם אותו. גם במעריב (29 באפריל 1957) ואפילו בהארץ (2 במאי 1957) התקשו להבין כיצד לא הצליח הש"ב לסכל את ההתנקשות ותהו אם ידע עליה מראש. "ההיה פרובוקטור בשורות המחתרת?" נשאלה השאלה המפורשת. ככל שהתקדם מצעד הסוכנים והמודיעים, ונחשף שהש"ב כיסה באופן הדוק את המחתרת, נעשו התהיות קשות יותר ויותר. התברר לדוגמה ששלושה ימים בלבד לפני ההתנקשות הודיע אקשטיין לאליאשווילי, שהיה כזכור סוכן ש"ב: "בקרב תהיה בומבה, יהיו הדים רבים". גם הסרת השמירה מעל קסטנר עוררה סימני שאלה רבים.

משנחשפו הפרטים ניסו בש"ב לנהל קרב מאסף והחלו בבליץ תקשורת. עיתונאים הוזמנו לפגישות עם עמוס מנור, ראש הש"ב, וקיבלו ממנו חומרים ערוכים שהציגו את הצד של השירות בסיפור. הם הודו שהחדירו סוכנים למחתרת אך טענו שחלקם הוכפלו. מנקס, שצויר כמי שעמד בראש המחתרת, תואר כטרוריסט מקצועי, ופרטים על תוכניות אופרטיביות שתכנן נחשפו. "מנקס הוא טיפוס חסר מעצורים הנכון ללחוץ על הדק האקדח ללא היסוסים יתרים", קטרגו עליו. הקנים הופנו גם כלפי אלדד, שהואשם מפורשות בהיותו המעצב האידאולוגי של המחתרת.

ואולם הש"ב לא רק התגונן אלא גם תקף. עוד קודם לכן, בקיץ 1956, ראה אור עיתון חדש ששמו רימון. בניגוד לעיתוני התקופה הדלים אסתטית, רימון הודפס על נייר איכותי והתהדר בצבעוניות מרשימה. קדם להוצאתו לאור מסע פרסום אגרסיבי. מי שעמד מאחורי העיתון היה הש"ב, שחשש מהכוח הציבורי של העולם הזה והחליט להילחם בו בנשק שלו: אטרקטיביות. בניסיון לחקות את הסלוגן של העולם הזה, "בלי מורא, בלי משוא פנים", נקבע לסיסמה השילוב המשולש שהכריז שהעיתון הוא "עצמאי, שקול, מראה הכול". למערכת גויסה שורת כשרונות, ובהם שלמה טנאי וחזי לופכץ, יוצאי עיתון במחנה הצה"לי, המשורר דוד אבידן ויעקב אגמון, מגדולי אנשי התרבות בישראל. אורי אבנרי, הקורבן המיועד, שידע ממקורותיו – והיו לו

מקורות לא רעים בכלל – מי עומד מאחורי היוזמה, פעל בחוכמה. הוא לא הגיב על המתקפות כנגדו ולא הזכיר את השם המפורש רימון. "לא עלה על דעתי לתת להם פרסום על ידי התקפה פומבית", חשף את מניעיו. גם אם העיתון לא הצדיק את המילים "עצמאי" ו"שקול" שנקבעו בסלוגן שלו, הוא בהחלט "הראה הכול": לאחר רצח קסטנר יצא העיתון בשורת תחקירים שהשחירו את פניהם של המעורבים במשפט קסטנר. מלכיאל גרינוולד נחשף כעבריין אלים שרימה בעברו יהודים שביקשו לעלות ארצה, ומכתב התאבדות שכתבה בתו ושהאשים אותו במעשה צוטט ככתבו. המסמכים, יש לומר, נגנבו מביתו. פרשת רומק גרינברג וקשריו עם הש"ב בפרשת ברנדוט נחשפו בפומבי, והוא מוסגר כאדם שבגד בחבריו. גם אלדד עמד על הכוונת וזכה בכתבת פרופיל לא אוהדת. כמו כן פורסמו פרטים על הרצח ועל המחותרת שעמדה מאחוריו, שהציגו כמובן את הנרטיב הרשמי של הש"ב.

ואולם השיא היה עוד לפנינו. באחד הדיונים בבקשת חרותי להשתחרר בערבות עלה להעיד "הממונה", איסר הראל בכבודו ובעצמו. בעילום שם כמובן וכדי לסכל את השחרור האפשרי. אורי אבנרי הקדיש לסנסציה כתבה גדולה ותיאר זאת בצבעוניות, כדרכו (העולם הזה, 14 באוגוסט 1957):

המעמד היה מיוחד במינו. בחדר הקטן המקושט בפלקטים ממזלתיים של "מראות ישראל", הצטופפו כשלושים איש. רובם היו עיתונאים. האחרים היו האנשים שהדבר נגע בהם במישרין: הפרקליטים, הנאשם, נשיא בית־המשפט, קצינים. בפניה אחת ישבה אישה תפוחת כרס, שאיש לא שם לב אליה. הייתה זו שני חרותי אשתו (השנייה) של הנאשם, בחודש הריונה השמיני. בשבילה היה הדיון מכריע: עמד להיקבע אם בעלה, יעקב חרותי, יהיה חופשי ויעמוד לידה ברגע שייוולד בנו. האיש שקיבל על עצמו למנוע את הדבר בכל מחיר עמד ליד שולחן הנשיא. היה זה האיש הקטן, עלום השם, הממונה על שירותי הביטחון (תפקיד שהוא מעל לראש הש"ב). הוא הופיע בפעם הראשונה לעיני הציבור, דבר שלדברי ביג' [כך כינה אבנרי את בן־גוריון] קודם לכן, היה בו כדי "לסכן את ביטחון המדינה". אם עשה זאת בכל זאת, הרי זה מפני שעניין שחרורו של חרותי בערבות נראה לו ולאדוניו כדבר בעל חשיבות גורלית.

עדותו של הראל הייתה מחשמלת. הוא הצביע על המסוכנות הרבה הנשקפת מחרותי וחשף שורה ארוכה של תוכניות שתכננה המחתרת, שכללו גם טרור אישי נגד גורמים בין-לאומיים. בין השאר סיפר שבסוף שנת 1956 עלה החשש שיוצאי מחתרת מלכות ישראל ינסו לפגוע שוב בצירות הסובייטית בתל אביב, והמשטרה בהנחיית הש"ב הזהירה מקצת האסירים המשוחררים לבל ינסו לפעול שוב. הוא הרחיב על הקשרים עם הסוכנים למיניהם וגילה שחרותי היה נתון במעקב מתמיד מהרגע שהשתחרר מהכלא. לשאלות הסגור מדוע לא נעצר איש אף שהמידע היה גלוי לש"ב, ענה בטענה של מדיניות ושיקולים שעיקרם עקירת תופעת המחתרות מקרב החברה בישראל. בית המשפט המחוזי קיבל את עמדתו והשאיר את חרותי במעצר. לאחר שהוגש ערעור, הפך בית המשפט העליון את ההחלטה ושחררו.

בינתיים התחיל להתברר שני המשפטים שהיו קשורים לפרשת קסטנר. המשפט הראשון היה משפטם של אקשטיין, שמר ומנקס, שהואשמו ברצח, והשני היה משפט חרותי בעניין הכרוז. שני המשפטים היו למעשה שני חלקים של אותה תמונה. התובעת, סגנית פרקליט המדינה מרים בן-פורת, טענה שהפלג הימני בלח"י המשיך בפעילות טרור מאורגנת לאחר הקמת המדינה ופעל בכמה הזדמנויות: רצח ברנדוט, מחתרת צריפין, חזית הנוער הלאומי וחוג קוראי סלם, שמהם באו רוצחי קסטנר. לדבריה, הארגון יצר "הסתה מתמדת נגד השלטון וראשיו, הכין תוכניות להקמת פדאיון נגד יהודים ועודד צעירים לנסות ולכפות דברם ודעתם על הממשלה והשלטון [...] קבוצה זו אף פיתחה שנאה עזה כלפי ד"ר י. קסטנר והמציאה את המונח 'קסטנריוזם'". יוצאי לח"י ממתנגדי אלדד ראו בדברים פגיעה בשמו של לח"י ומיהרו לפרסם גילוי דעת נזעם שהבהיר שהארגון התפרק לפני שנים ארוכות.

בעוד ההליך המשפטי ממשיך להתנהל הודיעה התובעת שמתנהלים דיונים בנוגע להעמדת אלדד לדין. התזה שהיא העלתה הייתה שאלדד משתמש בירחון סלם "ללחום בממשלה בעט ולהמריץ אחרים לפעולות בכלים אחרים" והוא משתף פעולה עם מחתרת חרות-מנקס. היא צירפה לחשדות גם את רומק גרינברג, שהיה המוציא לאור של הירחון והציגה את חוברות סלם לראיה. הוכחה נוספת הייתה אותה "פגישת הגדולים" של המחתרת, שהשתתפו בה גם אלדד ורומק.

משפט רוצחי קסטנר זכה לבמה ציבורית נרחבת, והעיתונות עדכנה בפרטי פרטים על מהלכיו ועל סוגיות מהותיות שעלו בו, כמו דרכי הפעולה והמעקב של הש"ב ופרקטיקות חקירה שנויות במחלוקת. לדוגמה, במהלך

המשפט הושמעו הקלטות סתר מחקירת הנאשמים, ודיון ארוך הוקדש לסוגיה אם אפשר לקבל זאת כראיה קבילה.

נאום הסיכום של התובעת הציע תאוריית קשר נגדי מבית מדרשו של איסר הראל, שראה ברצח מהלך מתוכנן של המחתרת שבראשה עומדים ד"ר אלדד ועורך הדין תמיר, שביקשו להפיל את השלטון. נקודת המוצא הייתה פרשת הכרוז והאיום שהשמיע אקשטיין שבמקרה שיועמד לדין, יטען שהש"ב שלח אותו. מכיוון שבעקבות האיום לא ננקטו אמצעים משפטיים נגדו, הוא נבחר לחסל את קסטנר. "הרצח בוצע ככוונה תחילה כדי לטפול אותו על הש"ב והשלטונות ומתוך כוונה מיוחדת זו נבחר אקשטיין, משום שהיה קשור בעבר עם הש"ב", טענה בן-פורת.

בסוף ספטמבר 1957 הוגש סוף סוף כתב אישום נגד אלדד ורומק גרינברג. ההאשמה הייתה כפולה: הסתה למרד נגד המדינה והממשלה בהתבססות על תאוריית קשר וניהול ארגון טרור שפעל מאז הקמת המדינה. מבחינת אלדד היה כתב האישום סוג של חלום שהתגשם וגולת הכותרת של פעילותו למען חזון מלכות ישראל, כפי שכתב ביומנו (ה' בתשרי תשי"ח): "השנה החדשה נפתחה בכי טוב בהגשת התביעה נגדי [...] יום גדול [...] יש היגיון פנימי בהתרחשויות. מעכו התחמקתי (לאחר רצח ברנדוט), מוכרח הייתי לבוא לידי התנגשות זאת עם צמרת המדינה גם ללא פרשת קסטנר". הוא הבטיח משפט פוליטי שבו יחשוף את קלוננו של המשטר והחל בהכנת ראשי פרקים לנאום שיישא בבית המשפט. בש"ב נערכו גם הם. תיק עבה הוכן נגדו ובו מבחר מציטוטי סלם, שקוטלגו לפי נושאים רלוונטיים, ותמצית המעקב אחריו לאורך השנים. לצערו של אלדד ההתפתחויות המשפטיות במשפט רוצחי קסטנר ובמשפט חרותי מנעו ממנו לממש את שאיפתו.

עם סיום משפטם נדונו שלושת רוצחי קסטנר למאסר עולם. חרותי לעומת זאת זוכה מחברות בארגון הטרור לאחר משפט מתוקשר שבו העידו הסוכנים ששתל הש"ב בחבורת סלם, "עדה מגוונת של פסיכופטים, פרובוקטורים ומלשינים", בלשונו הצחה של אבנרי (העולם הזה, 29 בינואר 1958), שהשופטים מתחו עליהם דברי ביקורת חריפים. ואולם על חלקו בהפצת הכרוז נידון חרותי לעונש מאסר של שנה וחצי. התביעה, שלא הצליחה להוכיח את קיום המחתרת, ערערה על הכרעת הדין לבית המשפט העליון. בדיון דחה ההרכב בראשות השופט אגרנט ברוב קולות את טענת התביעה בדבר המשכיותה של המחתרת ואישר את הכרעת הדין. את החלטתם סיכמו השופטים כך: "הטענה כי ד"ר שייב שימש חוליה מקשרת בין הארגון הטרוריסטי הישן ובין הקבוצה החדשה, אין לה על מה שתסמוך".

דעת המיעוט סברה לעומת זאת שאכן מדובר במחתרת אחת רצופה שחבריה הושפעו מהמאמרים שופעי ההסתה בסלם, שכוונתם ללבות יצרים למעשי אלימות ולמרד במדינה. החלטת בית המשפט העליון אילצה את היועץ המשפטי לממשלה לבטל את כתב האישום נגד אלדד, ושאפתו, משפט פוליטי תקשורתי, לא התממשה.

"יש לי נימוק חזק בעד חנינה: כי מה חטאו שלושת ילדי מנקס ואשתו?" (יומן בן-גוריון, 10 בינואר 1963)

את עונשם נשאו אקשטיין ושמר בכלא תל מונד, ומנקס – בכלא רמלה. אקשטיין ושמר זכו לתנאי מאסר משופרים ולהטבות מפליגות, וכעבור זמן מה אף לחופשות. השלישי בחבורה, מנקס, שסירב לקבל את הכרעת בית המשפט, המשיך להאשים ברצח את השלטון וזרועותיו וראה בעצמו קורבן. "לא יכולתי בשום אופן להסכים על הפשעים של כנופיית מפא"י, בגלל זה קבלתי מאסר עולם בנוגע לרצח קסטנר. אין לי שום קשר. אני חף מכל פשע [...] זה אך ורק עלילה וגם נקמה", כתב לעורך חרות. מערכת הביטחון המשיכה לראות בו איום וביקשה להשיג את הודאתו ברצח בכל מחיר. היחס כלפיו היה נוקשה. הוא הושלך לצינוק לזמנים ארוכים ונכבל בידיו וברגליו לאורך רוב שעות היום.

מערכת הלחצים לא פסחה גם על משפחתו, והיא סבלה הטרדות חוזרות ונשנות. בתו פנינה, שהייתה אז ילדה קטנה, זוכרת עד היום את הביקורים שערכו אנשי הש"ב בביתם ואת חילופי המלהמות בינם ובין אימה. "היא חטפה מכות רצח", סיפרה לי כשראייתי אותה. בחרות (29 במאי 1958) מיהרו להתייצב לימינו ותקפו את שלטונות השב"ס וגורמי הביטחון: "למדינת ישראל לא תהיה שום זכות קיום אם תעתיק לחייה את כל גילויי ההסתאבות של 'הדמוקרטיה העממיות' והיא תשתמש בשיטותיהן [...] אם לא יפסיקו הסוהרים להתעלל בו והם לא יעניקו לו יחס שווה כמו לכל האסירים, יתייצבו לימינו כל שוחרי החופש במדינה והם יאלצו לעשות זאת". שאילתה שהגיש בעניין חבר הכנסת שמשון יוניצ'מן מחרות נענתה שתנאי המאסר הקשים הם תוצאה ישירה של התנהגותו הפרובוקטיבית של מנקס ושל האיום הביטחוני שהוא מהווה.

גם מתוך תא הכלא המשיך מנקס להיאבק על ההכרה בחפותו. הוא שלח מכתבים חוזרים ונשנים לאנשי ציבור ולמגוון גורמים וחתם עליהם: "[ה] אסיר יוסף מנקס חף כל פשע", והמשיך לטעון שהרצח היה פרובוקציה של

הש"ב ושל מפא"י ושהוא נבחר כשעיר לעזאזל. מסיבה זו הוא סירב בעקביות ובעקשנות לבקש חנינה, מפני שבקשה כזו פירושה הודאה באשמה. כשסיכם את הפרשה טען אקשטיין באמירה מסתורית, שמחזקת את תאוריית הקנוניה, שהם היו צריכים להשתחרר מוקדם יותר מכפי שאירע בפועל, אבל מנקס עיכב את השחרור מכיוון שסירב לשבת בשקט ולתת לפרשה להישכח, תנאי נצרך לחנינה.

בחלוף שלוש שנים מתחילת מאסרו הגיש מנקס בקשה למשפט חוזר. הבסיס המשפטי שהסתמך עליו היה עדות חרותי, ולפיה אקשטיין סיפר לו לאחר רצח קסטנר שמנקס אינו קשור לאירוע. הוא נפגש עם היועץ המשפטי לממשלה, וזה התנה את חידוש המשפט בעדותו של חרותי. במכתבים נרגשים הוא פנה לאקשטיין ולחרותי בבקשה שירחמו על ילדיו ויספרו את האמת. הוא חשש, וככל הנראה היה יסוד לדברים, שהש"ב מפעיל לחצים על חרותי שלא להעיד לטובתו, והחרב שהונפה על ראשו הייתה שלילת רישיון עורך הדין שלו. הוא גם ציין הבטחה תמוהה שנתן חרותי לדודיו, שלא יספר את האמת לשופטים, ונקודה זו הייתה מרכזית בתאוריית הקנוניה העתידית. לאחר שתקוותיו לא נענו הוא החליט לנקום בחרותי, אולי כדי שיועמד לדין או כדי לגרום קרע בינו ובין הש"ב, והודה בפעם הראשונה בפה מלא ששניהם היו מי שפגעו בצירות הרוסית ב-1953. השלטונות לא רצו להעלות מחדש את הפרשה הרגישה, ואיש מהם לא הועמד לדין. "כך המשיך מנקס לשבת בכלא על עבירה שבה הורשע אך מעולם לא הודה בה, בעוד שאינו מועמד לדין על עבירה חמורה כמעט באותה מידה שבה הודה", נכתב עליו בריאיון נדיר שנערך איתו שנים לאחר מכן (ידיעות אחרונות, 6 ביולי 1984). שמו של מנקס לא ירד מסדר היום הציבורי, ודיווחים עליו חזרו ונשנו לאורך שנות מאסרו. הוא פנה לבג"ץ בדרישה להשוות את תנאי מאסרו לאלו של אקשטיין ושמר, לסיוע רשויות הרווחה למשפחתו, שנשארה ללא מפרנס, ולאישור לבקר את משפחתו, אך נדחה פעם אחר פעם. רק כעבור שלוש שנים הסכים שר המשטרה, לאחר המלצת בג"ץ, לאשר לו ביקור בית קצר. הביקור נערך כמבצע צבאי לכל דבר. רעייתו, שעודכנה בערב שלפני הביקור על הביקור המתוכנן, מיהרה לקנות פרחים ועוגה לרגל המאורע, כשבלשים שומרים על עקבותיה. תצפיות הוצבו מסביב לבית, עשרות שוטרים הקיפו את האזור סמוך לשעת הביקור, ומכוניות סמויות פטרלו בשכונה. בלשים סרקו את פנים הדירה בחיפוש אחרי נשק לא חוקי, וכשסיימו נכנס מנקס מלווה בשני שוטרים. הם לא עזבו אותו לרגע. בתום הביקור הקצר הוא נפרד מילדיו, עיניו זולגות דמעות.

גורלו של מנקס נגע לרבים שהאמינו בחפותו. מעל דפי חרות קראו לשחרורו, חברי כנסת מחרות נהגו לבקרו בכלא, והוקם ועד ציבורי מיוחד בעבורו. גורם מוכר בציבוריות הישראלית שהאמין בחפותו ונחלץ לעזרתו היה הפרדסן חיים ברא"ז, מעשירי פתח תקווה ובעל קשרים רבים, שהכיר את מנקס משירותם הצבאי המשותף. הוא גייס את הרב אריה לזין והשתדל למען מנקס אצל נשיא המדינה. בינתיים החלו להתערב בפרשת החנינה שני גורמים חשובים. הראשון והמפתיע היה איסר הראל, שפנה לבן-גוריון בסוף שנת 1962 וביקשו להתערב לשחרור אקשטיין, כפי שציין ראש הממשלה ביומנו (26 בנובמבר 1962): "איסר מעורר בעיית אקשטיין, אחד מרוצחי קסטנר. מתנהג יפה בכלא. אחיו הוא קצין בחיל האויר. [חסוי] אלדד ובדר ערבים להתנהגותו אם ישוחרר. הם בכלא כבר חמש שנים, ודעת איסר מן הראוי לחון אותם, כמו כן את השלישי". ככל הנראה המילים המצונזרות מתייחסות למנקס. השני היה יהושע כהן, מאגדות לח"י שנעשה למקורב לבן-גוריון ולאיש סודו והיה ידידו של מנקס מימי המחתרת. כהן, שחשש למצבו הנפשי של מנקס והכיר בסבלה הכבד של משפחתו, העלה זאת כעילה לשחרור. במאמציו למען מנקס שלח אותו הש"ב לפגוש בבית הסוהר את אקשטיין. תוכן הפגישה אינו ידוע. לחציו של איסר הראל ומעורבותו של כהן הניעו את גלגלי השחרור.

המתווה החל להתגבש, אך שתי אבני נגף עמדו בפני המחליטים: הסכמת בני משפחת קסטנר וחוות דעת של הש"ב אשר למסוכנות שלושה. עמוס מנור, ראש הש"ב, שהיה ממוצא הונגרי, נשלח לשכנע את אלמנת קסטנר ובתה, וקיבל מהן הסכמה עקרונית. פגישה אישית עם ראש הממשלה, שעיון ביומנו מלמד על עומק מעורבותו במהלכים, שכנעה אותן באופן סופי. גם המשוכה השנייה נפתרה לאחר שהש"ב הנפיק חוות דעת סודית ובה המלצה לחנון את שלושה. בנוגע לאקשטיין ושמר הייתה ההחלטה קלה, אך בנוגע למנקס עלו סימני שאלה קשים. התנהגותו בכלא, שנאתו למשטר, חוסר נכונות יהודות ברצח והכפשת הש"ב במעשה ובביום המשפט עוררו קשיים להמליץ על שחרורו.

מאזן האימה הציבורי הכריע. אם רק אקשטיין ושמר ישוחררו ומנקס יישאר מאחורי סורג ובריח, ההחלטה "תדחוף גורמים פוליטיים וציבוריים שונים לפעילות ציבורית שתלווה במסע השמצה ברוח דומה לזו שהתנהלה אחרי הרצח. היינו [לטעון] שאקשטיין פעל בשליחות השלטונות", סברו בש"ב. ההמלצה הסופית הייתה לקצר את עונשם של שלושת הנאשמים לעשר שנים, כך שישוחררו בסוף שנת 1963.

כעת נסללה הדרך לשחרור, אך נותר חשש שמנקס הלא צפוי יחזור לפעילות אלימה. ייתכן שאפילו ינסה להתנקש בחיי השופט שגזר את דינו. כדי לנטרל זאת התבקשו יהושע כהן, ד"ר ישראל אלדד והרב אריה לויין לערוב להתנהגותו. ראש הש"ב מנור אפילו הציע להשביע את מנקס, שהיה אדם מאמין, שלא יעשה שטויות לאחר שישתחרר. במאי 1963, כשש שנים וחודשיים לאחר הרצח, הפחית הנשיא זלמן שזר ביום הראשון לכהונתו את עונשם של הנאשמים. עונשו של שמר הופחת כך שישתחרר מייד, ועונשם של אקשטיין ומנקס קוצר לעשר שנים. שניהם זכו בהפחתת שליש ושחררו בנובמבר 1963.

בארכיון הסרטים הישראלי שמור עד היום סרטון קצר של יומני כרמל-הרצליה המנציח את יציאתו של מנקס מהכלא ורגעיו הראשונים כאדם חופשי. לאחר שהשתחרר עלה מנקס לירושלים להודות אישית לרב אריה לויין על שעמד לימינו. ידידו יהושע כהן ביקש להפגישו עם בן-גוריון, אך מנקס סירב. "דע לך שבן-גוריון פנה בשעתו לשר המשפטים וביקש להקדים את שחרורך", ניסה כהן לשכנעו. מנקס המשיך לסרב. בהמשך עזרה בשיקומו המשטרה, אולי הש"ב, וסידרה לו רישיון למונית. "פשוט אהבתי אותו. יוסף הוא טיפוס", נימק מפכ"ל המשטרה את הסיוע.

מנקס מעולם לא חזר לסורו, והיה לאזרח מן השורה. יחסים קרובים ומעניינים בפני עצמם שטרם התבררו לאשורם התפתחו גם בין יעקב חרותי ובין רודפו הגדול איסר הראל, והשניים היו לחברים קרובים. הדינמיקה המוזרה סביב שחרור השלושה, ובעיקר הלחצים שהפעיל למענם איסר הראל, מחזקים את מי שראה ברצח קסטנר קנוניה. גם אמירות מסתוריות שאמר דן שמר תרמו לכך. לדוגמה, בחתונתו של אקשטיין, שנערכה כחודשיים לאחר שחרורו, נשאל שמר מדוע לא טרח מנקס להופיע לחתונה. "מי זה מנקס? זה סתם אחד שישב בחינם. את העבודה עשינו רק אנחנו", ענה (העולם הזה, 27 בנובמבר 1963).

עם סיום הפרשה נותרה שאלה אחת בלתי פתורה ששאלו בחרות (28 במאי 1963) לאחר הפחתת העונש: "ומי בכל זאת היה מעוניין להרוג את קסטנר?"

"הנרטיב האחר: שתי ציפורים בירייה אחת?"

(נדב קפלן, מדוע חוסל קסטנר?)

בשנת 2008 הוצג בפסטיבל סרטים בין-לאומי סרט תיעודי על הפרשה ששמו "להרוג את קסטנר". אחד המרואיינים היה האדם שלחץ על ההדק, זאב אקשטיין, שבפעם הראשונה שינה את גרסתו וטען שהייתה ירייה רביעית, והיא שהרגה את קסטנר. את הדברים הוא כתב מפורשות בספר זיכרונותיו המבולבל משהו שפרסם בשנת 2014: "עם ירייתי השלישית רעמה יריה נוספת ואחריה זעקות שבר. נראה שמישהו שהיה שם לכל מקרה, ביצע וידוא הריגה וכמקצוען של ממש גם בחושך לא החטיא". אחר כך הודה שהמציא זאת. את האדם ששלח אותו לרצוח את קסטנר כינה אקשטיין בספרו בשם הבדוי "נחום", וסיפר שבאופן לא סביר הוא הינחה אותו להשאיר את האקדח בתוך הג'יפ.

מהצלבת הנתונים מתברר ש"נחום" המסתורי הוא יעקב חרותי. הספר העלה מחדש את העניין בפרשה והציף מחדש את תאוריית הקנוניה. לדוגמה, בריאיון לערוץ 7 טען ההיסטוריון אריה יצחקי שאת קסטנר רצחה המחתרת בהוראת ראש הש"ב כדי להכפיש את הימין. תוצר נוסף של הספר היה חשיפת פרוטוקול ישיבת הממשלה שדנה בהתנקשות בקסטנר והייתה חסויה עשרות שנים. המסמך פורסם הודות להתעקשותו של עופר אדרת, הכתב המצוין לענייני היסטוריה של הארץ.

את הכפפה הרים נדב קפלן, אלוף-משנה (מיל') בחיל האוויר שהחל לעסוק בנושא שואת היהודים בהונגריה וכתב עבודת דוקטור על הנצחת מציל היהודים ראול ולנברג. במחקרו הוא התוודע לפרשת קסטנר והחל לחקור את הנושא. הוא פנה לגורמים המתאימים בבקשה לחשוף לעיון את תיקי השב"כ הנוגעים בפרשה, אך נענה בשלילה. הוא לא ויתר ופנה לבג"ץ בעתירה נגד ארכיון המדינה והשב"כ, ואלו טענו שאין ברשותם המשאבים הנחוצים כדי למלא את הבקשה ושחשיפת המסמכים תהיה פגיעה בביטחון המדינה. בדיונים הארוכים, שארכו כשלוש שנים וזכו לפרסום תקשורתי, חשף השב"כ כמה מסמכים שהיו חסויים עד אז ובהם החלק שהיה חסוי בתיקו של אלדד בש"ב, אך לבסוף דחה בית המשפט את העתירה.

בעבודת איסוף ראויה לציון הצליח קפלן להגיע למקורות חדשים שהאירו כמה זוויות בפרשה, ראיין דמויות מרכזיות שהיו שותפות לאירועים וחקר בה לעומק ולרוחב. את מסקנותיו פרסם בספר מדוע חוסל קסטנר?, שראה אור

בשנת 2024. בספר העלה קפלן שורה ארוכה של שאלות ותהיות שנותרו פתוחות. המהותיות שבהן נגעו למעורבות חרותי בפרשה ולעובדה שאף שנחשד בהיותו ראש ההתארגנות, לא נחקר בחשד למעורבות ברצח קסטנר ושמר כמעט לא הוזכר במהלך משפט הרוצחים. את החורים בפרשה הוא טווה לתסריט אחד, וקרא לו "שתי ציפורים בירייה אחת". לטענתו, הש"ב, ככל הנראה באישור של בן-גוריון, החליטו לחסל את קסטנר באמצעות המחתרת. בכך רצו לפתור שתי בעיות: להשתיק את קסטנר ולחסל את הטרור היהודי במדינת ישראל. לשם כך הם היו חייבים לגייס את חרותי, ושלחו איש ש"ב לדוד שלו, ככל הנראה כדי לאיים עליו שאם לא ישתף פעולה, יישלל רישיון עורך הדין שלו. חרותי הנסחט הסכים, סביר להניח בלב כבד, וחצה את הקווים.

על הצד המשפטי של העסקה היה חתום היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, שהתחיל את פרשת קסטנר. ככל הנראה הוא שיתף בעניין את התובעת מרים בן-פורת, וייתכן שאף את ראש ההרכב שדן בערעור במשפט קסטנר, שופט העליון יצחק אולשן. חרותי, שהיה בעל השפעה רבה על אקשטיין, הצליח לשכנע אותו לבצע את הרצח ויודא שאת האקדה לביצוע ההתנקשות יספק מנקס. כדי להרגיע את מצפונו עשה עסקה עם הראל שלפיה הרוצחים ישבו במאסר שנים אחדות. זו הסיבה שהראל דחף לשחרורם המוקדם.

התסריט שבנה קפלן הוא מלאכת מחשבת היסטורית, ואבני הפסיפס משתבצות יחדיו לתמונה מלאה. עם זאת הוא נסיבתי בלבד, ואין בו הוכחות, סימוכין או תימוכין. לא במקרה המילים שחוזרות על עצמן שוב ושוב הן "ניתן להעריך", "יש מקום להנחה" "ניתן לשער", "סביר בהחלט" וכהנה וכהנה. קפלן עצמו מודה בהגינות שאין בנמצא אקדה מעשן להוכחת הנרטיב שהציג מכיוון שסירבו לבקשתו לחשוף את תיקי השב"כ. מעניין שתאוריה דומה כבר העלו בעבר בני משפחת מנקס: הם טענו שהשלטונות, שפחדו ממנקס, החליטו לרצוח את קסטנר ולהאשים את מנקס, ובכך לתפוס שני ציפורים במכה אחת, לסלק גם את קסטנר וגם את מנקס. כך נולדה העלילה נגדו.

סיכומו של דבר, כשבאים לנתח את תאוריית הקשר, חוץ מהשאלה המוסרית של נטילת חיים ברשות השלטון ובסמכותו, שאלה נוספת צריכה לעמוד נגד עינינו: בחישוב עלות מול תועלת, האם הבחירה בסוכן ש"ב לשעבר לביצוע רצח פוליטי, שברור לכל בר דעת שתוביל להאשמת השלטונות בקנוניה, שווה את חיסול קסטנר, או נזקה רב מתועלתה? במילים

אחרות, האם האיום שנשקף מקסטנר כלפי השלטונות היה גדול יותר מהנזק שנגרם בחשיפת הש"ב, ארגון שסוד כוחו נובע מפעולתו בצללים, ובהאשמת השלטון בחיסול, שפירושה השמטת בסיס הלגיטימיות הציבורית שלו וערעור יסודות הדמוקרטיה?

התשובה האמיתית טמונה ככל הנראה עמוק בארכיון השב"כ, וספק אם תצא לאור אי-פעם. שחרורם של שלושת המורשעים ברצח קסטנר חתם את הפרשה ואיתה את עלילות האלימות הפוליטית והטרור היהודי הפנימי במדינת ישראל בעשור הראשון. סיכם זאת ראש הש"ב עמוס מנור בחוות הדעת שנתן לחנינת שלושת הרוצחים:

רצח קסטנר היה מעשה האלימות האחרון שבוצע בישראל על-ידי שרידי אצ"ל ולח"י. גילויים המהיר של המבצעים והרשעתם בדין, היכו מכה ניצחת לכל אותם הגורמים שסברו שניתן לערער השלטון החוקי והדמוקרטי של ישראל, ואולי אף להפילו על-ידי פעולות מחתרת ופרובוקציה. ד"ר קסטנר היה קורבן של מהלך-מחשבה זה, אם כי יש מקום גם לסברה כי הבחירה בו כמטרה הייתה צריכה לשמש גם אינטרסים ספציפיים ואולי אף אישיים. מכל מקום, כישלונם במבצע זה [הפלת השלטון] גרם לדמורליזציה מוחלטת בשורות חסידי "אסכולה" זו, ולהתפוררות טוטאלית של המסגרות הארגוניות שטופחו על ידם, ושהיו בלאו הכי רופפות גם מקודם. אפילו ד"ר שייב, שנחשב לאביו הרוחני של מהלך מחשבה זה, התמתן, לאחר שהגיע כנראה למסקנה שאין תקווה ותקומה לפעילות מחתרתית במדינת יהודים עצמאית.

מקורות

ארכיונים

ארכיון המדינה:

"משפט קסטנר-גריןולד", 000le83

"סלם – ד"ר ישראל שייב אלדד", 000z3sl

פרשת רצח ישראל קסטנר, 001ngm5

"תיקים בנושאי רצח קסטנר", 0011jmw

ארכיון לח"י בתל השומר:

מס' משלוח 1128/2003 תיק 464

ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל:

תיק ל 14-31/4

עיתונים

"איך הגעתי לש"ב", העולם הזה, 13.11.1954.

"אליאשווילי, אידיאליסט או פרובוקטור, מקרה פלילי או נפשי", העולם הזה,

10.7.1957

"יוסף מנקס: כך הנחתי את הפצצה בצירות הסובייטית ב-1953", ידיעות אחרונות,

6.7.1984

ספרות

אורי אבנרי, אופטימי, א, תל אביב: משכל, תשע"ד.

יומן ישראל אלדד, י"ב באדר ב' תשי"ז, ה' בתשרי תשי"ח (ארכיון פרטי).

עדה אמיכל-ייבין, סמבטיון, בית אל: ספריית בית אל, תשנ"ה.

זאב אקשטיין, שמיכת טלאים, ירושלים: כרמל, תשע"ד.

יומן ברגוריון, 26.11.1962, 29.12.1962, 1.1.1963, 10.1.1963, 24.1.1963, 22.2.1963,

10.5.1963, 5.4.1962, 25.2.1963

מרים בן-פורת, מבעד לגלימה, ירושלים: כתר, תש"ע.

רבקה ברוט, באזור האפור, הקאפו היהודי במשפט: משפטים של יהודים משתפי

פעולה עם הגרמנים, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תשע"ט.

איסור הראל, האמת על רצח קסטנר, ירושלים: ידיעות אחרונות ועידנים,

תשמ"ו.

יחיעם ויץ, האיש שנרצח פעמיים, ירושלים: כתר, תשנ"ה.

יעקב חרותי, אמת אחת ולא שתיים, תל אביב: יאיר, תשס"ח.

נדב קפלן, מדוע חוסל קסטנר?, פתח תקווה: סטימצקי, תשפ"ד.

יאיר שפיגל, ימי עמוס: ראש השב"כ השלישי – עמוס מנור, המבצעים והפרשיות

(1963-1953), בן שמן: מודן, תשע"ז.

בשם יהדות הונגריה שהופקרה: רצח קסטנר

יומן משה שרת, 26.3.1954, 8.4.1954, 7.7.1957.
שמואל תמיר, בן הארץ הזאת, לוד: זמורה-ביתן, תשס"ב.

Victor Asal, Mitchell Brown and Angela Dalton, "Why Split? Organizational Splits among Ethnopolitical Organizations in the Middle East", *Journal of Conflict Resolution* 56, 1 (2011), pp. 94-117.

סיכום

בסדרת המאמרים המכוננת "אבני יסוד", שבישרו את הופעתה מחדש של לח"י לאחר מותו של מייסדה אברהם שטרן, נדרש ד"ר ישראל אלדד לגליטימיות התפיסה שאינה מקבלת את מרות הרוב בהכרעות לאומיות ולהכשר שניתן למיעוט לפעול בדרך הנראית לו נכונה. וכך כתב: "על יסוד זה אנחנו קובעים כי רעיון הקמת מלכות ישראל כערך תרבותי ממדרגה ראשונה לאומה, מחייב את המיעוט להגשמה בכל התנאים ובכל הדרכים מבלי להתחשב ברוב מסכים [...] אנו מייצגים את הכוח הוויטלי החיוני ביותר של העם, אנו מייצגים את השאיפה התרבותית והלאומית הגבוהה ביותר. אנו מבטאים את כיסופי האומה מכל הדורות".

שאלת מקור הסמכות והלגיטימציה לפעולה היא סוגיית מפתח בפעילות ארגוני אופוזיציה ומתחדדת בקרב מי שבוחרים לנקוט פעילות אקטיבית. אחת התופעות המשפיעות בתקופת ה"מדינה שבדרך" הייתה שהישוב העברי קיבל באופן וולונטרי את סמכות המוסדות הלאומיים והכתיר אותם להנהגה הרשמית והלגיטימית. מי שסירבו לקבל באופן גורף סמכות זו כונו "הפורשים" מתוך כוונה להוציאם מחוץ לגבולות הקונצנזוס. בעבורם לא העם הוא שהיה מקור הסמכות אלא הדטרמיניזם ההיסטורי או לחלופין ישות מטפיזית קולקטיבית, שאפשר לכנותה "רוח האומה" או "כיסופי האומה", כפי שקרא לה אלדד. ההכרה שעמדה בבסיס תפיסה זו הייתה ייחודיותה וגדלותה של "האומה" כמושג אובייקטיבי.

התוצר של השקפת העולם הזאת קיבל מגוון ביטויים וייצוגים באידאולוגיה של אצ"ג, שטרן ואלדד, מעצבי התפיסה המשיחית-רליגיוזית, שהתעמתו עם עקרונות היסוד של התנועה הציונית. התנועה הציונית ביקשה לפתור את בעיית היהודים והאנטישמיות וראתה בארץ ישראל מקלט בטוח או "בית יתומים", כהגדרת ז'בוטינסקי, ואילו בעיני הזרם המשיחי ביטאה ארץ ישראל עניין מהותי. אלדד, שהתייחד בפישוט רעיונות מורכבים לנוסחאות קצרות, תמצת זאת כך: "הם הודו שיש להילחם כדי להיות חופשיים והוא

(שטרן) אמר שיש להילחם מכיוון שאנו חופשיים [...] מי שהרגיש עצמו כבר בן חורין מחויב היה להילחם מיד".

החלטת האו"ם 181, שהתקבלה ברוב קולות בכ"ט בנובמבר 1947, והשמחה הספונטנית חסרת המעצורים שפרצה בקרב הציבור היהודי, הכעיסה את אלדד. היא ביטאה לדעתו התפרקות נפשית קולקטיבית, והוא השווה אותה, בדומה למורו ורבו אצ"ג, לריקודי עם ישראל החוטא לפני עגל הזהב המקראי. נוסף על ההכרעה על גורל הארץ עסקה החלטת האו"ם בעיצוב מנגנון השלטון וקבעה את סדרי העבודה ולוח הזמנים לבחירות דמוקרטיות ולכינון חוקה, "קונסטיטוציה דמוקרטית", כלשון ההחלטה. לאלדד ולזרם המשיחי שאליו השתייך הייתה בכך סתירה לכל מה שהם האמינו בו. מדינה ולא מלכות, גבולות מקוצצים ולא גבולות ההבטחה הנרחבים, שלטון דמוקרטי ולא שלטון מהפכני. והחמור מכול, עצם ההזדקקות לאומות העולם וההישענות עליהן הייתה פגיעה בעקרונות האדנות, שהיה עיקרון מקודש בעיניהם. התוצאה הייתה שלילה של הלגיטימציה של המדינה, של רשויותיה ושל חוקיה. גורמים אחרים סיברו לקבל את סמכות המדינה מטעמים אחרים. הכנענים מתוך תפיסות אנטי-ציוניות וחרדים רדיקליים מתוך התפיסה שרואה באלוהים ובדת את מקור הסמכות הבלעדי.

הקמת המדינה והתבססות השלטון היו רק נקודות הפתיחה במערכה על עיצוב דרכה של החברה הישראלית. הגורמים שלא קיבלו את מרות המשטר מטעמים אידאולוגיים, היסטוריים או שניהם גם יחד, פעלו בזירות למיניהן. בפרלמנט ומחוצה לו, בתקשורת וברחוב. הם לא היססו גם להתעמת איש עם רעהו, ולעיתים באוקטבות גבוהות יותר מאשר פעלו בהן מול השלטון. המעבר שחל בין הדפוסים הוולונטריים שאפיינו את תקופת היישוב לדפוסים הדמוקרטיים-חוקתיים שהחלו להתעצב עם הקמת המדינה פסח עליהם. הם סיברו לקבל את הכרעת הרוב והמשיכו בדפוסי פעולה קודמים, מאתגרים את השלטון פעם אחר פעם. מטרותיהם היו מגוונות. היו מהם שפעלו למען מטרות אסטרטגיות ארוכות טווח, כמו שינוי מהותה של המדינה, והיו שפעלו למען מטרות טקטיות קצרות טווח, כמו שינוי תפיסת הביטחון או השפעה על תהליכים פנימיים או בין-לאומיים.

"בשנות החמישים המוקדמות טעמה מדינת ישראל הצעירה מתפריט רחב מאוד של קיצוניות ואלימות פוליטית. היה שם בעצם הכול: הפגנות חוץ-פרלמנטריות שקטות, מחאות פרועות ובלתי חוקיות, אלימות מילולית, אלימות בלתי מכוונת, אלימות מכוונת ואף טרור", סיכם אהוד

שפרינצק את תופעת האלימות הפוליטית בעשור הראשון. הוא תלה את הפסקת הפעילות האלימה בשורת טעמים, כמו התעצמות סמכות השלטון, שיפור המצב הביטחוני לאחר מלחמת סיני, יצירת מיתוסים חדשים של גבורה כמו יחידת 101 המיתולוגית, ירידה באנטישמיות מאחורי מסך הברזל וההבנה שאי אפשר לממש את החזון הטריטוריאלי במציאות הנוכחית. סיכומו של דבר, "כך קרה שבין מבצע קדש ובין מלחמת ששת הימים חדלו בהדרגה משקעי העבר לספק חומר בעירה לאלימות ולקיצוניות פוליטית", ואין להתפלא שהוא כינה את התקופה "דעיכת משקעי העבר". עוד נימוק שהציע שפרינצק היה דעיכת חוג סלם והפסקת ההוצאה לאור של הירחון.

בחינת תופעת האלימות הפוליטית בעשור הראשון מצביעה על אירועים ספורדיים ועל קבוצות נפרדות שפעלו במנותק למען האידיאולוגיה שהאמינו בה והטיפו לה. עם זאת חוטים סמויים קשרו רבים מהפעילים זה לזה ברמות משתנות, אם בקשרים רעיוניים ואם בקשרים חברתיים שהיו חזקים לא פחות מאלו הרעיוניים, ואולי אף יותר. מיפוי קשרים אלו חושף פסיפס של דמויות שאפשר לראותן כדמויות הממוקמות בשולי החברה. האם הם היו אידיאליסטים? הרפתקנים? אנשים שלא מצאו את מקומם בחברה? סוטים פוליטיים?

קל להתפתות ולתייג אותם כהרפתקנים מופרעים, וייתכן שמיעוטם היו כאלה. אך כקולקטיב, גם אם לא על כלל מרכיביו, הם בחרו שלא לנטוש את זירת המאבק בניגוד לרובם המוחלט של יוצאי המחותרות, שבחרו לעשות איש לביתו ושקעו בחיי השגרה. היו גם מי שהתייאשו מהמדינה ועזבו את הארץ, כמו הלל קוק, מראשי הוועד העברי לשחרור האומה של אצ"ל בארצות הברית, שלאחר תקופה קצרה ששימש חבר כנסת מטעם חרות עזב לארצות הברית, ושנים מעטות אחריו נהג כך גם שותפו בראשות הוועד, חבר הכנסת לשעבר שמואל מרלין. לעומתם בחרו "המורדים" להישאר ולנסות להשפיע על החברה מתוכה, גם אם באמצעים שאינם מקובלים בחברות דמוקרטיות. לשם כך הם היו מוכנים לשלם מחירים כבדים, אם בישיבת ממושכת בבית סוהר ואם במחירים אישיים אחרים, משפחתיים, תעסוקתיים, כלכליים ועוד.

סוגיית האלימות הפוליטית נכחה באופן בולט בזירה הציבורית ובשיח שהתפתח סביבה וחייבה התייחסות והתמודדות מצד הרשויות כלפי התופעה בשורת מישורים: החוקתי, המשפטי, הביטחוני והתקשורתי. באינטראקציה בין המשטר למתנגדיו, שהתנהלה לא פעם בדרך של ניסוי וטעייה, נקבעו

גבולות הגזרה הדמוקרטית ונבחנו גבולות כוחו של המשטר על זרועותיו, חוזקותיו וגם חולשותיו. במבט רטרוספקטיבי אפשר לקבוע, אולי באופן פרדוקסלי, שתופעת האלימות הפוליטית חיזקה את היסודות הדמוקרטיים של המדינה.

מבחינה ציבורית לא נטבעו מחוללי האלימות הפוליטית בעשור הראשון באות קין ולא נעשו מוקצים בחברה הישראלית. גם במובן זה מדובר בהמשכיות של תופעה שהקיפה דמויות היסטוריות שנחשבו "טרוריסטיות" בתקופות מסוימות וזכו לטיהור עם השנים. דמותו של אברהם שטרן, שנחשב בזמנו למוקצה ביישוב העברי והפך במרוצת השנים לגיבור לאומי בולט ולמיתוס, מאפיינת את התופעה. אחדים מהם אף זכו לכהן במשרות ציבוריות, חלקן רמות. הרב מרדכי אליהו מונה לרב הראשי, דב שילנסקי היה יושב ראש הכנסת, עמוס קינן היה דמות מובילה בעולם התרבות, יעקב חרותי היה לעורך דין מוביל בתחום המקרקעין והיה שותף במגוון מוסדות ציבור באגף הימני, ודן שמר עשה קריירה בתיאטרון הישראלי. גם גורמי הביטחון שרדפו אותם ידעו לסלוח על אירועי העבר: שאלתיאל בן-יאיר ואליעזר סודיט גויסו למוסד, איסר הראל פיתח כאמור יחסי ידידות קרובים עם יעקב חרותי ובפיתול מעניין של ההיסטוריה גם שיתף פעולה עם אלדד בתנועה למען ארץ ישראל השלמה, שנוסדה בעקבות מלחמת ששת הימים. דומה שכל השחקנים בזירה ראו בעימות מאבק רעיוני-אידאולוגי פנים-חברתי והכירו בתפקידו של כל אחד ואחד מהם כחלק מכללי משחק מובחנים שבו כל צד יודע את מקומו ואת מקום יריבו. הטינות הישנות חלפו עם השנים.

בדיונים על אלימות פוליטית יהודית לא נוכל להתעלם מניסיונות ההשוואה לטרור הערבי וליחס כלפיו. האם טרוריסטים של צד אחד הם לוחמי חופש של הצד השני, כמו שיש מי שנוהגים לטעון? האם צריך להתייחס לאלימות פוליטית יהודית באותם כלים ובאותה צורת התייחסות כמו לאלימות פוליטית ערבית? שאלות אלו רלוונטיות גם בימינו. יעקב חרותי, שנדרש לסוגיה בריאיון עם יוסי מלמן (הארץ, 12 בינואר 2005), ענה כך, ואני מסכים עקרונית עם דבריו:

לפי הגדרתי, טרור הוא הרג מכוון של אזרחים והוא חלק מהאסטרטגיה. אצל הערבים זו מטרת המלחמה. אם פה ושם נעשות פעולות כלפי אזרחים, אך אינן חלק מהאסטרטגיה הכוללת, אזי בעיני אם נפגעים אזרחים כמוצר לוואי של

המלחמה זה אינו טרור. נכון שההגנה והאצ"ל וגם הלח"י פגעו באזרחים, אבל זה לא היה חלק מהאסטרטגיה. כל פעולת הרג של אזרחים צריך לבחון את נסיבותיה. יכול להיות שזה היה טרור נגד טרור, או פעולת תגובה.

תופעת האלימות במדינת ישראל לא חלפה מהעולם. לאחר היעדרות ארוכה היא קמה מחדש בנסיבות אחרות, בצורה אחרת ועל ידי שחקנים אחרים. אך גם אז נטו קשרים שקישרו אותה לתופעת האלימות הפוליטית שהייתה בעשור הראשון.

אחרית דבר

חודשים מספר לפני פרוץ מלחמת ששת הימים קיבל אלדד מכתב מפתיע. הכותב היה בחור ישיבה צעיר מחוגי ישיבת מרכז הרב שנהג לשלוח אליו מדי פעם רעיונות לפעילות אקטיביסטית. הפעם היה הנושא תוכנית מקיפה לשינוי המצב הגאופוליטי-מדיני של מדינת ישראל באמצעים אלימים. התוכנית כללה הצעה לפגיעה ביעדים ערביים בירושלים המזרחית כדי להוביל להתלקחות צבאית בין ישראל לירדן ופגיעה במיסיון הנוצרי כדי לעורר גל שנאה אנטישמי במערב שיוביל לעליית המוני יהודים לארץ ישראל. לשם כך הוא הציע להקים זרוע צבאית חשאית מקרב חברי "החוגים הלאומיים", ארגון קטן שאלדד עמד בראשו באותם ימים.

הצעה זו הייתה תגובה על הדברים שכתב אלדד בביטאון התנועה החזית, שנשא את שם אחד מעיתוני לח"י בשעתו, ובהם עמד על היחס בין מדינת ישראל לפעילות פרטיזנית (החזית, כסלו תשכ"ז):

מטרתה הראשונה אם כן, של במה זו, הוא להחזיר עטרה ציונית מלאה ליושנה. ללמוד וללמד את דרך הגשמתה על בסיס המציאות החדשה אשר שמה מדינת ישראל. מדינה זו, דווקא משום ראייתנו אותה כראש גשר למלכות ישראל כבסיס להגשמה המלאה, היא לא רק "מציאות קיימת" כי אם אף קדושה, והדאגה לקיומה עמוקה פי כמה אצל מי שרואה בה מנוף למטרה המלאה. מציאות חדשה זו וכלי מלחמה חדש זה שניתן לעם היהודי שזכה בו דורנו, מחייב ומאפשר אמצעים חדשים, ממלכתיים, להגשמת המטרה [...] על כן תפקיד ראשון במעלה הוא: הצלת מדינת ישראל מהשמדה מבחוץ ומניוון מבפנים על-ידי חידוש המתח האידיאי המהפכני, על-ידי החזרתה למסלול הייעוד ההיסטורי. זוהי בראש ובראשונה תזית רעיונית-מדינית (ההדגשות במקור).

כשנזכרים בטרמינולוגיה שופעת הארס של אלדד כלפי מדינת ישראל ומוסדותיה בשנות בינוי המדינה ואת האקלים לפעולות אלימות שיצר, מצטיירת תמונה של מהפך רעיוני דרמטי בהשקפותיו, והוא מצריך ליבון. החל מסוף שנות החמישים לתוך שנות השישים עבר אלדד שינוי רעיוני עמוק. הוא אומנם לא זנח את חזון מלכות ישראל, אך הפנים שהחזון אינו בר מימוש מייד. בתהליך הדרגתי החלה רוויזיה בהשקפת עולמו כלפי מדינת ישראל והציונות, והוא ראה בהן מהפכה נצרכת במהלך ההיסטורי של עם ישראל. כדרכו הוא לקח זאת עד לקיצוניות וקבע שיש להפוך את יום העצמאות ל"יום מקרא קודש" מחייב, שיכלול סימני פולחן דתיים כגון הדלקת נרות, קידוש, קריאת התורה ואמירת הלל בשם ומלכות. בה בעת הוא נעשה גורם מקובל יותר ויותר בציבוריות הישראלית והחל לכתוב בעיתון הבקר, ולאחר מכן גם בידיעות אחרונות, בהארץ ובמבט חדש, עיתונה של רפ"י, שהקים בן-גוריון, יריבו משכבר בימים. למרות כניסתו לקונצנזוס לא נעלמה מורשת האלימות הפוליטית של לח"י, שהוא היה מייצגה בשנות החמישים, אלא שינתה צורתה.

בסוף אפריל 1984 נתפסה בשעת מעשה חוליית יהודים תושבי יהודה ושומרון בעת שמלכדו אוטובוסים ערבים. בעקבותיה החל גל מעצרים נרחב של מתנחלים שנחשדו בפעילות טרור. הקבוצה כונתה "המחתרת היהודית". רבים מפעיליה היו דמויות מרכזיות במפעל ההתנחלויות. ראש הממשלה באותם ימים היה יצחק שמיר, לשעבר מפקד לח"י. דיווחים בעיתונות לימדו שחודשים ארוכים ליווה שמיר את המעקב אחרי חברי ההתארגנות ונתן לשב"כ יד חופשית בהתנהלות מולם. בישיבת ועדת החוץ והביטחון עדכן שמיר את חבריו במעצר חברי המחתרת היהודית וביקש שלא להכתים את כלל המתנחלים. כשפורסמו שמות העצורים התברר שאחד מהם הוא בנו של טודי פלאי, עוזרו הקרוב של שמיר בלח"י. שמיר ופלאי המשיכו לשמור על קשרים קרובים ונהגו להיפגש בקביעות מדי שבוע.

כנהוג בפרשות כאלה היה הרפלקס הראשוני של המתנחלים לטעון שמדובר בפרובוקציה גלויה של השב"כ. שמועות שנפוצו סיפרו על סוכן שפעל בקרב הקבוצה או בסביבת המגורים שלה. השאלות הקבועות שנשמעו כבר משנות החמישים נשמעו גם אז: אם אכן ידעו הגורמים המטפלים מראש על ביצוע הפעולה, מדוע לא מנעו אותה ועצרו את הנאשמים כבר קודם? האם פעל סוכן מדיח בתוך החבורה? האם הפרשה לא נופחה כמו פרשות דומות בעבר, והאם האיום הנשקף מחבריה הוא אכן ממשי? ועוד. כשנחשפו הפרטים על הפעולות שביצעו ועל התכנונים שלא בוצעו, ובראשם הורדת

"השיקוץ", פיצוץ כיפת הסלע, וכן על הניסיון לפוצץ אוטובוסים על נוסעיהם וההודאות שהודו העצורים, השתנה השיח, ואיתו הטרימינולוגיה. מגוון חוקרים עמדו על הקשרים הסוציולוגיים והאידיאולוגיים שבין לח"י, מחתרות שנות החמישים והמחתרת היהודית של שנות השמונים. נעמי גל-אור לדוגמה הראתה שבדומה למחתרות שנות החמישים היו דור ראשון ושני של יוצאי לח"י גם במחתרת היהודית, ויוצאי לח"י בולטים שמרו על קשרים קרובים עם פעילי המחתרת. יתר על כן, היא הראתה שקו אידיאולוגי משיחי-לאומי ברור עובר כחוט השני מלח"י דרך מחתרת צריפין וברית הקנאים ועד למחתרת היהודית.

גם אם תפיסתה פשטנית ונעדרת ניואנסים רעיוניים המבחינים בין ההתארגנויות ואף בתוך המחתרת היהודית גופא, נכון הוא שיש חוטים מקשרים בין האגף הגאולי במחתרת היהודית, שיהודה עציון, איש עפרה ומראשי הפעילים למען ריבונות יהודית בהר הבית, מייצג אותו, לרעיונות שהתפתחו בסלם. לא בכדי קיבל עציון השראה והרשאה לפיצוץ כיפת הסלע משבתי בן-דב יוצא לח"י וחוג סלם שביקש להקים תנועת גאולה וסבר שהפעולה הזאת תפתור את בעיותיו של עם ישראל. עם זאת יש קשר מרכזי שהוחמץ עד כה: אחת הדמויות שדחפו יותר מכול את חברי המחתרת לפעולה הייתה אותו בחור ישיבה שפנה לאלדד בשעתו בהצעה לפוצץ את המסגדים. בשנים שחלפו ממלחמת ששת הימים הוא היה לדמות רבנית מוכרת בחוגי המתנחלים ושימש חוליה מחברת בין תפיסות העבר לפעולות ההווה.

למעשה הקשרים בין המחתרות בעבר למחתרת היהודית בשנות השמונים נכחו בשיח הציבורי גם באותם ימים. פרופ' אפרים אלימלך אורבך, מבכירי האינטלקטואלים בישראל, טען כבר אז שהמחתרת ינקה מההשקפות שהיו קיימות בעבר, ועורר עליו את זעמו של אלדד, ששלל זאת מכול וכול. אלדד, שקיבל מקום של כבוד בשיח התקשורתי באותם ימים וכתב בעיתונים הנחשבים, נדרש לסוגיית המחתרת, וכדרכו הביע את דעתו בנחרצות.

ברב-שיח טרימינולוגי התעמתו ד"ר אלדד ופרופ' אהוד שפרינצק בהגדרת הקבוצה (מעריב, 16 במאי 1984). אלדד טען שמכיוון שחסרים אידיאולוגיה ברורה, אסטרטגיה מובנית, תעמולה וסימון המטרות, סימני ההיכר של כל מחתרת, מדובר בהתארגנות ולא במחתרת. שפרינצק הסכים שלא מדובר במחתרת, אך סבר שהם היו ארגון טרור בעל אופי מחתרת וחשאי שקם לשם מטרה ספציפית, ובניגוד למחתרות קלאסיות לא הפגין אי-לגיטימציה כלפי השלטונות.

ברמה העקרונית שלל אלדד את פעולות המחתרת וסבר שהן היו עלולות להמיט אסון על מפעל ההתנחלויות, אך עם זאת הוא סירב לקבל את הסימטריה בין הטרור הערבי ליהודי. "אין שום מקום לשוויון פורמלי מלא בין עבריין מתוך איבה לעבריין מתוך אהבה", קבע במאמר תחת הכותרת "אין שוויון לאויבים" (ידיעות אחרונות, 22 ביוני 1948). גם יעקב חרותי התבקש לחוות את דעתו על אירועי השעה, ודבריו, שנעו על ציר העבר-הווה, מאלפים ומשקפים תהליכים היסטוריים ואישיים גם יחד (מעריב, 30 באפריל 1984):

האם יש מקום למחתרת יהודית בישראל?

"שיהיה ברור, לו הייתי חושב שיש לה מקום, הייתי חבר בה".

האם אתה מבין את הרקע למעשה?

"אני רוצה להדגיש שאין לי כל מושג מי עשה מה, מתי ומדוע. אנחנו עומדים בפני טרור ערבי. צריך להתפלל שהמדינה תעשה מה שצריך ואז לא יתעורר הצורך של אותם אנשים החשים כך, לעבור את הגבול".

האם היית שוב זורק את הפצצה?

"לא. ולא בגלל העונש והישיבה במאסר. לא זה קובע, אלא הגיל. הבגרות. היום יש לי שיקול דעת אחר. ממלכת".

יוצאי לח"י נוספים סברו כמותו. יהושע כהן, שפעל למען חנינת רוצחי קסטנר בזמנו והיה מקורב לאחדים מעצורי המחתרת היהודית, הסתייג נחרצות מהפעולות שביצעו. עם זאת הוא התרעם על מפקדו לשעבר בלח"י וראש הממשלה בהווה יצחק שמיר, שאישר לשב"כ לעצור אותם בלי להזהיר אותם שהתוכניות שלהם נחשפו. "האם הוא שייך לארגון שהוציא להורג רוזן לאחר תקומת ישראל או לא?" התרעם.

עוד קשר רעיוני בין תפיסות הפלג הימני-משיחי בלח"י לאירועי השעה ובעיקר לתפיסת הגאולה של יהודה עציון, נולד מדיווח בעיתון האמריקאי *The New Republic*, שטען שקבוצות נוצרים אוונגליסטים מימנו בסכומים גדולים את המחתרת מתוך זהות אינטרסים אידאולוגית: סילוק המסגדים מהר הבית והקמת בית המקדש. איש הקשר ביניהם היה העיתונאי הדרום-אפריקאי סטנלי גולדפוט, לשעבר איש לח"י, הזכור מפרשת ההתנקשות במתווך האו"ם ברנדוט. בריאיון לעיתונאי יגאל סרנה (חדשות, 7 ביולי 1984) הכחיש גולדפוט את הדיווח וטען שבאופן כללי גוש

אמונים אינו רוצה קשרים עם גורמים שאינם יהודיים, ועם זאת אישר שפעל בשיתוף נוצרים רדיקליים בארגון "מסד בית המקדש בירושלים" כדי לצלם את הר הבית באמצעות ציוד אינפרה-אדום כדי לחשוף חללים לא מוכרים ואולי אפילו את יסודות המקדש.

פרשת המחתרת חידשה דפוסי פעולה דומים לאלו שהיו באירועי העבר. בדומה להעמדת ילין-מור ומתתיהו שמואלביץ בראש רשימת הלוחמים בבחירות לכנסת הראשונה מתוך כוונה לשחררם, ביקש הרב מאיר כהנא, ראש תנועת כך, להציב ברשימתו לכנסת אחדים מעצורי המחתרת. הם סירבו במופגן. כברירת מחדל הציב כהנא במקום השני ברשימה את אחד מתלמידיו, יהודה ריכטר, שנחשד בהיותו חבר בהתארגנות אף שלא היה קשור אליה. מספר 3, אגב, היה רופא צעיר יליד ארצות הברית – ד"ר ברוך גולדשטיין. הרשימה זכתה במנדט אחד, והרב כהנא היה לחבר כנסת בפעם הראשונה וגם בפעם האחרונה בחייו.

בתום משפט מתקשר נידונו פעילי המחתרת היהודית לעונשי מאסר חמורים, ואחדים מהם, שהורשעו ברצח, נידונו למאסר עולם. בתגובה קרא אלדד לחנון אותם מייד "למען הצדק". גם רוני זמיר, אלמנתו של אברהם שטרן, הביעה סימפתיה למורשעים, ובמכתב לגאולה כהן כתבה לה שליבה דואב לשמע גזר הדין. חברי המחתרת נשאו את עונשם בכלא תל מונד. רבים ממבקריהם בכלא היו יוצאי לח"י ואצ"ל, ובהם אחדים מבוגרי האלימות הפוליטית בשנות החמישים, שמקצתם נשאו את עונשם באותם תאים ממש. דב שילנסקי היה אחד מהם. בביקורו אצלם הצביע בגאווה על המיטה שלו עצמו, שישן עליה כשלושים שנים קודם. רצה המקרה, וזו הייתה מיטתו של יהודה עציון. גם בני הזוג טובה ומשה סבוראי, שבביתם נרצח שטרן, הגיעו לבקר. טובה לא הסתירה את מורת רוחה מקיום המחתרת וטענה כלפיהם שאסור להקים מחתרות במדינת ישראל. בעלה בחר לשתוק אך נתן להם במתנה אחד מספרי שבתי בן-דב.

האבולוציה של האלימות הפוליטית והטרור היהודי לא נעצרה בשנות השמונים של המאה הקודמת ונמשכה הלאה. אין זה המקום לסקור את כל פרשות האלימות הפוליטית והטרור היהודי שהתרחשו בעשורים האחרונים אלא להציג זווית אישית. ביולי 2003 עצר השב"כ אותי ואת גיסי כשברשותנו אמצעי לחימה. חוקרי השב"כ חשדו בנו שאנו חברים בהתארגנות מחתרתית יהודית שביקשה לנקום בערבים על רקע הפיגועים הקשים שהתרחשו באינתיפאדה השנייה ועל רצח בתי, התינוקת שלהבת פס, בידי צלף-מחבל בחברון במרץ 2001. שבועות ארוכים נחקרנו בתא 20 במגרש הרוסים

בירושלים, ממלכתם הבלתי מעורערת של חוקרי השב"כ. החקירה הייתה מלווה במגוון הטקטיקות והשיטות שבארגז הכלים של החוקרים, והן נענו בשביתת רעב ארוכה ובשמירה קנאית על זכות השתיקה.

בשעות החקירה הארוכות ובמפגש האינטימי זו הפעם הראשונה עם "הצד שכנגד" הרביתי לחשוב על ההיסטוריה של האלימות הפוליטית בישראל ועל יחסי הכוחות והגומלין בין הצדדים במבט מבפנים, כפשוטו. אז למעשה נזרעו הזרעים לכתיבת ספר זה. המעצר הוליד גל מעצרים נרחב של מתנחלים ודיקלים שזכה לכינוי "המחתרת היהודית 2". בדומה לדפוס העבר, הדור הקודם של הטרור היהודי הפך לקבוצת התייחסות לפרשה החדשה. יהודה עציון, שהתבקש לחוות את דעתו, גילה אומנם אמפתיה והערכה לעצורים והבין את הרקע למעשים, אך באותה נשימה התנגד אליהם נחרצות עד כדי כך שהצהיר: "לא כדאי להם לקחת אותי בתור שופט. כוונה טובה היא לא ערובה לשיפוט נכון והיא בהחלט לא מכשירה כל מעשה, ובפרט לא כאלה מהסוג שמייחסים להם" (פל העיר, 29 באוגוסט 2003).

במהלך החקירה התברר שהפרשה נופחה מעבר לכל פרופורציה, ורובם המוחלט של החשודים שוחררו. גיסי ואנוכי נשפטנו והורשענו באחזקת אמצעי לחימה, ונידונו לשנתיים מאסר. בתום תקופת המאסר התחלתי בלימודים אקדמיים, והם נותבו להתמחות בתופעת האלימות הפוליטית לפני הקמת המדינה ואחריה, זאת מתוך הרחבה של תפיסה שנתן לה הד אחד האסירים בתחילת שנות החמישים, שטען: "פרופסורים לומדים אבל לא יושבים בבתי סוהר, ולכן לא יוכלו לגלות את הרקע הפסיכולוגי הנכון של האסיר". אם כן, התוצר של המחקר התאורטי וההיסטורי בשילוב חוויית החיים האישית מונח כאן לפניכם.

מקורות

ארכיונים

ארכיון לח"י בתל השומר:
מס' משלוח 1128/2003, תיק 232
ארכיונים פרטיים:
מנחם ליבמן, ארכיון פרטי

ספרות

נעמי גל-אור, המחתרת היהודית: טרורזים שלנו, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ן.
חגי סגל, אחים יקרים: קורות המחתרת היהודית, ירושלים: כתר, תשמ"ז.
אהוד שפרינצק, בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל,
ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, תשמ"ה.

Ehud Sprinzak, *Fundamentalism, Terrorism, and Democracy: The Case of Gush Emunim Underground*: https://web.archive.org/web/20040628121411/http://www.geocities.com/alabasters_archive/gush_underground.html

ביבליוגרפיה

ארכיונים

ארכיון המדינה בירושלים, ארכיון ההגנה בתל אביב, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל, ארכיון בן-גוריון בשדה בוקר, ארכיון לח"י בתל השומר, ארכיון לח"י בתל אביב, ארכיון מכון גגזים, ארכיון הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיונים פרטיים.

עיתונים

אלף, גלובס, דבר, הארץ, העולם הזה, הבקר, הצפה, חדשות, חרות, ידיעות אחרונות, כותרת ראשית, כל העיר, מוניטין, מעריב, סלם, על המשמר, שחרים.

ביבליוגרפיה

אביבי שמעון, "מתי הוקם המוסד?", *מבט מל"מ* 51 (פברואר 2008), עמ' 40-43.
אבנרי אורי, אופטימי, א, תל אביב: משכל, תשע"ד.
אייבנסקי זאב, לח"י: צבת ראשונה, עיונים בנפתולי תקופה ודרך, תל אביב: יאיר, תשס"ג.

אילני אשר, התנקשויות פוליטיות בארץ ישראל, ירושלים: כרמל, תשס"ד.
איתן רפי, איש הסוד, ראשון לציון: משכל, תש"ף.
אליאב יעקב, מבוקש, ירושלים: במחתרת, תשמ"ג.
אמכל-ייבין עדה, סמבטיון, בית אל: ספריית בית אל, תשנ"ה.
אמיר אהרן, ילקוט אריאל: האיש של אלטלנה, תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשנ"ד.
אקשטיין זאב, שמיכת טלאים, ירושלים: כרמל, תשע"ד.

ארגמן יוסף, "יצחק שמיר עוזב את המוסד", *מבט מל"מ* 72 (יוני 2015), עמ' 20-23.
בנאי יעקב, חיילים אלמוניים: ספר מבצעי לח"י, תל אביב: חוג ידידים, תשל"ח.
בן-דרור אלעד, המתווך ראלף באנץ' והסכסוך הערבי-ישראלי 1947-1949, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר הציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ב.
בן-פורת יואל, "הערכות מודיעין – מדוע הן קורסות?", בתוך: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, תל אביב: מערכות, תשמ"ז, עמ' 223-250.

בן-פורת מרים, מבעד לגלימה, ירושלים: כתר, תש"ע.
בן-תור נחמיה, ספר תולדות לוחמי חירות ישראל, תל אביב: יאיר, תש"ע.
ברוט רבקה, באזור האפור, הקאפו היהודי במשפט: משפטים של יהודים משתפי פעולה עם הגרמנים, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תשע"ט.
ברוך אדם, מה נשמע בבית, אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן ודביר, תשס"ה.

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

בר־זהר מיכאל, הממונה: איסר הראל ועלילות שרות הביטחון, ירושלים: וידינפלד וניקולסון, תשל"א.

ברזילי גד, "מרכז נגד פריפריה: דיני מניעת טרור כפוליטיקה", פלילים ח (1999), עמ' 229-249.

גולן זאב, ישראל אלדד מכתבים נבחרים, תל אביב: יאיר, תשע"ה.

גילן מקסים, משולחנו של בית קפה, תל אביב: מטען, תשע"ד.

גינזור פנחס, בצאת לח"י מהמחתרת: פרוטוקול הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חרות ישראל, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ה.

גל-אור נעמי, המחתרת היהודית: טרוריום שלנו, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ן.

גלבר יואב, ניצני החבצלת: המודיעין במלחמת העצמאות, 1948-1949, תל אביב: משרד הביטחון, תש"ס.

גראויס-קובלסקי אופירה, "על הוכחה מאהבה": יחסם של הכותבים בכתב העת סלם למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות 1949-1955", קשר 50 (סתיו 2017), עמ' 89-99.

גראויס-קובלסקי אופירה, "אלימות פוליטית בשנות בנינו אומה: ניסיון הטלת הפצצה בכנסת בידי 'ברית קנאים' (1951) כמקרה מבחן", משטרה והיסטוריה 4 (תשפ"ג), עמ' 17-43.

גרץ נורית, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, תל אביב: עם עובד, תשס"ח.

דסקל אברהם, "התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטארית בראשית המדינה: 'ברית קנאים' ו'מלכות ישראל'", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ן.
הופנונג מנחם, ישראל: בטחון המדינה מול שלטון החוק: 1948-1991, ירושלים: נבו, תשנ"א.

הלר יוסף, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949, ירושלים: מרכז זלמן שזר והוצאת כתר, תשנ"ט.

הראל איסר, האמת על רצח קסטנר, תל אביב: עידנים וידיעות אחרונות, תשמ"ו.
הראל איסר, ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ ישראל, תל אביב: עידנים וידיעות אחרונות, תשמ"ז.

הראל איסר, ביטחון ודמוקרטיה, תל אביב: עידנים וידיעות אחרונות, תשמ"ט.

ויץ יחיעם, האיש שנרצח פעמיים, ירושלים: כתר, תשנ"ה.

ויץ יחיעם, הצעד הראשון לכס השלטון, תנועת החרות 1949-1955, ירושלים וחיפה: יד יצחק בן-צבי ומוסד הרצל לחקר הציונות, תשס"ז.

ויץ יחיעם, "הדגל החלופי: קשרי ישראל עם גרמניה המערבית בתנועת חרות 1951-1967", ציון סז, ד (תשס"ב), עמ' 401-435.

ויץ יחיעם, "משה שרת והסכם השילומים עם גרמניה 1949-1952", קתדרה 115 (תשס"ה), עמ' 157-194.

ויץ יחיעם, "תנועת החרות נגד השילומים מגרמניה", חמישים לארבעים ושמונה (גיליון מיוחד של תיאוריה וביקורת [תשנ"ט]), עמ' 99-122.

ורד אברהם, ירושלים זו חזית המרכז, תל אביב: יאיר תשנ"ח.

- זקס יונתן, לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית, ירושלים: מגיד, תשע"ו.
- חרותי יעקב, אמת אחת ולא שתיים, תל אביב: יאיר, תשס"ח.
- טבת שבת, רצח ארלוזורוב, תל אביב: שוקן, תשמ"ב.
- טובי יעקב, "זכור את אשר עשה לך עמלק": תנועת החרות לנוכח תהליכי הנורמליזציה ביחסים בין ישראל לגרמניה בשנים 1951-1965, "מורשת ישראל 15 (תשע"ח), עמ' 265-302.
- כהן ארנון, "חידת נתן ילין-מור (גרא): ביוגרפיה רעיונית ופוליטית", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשפ"א.
- לזר חיים, זוכר ולא שוכח: מיימנו של בית"רי, פרטיון וחוקר שואה, בנימינה: נהר ספרים, תשפ"ד.
- לח"י: כתבים, א, תל אביב: הועד להוצאת כתבי לח"י, 1960.
- לפן אסא, הש"י – שרות הידיעות: שורשיה של קהילת המודיעין הישראלית, רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן ע"ש גלילי ומשרד הבטחון, תשנ"ז.
- נאדל ברוך, רצח ברנדוט, תל אביב: גוטמן, תשכ"ח.
- סגל חגי, אחים יקרים: קורות המחתרת היהודית, ירושלים: כתר, תשמ"ז.
- סודי אליעזר, בשליחות מצפונית, ירושלים: הוצאת המחבר, תשנ"ד.
- עוקב י', המעש השחור, תל אביב: עוז, תש"ט.
- ענבר צבי, מאזניים וחרב: יסודות המשפט הצבאי בישראל, תל אביב: מערכות, תשס"ה.
- עציון יהודה, הארנק של יהושע, כפר עציון וירושלים: בית ספר שדה כפר עציון והספריה הציונית שליד ההסתדרות הציונית העולמית, תשע"ז.
- פדהצור עמי, "בין דמוקרטיה מתגוננת לדמוקרטיה מתחסנת: ישראל כמבחן", תרבות דמוקרטית 6 (2002), עמ' 135-164.
- פורת יהושע, שלח ועט בידו: סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש), תל אביב: מחברות לספרות, תשמ"ט.
- פלאי טודי, הנני מתתיהו, תל אביב: יאיר, תשע"ג.
- פלג-עוזיהו אמיר, "מנחם בגין והשואה: היסטוריה, פוליטיקה וזיכרון", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ה.
- פלד עודד, "סולם" ו'העולם הזה', שתי חלופות פוליטיות, לאומיות ותרבותיות בעשור הראשון למדינה, "ישראלים 7 (תשע"ו), עמ' 68-106.
- פלח ברוך, "כתב העת 'סלם' למחשבת חרות ישראל: בין פואטיקה לפוליטיקה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תש"ע.
- פס יצחק, מורשת לח"י: ישראל אלדד, נתן ילין מור והמערכה על הזהות, ההיסטוריה והזיכרון, חיפה: מוסד הרצל לחקר הציונות, תשפ"א.
- פס יצחק, "מפלגה בצל פילוג: פרישת ישראל אלדד מרשימת הלוחמים והשפעתה", ישראל 26 (אביב 2020), עמ' 71-91.
- פס יצחק, "הכנענים בעקבות ניסיון ההתנקשות בשר התחבורה דוד צבי פנקס ב-1952", עיונים בתקומת ישראל 37 (2022), עמ' 37-62.
- פס יצחק, "חייו הסודיים של סוכן המוסד שאלתיאל בן-יאיר", מבט מל"מ 91 (מרץ 2022), עמ' 55-58.

מורדים במלכות: אלימות פוליטית יהודית במדינת ישראל בעשור הראשון

- פס יצחק, "חיסול במחתרת: 'אדפוק אותך כמו כלב' איים גלעדי על שמיר", **האומה** 226 (מאי 2022), עמ' 86-95.
- פס יצחק, "המערכה לחיסול לח" בעקבות ההתנקשות בברנדוט", **האומה** 232 (נובמבר 2023), עמ' 97-108.
- פרידמן מנחם, **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, תשנ"א.
- פרידמן מנחם, "נטורי קרתא' והפגנות השבת בירושלים ב-1948-1950, רקע ותהליכים", **ירושלים החצויה** (תשנ"ה), עמ' 224-240.
- צחור זאב, חזן: תנועת חיים, ירושלים וגבעת חביבה: יד יצחק בן-צבי ויד יערי, תשנ"ז.
- קידר ניר, "הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"ץ ושל בן-גוריון: חזרה לבג"ץ 144/50 שייב נגד שר הביטחון", **עיונים בתקומת ישראל** 14 (2004), עמ' 131-151.
- קינן עמוס, **את והב בסופה**, ירושלים: כתר, תשמ"ח.
- קנטורוביץ' נתי, "הפיגוע בצירות הסובייטית בתל אביב, פברואר 1953", **זמנים** 116 (סתיו 2011), עמ' 66-77.
- קפלן נב, **מדוע חוסל קסטנר? פתח תקווה: סטימצקי, תשפ"ד**.
- קפלן קימי, **עמרם בלוי: עולמו של מנהיג נטורי קרתא**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"ו.
- רגב עופר, **נסיך ירושלים: פרשת ההתנקשות ברוזן השוודי פולקה פון ברנדוט**, צור גאל: פורת, תשס"ז.
- רובינסון רינת-יה, "ידידו של יאיר נרצח בכדוריהם של ממשיכי דרכו", **האומה** 187 (תשע"ג), עמ' 58-63.
- רפל יואל, "יחסי דתיים-חילוניים בשנה הראשונה למדינה" בתוך: **מרדכי נאור** (עורך), **שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ח, עמ' 127-142.
- שביט יעקב, **מעברי עד כנעני**, ירושלים: דומינו, תשמ"ד.
- שגב תום, **המיליון השביעי: הישראלים והשוואה**, ירושלים: כתר, תשנ"א.
- שומרון דוד, **מחתרת מאונס**, תל אביב: יאיר, תשנ"א.
- שטרית שלומי, "תיק 48/148: העברין לא נודע – משטרת ישראל חוקרת את רצח ברנדוט", **עלי זית וחרב** טו (2015), עמ' 225-248.
- שטרן ענת, "מפלגה בצל משפט: רשימת הלוחמים בבחירות לאסיפה המכוננת", בתוך: **מרדכי בראון ומאיר חזן** (עורכים), **פוליטיקה במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות**, ירושלים ותל אביב: יד יצחק בן-צבי, המכון לחקר הציונות וישראל באוניברסיטת תל-אביב והעמותה לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי, תשע"ד, עמ' 411-449.
- שילוני בן-עמי, "מלחמת האוקיינוס השקט: כישלונות מודיעיניים וסודיות שהזיקה", בתוך: **צבי עופר ואבי קובר** (עורכים), **מודיעין וביטחון לאומי**, תל אביב: מערכות, תשמ"ז, עמ' 85-91.
- שילנסקי דב, **בכלא עברי (מיומנו של אסיר פוליטי)**, תל אביב: חרות, תשט"ו.

שפיגל יאיר, ימי עמוס: ראש השב"כ השלישי עמוס מנור (1953-1963), המבצעים והפרשיות, בן שמן: מודן, תשע"ו.
שפרינצק אהוד, בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, תשמ"ה.
שקלאר אילה, "הפנקס פתוח: השר דוד צבי פנקס, פעילותו, דרכו הפוליטית ופרשת ההתנקשות בחייו", *ישראלים* 7 (2015), עמ' 107-137.
שרת משה, יומן אישי, תל אביב: העמותה למורשת משה שרת, תשל"ח.
תמיר שמואל, בן הארץ הזאת, לוד: זמורה-ביתן, תשס"ב.

- Alimi Eitan, Demetriou Chares and Bosi Lorenzo, *The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University press, 2015.
- Alimi Eitan, Bosi Lorenzo and Demetriou Chares, "Relational Dynamics and Processes of Radicalization: A Comparative Framework", *Mobilization: An International Quarterly* 17, 1 (2012), pp. 7-26.
- Asal Victor, Brown Mitchell and Dalton Angela, "Why Split? Organizational Splits among Ethnopolitical Organizations in the Middle East", *Journal of Conflict Resolution* 56, 1 (2011), pp. 94-117.
- Beattie Rachel E., "The Poisoned Madeleine: Stasi Files as Evidence and History", *Faculty of Information Quarterly* 1, 3 (2009), pp. 1-11.
- Ben-Yehuda Nachman, *Political Assassinations by Jews*, New York: State University of New York, 1993.
- Busher Joel, Holbrook Donald and Macklin Graham, "The Internal Brakes on Violent Escalation: A Typology", *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 11, 1 (2018), pp. 3-25.
- Chetrit Shlomi, "A Battlefield in Front of the Knesset: Israel Police and the Reparations Riot, January 7, 1952", (in print).
- Dean Olson, *The Path to Terrorist Violence: A Threat Assessment Model for Radical Groups at Risk of Escalation to Acts of Terrorism*, MA Thesis: Naval Postgraduate School, 2005.
- Ganor Boaz, "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter", *Police Practice and Research* 3, 4 (2002), pp. 287-304.
- Ganor Boaz, "Terrorism as a Strategy of Psychological Warfare", *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma* 9, 1-2 (2004), pp. 33-43.
- Ganor Boaz, "Terrorist Organization Typologies and the Probability of a Boomerang Effect", *Studies in Conflict and Terrorism* 31, 4 (2008), pp. 269-283.
- Gilligan, "Toward a Psychoanalytic Theory of Violence, Fundamentalism and

- Terrorism”, *International Forum of Psychoanalysis* 26, 3 (2017), pp. 174-185.
- Ginor Isabella and Remez Gideon, “A Cold War Casualty in Jerusalem 1948: The Assassination of Witold Hulanicki”, *Israel Journal of Foreign Affairs* 4, 3 (2010), pp. 135-156.
- Grozdanova Romyana, “‘Terrorism’: Too Elusive a Term for an International Legal Definition?”, *Netherlands International Law Review* 61, 3 (2014), pp. 305-334.
- Gruweis Kovalsky Ofira, “Israeli Policy on the Foreign Consulates in Jerusalem in the Early 1950s”, *Israel Studies* 24, 1 (2019), pp. 126-150.
- Gruweis Kovalsky Ofira, “Liminal Condition as Constant Situation, the Israeli Jerusalem Municipality, 1948-1955”, *Journal of Israeli History* 37, 1 (2019), pp. 113-133.
- Hedley John Hollister, “Learning from Intelligence Failures”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 18, 3 (2005), pp. 435-450.
- Ilan Amitzur, *Bernadotte in Palestine, 1948: A Study in Contemporary Knight-Errantry*, London: Macmillan, 1989.
- Iviansky Ze’ev, “Individual Terror: Concept and Typology”, *Journal of Contemporary History* 12, 1 (1977), pp. 43-63.
- kalyvas Stathis N., “The Landscape of Political Violence”, in Erica Chenoweth and others (eds.), *The Oxford Handbook of Terrorism*, Oxford: Oxford University Press, 2019, pp. 15-24.
- Lewis Alison, “Reading and Writing the Stasi File: on the Uses and Abuses of The File as (Auto)biography”, *German Life and Letters* 56, 4 (2003), pp. 377-397.
- Mark Maya, “Political Violence, Political Ends: The Story of the Zealots’ Underground”, *Journal of Israeli History Politics, Society, Culture* 41 (2023), pp. 57-78.
- Marton Kati, *A Death in Jerusalem*, New York: Arcade Publishing, 1996.
- Okabe Miwako, “The Uncertainty and Value of the Stasi Files”, *Politiikasta* (28.3.2018): https://politiikasta.fi/en/the-uncertainty-and-value-of-the-stasi-files-2/#pll_switcher
- Pedahzur Ami, *The Israeli Response to Jewish Extremism and Violence Defending Democracy*, Manchester: Manchester University Press, 2002.
- Perry Nicholas J., “The Numerous Federal Legal Definitions of Terrorism: The Problem of too Many Grails”, *Journal of Legislation* 30, 2 (2004), pp. 249-274.
- Ramakrishna Kumar Ramakrishna, “Six Steps Toward Violent Fundamentalism”,

- Islamist Terrorism and Militancy in Indonesia*, Singapore: Springer, 2014, pp. 87-132.
- Rosswurm Steven and Gilpin Toni, "The FBI and the Farm Equipment Workers: FBI Surveillance Records as a Source for CIO Union History", *Labor History* 27, 4, (1986), pp. 485-505.
- Schama Simon, *Landscape and Memory*, New York: Alfred A. Knopf, 1995.
- Schmid Alex P., "The Definition of Terrorism", *Aforementioned, The Routledge Handbook of Terrorism Research*, London and New York: Routledge, 2011, pp. 39-98.
- Skucas Tomas, "Lithuania: A Problem of Disclosure", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 12, 3 (2004), pp. 411-425.
- Sprinzak Ehud, *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*, New York: Free Press, 1999.
- Sprinzak Ehud, *Fundamentalism, Terrorism, and Democracy: The Case of Gush Emunim Underground*: https://web.archive.org/web/20040628121411/http://www.geocities.com/alabasters_archive/gush_underground.html
- Turner Michael A., "A Distinctive US Intelligence Identity", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 17, 1 (2004), pp. 42-61.
- Wagner Steven, "Britain and the Jewish Underground, 1944-46 Intelligence, Policy and Resistance", MA Thesis, Calgary University, 2010.
- Zamir Meir, "'Bid' for Altalena: France's Covert Action in the 1948 War in Palestine", *Middle Eastern Studies* 46,1 (2010), pp. 17-58.

מפתח שמות

- א-סעיד תופיק ביי 24
 אבידן דוד 96, 253
 אבנרי אורי 34, 87-95, 104, 131, 145,
 149, 153, 159, 198, 214, 241,
 254-256, 256
 אברהמי לוי 127, 131, 138, 186
 אבריאל אהוד 163, 241, 252
 אגמון יעקב 253
 אגרנט שמעון 61, 126, 220, 256
 אדנאואר קונרד 183, 196, 198
 אדרת יצחק 115
 אדרת עופר 261
 אהרוני צבי 92, 180, 211, 250-252
 אולסן דין 227
 אולשן יצחק 85, 87, 262
 אופיר יהושע 199
 אורבן אפרים אלימלך 275
 אורנן עוזי 148-149, 151, 164
 אחימאיר אב"א 25, 146
 איבינסקי זאב 22, 148
 אידלשטיין משה 42
 אייכלר מגשה 130
 אייכמן אדולף 194, 211, 237-238, 240,
 250
 אייכלוב משה 226
 איתן ולטר 61
 איתן רפי 171, 196, 198
 אלדד אריה 86-87
 אלדד (שייב) ישראל 16, 34, 44-46,
 51-52, 72, 77-105, 111-112,
 114, 140, 148, 155, 161-162,
 182, 190, 193, 206, 214,
 217-218, 222-225, 227-228
- 243-241, 248-249, 251-257,
 249-261, 267-268, 270,
 273-277
 אלון יגאל 31, 38, 172
 אל-חוסייני חאג' אמין 30, 151
 אליאב (לבשטיין) יעקב 27, 29, 31, 164,
 172
 אליאשווילי אריאל 244-247, 250-253
 אליהו מרדכי 116-117, 122, 124-125,
 137-139, 270
 אלתרמן נתן 252
 אמיר אהרן 149-150, 160-162, 166,
 178, 198
 אמפר אברהם 31
 אפרתי דוד 42, 71
 אקשטיין זאב 236, 243-245, 247-248,
 250, 252-253, 255-262
 ארזי (טננבאום) יהודה 26, 31, 54
 אריאל שמואל 161-165, 168, 179, 225
 ארלוזורוב חיים 25-26
 ארן זלמן 195
 ארנולד סטפן 40
 ארנס משה 185
 אשד חגי 42
 אשכול לוי 165
 אשמן יעקב 148, 150
 באומל-שוורץ ג'ודי 21
 באנץ' ראלף 52
 בארי איסר 54-55
 בגין מנחם 22, 67, 83, 85, 131, 133,
 170, 183, 185-190, 197-200,
 218-219, 225

בן-פורת יואל	154	בדיאן זאב	42, 206, 213, 215-216, 221
בן-פורת מרים	255-256, 262	בדר יוחנן	135, 192, 197-198, 222-224
בן-צבי יצחק	24		259
בנטוב מרדכי	63	בווין ארנסט	60, 207
בנימין שמעון	243	בורג יוסף	213
בעדני שמעון	116-118	בורוכוב דב	35
בקר יהושע	30	בורוכוב שושנה	35
בר ישראל	171-172	בידו ז'ורז'	162
ברא"ז חיים	259	ביטי רייצ'ל	17
ברגר הרצל	135	ביטקר רוברט	28
ברוינר מרים	119, 130	בייזר רוזה	44
ברוך אדם	112	בית-צורי אליהו	36, 93, 148
ברוס ויליאם	37-38	בכר קורט	239, 241-243
ברוש נחמיה	31	בכר שמעון	206-207, 211, 215
בר-זהר מיכאל	68, 72		219-220, 224
ברזילי גד	13	בלוי עמרם	109
ברנד האנזי	237-238	בלום יהושע	38, 45, 56, 58, 71-72
ברנד יואל	237-238, 241	בן אליעזר אריה	162
ברנדוט פולקה	45, 49-76, 78, 102, 170	בן-ארי יצחק	113-114
	207, 215, 221, 251, 254-256, 276	בן-בצלאל משה	37
ברנר יוסף חיים	23, 28	בן-גוריון דוד	23-26, 28, 36, 43, 51
ברק משה	161		54, 59, 62, 64-67, 69-72, 82-84, 87, 88, 93, 95, 98
גאפון גרגורי	23		103, 132, 154, 159, 162-163
גבלס יוזף	26, 29		165, 168-171, 187-189, 195
גבלס מגדה	26		205, 207, 209, 212, 215-216
גבעון יהושפט	214		220-221, 222-227, 240
גודל אברהם	44-45		251-252, 254, 257, 259-261
גוטוביץ חיים	37		274
גוטליב דוד	215	בן-גוריון עמוס	126, 128, 130, 186
גולדמן נחום	31		189
גולדפוט סטנלי	52, 71, 276	בן-גוריון פולה	187
גולדשטיין ברוך	277	בן-דב שבת	83, 275, 277
גולדשטיין פרץ	238	בן-דרור אלעד	52
גולומב אליהו	31, 36	בן-יאיר שאלתיאל	153-160, 164, 168
גוץ מיכאל	23		173, 177, 270
גורביץ שלום	37	בן-יהודה נתיבה	71
גור-חורון עדיה	146	בן-יוסף שלמה	27-28
גוריון דרור	197	בן-משה יצחק	52, 60
גוריון יצחק	197	בן-נתן ארתור	168

- הופשטטר (אלרום) אפרים 57, 136,
250, 212-211
הילמן משה 49, 58
הכהן דוד 135
הלוי בנימין 138, 216, 240, 242
הלוי שמואל 216, 221
הלפרין מיכאל 23
הלר יוסף 77
הראל איסר 54-55, 57, 59, 61, 67-68,
72, 86, 90, 92-93, 118, 128,
140, 168-172, 180, 226-227,
243, 248, 254-256,
259-260, 262, 270
הרטמן בן-ציון 200, 226
הרצוג חיים 55
הרצוג הרב יצחק-אייזיק 227
הררי (מרינבורג) יהודה 42
וובסי מירון (מאיר) 205
וויזר שמואל 150
וולך יונה 96
וורמסר נח 122, 129-130, 137, 139
וייס יעקב 238
וייסמנדל מיכאל דב 237
וילנצ'יק אברהם 33
וילקין תום 31, 35
וינשל אברהם 149
ויסליצני דיטר 237
ויספיש יחיאל צבי 114
ויספיש לייבל'ה 114
ויץ יחיעם 183, 190, 198
ויתקון אלפרד 14, 85
ורהפטיג זרח 135
ורטהיים מוזי 170-171
ושיץ שמעון 249
זאבי רהבעם (גנדי) 91
ז'בוטינסקי זאב 25-28, 30, 53, 146,
187, 267
ז'בוטינסקי ערי 151, 160
- גילן מקסים 93-96, 162-165, 168, 178,
225, 243-245, 247-248, 250
גל-אור נעמי 275
גלילי יעקב 68
גליקמן-פרוש משה 118
גלעדי אליהו 32-34, 39
גנור איזבלה 41
גנור בועז 13
גפני שרגא 150
גפנר מנדל 114
גראויס-קובלסקי אופירה 115, 126,
129
גרדוש קריאל (דוש) 90
גרינבוים יצחק 45, 63, 65, 133
גרינברג אורי צבי (אצ"ג) 25-26, 28, 34,
79, 81-82, 84, 221, 222, 226,
267-268
גרינברג ראובן (רומק) 53, 105, 241,
243, 248, 251, 254-256
גרינוולד מלכיאל 239-242, 254
גרץ נורית 41-42, 156, 159
גרשוני גרגורי (צבי) 23-24
דבורז'צקי מרק 185
דה-האן יעקב 24
דוידסקו יוסף 37
דוכס ורה 41, 44
דורות איזי 169-171, 180, 241
דיין יעל 91
דיין משה 51, 58, 64, 91, 154
דינור בן-ציון 157, 181
דסקל אברהם 109, 118
דקל מיכאל 219
דרומי יפה 206, 216, 221
דריימן שמואל 211, 218
האוזנר גדעון 194
הבר איתן 169
הולאניצקי ויטולד 40-41
הוליסטר הדלי ג'ון 154

זובאטוב סרגיי 24	ילין-מור נתן 34, 36, 44, 46, 52, 67-70,
זוהר עזרה 149	77-81, 85, 92-94, 102, 147,
זוסמן יואל 14	155, 207, 225, 277
ז'ורבין אליעזר 53, 60	יעקובי שלמה 81
זטלר אפרים 59	יערי מאיר 170
זטלר יהושע 44, 51-53, 58-60	יצחקי אריה 261
זיידנברג חיה 40	ירדור יעקב (רשד"ל) 14, 161
זך נתן 96	
זליגמן מקס 63, 68	כהן אידוב 135
זלצמן אביגדור 57	כהן ארנון 52
זמיר רוני 277	כהן גאולה 53, 83, 217, 248, 277
זק זליג 31	כהן חיים 61, 138, 213, 215-216, 239,
זקס הרב יונתן 108	241-242, 262
זרניצקי דניאל 247-248, 251-252	כהן חמי 73
זרעוני בנימין 29	כהן יהושע 31-32, 35, 52, 59-60,
	72-73, 84, 103, 259-260, 276
חבשוש (אוהבת עמי) רחל 27	כהן מנחם 59
חוטריישי אהרן 58, 63, 65, 68	כהן (סרולוביץ) נחמה 32, 59
חזן יעקב 172	כהן שלום 88, 90
חכים אליהו 36, 93, 148	כהנא מאיר 21, 28, 277
חפץ יאשה 181-182	כך דוריס 21
חפר חיים 171	כך עמנואל 83
חרותי יעקב 21-22, 160, 193,	כך שמואל 21
206-207, 211-215, 217-220,	
224, 226, 235, 243-262,	לבון פנחס 188-189, 220
270, 276	לוטן יעקב 164, 184, 190, 193,
חרשין שניאור זלמן 85, 221	197-199, 201
	לוי יהודה אריה 39-40, 46, 69
טבנקין יצחק 28	לוי מנשה 114, 116, 118
טוביאנסקי מאיר 56	לוי פלג 38
טל ידידיה 173	לוי איתמר 240
טנאי שלמה 253	לוי הרב אריה 84, 130, 259-260
טרומפלדור יוסף 24, 28	לוי ישראל 37
טרנר מייקל 128	לוסטיג בובי (ירון ירחמיאל רם) 56-58,
	לופבן חזי 253
יודלביץ שבתאי 130	לופס סעדיה 130
יוסף דב 44, 50-51, 54, 188	לוקאצ'ר ירחמיאל 24
יורמן פנחס 11	לורנץ שלמה 130
ייבין זאב 221, 224	לזר-ליטאי חיים 185
ייבין יהושע השל 25, 83, 221, 223	ליכטמן גבריאל 192-193

סון דוזה 15	למדן חנה 135
סורוקה שמעון 130	לנגה ולטר 63
סטבסקי אברהם 25-26	לנדאו חיים 137, 197, 199
סטלין יוסף 172, 205, 206	לנדי שאול 238
סלנסקי רודולף 205	
סנש חנה 238, 242	מגידוביץ יהודה 208
ספיר יוסף 135	מוין לורד (גינס וולטר אדוארד) 36, 51, 148
ספקטור אהרן 38	מוקוטובסקי הרב אליהו 118
ספקטור צבי 38	מורטון ג'פרי 31
סרלין יוסף 188	מיינרצהגן ריצ'רד 50
סרנה יגאל 195, 199, 276	מלמן יוסי 21-22, 270
	מנדל אברהם 218, 222, 225-226
עברון בועז 77, 148, 150, 159	מנוחין יהודי 182
עברון יאיר 150	מנור עמוס 171, 180, 241, 253,
עדניה יוסף 173	260-263, 259
עמיקם אליהו 83, 243	מנקס יוסף 66, 105, 206, 213, 216,
עמיקם הרצל 173	221, 245-253, 255, 257-262
עמיר ישראל 54-55	מקדונלד ג'יימס 51
עמית (קרופצ'יק) יחיאל 148	מקובר משולם 52, 58-60, 70, 72
עציון יהודה 275-278	מקמייקל הרולד 35
	מרדור יעקב 168
פארו ג'ורג' 50	מרלין שמואל 149, 162, 269
פדהצור עמי 15, 70	
פורת יהושע 146	נאדל ברוך 72, 148, 209,
פישמן-מימון יהודה 63	נבות נחיק 54
פלאי טודי 35, 274	נוביק מאיר 67-68, 92, 134, 211
פלאש זאב 37	נוי ברוך 166
פלג-עווזיהו אמיר 198	נחמיאס יוסף 130
פלגי יואל 238, 252	נמרי נחום 71
פלד מתי 149	נשרי עמנואל 216
פלווה ויאצ'סלב 24	
פליישמן גיזי 237	סארו אנדרה 49, 58
פליקסברוט מרדכי 68	סבוראי טובה 277
פנקס דוד צבי 152-153, 155, 157, 160, 161,	סבוראי משה 31, 277
209, 167, 163	סהר יחזקאל 54, 56, 130, 215, 222
פס שלהבת 277	סודיט אליעזר ("קבצן") 197-198, 201,
פפנק ברנרד 38-39	270
פראג יהודה 156, 192-193	סוזאיב זלמן 170
פרדינגד פרנץ 12	סולובייצ'יק הרב יצחק זאב 118
פרוינד מרדכי 114, 140, 211, 219, 226	

רבינוביץ' אלכסנדר זיסקינד (אז"ר) 23	פרידמן מנחם 110-108
רבינוביץ' נפתלי 57-56	פרינציפ גברילו 12
רביץ אברהם 140	פריצקר ישראל 37
רדלר-פלדמן יהושע 29	פרנק ג'ראלד 36
רובינסון רינת-יה 41	פרנק הרב צבי פסח 118
רוזן פנחס 181, 213	פרץ משה 242-243, 249, 251
רוזנבלום הרצל 189	פררו שי 145
רוזנבלט צבי 25-26	
רוזנברג מרדכי 51	צבר שמעון 148
רוטנברג פנחס 23	צור מוקי 23
רון רם 216	צחור זאב 172
רוקח ישראל 201	צלטנר זאב 157
רותם יהודית 238	צפתי אברהם 125-126
רו'בסקי אריה 243	
רויאל דוד 27, 29-30, 146	קולק טדי 36, 241, 252
רויאל-נאור אסתר 223-224, 226	קונקווסט אלברט 35
רטוש יונתן (הלפרין אוריאל, שלח אוריאל) 88, 146-150, 166, 178	קוק הרב אברהם יצחק 25, 151
רידר יהודה 116, 118, 122, 124,	קוק הלל 149, 160, 162, 269
129-130, 137-139	קוק הרב צבי יהודה 151
ריכטר יהודה 277	קורפו חיים 29
רין צבי (הלפרין גמליאל) 149, 166	קורפירסט בנימין 38
ריפטין יעקב (קובה) 43	קורצוויל ברוך 155
ריקלין חיים 114-115, 140, 211, 213,	קינן עמוס 41, 71, 77, 148, 150,
215-217, 219-220	152-160, 163-165, 167-168,
ריקלין שמעון 140	173, 178, 270
רמז גדעון 41	קלוזנר יוסף 187, 226
רמז דוד 133	קסטלר ארתור 34
רפול אליהו 116-117, 124, 129, 137,	קסטנר ישראל (רו'ז) 66-67, 92-93, 95,
139	139, 216, 219, 228, 234-235,
רקנאטי אברהם 226	237-265, 276
	קפלן אליעזר 241
שאלתיאל דוד 31, 37, 54, 66	קפלן נדב 260-262
שאמה סיימון 158	קפלן קימי 109
שבתאי חיים 173	קראוס משה 238
שדמי נחום 68	קרון דוד 51, 56
שוהט ישראל 24	קריב יהושע 249
שוהט מניה 23-24	קרליבך עזריאל 91, 190, 213
שומרון דוד 64, 123, 173	קרליץ הרב אברהם ישעיהו (החזון אי"ש)
שוסטק אליעזר 197	118, 125, 138
	קרנס ראלף 29

שמיר פתחיה 200	שזר זלמן 260
שמר דן 270, 260, 255, 250, 235	שטיין מרדכי 89,
שמרון ארווין 138	שטיינברג אברהם 72, 52
שנל מיכאל 37	שטרית בכור שלום 225, 222
שפרינצק אהוד 12, 269, 275	שטרית שלומי 57, 73, 186
שפרינצק יוסף 128, 157	שטרן אברהם 27, 29-35, 40, 44, 71,
שרגאי שלמה זלמן 118, 124	78-77, 81-82, 97, 146-147, 207,
שרעבי ישעיהו 214, 222, 224-226,	210, 226, 267-268, 270, 277
244	שטרן ענת 69
שרף זאב 61	שיבר חביב 209
שרצר אבא 197, 199	שילוח ראובן 54-55, 130, 168-170
שרת משה 45, 55, 67, 92, 95, 98, 112,	שילנסקי דב 184, 191-199, 202, 270, 277
129, 133, 168, 238, 240-243,	שיף ישורון 56
245	שיף שלמה 31
תבור אלי 92	שלונסקי אברהם 149
תבין אלי 199	שמואלביץ מתתיהו 67-70, 81, 102,
תהומי אברהם 24	277, 130
תל אמנון 240	שמיד אלכס פ. 13
תמיר שמואל 189, 192-193, 212, 217,	שמיר יצחק 21-22, 32-35, 52,
240-243, 251, 256	80-81, 147, 162, 168, 171-173,
	200-201, 207, 274, 276

שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, שנות בנינו המדינה, התאפיינו בניסיונות חוזרים ונשנים של גורמים פוליטיים, רעיוניים, דתיים ותקשורתיים, בזירה הפרלמנטרית ומחוצה לה, להשפיע על עיצוב החברה הישראלית והמרחב הציבורי. בלטו בהם תנועות וגם יחידים שסירבו לקבל את כללי המשחק הדמוקרטיים ובחרו לנסות ולהשפיע בדרכים בלתי חוקיות ולעיתים גם בדרך של טרור. רבים מהם היו קשורים זה לזה ברשת סבוכה של קשרים אישיים, רעיוניים ומבצעיים.

על פני העשור הראשון התנהלה מערכה ארוכה ורבת צדדים בין השלטון על זרועותיו הפוליטיות, הביטחוניות והמשפטיות ובין אותם מורדים במלכות. מערכה זו התנהלה בכמה זירות, לעיתים גלויות ולעיתים נסתרות מהעין. העימות בין הצדדים הציב זה מול זה עקרונות יסוד דמוקרטיים, יצר שיח ציבורי נוקב, קיבע את גבולות הלגיטימיות ונגע באבני הבניין שהרכיבו את החברה הישראלית. במידה רבה הוא גם עיצב את דמותה של מדינת ישראל עד ימינו.

*

ד"ר יצחק פס הוא חוקר אלימות פוליטית לפני הקמת מדינת ישראל ואחרי הקמתה. הוא מלמד במחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטת בר-אילן, עמית מחקר במכון לחקר מחתרות וחבר הוועדה האקדמית של מכון ז'בוטינסקי בישראל.

מס"ב: 7-4-93168-965-978 ISBN

המכון לחקר מחתרות
ע"ש מנחם בגין
הפקולטה למדעי היהדות
אוניברסיטת בר-אילן

אָרֶץ

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה